

9253
C44

ВАЛЬТЭР СКОТТ

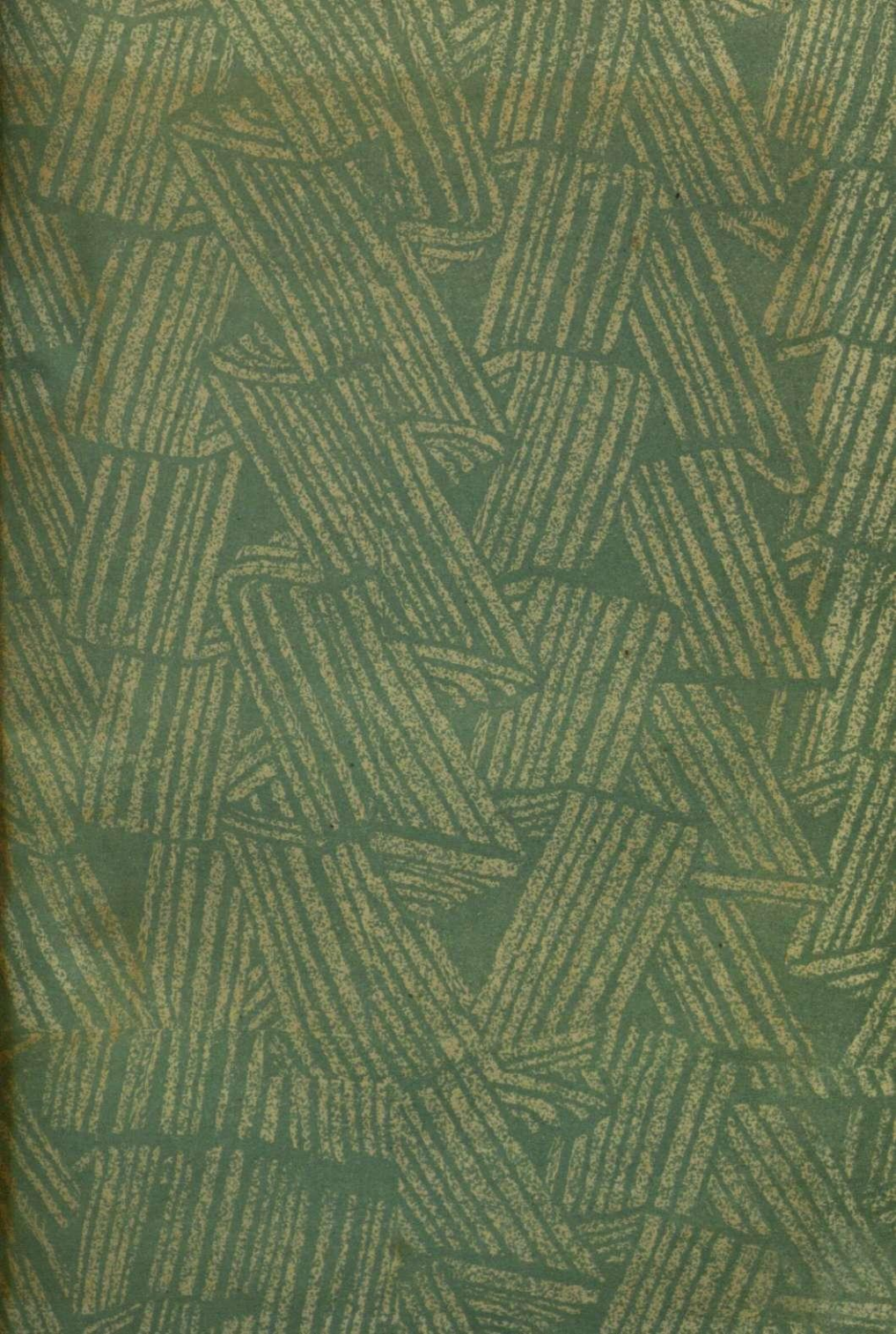
АЙВЕНГО

82-31-9172

C-552

82-3
с чм

ВАЛЬТЭР СКОТТ

82-31-3572

с. 532

АЙВЕНГО

Гістарычны раман

Пераклад Ів. ГАРБУЗА

98578.

1934

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БЕЛАРУСІ
МЕНСК ЮНДЗЕТСЕКТАР

1934 г.

ВОКЛАДКА МАСТАКА В. ШУЛЬЦА

Малюнкi з рускага выдання

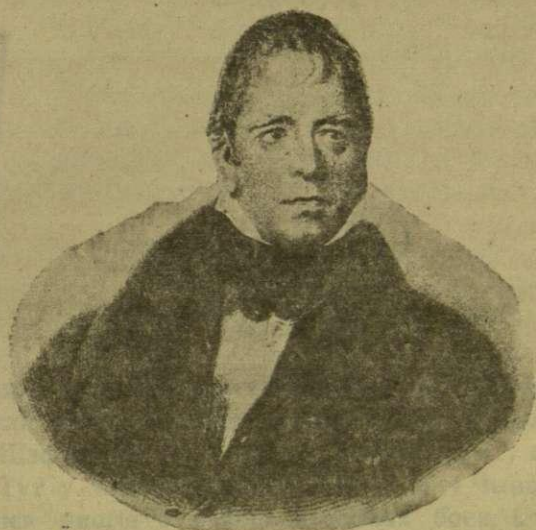
1954 г.

Тэхрэдактэр І. БЕЛКІН
Карэктар Г. НЕЙФАХ

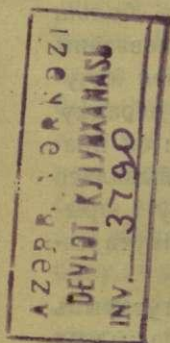
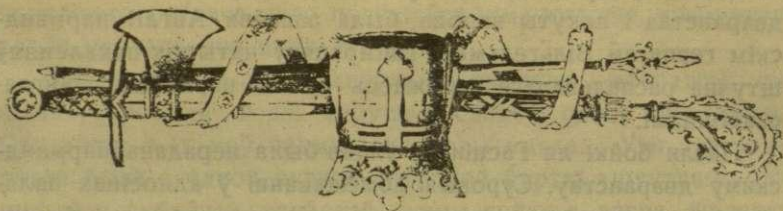
Адк. кар. друк. ГЛУСКІН

Здана ў друкарню 2-VIII—34 г. Падпісана да друку 3-X—34 г. Аб'ём 20^{1/2} друк. аркушоў.
Папера вышчiмская 62×94 см. Знакаў у друкав. аркушы 35 872. Тыраж 6.000 экз.
Уп. Галоўлітбела № А 1255. Заказ № 3453.

Друкарня «ПАЛЕСДРУК», Гомель, Совецкая, 1.

ВАЛЬТЭР СКОТТ

АЙВЕНГО

РАЗДЕЛ I

У канцы дванацатага стагоддзя тая ўзгаркаватая частка Англіі, што абвадняецца ракою Дон ¹⁾, была пакрыта паміж Шэфільдам ²⁾ і горадам Донкастэрам ³⁾ велізарнымі лясамі. Тут у часе міжсобных войнаў Белай і Чырвонай Ружы адбываліся многія з найбольш лютых боёў, і тут-жа знаходзілі прытулак атрады харобрай вольніцы, не раз успетай старадаўнімі англійскімі бардамі ⁴⁾

Кароль Рычард I толькі што вярнуўся з свайго доўгага палону ⁵⁾, а яго падданьня ўсялякім чынам уціскаліся яго-ж прыхільнікамі. Сваювольства дваран даходзіла да крайніх межаў: не звяртаючы ўвагі на баязлівае ўмешванне англійскага дзяржаўнага савета, яны ўмацоўвалі свае замкі, павялічвалі колькасць сваіх слуг, рабілі суседзяў васальна ⁶⁾ сабе падданымі і кожны з іх імкнуўся абкружыць сябе такім войскам, на чале якога ён мог-бы беспакарана рабіць усё, на што толькі штурхала яго неабузdanaе свавольства.

Бароны, нават без усякіх на гэта відавочных прычын, праследвалі, рабавалі і даводзілі да поўнага разбурэння тых з сваіх менш моцных суседзяў, якія спрабавалі выбіцца з-пад іх уладарнай рукі.

Адной з прычын, якія ўзмацнілі тыранію вышэйшага дваранства і пакуты народа, была заваёва Англіі нармандскім герцагам Вільгельмам. На працягу чатырох пакаленняў штучна распальвалася варожасць паміж нарманамі і англасаксонцамі.

Пасля бойкі ля Гасцінгса ўлада была перадаана нармандскаму дваранству. Суровыя абмежаванні ў адносінах палявання і шмат якія іншыя законы, не адпавядаючыя больш мяккаму і вольнаму духу саксонскага ўкладу, былі навязаны пераможаным як-бы для таго, каб яны яшчэ мацней адчувалі на сабе ланцугі закаваўшага іх феадальнага парадку. Пануючай мовай зрабілася франка-нармандская; на ёй праводзіліся судовыя справы ва ўсіх месцах, дзе адбывалася правасуддзе. Яна зрабілася мовай кіруючых вярхоў і юрыдычнай мовай, а англа-саксонская мова была пакінута сялянам і наогул „народу“.

Аднак, трэба-ж было землеўласнікам як-небудзь гутарыць з тымі, хто апрацоўваў іх землі, і вось паступова злажылася помесь французскай мовы з англа-саксонскай, з дапамогай якой яны маглі разумець адзін аднаго. Такім чынам малапа-малу ўзнікала сучасная англійская мова, з часам абагачаная ўвядзеннем у яе караняў, запазычаных ад класічных і паўднёва-еўрапейскіх моў.

Сонца садзілася за адной з лугавых ускраін лесу. Сотні развесістых дубоў з невысокімі стваламі і шырока раскінутымі вузлаватымі галінамі кідалі свой цень на мяккі дыван цудоўнай зялёнай муравы. Месцамі да дубаў прымешваліся бярозы, астраліст і хмызнік, які разросся так густа, што нават не прапускаў гарызантальных праменьняў заходзячага сонца. Месцамі дрэвы расступаліся, ствараючы доўгія натуральныя прысады. Пурпуровыя праменні, прарываючыся скрозь лісце, афарбоўвалі то тут, то там канцы галін ды імшыстыя ствалы дрэваў, кідалі яркія сонечныя плямы на сакавітую зеляніну луга.

Сярод шырокай прасекі ўзвышаўся бугор ці, мяркуючы па правільнасці яго формы, род штучнага кургана, на версе якога захаваўся няпоўны круг з велізарных неабчэсаных

камяў. Адзін з камяў скаціўся ўніз і, затрымліваючы бег невялікага раўчака, што прабіраўся міма кургана, прымушаў слаба цурчэць яго ціхія струменні.

Два чалавекі па знадворнаму выгляду і вопратцы, як відаць, простыя людзі парушалі спакой гэтай мясцовасці. Старэйшы з іх меў пахмуры, суровы выгляд. Уся яго вопратка была з адной вузкай скураной курткі з рукавамі, сашытай з дублёнай пацёртай скуры нейкага звера, шэрсцю ўверх. Гэта куртка накрывала свайго гаспадара ад шыі да кален і замяняла яму ўсе часткі гарнітура. На нагах у яго былі камашы, прымацаваныя паскамі з мядзведжай скуры, а вышэй ступняў больш тонкія і вузкія паскі абвівалі лыткі пакідаючы калені голымі, як у горных шатландцаў. Куртка была перавязана ў поясе шырокім скураным поясам з мядзянай пражкай. Да гэтага пояса было прывешана з аднаго боку нешта падобнае на сумку, з другога—рог барана з устаўленай у канцы трубкай, каб можна было трубіць у яго. За поясам тырчэў доўгі, шырокі, востраканечны, двухбаковы „шэфільдскі“ нож з рагавой рукаяткай. Выцвіўшыя ад сонца, парызелыя, як-бы іржавыя валасы былі рэзкай супроцьлегласцю да яго велізарнай светла-русай барады. Застаецца толькі адзначыць яшчэ адну прыналежнасць яго ўбора: мядзянае кальцо, як нашыйнік, запаянае наглуха і надзетае на шыю. На гэтай арыгінальнай манісце быў зроблены саксонскімі літарамі надпіс:

„Гурт, сын Беовульфа, раб Седрыка Ротэрвудскага“

Каля свінапаса Гурта сядзеў на адным з паваленых камяў другі чалавек, год на дзесяць маладзейшы. Вопратка яго сваім фасонам мала адрознівалася ад папярэдняга, але была зроблена з лепшых матэрыялаў і адрознівалася больш арыгінальным характарам. Яго куртка была пафарбавана ў ярка-пурпуровы колер, і на ёй былі намалюваны нейкія пацешныя стракатыя ўпрыгожанні. Паверх курткі накінуты быў кароткі плашч, які даходзіў крыху ніжэй пояса; ён быў з чырвонага сукна, добра перапэцканага, але з яркажоўтай аблямоўкай. На руках гэтага чалавека былі срэбныя бранзалеты, а на шыі—срэбны нашыйнік з надпісам „Вамба, сын Вітліса, раб Седрыка Ротэрвудскага“. На ім была шапка

з прымацаванымі да яе званочкамі. Кожны раз, як ён пава-
рочваў галаву, званочки звінелі, але таму што ён амаль ні
адной хвіліны не заставаўся ў спакоі, то можна сказаць,
што звон быў бесперапынны. Удоўж краёў шапкі быў шы-
рокі, цвёрды скураны аकोлышак з выразанымі зверху зубамі
і скразным узорам, што надавала яму падабенства кароны.
Чалавек гэты быў адзін з тых хатніх клоунаў або блазнаў,
якіх трымалі ў багатых дамах для забавы гаспадароў.

Абодва яны гаварылі на англа-саксонскай гаворцы.

— Хай яны прападам-прападуць, гэтыя паганяныя свінні!—
прагаварыў свінапас пасля дарэмнай спробы сабраць свой
разышоўшыся статак.

Ён дарэмна дзьмуў у свой рог. Свінні адказвалі на гэта
не менш гарманічным роханнем і не спяшаліся пакінуць
смачны пачастунак з арэхаў і жолудаў, таксама як і грузкі
бераг раўчака, дзе многія з іх, зарыўшыся ў грязь, ляжалі
расцягнуўшыся, не звяртаючы ўвагі на вокрык свайго пастуха.

— Сюды, Фангс! Гэй, Фангс!—закрываў Гурт на ўвесь
голас калматаму сабаку, падобнаму на воўка, ні то дваро-
вай, ні то гончай пароды. Сабака, кульгаючы, бегаў кругом,
але сваёй бесталковай беганкай узад і ўперад толькі павя-
лічваў беспарадак, які абавязан быў спыніць.

— А каб табе чорт зубы павыбіваў!—бурчэў Гурт.—
Каб ён прапаў гэты ляснічы, што абрэзвае кіпці нашым са-
бакам і робіць іх нягоднымі для справы! Вамба, устань-
памажы мне, усё ж ты жывы чалавек. Абыдзі вакол бугра
і вярніся з вунь тога, надветранага боку. Як пужнеш іх ад-
туль, дык яны і пойдучь, як ціхія авечкі, смірна да хаты.

— Праўда,—сказаў Вамба, не кратаючыся з месца.—Я ўжо
наконт гэтага параіўся з маімі нагамі, і яны тае-ж думкі,
што цягаць мае стракатыя ўборы па такіх багнах будзе
несумясціма з маім высокім санам і годнасцю. Таму, Гурт,
я табе параю: пакліч Фангса, а статак пакінь лёсу: ці не
ўсёроўна, ці сустрэнуцца твае свінні з атрадам салдат або
з дружнаю лясной вольніцы або з багамольцамі—не мінуць
ім іх рук.

— Што праўда, то праўда, браце Вамба. Не ведаю толькі
як гэта праўда трапіла ў тваю дурную галаву. Сюды, сюды!—

крыкнуў раптам свінапас, зноў павышаючы голас.—Вось так, добра іх, Фангс! Цяпер ты іх сабраў у кучу... Які-ж ты ў мяне малайчына!

— Гурт,—сказаў блазен,—я ведаю, што ты мяне лічыш за дурня... Але цішэй, хто гэта нас не забывае?

— Ці не ўсёроўна табе, хто там едзе?—сказаў Гурт, які паспеў сабраць увесь свой статак і з дапамогаю Фангса гнаў яго ўдоўж аднае са змрочных прасек.

— Не, усё-ж трэба паглядзець, якая там кампанія,—адказаў Вамба,—а можа яны едуць з чароўнага царства з даручэннем...

— А каб табе язык адсох!—сярдзіта перабіў яго свінапас.—Ахвота гаварыць такія рэчы, калі за колькі міль ад нас ужо разыграўся гром з маланкай! Паслухай, як там гудзе! А дождж які? Я з роду не бачыў улетку такіх буйных кропель. Паглядзі, ветру няма, а дубы трашчаць і стогнуць. Напэўна быць і тут навальніцы. Можаш прыкідвацца разумным чалавекам, калі ёсць ахвота, але на гэты раз павер мне на слова, і паспяшаймася дахаты перш чым наляціць навальніца. Уначы ў чыстым полі будзе сапраўдная бяда.

Гурт падняў доўгі кій, што ляжаў каля яго на траве, і пусціўся ў дарогу. Ён, спяшаючыся, ішоў да лесу, падганяючы з дапамогай Фангса ўвесь свой немілагучна рокаючы статак.

РАЗДЕЛ II

НЕ звяртаючы ўвагі на ўгаворы свайго спадарожніка, Вамба час-ад-часу спыняўся сярод дарогі, карыстаючыся кожным зручным выпадкам. Дзякуючы гэтым затрымкам коннікі досыць хутка дагналі іх.

Іх было ўсяго дзесяць чалавек, з якіх двое наперадзе былі, відаць, важныя асобы, а астатнія—іх прыслуга. Няцяжка было спазнаць званне і сан адной з гэтых асоб: гэта была безумоўна духоўная асоба высокага палёту. Ён быў апрануты як францысканскі манах, але яго адзенне было пашыта з непараўнаўча лепшага матэрыялу, чым тое прадпісвалася статутам яго ордэна. Яго плашч і каптур былі з самага лепшага фламандскага сукна і не без грацыі ляжалі вялікімі складкамі на яго прыгожай поўнай фігуры. Вонкавы выгляд яго не меў ніякіх слядоў аскетызму. Вочы з-пад навіслых павек блішчэлі тым эпікурыўскім⁸⁾ агеньчыкам, які выкрывае асцярожнага ласуна. Аднак, ён так адменна валодаў сабою, што пры жаданні мог рабіць свой твар самым урачыстым і паважным. Рукавы гэтага царкоўнага саноўніка былі падбіты і аблямованы дарагою футраю, мантыя зашпільвалася на залатую засцёжку.

Паважны прэлат ехаў верхам на сытым муле з пароды інаходцаў; збруя была ўпрыгожана, наколькі магчыма, а вуздэчка, паводле звычаю тых часоў, абвешана срэбнымі званочкамі. Адзін з паслушнікаў, што складалі дружыну ўдалага манаха, вёў на повадзе, на ўсялякі выпадак здатнага іспанскага жарабца андалузскага завода, які быў у модзе ў багатых і знатных вяльмож. Сядло і збруя на гэтым пышным кані былі пакрыты доўгай папонай, якая спускалася амаль да самай зямлі і багата вышытай выдуманым узорам, на якім былі мітры, посахі і да таго падобныя царкоўныя эмблемы. Другі паслушнік вёў на повадзе нагужа нага мула, напэўна багажом настаяцеля. Яшчэ двое манахаў францысканскага ордэна, але ніжэйшага разраду, ехалі ззаду ад усіх і пасмейваліся, не звяртаючы ўвагі на астатніх членаў кавалькады.

Спадарожнікам духоўнага савоўніка быў чалавек высокага росту, гадоў больш за сорок, ударлявы, моцны і мускулісты. Яго атлетычная фігура здавалася была толькі з касцей, мускулаў і сухажылля. На ім была чатырохраговая чырвоная шапка з футравым акалышкам, напамінаўшая па форме перавернутую ўверх дном ступку. Ні палёў, ні брыля ў гэтай шапцы не было, а таму ўвесь твар быў навіду, і выражэнне яго было такое, што лёгка магло ўнушаць значную дозу павагі, калі не страху. Буйныя і рэзкія рысы яго твара, загарэўшага амаль да негрыцянскай чарнаты ад пастаяннага прабывання пад трапічным сонцам, у спакойныя хвіліны здаваліся нібы задрамаўшымі пасля ўзрыву бурных пачуццяў; але выпуклыя жылы яго ілба, трапятанне верхняй губы і густых чорных вусоў, якія рухаліся пры самым малым хваляванні, яўна паказвалі, што бура кожную хвіліну можа зноў прачнуцца. Яго дзёрзкія, цёмныя, пранікальныя вочы і глыбокі шрам над бровямі надавалі яго твару суровасць. Адно вока, кранутае гэтым шрамам, мела ў сябе штосьці злавеснае.

Вопратка гэтага конніка была таго-ж фасону, як у яго спадарожніка: гэта быў доўгі манахаўскі плашч, але толькі чырвонага колеру, што даказвала, што ён не належыць ні да аднаго з чатырох галоўных манахаўскіх ордэнаў. На правым плячы яго манты нашыты быў белы суконны крыж асаблівай формы. Пад мантыяй была рубашка з дробных металічных кольцаў з такімі-ж рукавамі і пальчаткамі, так лоўка сплеченая і такой тонкай работы, што шчыльна аблягала цела. Пярэднія часткі яго сцёгнаў, наколькі відны яны былі з-пад плашча, таксама былі апрануты ў кальцугу. Ногі і калені прыкрыты тонкімі сталёвымі пласцінкамі, злучанымі між сабою ў выглядзе лускі. Металічныя кольчатая панчохі пакрывалі яго ногі ад ступні да калена. За поясам быў заткнуты доўгі, двухбаковы кінжал.

Ехаў ён не на муле, як яго спадарожнік, а верхам на здаравенным кані, відаць, для таго, каб зберагчы сілы свайго баявога каня, якога адзін са зброяносцаў вёў на повадзе, у поўным узбраенні, з плеченым налобнікам на галаве, на версе якога тырчэла ўперад кароткае металічнае вострыё.

З аднаго боку сядла вісеў кароткі бёрдыш з багатай насечкай, з другога—убраны пер'ем шлём гаспадара, яго кольчаты каўпак і доўгі, з абодвух бакоў востры, меч, звычайны ў рыцараў таго часу. Другі зброяносец вёз кап'ё, на верхнім канцы якога быў невялікі сцяг або значок, з такім-жа крыжам, які быў нашыты на плашчы. Ён-жа трымаў трохраговы шчыт, настолькі шырокі ўверсе, што мог прыкрываць усе грудзі, але кнізу зусім завостраны. Шчыт быў у чахле з чырвонага сукна, каб не было відаць, які на ім дэвіз.

Следам за гэтымі двума зброяносцамі ехалі яшчэ двое слуг, чорныя твары якіх, белыя турбаны і ўсходні фасон іх вопраткі выкрывалі ў іх уражэнцаў далёкага ўсхода. Зброяносцы былі апрануты шыкоўна, а ў слуг былі срэбныя абручы на шыях і бранзалеты з таго-ж метала на смуглых руках і нагах. Іх гарнітуры блішчэлі шоўкам і вышыўкамі, паказваючы на багацце і важнасць іх гаспадара. Яны былі ўзброены крывымі шаблямі з залатою насечкаю на рукаятках і ножнах і турэцкімі кінжаламі яшчэ больш тонкай работы. У кожнага тырчаў пры сядле пучок дроўкаў футай з чатыры даўжынёю, з вострымі сталёвымі канцамі.

Дзіўныя асаблівасці гэтай кавалькады абудзілі цікавасць не толькі Вамбы, але і яго больш саліднага таварыша. У манаху ён той-жа час спазнаў наяўнасць абацтва Жарво, вядомага ва ўсёй ваколіцы, як вялікі аматар палявання, гульбішчаў і іншых „свецкіх“ пацех, мала сумясцімых з яго манахаўскім званнем.

Прыёр Эймер за вясёлы і распусны нораў і гатоўнасць „дараваць адпушчэнне грахоў“ быў улюбёнец усіх мясцовых саноўнікаў і знатных дварая, са шмат якімі з іх быў у сваяцтве. Яго павярхоўная начытанасць была досыць вялікая, каб прымусяць гэтых круглых невукаў з пашанай адносіцца да яго вучонасці, а важныя манеры, становітасць гаворкі і ўзвышаны тон, у якім ён размалёўваў „магутнасць царквы і духавенства“, унушалі ім паняцце аб яго святасці...

Прыёр Эймер і яго норавы былі вельмі добра вядомы і Гурту, і Вамбе. Яны нязграбна яму пакланіліся і за гэта атрымалі бласлаўленне.

Дзікоўны знадворны выгляд спадарожніка і дружыны здзівіў і так захапіў іх, што яны не чулі пытання настаяцеля, калі той запытаў, ці не ведаюць яны, дзе-б можна спыніцца нанач.

— Я вас пытаю, дзеці мае,—сказаў настаяцель, узвышаючы голас і ўжываючы франкскую гаворку, гэта значыць гаворачы на той змешанай мове, на якой гаварылі між сабою жыхары нармандскай і саксонскай расы,—ці няма па суседству такога добрага чалавека, які аказаў-бы на гэту ноч гасціннасць і падмацаваў-бы сілы двух самых смірэнных паслухачоў царквы і іх прыслугі?

„Два самых смірэнных паслухачы царквы!—падумаў пра сябе Вамба.—Хацеў-бы я паглядзець, якія-ж у яе бываюць старэйшыя слугі?“

Ён узняў вочы і адказаў на пытанне прыёра:

— Калі вялебным айцам да спадабы сытныя трапезы і мяккія ложка, то недалёка адсюль ёсць Брынксворцкае абацтва; калі-ж палічуць за лепшае правесці вечар у пакаванні, то вось тая лясная сцежка давядзе іх просценька да ўрочышча Копменгорст, дзе жыве набожны пустэльнік.

Але прыёр адмоўна пакруціў галавою, выслухаўшы абодзве прапановы.

— Мой добры сябра,—сказаў ён,—калі-б звон тваіх званочкаў не збаламуціў твайго розуму, ты-б ведаў, што ў нас, у духоўных асоб, не прынята прасіць гасціннасці ў сваёй-жа браці. Мы звяртаемся за гэтым да свецкіх асоб, каб даць ім магчымасць лішні раз паслужыць богу, прымаючы ў дом і частуючы яго паслугачоў.

— Гэта праўда, што я асёл,—адказаў Вамба,—і як такі, маю гонар насіць званочкі, як і мул вашай вялебнасці. Аднак я меркаваў, што міласэрнасць паслугачоў царквы павінна быць такой-жа, як і ў іншых людзей, гэта значыць распаўсюджвацца і на сябе падобных.

— Кінь грубіянiць, нахабнік,—прыгразіў раптам узброены коннік,—і пакажы нам, калі можаш, дарогу да замка... Як-бо вы назвалі гэтага франкліна⁹⁾, прыёр Эймер?

— Седрык, Седрык-Саксонец... Скажы мне, добры чалавек, ці далёка мы ад яго жылля і ці можаш ты правесці нас туды?

— Дарогу-то знайсці цяжкавата будзе,—адказаў Гурт, у першы раз умешваючыся ў гаворку,—прытым у Седрыка дома рана кладуцца спаць.

— Ну, не мялі глупства,—сказаў воін,—могуць і ўстаць, каб прыняць і пачаставаць такіх падарожнікаў, як мы. Мы не маем намеру кланяцца і прасіць гасціннасці там, дзе мы маем права яе патрабаваць.

— Ужо не ведаю,—панура сказаў Гурт,—ці трэба паказаваць дарогу ў дом майго гаспадара такім людзям, якія хочуць патрабаваць па праву тое, што іншыя рады атрымаць з літасці.

— Ты ўздумаў яшчэ спрачацца са мною, нявольнік!—сказаў воін, паднімаючы дарожны гарапнік.

Гурт злосна зірнуў на яго і нерашуча хапіўся за рукаў тку свайго нажа, але прыёр Эймер рушыў свайго мула ўперад і, стаўшы паміж воінам і свінапасам, папярэдзіў небяспечную сутычку.

— Не, брат Брыян, прашу вас памятаць, што вы цяпер не ў Палестыне. Скажы мне, добры чалавек,—гаварыў ён далей, звяртаючыся да Вамбы і падмацоўваючы сваю гаворку невялікай срэбнай манетай,—як праехаць да Седрыка-Саксонца.

— Дапраўды, чэсны айцец,—адказаў блазен,—я так спужаўся сарацынскай галавы вашага вялебнага спадарожніка, што зусім забыў дарогу дахаты.

— Глупства,—сказаў настаецель,—калі захочаш, то ўспомніш.

— Добра,—адказаў Вамба.—Будзьце ласкавы, ваша вялебства, ехаць усё па гэтай сцежцы аж да таго месца, дзе ўбачыце ўросшы ў зямлю крыж, потым вазьміцеся ўлева, бо там каля крыжа сходзяцца разам аж чатыры дарогі—і я думаю, ваша вялебнасць змогуць знайсці сабе прытулак раней, чым грывне гром.

Абат падзякваў яго, і коннікі, крануўшы коняў шпорамі, наўскач паімчаліся дарогаю. Хутка грукат капыт заціх удаlechны. Гурт сказаў свайму таварышу:

— Ну, Вамба, калі яны паслухаюць твае разумнае па рады, наўрад ці даедуць да Ротэрвуда.

— Ясна,—сказаў, засмяўшыся Вамба,—замест яго яны змогуць даехаць да Шэфільда, а ён для іх чым дрэнны? Добрая была-б у мяне галава, калі-б я паказаў сабаку, дзе лёг алень, калі я не хочу, каб ён злавіў таго аленя.

— Праўду кажаш,—сказаў Гурт.—Дрэнна было-б, калі Эймер пабачыў лэдзі Равену, ды яшчэ горш, калі-б Седрык, як ён таго відаць, жадаў, пасварыцца з гэтым рыцарам. Але-ж паколькі мы добрыя чаляднікі, нам найлепш слухаць, бачыць—і маўчаць.

Коннікі, пакінуўшы Вамбу і Гурта далёка ззаду, прадаўжалі гутарку на нармандска-французскай мове, якую пачыналі ўжываць што далей, то больш вышэйшыя класы насельніцтва, акрамя невялікай колькасці, якія пышыліся сваім саксонскім паходжаннем.

— Што азначае такое нахабства гэтых людзей?—запытаў храмоўнік прыёра,¹⁰)—і чаму вы не далі мне правучыць тых грубіянаў?

— Ну, што там, брат Брыян,—адказаў прыёр,—адзін з іх—дурань, таму не можна чакаць ад яго разумнага адказу. А другі належыць да той дзікай, лютай, заўзятай пароды, што яшчэ і да гэтага часу сустракаецца паміж патомкаў пераможаных саксонцаў. Яны-ж не ведаюць іншага шчасця, як усімі спосабамі выяўляць сваю нянавісць да пераможцаў.

— Я хутка навучыў-бы яго прыстойнасці,—заўважыў Брыян.—Я прызвычаўся мець справу з такімі людзьмі. Нашы турэцкія палонныя лютыя ды дзікія не менш ад іх, але, прабыўшы з два месяцы ў маім доме, пад наглядом майго слугі, яны рабіліся паслухмяныя ды лагодныя, гатовыя выконваць усё, што толькі ім загадаюць. Звычайна, сэр, даводзіцца сцерагчыся атруты і кінжала: яны ахвотна карыстаюцца імі, калі для гэтага бывае прычына.

— Так, у кожнай краіне свае парадкі і звычкі,—адказаў прыёр Эймер,—ды не кажучы ўжо пра тое, што пабоямі нам не ўдалося-б даведацца ад іх якіх-небудзь вестак пра тое, як дабрацца да Седрыкавага жылля,—нават калі-б мы і знайшлі самі туды дарогу, напэўна давядзецца сур'ёзна пасварыцца з Седрыкам. Не забудзьце таго, што я сказаў вам: гэты багатыр-франклін—ганарлівы, запальчывы, не-

даверлівы ды гняўлівы, і ён варожа адносіцца да баронаў і нават да сваіх суседзяў—Рэджнынальда Фрон дэ-Бёф і Філіпа Мальвуазена, якія і самі не любяць жартаваць. Ён так упарта абараняе прывілеі свайго роду і не сароміцца, а, наадварот, так ганарыцца сваім вядомым саксонскім паходжаннем, што ўсе завуць яго Седрыкам-Саксонцам.

— Вы, прыёр Эймер,—сказаў рыцар,—знаўца жанчын, асвечаны ў пытаннях полу ды справах каханья, а тая славуная Равена мабыць будзе вельмі прыдатная, каб ураўнаважыць ува мне самаадданасць ды стрыманасць, якія, відаць, будуць патрэбны мне, таму што я хочу набыць прыхільнасць таго ўпартага саксонца, які, паводле вашых слоў, яе бацька, Седрык.

— Седрык не бацька ёй,—адказаў прыёр,—а далёкі сваяк. Яна шляхетнейшай крыві, як і ён,—таму ён узяў апеку над ёю. А таму яна дорага яму, як родная дачка. Што да яе выгляду, хутка вы будзеце мець магчымасць пабачыць самі, і калі нежнае яе аблічча ды велічны, хоць і лагодны, погляд яе сініх вачэй не прагоняць з вашых думак чарнавокіх дзяўчат Палестыны, тады лічыце мяне за нявернага бусурмана, а не за шчырага сына царквы.

— Калі мы ўзважым на вазе вашу хвалёную красуню,—сказаў храмоўнік,—і яна выявіцца надта лёгкая,—спадзяюся вы памятаеце наш заклад?

— Залаты ланцуг з майго боку,—адказаў прыёр,—а з вашага—дзесяць бочак хіёскага віна. Яны мае—гэта пэўна, быццам яны ўжо ляжаць у манастырскіх падвалах.

— Але-ж за суддзю буду я сам,—гаварыў далей рыцар,—і павінен сам прызнацца, што такой красуні не бачыў цэлы год, пачынаючы ад самых зялёных свят. Такой была наша ўмова. Прыёр, вашаму ланцугу пагражае небяспека: ён будзе ўхарошваць мой нагруднік у часе турніру ў Ашбі-дэ-ля-Зуш.

— Выйграйце яго сумленна,—сказаў прыёр,—і тады націце сабе наздароўечка. Але-ж паслухайце мае парады, брат, трымайце язык за зубамі. Калі Седрык-Саксонец абразіцца,—а ён вельмі ўражлівы ў гэтых адносінах—ён не ўшануе ні вашага рыцарскага чыну, ні майго высокага сану і мігам выганіць нас з дому і пашле начаваць разам з жаўранкамі

ў лесе, хоць-бы і сярод ночы. І асцярожна паглядайце на Равену: бо калі ён адчуе тут хоць самую малую трывогу,—мы загінулі. Кажуць, ён выгнаў з дома свайго адзінага сына за тое, што той адважыўся глянуць закаханымі вачыма на гэту красуню.

— Добра што вы сказалі,—адказаў рыцар,—я сёння ўвечары буду стрымлівацца і паводзіцца лагодна і прыстойна, быццам сарамлівая дзяўчына. Але не бойцеся—не выганіць нас Седрык; я з сваёю дружнаю маю досыць сілы, каб здабыць сабе начлег.

— Не трэба заходзіць так далёка ў сваіх учынках,—адказаў прыёр,—вось і той крыж, пра які казаў нам блазен, ды ноч такая цёмная, што не відаць, якою дарогаю нам ехаць. Здаецца, ён казаў, нам трэба ўзяцца ўлева.

— Не, направа,—сказаў Брыян,—мне памятаецца, што направа.

Агледзеўшыся, рыцар сказаў:

— Тут нехта ёсць каля крыжа: ці спіць, ці мёртвы... Гуго, крані яго канцом твайго кап'я.

Толькі што зброяносец дакрануўся да ляжачага, як той ускочыў, ускрыкнуўшы на чыстай французскай мове:

— Хто-б ты ні быў, з твайго боку вельмі нетактоўна перарываць так мае развагі!

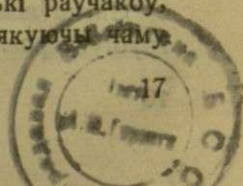
— Мы толькі хацелі запытаць вас,—сказаў прыёр,—як праехаць у Ротэрвуд, да жылля Седрыка-Саксонца.

— Я і сам іду туды-ж,—сказаў незнаёмы,—і калі-б у мяне быў верхавы конь, я ўзяўся-б праводзіць вас, таму што дарога туды вельмі блытаная, а я яе ведаю добра.

— Мы табе скажам дзякуй і ўзнагародзім цябе, мой сябра,—сказаў прыёр,—калі ты добра правядзеш нас да Седрыка.

Абат загадаў аднаму са слуг перасесці на яго ўласнага іспанскага жарабца, а таго каня, на якім ён ехаў, уступіць незнаёмаму, які ўзяўся іх праводзіць.

Праваднік паехаў у бок, якраз супроцьлеглы таму, куды іх накіраваў Вамба, які хацеў, каб яны заблудзілі. Спежка ішла ў самы гушчар лесу, перасякала некалькі раўчакоў, што цяклі па багністаму балотнаму грунту, дзякуючы таму

перапраўляцца праз іх было досыць небяспечна. Незнаёмы, здавалася, напамяць ведаў гэту мясцовасць і беспамылкова выбіраў самыя цвёрдыя месцы грунта і найбольш бяспечныя пункты пераправы. Уважліва і асцярожна вядучы іх уперад, ён вывеў атрад на шырокую прасеку, у канцы якой віднеўся вялікі, нізкі і няправільны будынак. Паказаўшы на яго рукою, праваднік сказаў абату:

— Вось Ротэрвуд, жыллё Седрыка-Саксонца.

Прыёр Эймер быў ні жывы, ні мёртвы ўвесь час праезду па багністых нізінах і быў ад страху ў такім прыдушаным стане, што не пацікавіўся нічога запытаць у незнаёмага. Затое цяпер, адчуваючы што небяспека мінула і недалёка ад прытулка, ён мігам падбадзёрыўся. Цікавасць яго той-жа час абудзілася і ён пачаў дапытваць правадніка, хто ён і адкуль.

— Я пілігрым, толькі што вяртаюся з Святой зямлі,— адказаў той.

— Лепш-бы там і засталіся ваяваць за авалоданне святой дамавінай,—казаў рыцар храма.

— Вы праўду кажаце, яснавяльможны пане рыцар,—адказаў пілігрым, якому аблічча храмоўніка было, як відаць, добра знаёма,—але калі тыя, хто кляўся, што вызваліць святы горад, могуць апынуцца так далёка ад месца сваёй абавязковай дзейнасці, няма нічога дзіўнага, што просты селянін, як я, не выконвае той справы, ад якой ухіляюцца яны.

Яны пад'ехалі да жылля Седрыка. Гэта быў прыземісты будынак у некалькі двароў з агарожамі і займаў вельмі значны ўчастак зямлі. Вакол усёй сядзібы быў выкапаны глыбокі роў, напоўнены вадою з суседняй рэчкі. Падвойны частакол з заостраных бяргавяў абараняў і ўнутраны, знадворны вал траншэі. З заходняга боку сядзібы знаходзілася ў знадворнай агарожы брама, якая злучалася з пад'ёмным мастом з такой-жа брамай унутранага частакола. Па баках абодвух брам сцены з перасцярогі былі зроблены выступамі, так што ў выпадку патрэбы ў кутках іх можна было паставіць стралкоў або прашнікаў.

Спыніўшыся перад варотамі, рыцар храма голасна затрубіў у рог. Дождж, які даўно збіраўся, лінуў, як з вядра.

РАЗДЕЛ III

У ПРАСТОРНАЙ нізкай зале на доўгім дубовым сталe, збітым з амаль не выструганых дошак, прыгатавана была вячэра Седрыка-Саксонца. Страха, якая падтрымлівалася моцнымі кроквамі і перакладзінамі і крытая дошкамі ўперамешку з чаротам, нічым не аддзельвалася ад пакоя: столі ў ёй не было. Па сценах віселі розныя прылады палявання і баявога ўзбраення, а па кутах вялікія на дзве палавіны дзверы вялі ў іншыя пакоі гэтага прасторнага жылля.

Падлога была з гліны з вапнаю, збітая ў шчыльную масу, і ў адным канцы залы, на прасторы каля чвэрткі яе даўжыні, яна была ўзнята на адну ступень. Там садзіліся толькі старэйшыя члены сям'і і найбольш ганаровыя госці. Гэта месца называлася „ганаровым памостам“, або „балдахінам“. Стол там быў пастаўлены ўпоперак памоста, ад сярэдзіны якога цягнуўся доўгі ніжні стол, які дасягаў аж да супроцьлеглай сцяны і служыў для яды хатняй чэлядзі і просталюдзінаў. Удоўж папярочнага стала на памосце былі расставлены масіўныя крэслы з рэзанага дуба, а над імі і ўсёй прасторай узвышанага памоста ўмацаваны быў род шатра з суконнай драпіроўкі.

Сцены па баках ганаровага памоста былі закрыты фіранкамі, а падлога заслана дываном. Тое і другое было ўпрыгожана вышыўкамі, з прэтэнзіяй на стракатасць і рознастайнасць. Каля доўгага ніжняга стала цягнуліся масіўныя ўслоны.

Каля сярэдзіны верхняга стала стаялі два крэслы вышэй астатніх, для гаспадара і гаспадыні, якія былі старшынямі на ўсіх трапезах і з прычыны гэтага мелі ў саксонцаў асаблівы тытул „раздавацеляў хлеба“. Каля кожнага крэсла быў падстаўны ўслончык для ног.

На адным з гэтых крэслаў сядзеў Седрык-Саксонец. Па твару яго відаць было, што ён чалавек прастадушны, нецярплівы, запальчывы.

Ён быў вышэй сярэдняга росту, шыракаплечы, з даўгімі рукамі, моцнага складу цела. Галава яго была правільнай

форми, твар шырокі, вочы вялікія, блакітныя. Яго лаўгія русыя валасы былі расчэсаны на абодва бакі роўным праборам, які ішоў ад цемні да ілба, і падалі на плечы. У іх не заўважалася яшчэ сівізны, хоць Седрыку ішоў шасцідзесяты год.

Апрануты ён быў у туніку зялёнага колеру, аблямованую каля каўняра і абшлагоў шэраю футраю. Гэта верхняя шырокая куртка была незашпілена і пад ёю відаць была другая, ярка-чырвоная, якая шчыльна прылягала да цела. Такія-ж чырвоныя штаны даходзілі да ніжняй часткі сцёгнаў, пакідаючы калены адкрытымі, Абуткам яго былі камашы таго-ж фасону, як у сялян, але з лепшага матэрыялу, і былі зашпілены спераду залатымі засцёжкамі. На руках ён насіў залатыя поручні, на шыі шырокія маністы з таго-ж метала, вакол пояса папруга, багата ўпрыгожаная дарагім каменнем. Да папругі быў прымацаваны кароткі, просты, двухбаковы меч з вельмі вострым канцом. Да спінкі крэсла была прыслонена кароткая рагуліна з шырокай і бліскучай сталёвай булавешкай, якая служыла яму ў часе пагулянак пехатою замест кійка.

Некалькі слуг, вопратка якіх напамінала і шыкоўны гарнітур гаспадара і грубую прастату свінапаса Гурта, чакалі загадаў. Тут-жа былі тры вялікія і махнатыя харты, столькі-ж сабак-выведнікаў буйнага, кастлявага завода, з тоўстай шыяй, вялікай галавой і доўгімі вушамі, і адзін ці два маленькіх сабаккі, якія называюцца цялер таксамі.

Седрык быў не ў гуморы. Лэдзі Равена, якая ездзіла на вячэрню ў нейкую далёкую царкву, толькі што вярнулася дахаты і мяняла плацце, прамочанае дажджом. Гурт яшчэ не вяртаўся з лесу, хоць павінен быў даўно прыгнаць свой статак, а час быў такі неспакойны, што такую затрымку зусім можна было прыпісаць сустрэчы з разбойнікамі, якіх у вакольных лясах было шмат, або нападу якога-небудзь суседняга барона, які разумее сваю сілу і таму не хоча лічыцца з законам і ўласнасці.

Нездавальненне Седрыка прарывалася на паверхню кароткімі сказамі, якія ён часткова мармытаў пра сябе, часткова выкрыкваў акружаючым яго слугам, асабліва свайму

краўчаму¹¹⁾, які час-ад-часу падносіў яму для супакою нерваў срэбны келіх, напоўнены віном.

— Чаму лэдзі Равена так забавілася?

— Яна зараз прыйдзе, толькі пераменіць галаўны ўбор,— адказала адна з служанак.

— Аднак,—гаварыў далей разгневаны гаспадар, звяртаючыся да краўчага і раптам узвышаючы голас,—якога чорта Гурт да гэтай пары не вярнуўся з поля? Таго і глядзі, з'явіцца з дрэннымі весткамі пра статак.

Краўчы Освальд асмеліўся сціпла заўважыць, што „не больш як гадзіну таму назад празванілі сігнал тушыць агні“.

— Хай яго д'ябал возьме, гэты сігнальны звон,—крыкнуў Седрык,—і таго хто яго выдумаў. Тушыць агні,—прагаварыў ён, памаўчаўшы,—як-жа, тушыць агні... па сігнальнаму звону. Сталы чалавек павінен па гэтаму сігналу сядзець у цемры, а зладзеі і разбойнікі тымчасам падкрадуцца да яго непрыкметна! Так, Рэджынальд Фрон дэ-Бёф і Філіп дэ-Мальвузен зразумелі карысць сігнальнага звону не горш самага Вільяма і ўсіх іншых нармандскіх авантурнікаў, якія змагаліся ля Гастынгса¹²⁾. Таго і чакаю, што пачую, як мая маёмасць адабрана на карысць прагаладаўшайся зграі, якую няма як іначай утрымліваць, як не шляхам зладзейства і рабункаў. Мой верны нявольнік забіты, маё дабро ўкрадзена, а Вамба... Дзе Вамба? Здаецца, нехта казаў, што і ён пайшоў з Гуртам?

Освальд адказаў станоўча.

— Ну, вось час-ад-часу не лягчэй! Значыцца, і саксонскага дурня таксама адабралі службыць нармандскаму лорду. Ды і праўда, усе мы дурні, што згаджаемся ім службыць, а яны правы, што насміхаюцца над намі, як над дурнямі. Але я адпомшчу!—дадаў ён, ускокваючы з крэсла і хапаючыся за рагуліну пры думшы аб мыслімай крыўдзе.—Я падам скаргу ў галоўную раду, у мяне ёсць сябры, ёсць і прыхільнікі, я выклічу нармандца на чэсную бойку, як трэба мужчыне. Ага, яны думаюць, што я стары, але я ім пакажу, што хоць я і адзінокі і бяздетны, а ўсё-такі ў жылах Седрыка цячэ кроў Герварда!.. Ах, Вільфрэд, Вільфрэд!—прамовіў ён знізіўшы голас,—Калі-б ты мог перамагчы сваю неразваж-

ную палкасць, твой бацька не заставаўся-б на старасць год, як адзінокі дуб, які ўзімае свае аголеныя ломкія галіны насустрач наляцеўшай буры!

Ён сеў на ранейшае месца, апусціў голаву і глыбока, журботна задумаўся.

З гэтай задуменнасці абудзіў яго моцны голас трубы, на які адказвалі шалёным брэхам і вігам усе сабакі ў зале, ды яшчэ штук дваццаць ці трыццаць сабак, рассяяных па ўсёй сядзібе.

Белая дубінка тойчас пайшла у ход, але Седрыку і слугам давялося нямапапрацаваць, раней чым супакоіць сабак.

— Гэй, ідзіце да брамы,—сказаў Седрык, як толькі ў зале прыціхла і прыслуга магла пачуць яго словы.—Даведайцеся, якія весткі прынёс нам гэты рог: паглядзім, якія бясчынствы і злазействы ўчынены на маіх угоддзях.

Хвіліны праз дзве ці тры вярнуўся слуга і далажыў, што прыёр Эймер абацтва Жарво і добры рыцар Брыян дэ-Буагільбер, камандор мужага і ганаровага ордэна храмоўнікаў, з невялікаю дружнаю, просяць зрабіць ласку і пусціць нанач па дарозе да месца турніру, прызначанага недалёка ад Ашбі-дэ-ля-Зуш на паслязаўтра.

— Эймер? Прыёр Эймер? І Брыян дэ-Буагільбер?—мармытаў Седрык.—Абодва нармандцы... Але гэта ўсёроўна, нармандцы ці саксонцы, а Ротэрвуд павінен зрабіць ім гасцінасць... Хай будуць ласкавы, калі яны пажадалі тут начаваць... Прыемней было-б, каб яны падобраму паехалі далей... Але непрыстойна адмаўляць дарожным людзям у вячэры і начлезе; прытым у якасці гасцей і нармандцы абавязаны стрымліваць сваю нахабнасць. Ідзі, Гундыберг,—дадаў ён, звяртаючыся да дварэцкага, які стаяў за крэслам з белым посахам у руцэ,—вазьмі з сабою поўтузіна слуг і правядзі прыезджых у памяшканне для гасцей. Дай парадак коням, мулам і глядзі, каб іх прыслуга ні ў чым не мела нястачы. Дай ім перааправуцца. Калі захочуць, раскладзі агонь, падай вады на ўмыванне, паднясі віна і элю. Кухарам скажы, каб хутчэй прыгатавалі што-небудзь на дабаўку да нашай вячэры, і загадай падаваць, як толькі госці будуць гатовы.

Скажы, Гундыберг, што Седрык і сам-бы выйшаў вітаць іх, але не можа, таму што даў абяцанне далей трох крокаў ад свайго памоста не выступаць насустрач гасцям, калі яны не належаць да роду саксонскіх прынцаў. Ідзі! Глядзі, каб там усё было як належыць; няхай гэтыя гардуны не гавораць потым, што грубіян саксонец выказаў перад імі толькі сваю беднасць ды скнарасць.

Дварэцкі з некалькімі слугамі пайшоў выконваць загады гаспадара.

У гэты час Седрык звярнуўся да свайго краўчага Освальда і сказаў:

— Прыёр Эймер... гэта-ж, калі не памыляюся, родны брат таго Жыля дэ-Мольверэр, які зараз валодае Мідльгемам? Освальд пачціва кіўнуў галавою ў знак згоды.

— Гэты прыёр, кажуць, досыць вясёлы і гаваркі бяседнік і ўжо, напэўна, уважае келіх з віном і паляўнічы рог лепш за звон са званіцы і трэбнік. А як ты назваў таго храмоўніка?

— Брыян дэ-Буагільбер.

— Буагільбер? — паўтарыў Седрык задуменым тонам, разважаючы як-бы сам з сабою, да чаго прывучыла яго тое, што ён заўсёды знаходзіцца сярод сваіх слуг.— Буагільбер?.. Гэта імя вядомае, пра яго шмат гавораць і добрага і благага. Паводле чутак, ён з ліку самых харобрых рыцараў свайго ордэна, але загруз у звычайных паміж іх загадах: горды, дзёрзкі, люты і ласы. А між іншым... што за бяда? Ён-жа ў мяне пераначуе толькі адну ноч... Нічога, калі ласка і яго. Освальд, ускрый бочку самага старога віна, падай на стол лепшага мёду, самага моцнага элю, самага пахучага мората¹³⁾, шыпучага сідра, прыпраўленага пігмента¹⁴⁾ і пастаў самыя вялікія келіхі... Рыцары храма і абаты любяць добрыя віны і вялікія порцы... Эльгіта, далажы лэдзі Равене, што мы сёння не будзем чакаць яе прыходу ў залу, калі на тое не будзе яе асаблівага жадання.

— Але сёння, безумоўна, будзе на тое яе асаблівае жаданне,— адказала Эльгіта без запінкі,— таму што яна заўжды цікавіцца паслухаць свежыя весткі з Палестыны.

Седрык гнеўна зірнуў на бойкую служанку.

— Схадзі і перадай тваёй пані маё даручэнне, а потым няхай яна робіць як захоча.

Эльгіта выйшла з залы.

— Палестына!—прагаварыў саксонец у раздум'і.—Палестына!.. Колькі вушэй прагна прыслухоўваюцца да баек, што прыносяць з гэтае краіны распусныя крыжаносцы і ліцамерныя пілігрымы! І я мог-бы запытаць... Але няма, няма ў мяне больш сына! Той, хто быў непакорлівы мне—не мой сын!

Падвойныя дзверы ў ніжнім канцы залы адчыніліся насцеж, і на чале з дварэцкім з посахам і чатырма слугамі з палаючымі факеламі госці ўвайшлі ў залу.

РАЗДЗЕЛ IV

АБАТ Эймер і рыцар храма ўжо справіліся пераапануцца і апрануць сваю лепшую вопратку.

Следам за ганаровымі гасцямі ўвайшла іх прыслуга і за імі, на некаторой адлегласці, сціпла ўступіў у залу і праваднік, у знадворным выглядзе якога нічога не было асаблівага, акрамя таго, што ён насіў звычайную вопратку пілігрымаў. Яго фігура была ўхутана прасторным плашчом з грубай чорнай саржы. Тоўстыя камашы, прымацаваныя паскамі да босых ног, шырокаполы капялюш, абшыты па краях ракавінамі, і доўгі кій з прывязанай да верхняга канца пальмавай галінкай дапаўнялі гарнітур пілігрыма. Ён сціпла ўвайшоў ззаду ўсіх і, бачачы, што каля ніжняга стала наўрад ці знойдзецца месца для ўсёй прыслугі Седрыка і для дружыны яго гасцей, адышоў да аднаго з вялікіх камінкоў. Ён сеў на ўслон пад яго балдахінам і ўзяўся, відаць, прасушваць сваё адзенне, чакаючы, калі за сталом выпадкова аслабаніцца месца ці буфетчык дасць яму што-небудзь паесці тут, у кутку.

Седрык устаў прыняць гасцей з паважнай ветлівасцю, сышоў з ганаровага памоста і, ступіўшы тры крокі ім насустрэч, спыніўся.

— Шкадую,—сказаў ён,—высокашаноўны прыёр, што дадзены зарок забараняе мне далей прайсці па гэтай пад-

лозе майго дома насустрач нават такім гасцям, як ваша вялебнасць і гэты мужны рыцар. Прашу вас таксама выбачыць, што буду гаварыць з вамі на маёй роднай мове і вас прашу зрабіць тое-ж, калі вы настолькі знаёмы з ёю, што гэта вам не будзе цяжка. У супраціўным выпадку я сам настолькі разумею па-нармандску, што разбяру тое, што вы будзеце ласкавы мне сказаць.

— Зарокі,—сказаў абат,—трэба выконваць шаноўны франклін, або, калі дазволіце так сказаць, шаноўны тац, хоць гэты тытул некалькі састарэў. Што-ж тычыцца мовы, я вельмі ахвотна гавару на той гаворцы, на якой гаварыла мая пакойная бабулька, Хільда Мідльгемская.

Калі прыёр скончыў гэту прамову, выказаную з самымі прымірэнчымі намерамі, храмоўнік сказаў адрывіста і ўншальна:

— Я заўсёды гавару пафранцузску, але настолькі ведаю паанглійску, што магу гаварыць з тубыльцамі гэтай краіны.

Седрык рухам рукі запрасіў гасцей сесці на крэслы ніжэй яго ўласнага, але побач з сабою, пасля чаго падаў знак, каб падавалі яду.

Пакуль прыслуга кінулася выконваць загад, Седрык убачыў у ніжнім канцы залы толькі што ўвайшоўшых свінапаса Гурта і яго спадарожніка Вамбу.

— Паклікаць сюды гэтых гультаёў!—крыкнуў Седрык раздражнёна.—Гэта што значыць, нягоднікі? Чаму вы сёння забавіліся да такой позняй пары? Што-ж, прыгнаў ты свой статак дахаты, ці пакінуў яго валацугам і разбойнікам?

— Статак цэлы, як жадана вашай мосці,—сказаў Гурт.

— Але мне зусім нежадана, шальмец,—сказаў Седрык,—каб ты бітых дзве гадзіны прымушаў мяне чакаць гэтай весткі, а я тут сядзеў і думаў адпомсціць суседзям за такія крыўды, якіх яны мне нарабілі. Памятай, што калі гэта яшчэ раз здарыцца, я загадаю закаваць цябе ў кайданы, і ты ў мяне пасядзіш у турме.

Ведаючы запальчывы нораў гаспадара, Гурт і не спрабаваў апраўдвацца, але блазен, які дазваляў сабе куды большую волю ў абыходжанні, адказаў за сябе і за свайго таварыша:

— Сапраўды, дзядзечка Седрык, ты сёння зусім не да справы гаворыш.

— Што такое?—адгукнуўся гаспадар.—Я цябе пашлю ў старожку і загадаю адлупцаваць, калі будзеш даваць волю свайму блазэнству.

— А ты спярша скажы мне, мудры чалавек, ці справядліва караць аднаго за правіннасць другога.

— Вядома, не, дурань.

— Дык што-ж ты пагражаеш закаваць у кайданы беднага Гурта, дзядзечка, калі ва ўсім вінаваты адзін сабака Фангс?

— Дык павесіць Фангса!—абвясціў Седрык, паспешна звяртаючыся да Гурта.

— Пачакай, пачакай, дзядзечка,—сказаў блазэн,—і такое-ж рашэнне не зусім справядлівае. Чым-жа вінен Фангс, калі ён кульгае і не можа сабраць статак так хутка, як трэба? Гэта віна таго, хто вырваў яму кіпці на пярэдніх лапах.

— Хто-ж асмеліўся так скалечыць сабаку, якая належыць майму слуге?—запытаў раззлаваны саксонец.

— Стары Губерт яго скалечыў,—адказаў Вамба,—Губерт, начальнік палявання ў сэра Філіпа дэ-Мальвуазен. Ён злавіў Фангса ў лесе і пачаў гаварыць, быццам сабака палюе на аленя, парушаючы тым правы яго гаспадара.

— А каб яго чорт забраў гэтага Мальвуазена, ды і вартаўніка яго!—ускрыкнуў Седрык. Я ім пакажу, што гэты лес не ўваходзіць у тую мяжу, якая разумеецца паводле планаў заповедных лясоў... Але досыць аб гэтым. Ідзі, шэльма, садзіся на сваё месца... А ты, Гурт, дастань сабе другога сабаку, і калі вартаўнік адважыцца хоць пальцам яго крагнуць, я адвучу яго страляць з лука. Няхай я прападам-прападу, калі не адсяку яму вялікага пальца на правай руцэ!.. Прашу выбачыць мяне, высокашаноўныя госці!.. Прашу есці, і хай добрыя пажаданні, з якімі прапануецца вам гэта яда, узнагародзяць вас за іх убоства і прастату.

Усе толькі што сабраліся брацца за яду, як дварэцкі ўзняў пасах і голасна прыказаў:

— Гонар і месца лэдзі Равене!

У верхнім канцы залы, па той бок ганаровага стала, адчыніліся бакавыя дзверы, і на памост увайшла лэдзі Равена з чатырма служанкамі.

Седрык здзіўлены і непрыемна ўражаны тым, што яго выхаванка ўсё-ж пажадала паказацца гасцям, тым не менш паспяшаў ёй насустрач і, узяўшы за руку, з пачцівай урачыстасцю падвёў яе да ўзвышанага крэсла па правую руку ад свайго месца. Усе ўсталі пры яе з'яўленні; яна-ж, агульным паклонам без слоў адказаўшы на агульную ласкавасць, грацыёзна пайшла да свайго месца за сталом. Але не паспела сесці, як храмоўнік шапнуў абату:

— Не насіць мне вашай, залатой маністы на турніры, а хіёскае віно за мною.

— А што я вам гаварыў?—адказаў абат такім-жа шэптам.— Але сучасце свае захапленні, франклін сочыць за вамі.

Не звярнуўшы ўвагі на перасцярогу прыёра і прывыкшы дзейнічаць толькі пад уплывам уласных жаданняў, Брыянде-Буагільбер не спускаў вачэй з саксонскай красуні, якая, напэўна, тым больш уздзейнічала на яго, што была так непадобна на жанчын Усхода.

Равена была надзвычай добрага складу і стройная. Колер яе скуры адрозніваўся асляпляючай белатою. Ясныя блакітныя вочы яе, апухчаныя цёмнымі расніцамі, глядзелі з-пад тонкіх бровей каштанавага колеру, якія рабілі выразістым яе лоб. Калі звычайным выразам яе твара была лагоднасць, дык прывычка ўладарыць і прымаць усеагульнае пакланенне надавала абліччу гэтай саксонскай дзяўчыны нейкі велічны характар. Густыя валасы светларусага адцення былі завіты ў мноства локанаў, якія грацыёзна былі апушчаны на яе плечы—адзнака прыналежнасці да свабоднага саслоўя. На адкрытых руках яе былі бранзалеты. Адзенне складалася з ніжняга шоўкавага плацця бледна-зялёнага колеру марской вады, паверх якога надзета было другое, доўгае і прасторнае, што даставала да самай зямлі, з вельмі шырокімі рукавамі, даходзячымі аж да локцяў. Гэта верхняе плацце было пунцовае, сатканае з самай тонкай швэрсці. Да верхняй часткі яго было прымацавана лёгкае шоўкавае пакрывала з залатым узорам, якое па жаданню можна было на-

кінуць на твар і грудзі, як іспанскую мантыллю, або проста накрыць толькі плечы.

Калі Равена заўважыла ўстаўленья на яе вочы храмоўніка, яна паважна апусціла пакрываўла на твар у адзнаку таго, што пільны і вольны погляд ёй непрыемны. Седрык убачыў яе рух і адгадаў яго прычыну.

— Сэр рыцар,—сказал ён,—шчокі нашых саксонскіх дзяўчат бачаць так мала сонечных праменьняў, што не могуць вытрымаць пільных поглядаў крыжаносца.

— Калі я правініўся,—адказаў сэр Брыян,—прашу прабачэння... гэта значыць прашу лэдзі Равену выбачыць мяне; далей гэтага не можа ісці мая пакорнасць.

— Паднімаю гэты бакал за ваша здароўе, сэр прыёр,—прагаварыў Седрык,—спадзяюся, што віно маё вам да смаку, і дзякую вам за ласку. Калі-ж вы строга прытрымліваецеся манастырскага статута,—дадаў ён,—маеце за лепшае піць кіслае малако, спадзяюся, што вы не будзеце сароміцца і не станеце піць віна толькі з-за ветлівасці.

— Не,—засупярэчыў прыёр, рассмяяўшыся,—мы толькі ў сцянах манастыра прытрымліваемся салодкага ці кіслага малака, а сярод свецкіх людзей мы робім як свецкія людзі. Я адкажу на ваш ласкавы тост такім-жа чэсным віном, а менш моцныя напіткі аддаю майму паслушніку.

— А я,—сказаў храмоўнік,—напаўняючы свой келіх,—п'ю за здароўе прыгожай Равены, таму што ні адна жанчына ў Англіі не была больш вартая пакланення...

— Я злітуюся над вашай ласкавасцю, сэр рыцар,—сказала Равена, не ўзнямаючы пакрываўла,—або лепш пакарыстаюся ёю, каб папрасіць вас паведаміць нам апошнія весткі аб Палестыне, таму што гэты прадмет больш цікавы, чым усе кампліменты, якія вы выказваеце, дзякуючы вашаму французскаму выхаванню.

— Няшмат магу паведаміць цікавага, цудоўная лэдзі,—адказаў Брыян дэ-Буагільбер,—магу толькі пацвердзіць, што з Саладзінам заключана перамір'е...

Тут яго перапыніў Вамба: ён усеўся на свой асобны стул, спінка якога была ўпрыгожана параю асліных вушэй,

і змясціўся крокі на два ззаду крэсла гаспадара. Седрык час-ад-часу даваў яму туды яду са свае талеркі.

— Ужо гэтыя мне перамір'і з бязбожнікамі!—ускрыкнуў блазен, не звяртаючы ўвагі на тое, што перабіў гутарку гордага храмоўніка,—яны мяне зусім састарылі!

— Як так, шальмец, што гэта значыць?—сказаў Седрык, з відавочным задавальненнем чакаючы новага жарту.

— А то як-жа,—адказаў Вамба,—на маім вяку было ўжо тры такіх перамір'і і кожнае на пяцьдзесят год; падлічы-ж, і атрымліваецца, што мне ўжо стукнула год паўтараста.

— Ну, я ручаюся, што ты памрэш не ад старасці,—сказаў храмоўнік, спазнаўшы ў ім чалавека, якога яны сустрэлі ў лесе,—табе на раду напісана памерці гвалтоўнай смерцю, калі будзеш так-жа збіваць з дарогі праезджых, як сёння збіваў нас з абатам.

Гутарка была перапынена з'яўленнем слугі, які прыйшоў далажыць, што каля варот стаіць яшчэ адзін вандроўнік і просіцца пусціць яго нанач.

— Упусціць яго,—сказаў Седрык,—хто-б ён не быў, усё роўна! У такую бурную ноч, якая бушуе цяпер на дварэ, нават дзікія зверы шукаюць апекі ў самага злога ворага свайго, чалавека, абы толькі не загінуць ад разышоўшайся стыхіі. Дайце яму ўсяго, у чым ён мае патрэбу. Освальд, прыгледзець добра за гэтым.

Краўчы мігам выйшаў з залы.

РАЗДЗЕЛ V

ОСВАЛЬД вярнуўся і, нахіліўшыся да вуха свайго гаспадара, прашаптаў:

— Гэта Ісаак з Іёрка. Прывесці яго проста сюды?

— Як!—ускрыкнуў храмоўнік.—Нейкага там Ісаака ўпусціць у адзін пакой з абаронцамі святой труны.

— Бачыш ты,—сказаў Вамба,—храмоўнікі, значыцца, любяць толькі грошыкі яўрэяў, а кампаніі іх не любяць.

— Супакойцеся, ганаровыя госці,—сказаў Седрык,—мая гасціннасць не можа кіравацца вашымі антыпатыямі. Дайце яму столік і накарміце.

У залу ўвайшоў хударлявы стары высокага росту. Рысы яго твара былі тонкія і правільныя, арліны нос, пранікальныя чорныя вочы, высокі, у дробных маршчынках лоб, доўгія сівыя валасы і вялікая барада былі прыгожыя.

Вопратка яўрэя, моцна пацярпеўшая ад буры, была з простага бурага плашча паверх цёмна-чырвонага хітона. На ім былі вялікія скураныя боты, аблямованыя футраю, і шырокі пояс, за якім заткнуты быў невялікі нож і скрынка з пісьмовым матэрыялам, але не было ніякай зброі. На галаве ён насіў высокую чатырохраговую шапку жоўтага колеру прадпісанага фасону. Пры ўваходзе ў залу ён пакорліва зняў яе.

Седрык у адказ на шматразовыя паклоны госьця кіўнуў яму галавою і паказаў гэстам на канец ніжняга стала.

Пілігрым, які сядзеў на ўслоне каля камінка, устаў і сказаў: — Стары, мая адзежа падсохла, я спатоліў свой голад, а ты ўвес прамок і галодны.

Сказаўшы гэта, ён згроб на сярэдзінку агня раскіданья і патушанья паленні і ажывіў яркае полмя; потым пайшоў да стала, узяў міску гарачай поліўкі з вараным казлянем і перадаў яе яўрэю.

Абат гутарыў з Седрыкам; лэдзі Равена, як відаць, углыбілася ў нейкія разважанні з адной з сваіх прыслужніц, а ганарысты рыцар храма глыбока задумаўся.

— Вып'ем з вамі па шклянцы віна, сэр рыцар,—сказаў Седрык,—ды дарэчы і абату наліце такі-ж, а я загляну ў сваёй памяці за трыццаць год назад і што-кольвек раскажу вам. У тых часы Седрык-Саксонцаў быў такі, што яго простая ангельская мова не мела патрэбы ва ўпрыгожваннях французскіх трубадураў¹⁵⁾ і ўсё-ж была прыемна для вуха красунь. Баявы покліч саксонцаў быў чутны ў радах шатландскага войска не горш, чым і самага адважнага з нармандскіх баронаў. Памянем келіхам віна адважных байцоў! Выпіце разам са мною, дарагія госці!

Ён выпіў сваю шклянку разам і пачаў зноў гаварыць з узрастаючым захапленнем:

— Але няма больш нашых бардаў! Нашы вялікія ўчынкi сцёрты чыннасцю другога народу... наша мова вымірае...

самыя нашы імёны хутка будуць адданы забыццю... І ніхто не пашкадуе аб гэтым, акрамя мяне, адзінокага старога.. Краўчы, што-ж ты стаіш? Напаўняй шклянкі. За здароўе адважных у бойцы, сэр рыцар! П'ю за здароўе тых, хто адважна ваюе ў Палестыне.

— А ведаеш, дзядзечка Седрык,—умяшаўся Вамба,—калі-б Рычард Львінае Сэрца быў разумнейшым ды паслухаўся мяне, дурня, няхай-бы ён сядзеў дома са сваімі вясёлымі англічанамі, а Іерусалім пакінуў-бы вызваляць тым самым рыцарам, якія яго празывалі.

— Хіба ў англійскай арміі нікога не было,—сказала раптам лэдзі Равена,—чыё імя было-б вартым стаць побач з імёнамі рыцараў храма?

— Прабачце,—адказаў дэ-Буагільбер,—англійскі кароль сапраўды прывёў с сабою ў Палестыну натоўп адважных воінаў, якія ўступалі ў адвазе толькі тым, хто ўвесь час абараняў святую зямлю.

— Нікому яны не ўступалі!—сказаў пілігрым, які ўвесь час з прыкметным нецярпеннем услухоўваўся ў гутарку.

Усе погляды павярнуліся ў той бок, адкуль так нечакана пачуўся яго голас.

— Я сцвярджаю,—паўтарыў пілігрым цвёрдым і сільным голасам,—што англійскія рыцары не ўступалі нікому.

Хмурная ярасць адлюстравалася на пяцямнеўшым твары смуглага храмоўніка. Дрыжачыя пальцы яго міжвольна хапаліся за рукаятку мяча і, напэўна, толькі таму не вымалі яго, што ён разумеў, як небяспечна зачынаць бойку ў такім месцы і пры такіх сведках. Але Седрык, дзякуючы сваёй шчырасці, нават не заўважыў гнеўнага замяшання свайго госьця.

— Я-б з ахвотаю аддаў табе залаты поручань, пілігрым,—сказаў ён,—калі-б ты пералічыў мне імёны тых рыцароў, якія падтрымлівалі славу нашай Англіі.

— З радасцю назаву іх па імёнам,—адказаў пілігрым,—і ніякага падарунку мне не трэба. Я даў зарок яшчэ некаторы час не датыкацца да золата.

— Хочаш, сябра пілігрым, я за цябе буду насіць гэты поручань?— сказаў Вамба.

— Першы па ваеннаму майстэрству,—пачаў пілігрым,— быў Рычард, кароль Англіі.

— Я яму дарую!—ускрыкнуў Седрык.—Дарую нават тое, што ён—патомак тырана, герцага Вільяма нармандскага.

— Другім быў граф Лейстэр, а трэцім—сэр Томас Мультон з Гільсленда.

— Гэты, прынамсі, саксонец!—сказаў Седрык у захапленні.

— Чацверты—сэр Фульк Дойлі.

— Таксама саксонец! Ну, а хто-ж быў пяты?

— Пяты быў сэр Эдвінд Торнхэм.

— Чыстакроўны саксонец!—ускрыкнуў Седрык.—А шосты? Шостага-ж як завуць?

— Шосты,—адказаў пілігрым, памаўчаўшы і як-бы збіраючыся з мыслямі,—быў зусім юны рыцар, мала вядомы... Імя яго я запамятаў.

— Сэр пілігрым,—сказаў Брыян дэ-Буагільбер з пагардаю, — такое прытворнае запамятанне найшло на вас вельмі позна, і вы паспелі прыпамятаць так многа, што вашы хітрыкі не дасягнуць мэты. Я сам назаву імя рыцара, якому пасшчасціла, спужаўшы майго каня, выбіць мяне з сядла сваім кап'ём. Яго звалі рыцар Айвенго; прымаючы пад увагу яго моладасць, ні адзін з яго паплечнікаў не перагнаў яго ў майстэрскім валоданні зброяй. І ўсё-такі я скажу, і голасна пры ўсіх паўтараю, будзь ён у Англіі і пажадаў-бы ён на надыходзячым турніры зрабіць той выклік, які паслаў мне ў Сен-Жан-д'Акры, я, маючы цяпер такога каня і такую зброю, якімі валодаю, гатоў схапіцца з ім, якой ён захоча зброяй і тады яшчэ паглядзім, чыя возьме.

— Хуткі адказ быў-бы на ваш выклік,—адказаў пілігрым, калі-б ваш праціўнік тут прысутнічаў. Калі Айвенго калінебузь вернецца з Палестыны, я вам ручаюся, што ён будзе біцца з вамі.

— Добрая зарука!—з пагардаю праказаў храмоўнік.—А які заклад можаце вы мне прапанаваць?

— Хоць-бы гэты каўчэг,—сказаў пілігрым, выняўшы з-за пазухі маленькую скрынку з слановай касці.

Храмоўнік у сваю чаргу зняў з шыі залаты ланцугі кінуў яго на стол, гаворачы:

— Прашу абата Эймера прыняць на захаванне мой заклад і заклад гэтага безыменнага вандроўніка, у пасведчанне таго што, калі рыцар Айвенго ўступіць на зямлю, амываемую чатырма марамі Брытаніі, ён будзе выкліканы на бойку з Брыянам дэ-Буагільберам, і калі не адкажа на гэты выклік, я абзаву яго трусам з вышыні сцен кожнага з існуючых у Еўропе камандорстваў ордэна храмоўнікаў.

— Да гэтага не дойдзе справа,—умяшалася лэдзі Равена, перарываючы сваё доўгае маўчанне.—Няхай хоць мой голас будзе ў абарону Айвенго, калі ніхто ў гэтым доме не жалае за яго заступіцца. Я абвяшчаю, што ён прыме ўсякі выклік на чэсную бойку...

У душы Седрыка ўзнялася такая завіруха супярэчлівых адчуванняў і мыслей, што ён быў не ў сіле прараніць ні слова. Радасная гордасць, гнеў, замяшанне змяняліся на яго адкрытым і чэсным твары, быццам цені ад воблакаў, што перабягаюць над каласістаю ніваю. Хатняя прыслуга, на якую адно імя Айвенго зрабіла ўражанне электрычнай іскры, прытаіўшы дыханне, чакала, што будзе далей, не спускаючы вачэй з гаспадара. Але калі загаварыла Равена, яе голас як быццам прымусіў яго ачнуцца і апрытомнець.

— Лэдзі Равена,—сказаў ён,—калі-б спатрэбіўся яшчэ заклад, я сам, як ні адчуваю нанесеную мне крыўду, гатоў сваім уласным гонарам паручыцца за гонар Айвенго.

— Ну, сэр Седрык,—сказаў абат,—ваша добрае віно такое моцнае, што ў мяне ў вушах ужо звоняць да вячэрні. Дазвольце нам яшчэ раз выпіць за здароўе лэдзі Равены і адпусціце нас на супачынак.

Краўчы разліў усім па апошняму, так званаму „развітальнаму“ келіху віна, пасля чаго госці нізка пакланіліся гаспадару і лэдзі Равене, усталі і разышліся па залу, а Седрык і яго выхаванка выйшлі ў двое розных дзвярэй, накіроўваючыся ў свае „палавіны“, разам з сваімі бліжэйшымі слугамі.

— Б'юся аб заклад,—сказаў храмоўнік Ісааку, праходзячы міма яго,—што твая каліта бітком набіта шэкелямі¹⁶⁾.

— Ні аднаго шэкеля, ні аднаго срэбнага пені... ні поўграша няма!—адказаў служаны яўрэй.—Я іду прасіць дапамогі ў некаторых сабратаў, каб набраць дастатковую суму для ўплаты падатку, наложанага на мяне палатай¹⁷).

Храмоўнік кісла ўсміхнуўся, прагаварыўшы:

— Хлусіць!—і, прайшоўшы міма, звярнуўся да сваіх мусульманскіх нявольнікаў і сказаў ім штосьці на мове, невядомай нікому з прысутных.

Храмоўнік і абат накіраваліся ў адведзеныя ім спальні. Праводзілі іх дварэцкі і краўчы, пры кожным з іх ішло па двое слуг з факеламі, а яшчэ два неслі на падносах асвятляльныя закускі і напіткі.

РАЗДЗЕЛ VI

КАЛІ пілігрым разам з слугой з факелам праходзіў па забытых пераходах дома, яго здагнала пакаеўка лэдзі Равены і валадарным тонам абвясціла, што яе пані хоча пагутарыць з пілігрымам.

У канцы невялікага калідора явы падняліся на сем ступеней, кожная з якіх была з тоўстага дубовага ствала, ўвайшлі ў пакой Равены.

Тры пакаеўкі, стоячы за спіною гаспадыні, прыбіралі нанач яе валасы. Пілігрым моўчкі апусціўся на калена.

— Устаньце, шаноўны вандроўнік,—сказала яна ветліва,—той, хто заступаецца за адсутных, мае права на ласкавы прыём з боку кожнага, хто даражыць ісцінай і цэніць мужнасць.

Звяртаючыся да свае дружыны, яна сказала:

— Адыдзіце ўсе, акрамя Эльгіты.

Лэдзі Равена памаўчала з хвіліну, як-бы абдумваючы, з чаго пачаць, потым сказала:

— Пілігрым, сёння ўвечары вы прагаварылі адно імя... ну словам, вы назвалі Айвенго ў доме, дзе гэта імя павінна было мець водгук ва ўсіх сэрцах, але такая ўжо дзіўная нясталасць лёсу, што хоць у шмат каго, напэўна, здрыгнулася сэрца, пры гэтым імені, адна я адважваюся запытаць, дзе і ў якім становішчы пакінулі вы таго, аб кім успамя-

нулі? Мы чулі, што ён, з прычыны дрэннага здароўя, затрымаўся ў Палестыне, і што пасля ўходу адтуль англійскага войска яго праследуе французская партыя, да якой належаць і храмоўнікі.

— Я мала ведаю аб рыцары Айвенго,—адказаў збянтэжаны пілігрым.—Здаецца, ён пазбавіўся ад праследвання сваіх ворагаў у Палестыне і збіраўся звярнуцца ў Англію. Тут вам павінна быць вядома лепш за мяне, ці ёсць у яго надзея на шчасце.

— Калі-б ён даехаў шчасліва,—сказала лэдзі Равена,—і здолёў прыняць удзел у надыходзячым турніры, дзе ўсё рыцарства тутэйшай краіны збіраецца паказаць сваё майстэрства і адвагу! Калі прыз дастанецца Атэльстану Конінгсбургскаму, Айвенго можа пачуць нядобрыя весткі пасля звароту ў Англію... Скажыце мне, вандроўнік, якім быў знадворны выгляд яго ў той час, як вы яго бачылі ў апошні раз? Ці не налажыла хвароба цяжкую руку на яго сілы і характэр?

— Ён быў смуглей,—адказаў пілігрым,—і хударлявей, чым у той час, як прыбыў з вострава Кіпра ў дружыне Львінага Сэрца. Відзец было, што ён моцна замаркочаны душэўнымі клопатамі.

— Баюся,—прагаварыла лэдзі Равена,—што на бацькаўшчыне чакае яго нешта такое, што не пазбавіць ад душэўных клопатаў і не згоніць з яго аблічча змрочнага ценю... Дзякую, добры пілігрым, за весткі аб таварышу майго дзяцінства. Дзяўчаты,—зварнулася яна да служанак,—падыдзіце, падайце вячэрні кубак. Час ужо даць гэтаму чалавеку супакой, я не хочу яго затрымліваць далей.

Адна з дзяўчат прынесла срэбны келіх гарачага віна з прыправаю, да якога Равена толькі дакранулася губамі, пасля чаго яго падалі пілігрыму. Ён нізка пакланіўся і адпіў некалькі кропель.

— Прымі міластыню, сябра,—прадаўжала лэдзі Равена, падаючы яму залатую манету,—гэта адзнака мае павагі да твае працы.

Пілігрым узяў падарунак, яшчэ раз нізка пакланіўся і пайшоў за Эдвінай вон з пакоя...

У сенцах яго чакаў слуга. Узаяўшы факел з рук служанкі, ён, спяшаючыся, павёў гасця ў знадворную пабудову, якая была самай дрэннай часткай будынка, дзе цэлы рад невялічкіх каморак або келляў служыў для начлега слугам і нязнатным гасцям.

— Дзе тут начуе яўрэй?—запытаў пілігрым.

— Поруч з вамі.

— А дзе спіць Гурт, свінапас?—спытаўся вандроўнік.

— Гурт спіць у той каморы, што па правую руку ад вас.

Пілігрым увайшоў у прызначаную для яго камору і ўзяў факел з рук слугі. Прычыніўшы дзверы свае келлі, ён уваткнуў факел у драўляны падсвечнік, зроблены ў сцяне, і акінуў вокам гэту спальню, абстаноўка якой адрознівалася надзвычайнай прастатой. Яна складалася з аднаго вельмі груба зробленага стула і яшчэ больш грубага ложка або драўлянай плоскай скрыні, напоўненай чыстай саломай, на якой замест пасцелі разасланы былі дзве ці тры авечыя скуры.

Пілігрым патушыў факел, не распранаючыся, распягнуўся на гэтай першабытнай пасцелі і заснуў. Ён прачнуўся, калі першыя праменні сонца заглянулі ў аконца з кратамі. Тады ён устаў, паправіў на сабе вопратку і, вышаўшы з каморы, асцярожна прыўзняў завалу на дзвярах у суседнюю камору і нячутнаю хадою ўвайшоў да яўрэя.

— Не бойся мяне, Ісаак,—сказаў пілігрым,—я прыйшоў да цябе, як сябра.

— А што-ж трэба вашай мосці ад мяне і ў такі ранні час?

— Я хацеў табе сказаць,—адказаў пілігрым,—што калі ты не пойдзеш з гэтага дома і не пастарашся адысці як можна далей і як можна хутчэй, з табою можа здарыцца ў дарозе вялікая бяда.

— Ды каму-ж цікава нападаць на такога нікчэмнага бедняка, як я!—ускрыкнуў яўрэй.

— Калі рыцар храма ўчора ўвечары праходзіў праз залу, ён звярнуўся да сваіх мусульманскіх нявольнікаў на сарацынскай мове, якая мне добра вядома, і загадаў ім сёння раніцою сачыць за тым, куды ты паедзеш, схпіць цябе і адвезці ў замак Філіпа дэ-Мальвуазен або да Рэджнынальда Фрон дэ-Бёф.

Цяжка апісаць жах, які авалодаў старым пры гэтай вестцы. Рукі яго бяссьільна павіслі па баках, галава ўпала на грудзі.

— Слухай, Ісаак, што я табе скажу,—сказаў пілігрым, гледзячы на яго з жалем,—ты праў, што ўсяго баішся, успамінаючы, як прынцы і ўсякія дваране абыходзяцца з людзьмі, ад якіх яны хочуць выціснуць грошы. Але я табе кажу: уставай, і навучу цябе як пазбавіцца ад бяды. Ідзі з гэтага дома зараз жа, пакуль не прачнуліся слугі. Я правяду цябе

патаемнымі сцэжкамі праз лес, які мне гэтак-жа добра вядомы, як любому з лясных вартаўнікоў. Я цябе не пакіну, пакуль не здам з рук на рукі каму-небудзь едучаму на турнір.

Пілігрым прайшоў у наступную каморку, дзе спаў свінапас Гурт.

— Уставай, Гурт,—сказаў пілігрым, —уставай хутчэй Адамкні фортку задняй брамы і выпусці адсюль мяне і яўрэя.

— У нас не дазволена, каб госці выязджалі; патаемна,—прагаварыў той, узяўшыся на адным локці і не ўстаючы з саломенага ложка.

— Як-бы та ні было,—сказаў пілігрым валадарна,—я думаю, што ты адмакнеш мне заднюю фортку.

З гэтымі словамі ён нагнуўся да лежачага свінапаса і прашптаў яму нешта на вуха пасаксонску. Гурт ускочыў на

ногі, быццам ад электрычнага ўдару, а пілігрым, падняўшы палец у знак таго, што трэба захоўваць асцярожнасць, дадаў:

— Гурт, сцеражыся!.. Ты заўсёды быў асцярожны. Чуеш, адамкні фортку... Астатняе пасля скажу.

Гурт скарыўся з незвычайнай хуткасцю.

— Мой мул... Дзе-ж мой мул?—ускрыкнуў яўрэя, як толькі яны вышлі з фортакі.

— Прывядзі сюды яго мула,—сказаў пілігрым,—ды слухай... дастань мне таксама мула, я паеду з ім, пакуль не выбярэмся з тутэйшай ваколіцы. Пасля я дастаўлю мула цэлым каму-небудзь з дружыны Седрыка, у Ашбі. І вось што яшчэ: ты сам...

Нахіліўшыся, пілігрым прашаптаў штосьці Гурту на вуха.

— З ахвотаю, з найвялікшай радасцю ўсё выканаю,—адказаў Гурт і пабег выконваць даручэнне.

Калі з'явіўся Гурт з двума муламі, пілігрым сеў на аднаго з іх і працягнуў Гурту руку, якую, той пацалаваў з найвялікшай пашанай.

Свінапас стаяў, глядзячы ўслед падарожнікам, покуль яны не схаваліся пад навесам галля, у глыбіні лясной сцежкі.

Падарожнікі імчаліся ўперад з такой хуткасцю, якая паказвала на крайнюю трывогу яўрэя. Пілігрым, як відаць, да тонкасці вывучыў усе лясныя сцежкі і павароты, ехаў наперадзе, трымаючыся самых вакольных шляхоў, так што Ісаак некалькі разоў падумаў, ужо ці не завёз яго вандроўнік у пастку і ці не мае намеру аддаць у рукі ворагаў.

Ад'ехаўшы па акольных сцежках на досыць далёкую адлегласць, пілігрым урэшце перапыніў маўчанку.

— Бачыш гэты стары ўсохшы дуб? Гэта мяжа ўладанняў Фрон дэ-Бёф; мы даўно і далёка ад'ехалі ад зямель Мальвуазена. Цяпер табе больш няма чаго баяцца пагоні.

— Хай паломяцца колы іх калясніц!—сказаў яўрэя.—Не пакідай мяне, добры пілігрым. Успомні аб ярасці буйнага храмоўніка і яго сарацынскіх нявольнікаў... Яны не паглядзяць ні на якія межы, не ўважаць нічых правоў.

— З гэтага месца,—сказаў пілігрым,—трэба нам разысціся ў розныя бакі. Я для цябе дрэнная абарона: што ў сіле зрабіць мірны багамалец супроць двух узброеных рабаўнікоў?

— А, добры юнак,—ускрыкнуў яўрэй,—ты можаш заступіцца за мяне, і я ведаю, што заступішся. Як я ні бедны, а змагу ўзнагародзіць цябе...

— Ні грошай тваіх, ні ўзнагароды мне не трэба,—перапыніў яго пілігрым.—Правадзіць цябе я магу, і нават да некаторай ступені змагу абараніць... Я праводжу цябе да такога месца, дзе ты можаш сабе набыць больш падыходзячы канвой. Мы цяпер недалёка ад горада Шэфільда. Там табе няцяжка знайсці многіх сваіх сародзічаў і можаш знайсці ў іх прытулак.

— Дзякую табе, дзякую, добры юнак!

— Добра, значыцца ў Шэфільдзе мы расстанемся, а праз поўгадзіны нам будзе відзен гэты горад.

У працягу гэтай поўгадзіны абодва не праказалі ні аднаго слова. Спыніўшыся на вяршыне пакатага бугра, пілігрым паказаў на горад Шэфільд, і сказаў:

— Вось дзе мы расстанемся.

— Але не равей, чым бедны яўрэй выкажа вам сваю падзяку,—сказаў Ісаак,—таму што я не адважваюся прасіць вас праводзіць мяне да майго родзіча Зарэта, які мог-бы даць мне сродкі, каб заплаціць вам за паслугу.

— Я ўжо гаварыў табе,—сказаў пілігрым,—што ніякай узнагароды мне не трэба.

— Стой, пачакай!—ускрыкнуў старык, хапаючы яго за крысо. Я хацеў-бы зрабіць што-небудзь для цябе. Але прабач, калі я вазьмуся адгадаць тое, што ў гэту хвіліну для цябе больш усяго патрэбна.

— Калі-б ты і адгадаў, што мне больш усяго патрэбна,—сказаў пілігрым,—ты не мог-бы даставіць мне гэта.

— Не! Я ведаю, чаго табе нестася, і, можа, змагу табе даставіць усё, што трэба. У гэту хвіліну табе больш усяго хочацца мець каня і зброю.

Пілігрым здрыгануўся і, нечакана павярнуўшыся да яго, таропка запытаў:

— Чаму ты адгадаў?

— Усёроўна, чаму-б ні адгадаў, абы толькі здагадка мая была верная... Але, калі я даведаўся, што табе трэба, я табе ўсё дастану.

Спешна выняўшы з сумкі свае канцэлярскія прылады, стары Ісаак, не злазячы з мула, паставіў перад сабою ўверх дном сваю жоўтую шапку і, распрастаўшы на ёй аркушок паперы, пачаў пісаць.

Дапісаўшы ліст на яўрэйскай мове, ён перадаў яго пілігрыму.

— У горадзе Лейстэры,—сказаў ён, ёсць усім вядомы багаты яўрэй Кірджат Джайрам з Ламбарды, перадай яму гэты ліст. У яго ёсць цяпер шэсць узбраенняў міланскай работы: з іх горшае годна і для царскай асобы, і яшчэ ёсць у яго дзесяць коняў, на горшым з іх і не сорам-бы выехаць і самому каралю, калі-б давялося яму змагацца за валоданне сваёю ўладаю... З гэтых коняў і зброі ён дасць табе на выбар, якое пажадаеш, і, акрамя таго, дасць усяго, што можа спатрэбіцца ў надыходзячым турніры. Калі міне патрэба, звярні яму цэлым тавар, або калі зможаш, заплаці поўнасцю яго кошт.

— Хіба ты не ведаеш, Ісаак,—сказаў пілігрым з усмешкаю,—што калі рыцара выб'юць з сядла ў часе турніру, то яго конь і зброя паступаюць ва ўласнасць таго, хто яго перамог? Такое няшчасце і са мною можа здарыцца, і тады я страчу дабро, якое ні звярнуць, ні аплаціць не змагу.

— Не, не, не!—таропка загаварыў старык.—Гэта немагчыма! Я і чуць гэтага не хачу. Кап'ё тваё будзе мець такую-ж сілу, як і посох Маісея.

Сказаўшы гэта, ён павярнуў мула ў бок, але пілігрым злавіў яго за плашч і затрымаў:

— Пачакай, Ісаак, ты яшчэ не ведаеш, чым рызыкуеш. Можа здарыцца, што каня заб'юць, панцыр пасякуць, таму што я не буду шкадаваць ні каня, ні чалавека.

— Усёроўна... пусці мяне... Калі здарыцца страта, ты за яе не будзеш адказваць. Калі дабро пойдзе на карысць пераможцы, Кірджат Джайрам даруе табе гэты доўг, дзеля Ісаака, свайго сваяка. Бывай і будзь здароў... Аднак паслухай, добры юнак,—прадаўжаў ён, яшчэ раз аглянуўшыся,—не сунься ты занадта ўперад, калі пачнецца гэта калатня!.. Я гэта не для таго гавару, каб ты шчадзіў каня і панцыр,

але толькі дзеля захавання твайго жыцця і дзеля цэласці твайго цела.

— Дзякую за апеку нада мною,—адказаў пілігрым, усміхаючыся, — я пакарыстаюся тваёю ласкавасцю, і толькі асаблівае няшчасце можа перашкодзіць мне ўзнагародзіць цябе.

Яны расталіся і рознымі шляхамі накіраваліся ў горад Шэфільд.

РАЗДЗЕЛ VII

БЫЛА неспакойная эпоха. Кароль Рычард быў у палоне ў герцага Аўстрыйскага. Кіраваўшы, замест яго, прынец Іоан уступіў у саюз з французскім каралём Філіпам, ворагам Рычарда, і скарыстоўваў увесь свой уплыў на герцага Аўстрыйскага, каб ён як можна далей трымаў у палоне яго брата, Рычарда Львінае Сэрца. Ён падбіраў сабе прыхільнікаў, маючы намер у выпадку смерці караля Рычарда заняць прастол замест свайго пляменніка Артура, герцага Брэтанскага, які быў сынам яго старэйшага брата Жафруа Плантагенета. Пόтым, як вядома, ён ажыццявіў гэты намер. Сам характару лёгкадумнага, распуснага і крывадушнага, прынец Іоан без цяжкасці прыцягнуў на свой бок не толькі тых, хто меў прычыны баяцца гневу Рычарда, але і ўсю шматлікую дружыну „адважных беззаконнікаў“, якіх крыжавыя паходы вярнулі на бацькаўшчыну, абагаціўшы ўсімі заганамі Усхода, якія праглі толькі аднаго: выкарыстаўшы міжсобіцу, направіць свае матэрыяльныя справы.

Сяляне, даведзеныя да адчаю ўціскам феодалаў і бязлітасным законам аб ахове лясоў і палявання, партыямі ішлі ў лясы або ў пустэльныя мясцовасці і адтуль рабілі напады на сваіх прыгнятальнікаў. Дваране, з якіх кожны імкнуўся ўмацавацца ў сваім замку і разыграць ролю самаўладнага ўладара, на чале банд тэрарызавалі вакольнае насельніцтва. Каб пракарміць сваю шматлікую дварню і падтрымліваць у сваім быту роскаш, дваране стараліся пазычаць грошы дзе толькі ўдавалася, часцей усяго ў яўрэяў, а потым спрабавалі направіць свае расстроеныя справы, учыняючы жорсткія зверствы над сваімі крэдытарамі.

У заканчэнне ўсяго па краіне распаўсюдзілася небяспечная пошасць, выкліканая знясіленнем, дрэннымі харчамі і ўбогім становішчам жылля беднаты; гэта хвароба адправіла ў магілу ўжо шмат народу, а тыя, што засталіся жывымі, часта зайдросцілі пакойнікам, якія паспелі пазбавіцца ад налыходзячай бядоты.

І ўсё-ж, не гледзячы на такое няшчаснае становішча краіны, не толькі дваране, але і беднякі імкнуліся на турнір. Гэта было самае цікавае з відовішч таго часу, і насельніцтва адносілася да яго з такой-жа палкасцю, з якой поўгалодны жыхар Мадрыда, замест таго, каб купіць харчоў для свае сям'і, траціць усё да апошняга рэала, каб мець доступ на арэну, дзе адбываецца бой быкоў. Была чутка, што „баявая пацеха“, прызначаная каля горада Ашбі, у графстве Лейстэрскім, адбудзецца паміж першкласнымі рыцарамі і што яны біцца будуць у прысутнасці прынца Іоана, які абяцаў асабіста прыехаць на турнір. Раніцою таго дня, калі прызначаны быў пачатак спаборніцтва, народ валіў натоўпамі да месца баявой пацехі...

Месца было выбрана надзвычай добра. Каля краю вялікага лесу, у адлегласці адной мілі ад горада Ашбі, была вялікая паянка, з аднаго боку акружаная лесам, з другога — радам раскіданых старых дубоў. Глеба, як-бы знарок зроблена для пабоішча, з усіх бакоў мяккімі схіламі спускалася ўніз, на шырокую і роўную пляцоўку, агароджаную для надыходзячага гульбішча моцным частаколам. Для ўезду байцоў у паўначнай і паўднёвай сценах агароджаны былі адтуліны, застаўленыя моцнымі драўлянымі брамамі і настолькі шырокія, што два коннікі радам маглі ўехаць. Каля кожнай брамы стаялі па два герольды, пры іх па шэсць трубачоў, столькі-ж вестуноў і, акрамя таго, па моцнаму атраду ўзброеных воінаў як для падтрымання парадку, так і для таго, каб устанаўляць званне рыцараў, што з'яўляліся прыняць удзел у турніры.

Па той бок паўднёвай брамы, на натуральным узвышшы невялікага бугра, стаяла пяць раскошных шатроў, упрыгожаных сцягамі чырвона-бурага і чорнага адцення. Гэтыя колеры былі выбраны рыцарамі-арганізатарамі (пачынальні-

камі) гэтага турніру. Шнуры ўсіх пяці шатроў былі тых-жа колераў. Перад кожным шатром быў вывешаны шчыт таго рыцара, якому ён належаў, а поруч са шчытом стаяў або зброяносец убраны дзікуном або фаўнам, або якой-небудзь іншай фантастычнай істотай, гледзячы па густу свайго гаспадара.

Сярэдні шацёр, самы ганаровы, быў прадстаўлены Брыяну дэ-Буагільберу. Чутка аб яго незвычайным майстэрстве ва ўсіх рыцарскіх практыкаваннях, а таксама яго блізкія сувязі з рыцарамі, зачаўшымі гэтае спаборніцтва, былі прычынаю, што яны яго з радасцю прынялі ў сваю кампанію і нават выбралі сваім правадыром, не гледзячы на тое, што ён толькі што прыбыў у Англію. Побач з яго шатром з аднаго боку размясціліся палаткі Рэджнынальда Фрон дэ-Бёф і Філіпа дэ-Мальвуазен, а з другога—была палатка Гуга дэ-Гранменіль. Пяты шацёр належаў Ральфу дэ-Віпонту, рыцару ордэна св. Іоана Іерусалімскага; ён з даўняга часу валодаў землямі ў мястэчку Гэсер, недалёка ад Ашбі-дэ-ля-Зуш.

Ад уваходу ў агарожу да ўзвышша, на якім стаялі шатры, глеба была крыху спадзістая і зроблены быў спуск на арэну, сажняў у пяць шырынёю. Ён таксама быў з абодвух бакоў агарожаны моцным частаколам, як і пляцоўка перад шатром, і кругом усяго гэтага месца была расстаўлена ўзброеная варта.

Паўночная брама агарожы ўпіралася ў такі-ж самы спадзісты пад'ём на бугор, футаў у трыццаць шырынёю, у канцы якога была вялікая агарожаная прастора, прызначаная для пабочных рыцараў, якія пажадаюць спаборнічаць з пачынальнікамі турніру. За гэтаю агарожаю змяшчаліся палаткі, дзе былі прыгатованы розныя стравы і напіткі і, акрамя таго, былі кавалі, збраёўнікі і іншыя майстры і прыслужнікі, гатовыя ў кожную хвіліну аказаць байцам патрэбныя паслугі. Знадворны бок агарожы быў часткова абнесены часовымі памостамі і галярэямі: яны былі ўвешаны драпіроўкамі, засланы дыванамі і забяспечаны падушкамі, для выгоды дам і кавалераў дваранскага паходжання, якія пажадаюць прысутнічаць на турніры. Вузкая прастора паміж гэтымі галярэямі і агарожай была прадстаўлена дробнамаянтковым фер-

мерах, так званым іёменам. Далей, па схілах бліжэйшых бугроў былі зроблены сядзенні з дзёрану для астатніх гледачоў.

Некалькі сот чалавек уселася на галінах дубоў, што былі вакол лугавіны; нават званіца бліжэйшай сельскай царквы была ўнізана гледачамі.

На самай сярэдзіне ўсходняга боку бегавішча, якраз супроць таго месца, дзе павінна была адбыцца сутычка спаборнікаў, у галярэі зроблены быў род эстрады вышэй усіх астатніх, багацей прыбранай, і на ёй, пад балдахінам з каралеўскім гербам, пастаўлена было высокае крэсла для прынца Іоана. Супроць каралеўскай ложа, сярод заходняй галярэі, быў акурат такі-ж узвышаны памост, упрыгожаны яшчэ больш страката, хоць не так раскошна. Там быў таксама трон, абіты чырвонай з зялёным матэрыяй, і вакол яго цэлая дружына пажоў і маладых дзяўчат, самых прыгожых, якіх маглі падабраць, і апранутых у фантастычныя гарнітуры зялёнага і чырвонага колеру. Ложа была прыбраная сцягамі і харугвамі, на якіх былі нарысаваны параненныя сэрцы, палаючыя сэрцы, выходзячыя кроўю сэрцы, лукі, калчаны са стрэламі і іншыя звычайныя эмблемы, сярод якіх красаваўся надпіс: „Ганаровы трон царыцы хараства і каханья“. Але хто будзе ў гэтым выпадку выконваць ролю гэтай царыцы, было яшчэ невядома.

Гледачы валілі натоўпамі. Галярэі напаяўліся. Ніжнія галярэі і праходы хутка былі бітком набіты паважнымі іёменамі, бюргерамі і менш радавітым дваранствам, якое па сціпласці, беднасці або па нязначнаму палажэнню ў свеце не прэтэндавалі на больш ганаровыя месцы.

Сюды-ж прабіраўся ў натоўп адзін пажылы чалавек, вопратка якога выкрывала яго беднасць, а меч на баку, кінжал за поясам і залаты ланцуг на шыі паказвалі прэтэнзіі на знатнасць.

— Як ты смееш штурхаць нармандскага двараніна з шляхетнай фаміліі Мандыдз'е?

З такімі словамі ён звярнуўся да старога Ісаака, які на гэты раз багата адзеты, у раскошным плашчы, упрыгожаным мярэжамі і футраю, прабіраўся ў натоўпе, стараючыся

знайсці месца ў пярэднім раду ніжняй галярэі для сваёй дачкі, красуні Рэвекі. Яна прыехала да яго ў Ашбі і ў гэту хвіліну, учапіўшыся за яго руку, са сполахам аглядалася навакол.

Выкрык нармандскага двараніна ўзбудзіў абурэнне акружаючых, але ў гэты час агульная ўвага была адцягнута з'яўленнем прынца Іоана, які ўз'ехаў на арэну разам са шматлікай дружынай, што складалася з яго любімчыкаў, правадыроў наёмнага войска, некалькі баронаў, што займаліся рабаўніцтвам, распуснай зграі прыдворных чыноў, многіх рыцараў храма, свецкіх і духоўных асоб, у ліку якіх быў і прыёр з Жарво.

Пакуль прынец весела гарцаваў вакол арэны, увага яго была прыцягнута мітуснёй, выкліканай спробай Ісаака прайсці на лепшыя месцы галярэі. Зіркае вока прынца Іоана мігам спазнала яўрэя, але куды прыемней уздзейнічаў на яго выгляд прыгожай дзяўчыны, якая спужаўшыся ўзнятага шуму і пратэстаў, баязліва прыхінулася да рукі старога бацькі.

Сапраўды, Рэвека магла з гонарам вытрымаць параўнанне з самымі выдатнымі англійскімі красунямі. Яна была дзіўна прыгожая і прапарцыянальна складзена, і яе фігура выгадна вылучалася ў усходнім гарнітуры яўрэйскай жанчыны, які яна насіла. Яе шоўкавы турбан жоўтага колеру вельмі стасаваўся да смуглага адцення яе скуры, яе чорныя вочы блішчэлі, тонкія бровы выгіналіся гардаватай дугой, арліны носік быў вытачаны прыгожа, белыя зубы бліскалі, як перлы, а пышныя, чорныя косы, з якіх кожная канчалася крутой спіраллю натуральных кудзерак, рассыпаліся па плячах, прыкрываючы стройную шыю і пышныя грудзі.

На ёй была доўгая сімара¹⁸⁾ з персідскай шоўкавай матэры пурпуровага колеру з вытканымі на ёй кветкамі рознастайных адценняў, спераду прымацаваная мноствамі залатых засцёжак, упрыгожаных перламі. Тры верхнія перлавыя запанкі, якімі зашпільвалася яе плацце ад горла да пояса, былі расшпілены з прычыны гарачага надвор'я і на шыі вылучаліся дарагія брыльянтавыя маністы з падвескамі. Стравусавае пяро было прымацавана да яе турбана дьямантавым аграфам¹⁹⁾.

— Клянуся лысіною Аўраама,—сказаў прынц Іоан,—гэта яўрэйка павінна быць узорам той дасканальнасці, якая ач-мурала самага мудрага з цароў Саламона!

— Роза Шарона і лілія Далін,—адказаў прыёр, гаворачы словы крыху ў нос.

— Эге!—прагаварыў прынц,—вось і мой маркіз чырвонцаў і барон срэбранікаў... спрачаецца з-за ганаровага месца з нікчэмнаю галотаю, у якое ўсё адзенне ў латах, а ў кішэнях, напэўна, няма ні гроша, так што чэрці там упрысядкі скачуць. Клянуся, мой грашовы вяльможа і яго прыгожанькая яўрэйка зараз атрымаюць месца на верхняй галярэі. Гэй, Ісаак, гэта хто такая? Яна табе жонка ці дачка? Што за гурыю магаметавага раю ты трымаеш пад пахаю, быццам скрынку з тваім скарбам?

— Гэта дачка мая, Рэвека, ваша светласць,—адказаў яўрэй з нізкім паклонам, але ані не засароміўшыся прывітаннем прынца, у якім было столькі здзеку, колькі і ласкавасці.

— Ну, тым лепш для цябе!—сказаў прынц з галосным рогатам, якому той-жа час пачалі ўтарыць яго ляслівыя спадарожнікі.—Але ўсёроўна, ці дачка яна, ці жонка, яе трэба ўшанаваць згодна яе характава і тваіх заслуг... Хто там сядзіць наверху?—гаварыў ён, заглядваючы ўверх на галярэю.—Саксонскія мужланы... бач, разваліліся ва ўсю даўжыню! Няхай паціснуцца і дадуць месца як Ісааку, так і яго прыгожай дачцы... Я пакажу гэтым невукам, што лепшыя месцы ў сінагозе яны павінны дзяліць з тымі, каму сінагога належыць па праву!

Гэта грубая і зневажальная прамова была накіравана да Седрыка-Саксонца з яго хатнімі і да яго вернага саюзніка і сваяка Атэльстана Квінгсбургскага. Гэты Атэльстан, як патомак апошніх каралёў саксонскай дынастыі ў Англіі, быў вельмі важнай асобай у вачах усіх саксонцаў, і на поўначы Англіі да яго адносіліся з найвялікшай пашанай.

Атэльстан ашаломлены такім загадам, які па тых часах і разуменнях быў роўны кроўнай крыўдзе, зусім не меў ахвоты да падначалення, але ў той-жа час не ведаў, чым адбіць падобнае патрабаванне, а таму абмежаваўся толькі

нерухомасцю. Не крануўшыся з месца, ён уставіў у прынца свае вялікія вочы і глядзеў на яго з такім здзіўленнем, якое было нават смешным. Але нецярпліваму прынцу было не да смеху.

— Гэты саксонскі свінапас або спіць або не разумее, што яму гавораць! Дэ-Брасі, паказчы яго кап'ём!—прагаварыў Іоан звярнуўшыся да ехаўшага побач з ім рыцара, верхавода зграі вольных стралкоў з наёмных валацуг, якія ішлі за тым, хто плаціць ім пенсію.

Нават у дружыне прынца пачуліся нараканні. Але дэ-Брасі, паводле ўласціваасці свае прафесіі чужды ўсялякай разборчынасці, працягнуў сваё доўгае кап'ё праз адлегласць, якая была між галярэяю і бегавішчам, і, напэўна, выкаваў-бы загад прынца раней, чым непаваротлівы Атэльстан мог адхінуцца ад зброі, калі-б Седрык з хуткасцю маланкі не выхапіў свайго кароткага мяча і адным ударам не адсек сталёвага наканечніка ад дрэўка кап'я.

Кроў кінулася ў твар прынца Іоана. Ён прагаварыў адну з сваіх моцных лаянак і хацеў ужо выказаць не менш моцную пагрозу, але замаўчаў, часткова таму, што акружыўшыя яго асобы з дружыны пачалі ўсялякім чынам яго ўгаварваць, а часткова таму, што натоўп сабраўшыхся гледачоў вітаў учынак Седрыка моцнымі крыкамі адабрэння.

Прынц з абурэннем абвёў вачыма натоўп, як-бы шукаючы, на кім сарваць душыўшы яго гнеў, і выпадкова сустрэўся вачамі з цвёдым поглядам іёмена ў зялёным каптане. Ubачыўшы, што гэты чалавек быццам знарок не перастае крычаць, не звяртаючы ўвагі на яго гнеў, прынец звярнуўся да яго з пытаннем: чаму ён узрадаваўся?

— А я заўсёды крычу ўра,—адказаў іёмен,—калі бачу лоўкі прыцэл або лоўкага байца.

— Вось як!—прабурчэў прынец.—Значыць, ты і сам лоўка трапляеш у цэль?

— Як егеры страляюць, гэтак і я,—сказаў іёмен.

Гэты адказ яшчэ больш раззлаваў прынца. Аднак ён абмежаваўся тым, што загадаў вартаўнікам, якія акружалі бегавішча, прыглядаць за хвастуном, паказаўшы пры гэтым на іёмена ў зялёным.

— Клянуса,—дадаў ён,—мы паспрабуем яго майстэрства, калі ён такі ахвотнік да чужых учынкаў.

— Я не супроць ад такога выпрабавання,—сказаў іёмен спакойна і самаўпэўнена.

РАЗДЗЕЛ VIII

ПРЫНЦ Іоан прадаўжаў буйным трушком аб'язджаць арэну, раптам спыніў каня і, звяртаючыся да абата Эймера, сказаў:

— Святыя ўгоднікі! Ці ведаеце, сэр прыёр, што мы забыліся прызначыць цырыцу каханья і хараства, якая павінна сёння раздаваць узнагароды. Што да мяне, дык у мяне погляды на рэчы самыя шырокія, і я не задумаюся падаць голас за чорнавокую Рэвеку, дачку Ісаака.

— Рэвека далёка ўступае ў харастве прыгожай саксонцы Равене.

— Ці не ўсёроўна!—адказаў прынец.—Сапраўды, выберам Рэвеку, хоць-бы для таго, каб добра падражніць саксонцаў.

Нават сярод прыдворных, якія непасрэдна яго акружалі, пачуліся нараканні.

— Гэта ўжо не жарт, мілорд,—сказаў дэ-Брасі,—ні адзін рыцар не выедзе на арэну, калі ўчыніць такую крыўду тутэйшаму сходу.

— І крыўда зусім дарэмная,—сказаў адзін з старэйшых найбольш значных вяльмож прынцавай дружыны, па прозвішчу Вальдэмар Фіц-Урс.—Калі ваша светласць здзейсніць гэту фантазію, яна вельмі пашкодзіць вашым-жа ўласным планам.

— Я вас запрасіў, сэр,—заявіў прынец ганарыста, прытрымаўшы свайго каня і звяртаючыся да яго;—я вас запрасіў быць у маёй дружыне, але не прасіў вашых парад.

— Усякі, хто следуе за вашай светласцю па тых шляхах, якія вы зрабілі ласку выбраць,—сказаў Вальдэмар, знізіўшы голас,—атрымаў права даваць вам парады, таму што вашы інтарэсы і небяспека непаруўна звязаны з нашымі ўласнымі.

Гэта было сказана такім тонам, што прынец убачыў неабходнасць паправіць сваю памылку.

— Я пажартаваў,—сказаў ён,—а вы ўжо накінуліся на мяне з усіх бакоў, быццам зграя вужоў. Выбірайце каго хочаце, чорт забяры!

— Не, не,—сказаў дэ-Брасі,—пакіньце трон цудоўнай царыцы незанятым, і няхай той, хто выйдзе пераможцам выбярэ тую даму, якая яго цікавіць. Гэта яшчэ павялічыць пекнату яго ўрачыстасці і навучыць дам цаніць каханне адважных рыцараў.

— Калі пераможцам акажацца Брыян дэ-Буагільбер,—сказаў прыёр,—я гатоў закласці свой ружанец, што раней магу назваць хто будзе царыцай каханя і хараства...

— Буагільбер,—сказаў дэ-Брасі,—добры баец, але тут няма рыцараў, сэр прыёр, якія не пабаяцца памераць з ім сілу.

— Змоўкнем, панове,—сказаў Вальдэмар,—і няхай прынец зойме сваё месца. І глядачы, і байцы прыходзяць у нецярпенне, позні час, даўно час пачынаць турнір.

Прынец Іоан ходь і не быў яшчэ манархам, але ў асабе Вальдэмара Фіц-Урс меў любімага першага міністра, які згодзен служыць свайму ўладару, але не інакш, як на свой уласны лад. Прынец, наогул упарты, павінен быў яму ўступіць. Ён сеў на сваё троннае крэсла і, калі дружына сабралася вакол яго, падаў знак герольдам, каб агалашалі правілы турніру.

Папершае, пяць рыцараў-арганізатараў выклікалі на бой усіх жадаючых.

Падругое, кожны рыцар, які жадае прыняць удзел у турніры, меў права выбраць сабе праціўніка з ліку пяці зачыншчыкаў, і для гэтага павінен быў толькі дакрануцца да яго шчыта. Калі ён дакрануўся тупым канцом свайго кап'я гэта азначала, што ён жадае спаборнічаць тупой зброяй, гэта значыць такімі коп'ямі, на вострыя якіх надзяваліся плоскія драўляныя наканечнікі. Але калі да шчыта дакраналіся вострыём кап'я, гэта значыла, што жадаюць біцца насмерць, гэта значыць такой-жа вострай зброяй, як і ў сапраўдных бойках.

Патрэчце, калі рыцары выканаюць праграму спаборніцтваў, гэта значыць калі кожны з іх пераломіць кап'ё па пяць разоў, прынц абвесціць, хто будзе назначаны пераможцам гэтага дня, і загадае выдаць яму прыз—баявога каня надзвычайнага хараства і непараўнаўчай сілы, а ў дадатак да гэтай узнагароды адважнаму пераможцу гэтага дня прадстаўляецца асаблівы гонар самому выбраць царыцу каханья і хараства, якая назаўтра ўвянчае таго, хто выйграе прыз.

Пачацвёртае, абвешчалася, што на другі дзень адбудзецца ўсеагульны турнір, у якім усе рыцары, што жадаюць атрымаць прыз, могуць прыняць удзел, што іх падзеляць на дзве партыі, роўныя па колькасці, і яны могуць біцца, пакуль прынц Іоан не падасць сігналу да сканчэння спаборніцтва, пасля чаго выбраная царыца каханья і хараства ўвянчае таго рыцара, якога сам прынц прызнае пераможцам вячком з залатых лаўровых лісцяў тонкай работы. На трэці дзень адбудзецца спаборніцтва ў стральбе з лука, бой быкоў і іншыя народныя пацехі.

Герольды скончылі чытанне сваёй пракламацыі звычайным выгукам: „Шчодрасць, шчодрасць, адважныя рыцары!“ І з усіх галярэй пасыпаліся да іх залатыя і срэбныя манеты, таму што адным з галоўнейшых правіл рыцарства была шчодрасць у адносінах да герольдаў, якія ў тот час адгрывалі ролю летапісцаў і гісторыкаў ратнага поля. У адказ на атрыманья падарункі яны паводле звычаю выгуквалі: „Любоў к дамам! Смерць праціўнікам! Гонар вялікадушнаму! Слава адважным!“ а больш сціплая публіка далучала да гэтых выгукў свае радасныя ўскрыкі. Трубачы аглашалі паветра гукамі сваіх інструментаў. Калі змоўклі ўсе гэтыя гукі, герольды прыгожай чарадой выехалі з арэны і на бегавішчы нікога не засталася, за выключэннем маршалаў, якія ў поўным баявым узбраенні, верхам на закаваных у панцыры конях, і нерухома, як статуі, стаялі каля брам у абодвух канцах поля.

Адкінулі загарадкі і пяць рыцараў, выбраных па жрэб'ю, павольна ўз'ехалі на арэну: адзін наперадзе, астатнія за ім папарна. Яны праехалі праз усю арэну на супроцьлеглы яе канец, узняліся на ўзгорак, на якім стаялі шатры арганіза-

тараў спаборніцтваў, раз'ехаліся ў розныя бакі, і кожны злёгка ткнуў адваротам свайго кап'я шчыт таго, з кім жадаў схапіцца. Гледачы былі часткова расчарованы тым, што рыцары пажадалі біцца тупою зброяй.

Рыцары ад'ехалі на другі канец арэны і выстраіліся ў рад. Тады арганізатары выехалі з сваіх шатроў, селі на коняў і, на чале з Брыянам дэ-Буагільберам, спусціўшыся з свайго ўзгорка, таксама сталі ў рад, кожны супроць таго рыцара, які дакрануўся да яго шчыта.

Заігралі трубы і ражкі, і праціўнікі паімчаліся адзін на аднаго з усёй шпаркасцю. Трое байцоў, якія сталі супроць Буагільбера, Мальвуазена і Фрон дэ-Бёфа, разам упалі з коняў на зямлю. Праціўнік Гранменіля, замест таго, каб накіраваць кап'ё у шлем або ў шчыт свайго ворага, настолькі ўхіліўся ад простаў лініі, што пераламаў яго аб тулава Гранменіля, што лічылася больш ганебным, чым калі-б ён проста ўпаў з каня, таму што апошняе можна было прыпісаць выпадковасці, тады як першае даказвала няспрытнасць і нават няўменне валодаць сваім кап'ём. Адзін толькі пяты рыцар падтрымаў гонар сваёй партыі, ён змагаўся з іоанітам, абодва пераламалі коп'і і рассталіся, не зрабіўшы адзін аднаму ніякай шкоды.

Крыкі гледачоў, выгукі герольдаў і зычныя гукі труб апавясцілі ўрачыстасць пераможцаў і паражэнне пераможаных. Першыя вярнуліся ў свае шатры, а апошнія, так-сяк узняўшыся з зямлі, засаромленыя, удаліліся з бегавішча, каб уступіць са сваімі пераможцамі ў перагаворы адносна выкупа сваіх коняў і зброі, якія паводле законаў турніру сталі здабычаю тых, хто іх перамог. Адзін толькі пяты крыху затрымаўся і пагарцаваўшы па арэне, так што дачакаўся воплескаў публікі, пасля чаго далучыўся да гледачоў, што таксама, напэўна, не мала спрыяла ўніжэнню і прыкрасці яго папличнікаў.

Другая і трэцяя партыя рыцараў выязджалі на арэну, і хоць ступень іх удачы была розная, усё-ж у агульным перамога рашуча заставалася на баку арганізатараў. Таму тая частка публікі, якая не спачувала зачыншчыкам, засмуцілася, бачачы іх нязменны поспех. На чацвёртую чаргу

выехалі толькі тры рыцары: яны прайшлі міма шчытоў Буагільбера і Фрон дэ-Бёфа, і выклікалі на саборніцтва толькі трох астатніх, якія выказалі не такі дасканалы спрыт і сілу. Але такая асцярожная палітыка ні да чаго не павяла, вынік застаўся ўсё той-жа.

Пасля чацвертага саборніцтва зрабілася досыць вялікая пауза: не знаходзілася ахвотнікаў пачынаць бойку. Сярод гледачоў пачаліся нараканні. З ліку пяці арганізатараў або зачыншчыкаў Мальвуазен і Фрон дэ-Бёф мелі дрэнную рэпутацыю, а астатніх, за выключэннем Гранменіля, лічылі чужаземцамі.

Але ніхто так жвава не спачуваў агульнаму незадавальненню, як Седрык-Саксонец, які ў кожным новым поспеху нармандскіх рыцараў бачыў знявагу для гонару Англіі. Змоладу ён быў не так выхаваны, каб вельмі напрактыкавацца ў рыцарскіх гульнях, хоць у шмат якіх выпадках даказаў, што ўмеў валодаць зброяй сваіх саксонскіх продкаў і не пазбаўлены быў ні адвагі, ні рашучасці. З трывогай паглядаў ён на Атэльстана, які ў свой час вучыўся гэтаму моднаму тады майстэрству, у надзеі, ці не захоча ён асабіста сваёй адвагай загладзіць крыўды, зробленай англійскаму рыцарству, і вырваць перамогу з рук храмоўніка і яго таварышоў. Але, не гледзячы на сваю фізічную сілу і безумоўную адвагу, Атэльстан быў такі гультай, што яму і ў галаву не прыходзіла ўзяць на сябе той абавязак, чаго, як відаць, чакаў ад яго Седрык.

— Не пашчасціла сёння Англіі, мілорд,—сказаў ён яму паважным тонам.—Вось бы самы час вам узяцца за кап'ё.

— Я збіраюся пабіцца заўтра,—адказаў Атэльстан,—і прыму ўдзел у мелэ; не варта ўжо сёння надзяваць зброю.

У гэтым адказе два пункты былі асабліва не па сэрцу Седрыку: папершае, яго пакаробіла гэта нармандскае слова мелэ, што азначала агульную сутычку, а падругое, выявілася поўнае раўнадушша да гонару свае бацькаўшчыны... Але таму што ўсё гэта ішло з вуснаў Атэльстана, да якога ён меў неабмежаваную павагу, то Седрык не дазволіў сабе ні асуджаць яго, ні супярэчыць яму.

Арэна ўсё яшчэ заставалася пустой, турнір прыпыніўся; адны толькі герольды, аб'язджаючы бегавішча, крычалі:

— Любіце дам! Пераломвайце коп'і! Выходзьце, адважныя рыцары! Цудоўныя вочы глядзяць на вашы справы!

Час-ад-часу ўсходнія музыкі агалашалі паветра ўзрывамі дзікіх мелодый, якія выражалі ўрачыстасць перамогі і выклік на бойкі. Прынц Іоан са сваімі прыбліжанымі пачаў ужо талкаваць аб тым, што час ужо рыхтаваць банкет, а прыз давядзецца прысудзіць Брыяну дэ-Буагільберу, які адным і тым-жа кап'ём скінуў двух праціўнікаў з сядзел, а трэцяга перамог.

Раптам на паўночным канцы пачуўся з-за агарожы гук адзінокай трубы, азначаўшай выклік. Усе погляды павярнуліся ў той бок, каб паглядзець, што за новы рыцар паведамае аб сваім прыбыцці. Як толькі адамкнулі браму, ён уз'ехаў на бегавішча.

Наколькі можна было судзіць аб чалавеку, закаваным у баявую зброю, новы баец быў крыху вышэй сярэдняга росту і здаваўся хутчэй слабога, чым моцнага целаскладу. На ім быў сталёвы панцыр з багатай залатой насечкай, а дэвіз на яго шыце выяўляў вырваныя карані ўверх малады дуб і надпіс „Пазбаўлены спадчыны“. Ехаў ён на надзвычай добрым кані, і праезджаючы ўдоўж агарожы, шыкоўным рухам нахіліў кап'ё, вітаючы прынца і дам, што сядзелі ў галярэі. Спрытнасць, з якой ён кіраваў канём, і юнацкая грацыя яго стана адразу замілавалі простых гледачоў, так што шмат хто крычаў яму з натоўпу:

— Крані кап'ём шчыт Ральфа дэ-Віпонт! Выклікай Іоаніта: ён не так моцны ў сядле і з ім лягчэй будзе справіцца!

Рыцар выехаў на супроцьлеглы канец бегавішча, узняўся на ўзгорак і, надзіва ўсіх гледачоў, наблізіўся проста да сярэдняга шатра і так ударыў вострым канцом свайго кап'я ў шчыт Брыяна дэ-Буагільбера, што той аж працяжна зазвінеў.

Усе былі вельмі здзіўлены такою смеласцю, але больш усіх здзівіўся сам грозны рыцар, якога ён выклікаў такім чынам на смяротную бойку: ён так мала чакаў такога рашучага выкліку, што ў самай спакойнай позе стаяў у гэтую хвіліну ля дзвярэй свайго шатра.

— Ці былі вы сёння ў споведзі, браток? — сказаў храмоўнік.

— Ці схадзілі на абедню, што так адважна рызыкуеце сваім жыццём?

— Я лепш цябе прыгатаваўся да смерці,—адказаў рыцар Пазбаўлены Спадчыны, які пад гэтым імем і запісаўся ў спіс удзельнікаў турніру.

— Дык ідзі станавіся на сваё месца на арэне,—сказаў Буагільбер,—і ў апошні раз палюбуйся на сонейка, таму што сёння-ж увечары трапіш у рай.

— Вельмі дзякую за добрае пажаданне,—сказаў рыцар Пазбаўлены Спадчыны.—Прымі-ж і ад мяне добрую параду: садзіся на свежага каня і бяры новае кап'ё, таму што, клянуся гонарам, тое і другое табе спатрэбіцца.

Выказаўшы сваю думку з такой спакойнай самаўпэўненасцю, ён прымусіў свайго каня задам спусціцца з бугра і такім-жа манерам ісці назад праз усю арэну, аж да паўночных варот. Тут ён спыніўся, як укапаны, у чаканні свайго праціўніка. Такое здзіўнае майстэрства кіраваць канём зноў выклікала галосныя пахвалы сярод глядачоў.

Калі абодва праціўнікі сталі адзін супроць аднаго на двух канцах бегавішча, трывожнае чаканне глядачоў дасягнула вышэйшай мяжы.

Як толькі трубы далі сігнал, абодва праціўнікі з быстраю маланкі зніклі з сваіх месц і сшыбліся сярод арэны. Ёх коп'і лопнулі і рассыпаліся па самыя рукаяткі, і некалькі секунд здавалася, што абодва рыцары ўпалі, таму што абодва іх кані ўзняліся на дыбкі і адступіліся назад.

Спрытнасць седакоў справілася з коньмі, пусціўшы ў ход і шпоры і цуглі. З хвіліну яны глядзелі адзін на аднаго ва ўпор, і здавалася, што погляды іх шыбаюць полымя праз забрала шлемаў; потым, прымусіўшы коня прысесці на заднія ногі, і падняўшы пярэднія, зрабіўшы поўкруг, яны паехалі кожны ў свой бок і каля брам атрымалі новыя коп'і з рук сваіх зброяносцаў.

Галосныя выгукі глядачоў, маханне ў паветры хусткамі і шалікамі і гуд шматлікага натоўпу даказвалі, з якой цікавасцю ўсе сачылі за спаборніцтвам. Але як толькі байцы

зноў сталі адзін супроць аднаго, змоўклі крыкі, воплескі і настала глыбокая і ўрачыстая цішыня.

Даўшы коням і коннікам адпачыць некалькі хвілін, прыц Іван падаў знак трубачам апавясціць пачатак бойкі.

У другі раз праціўнікі паімчаліся на сярэдзіну бегавішча, зноў сшыбліся з той-жа хуткасцю, з тым-жа спрытам і сілай, але з іншым вынікам.

На гэты раз храмоўнік цэлў у самую сярэдзіну шчыта свайго праціўніка і ўдарыў у яго так метка і так моцна, што кап'ё разляцелася ўдрызгі, а рыцар Пазбаўлены Спадчыны пахіснуўся ў сядле. З другога боку гэты рыцар, які спачатку цэліўся таксама ў шчыт Буагільбера, амаль у самы момант сутычкі прыцэліўся ў шлем. Ён ударыў нармандца ў самае забрала, вострыём свайго кап'я захапіўшы перахват яго сталёвых кратак. Аднак храмоўнік і тут не страціў прысутнасці духу, але паўруга яго сядла лопнула, і коннік і конь рухнулі на зямлю і схаваліся ў слупе пылу.

Выблытацца са страмёнаў, вылезці з-пад упаўшага каня і ўскочыць на ногі было для храмоўніка справай адной хвіліны. Непрытомны ад ярасці, як ад таго, што абняславіў сябе, так і таму, што гледачы галоснымі і радаснымі крыкамі віталі яго падзенне, ён выхапіў меч і з выклікаючым відам махнуў ім у бок свайго пераможца. Рыцар Пазбаўлены Спадчыны саскочыў з каня і таксама выхапіў меч. Але маршалы, прышпорыўшы сваіх коняў, паскакалі да іх і напамілі байцам, што паводле законаў турніру яны не маюць права зачынаць спаборніцтва гэтага роду.

— Спадзяюся, што мы яшчэ сустрэнемся,—казаў храмоўнік, шыбануўшы гнеўны позірк на свайго праціўніка,— і прытым у такім месцы, дзе нам ніхто не перашкодзіць!

— Не мая будзе віна, калі не сутрэнемся,—адказаў Пазбаўлены Спадчыны,—пехатою або конна, ці кап'ём, сякерай або мячом—я заўсёды гатовы схапіцца з табою.

Маршалы, скрыжаваўшы коп'і паміж імі, прымусілі іх разысціся. Рыцар Пазбаўлены Спадчыны вярнуўся на сваё ранейшае месца, а Брыян дэ-Буагільбер—у сваю палатку, дзе правёў усю рэштку дня ў балючай распачы.

Не злаячы з каня, пераможца патрабаваў келіх віна, і адшпіліўшы навушнік або ніжэйшую частку забрала, агаласіў:

— За здароўе усіх сумленных англійскіх сэрцаў і на пагібель чужаземных тыранаў!

Пасля гэтага ён загадаў свайму трубачу пратрубіць выклік арганізатарам і папрасіў герольдаў паведаміць ім, што не хоча нікога выбіраць, але гатоў схапіцца з кожным з іх у тым парадку, які яны самі для сябе прызнаюць пажаданым.

Першым выехаў на бегавішча Фрон дэ-Бёф, аграмадны асілак у чорнай броні і з белым шчытом, на якім была намалёвана чорная бычына галава, часткова сцёртая шматлікімі сутычкамі, у якіх пабыў гэты шчыт і ганарлівым надпісам: „Сцеражыся, вось і я!“ Над гэтым праціўнікам рыцар Пазбаўлены Спадчыны атрымаў лёгкую, але рашучую перамогу: у абодвух рыцараў коп'і пераламаліся, толькі Фрон дэ-Бёф пры гэтым страціў стрэмя, і судзілі рашылі, што ён прайграў.

Трэцяя сутычка незнаёмца адбылася з сэрэм Філіпам дэ-Мальвуазен і была настолькі-ж паспешна: ён так моцна ўдарыў барона кап'ём у шлем, што завязкі лопнулі, шлем зваліўся, і толькі дзякуючы гэтаму сам Мальвуазен не ўпаў з каня, аднак быў абвешчаны пераможаным.

Чацвертая сутычка была з Гранменілем, і ў ёй рыцар Пазбаўлены Спадчыны выказаў столькі-ж ласкавасці, колькі да гэтага часу праявіў мужнасці і спрытнасці. У Гранменіля конь быў малады і вельмі гарачы, ён так скачыў у бок у момант сутычкі, што коннік не мог папасці ў цэль, а праціўнік яго, замест таго, каб выкарыстаць такое выгаднае для сябе становішча, падняў кап'ё і праехаў міма, не закрануўшы праціўніка, а потым звярнуўся на сваё месца ў канцы арэны і праз герольда прапанаваў яму яшчэ раз памерацца сіламі. Але Гранменіль адмовіўся, прызнаючы сябе пераможаным не толькі майстэрствам, але і ласкавасцю свайго праціўніка.

Ральф дэ-Віпонт дапоўніў спіс перамог незнаёмца, з такою сілаю грукнуўшы аб зямлю, што кроў лінулася ў яго носам і ротам, і яго амярцвелым вынеслі з бегавішча.

Тысячы радасных галасоў віталі адзінадушнае рашэнне прынца і маршалаў, якія прысудзілі прыз гэтага дня рыцару, што назваў сябе Пазбаўленым Спадчыны.

РАЗДЗЕЛ X

МАРШАЛЫ турніру першыя прывіталі пераможца, просячы яго ў той-жа час дазволіць зняць з сябе шлем або хоць забрала, каб яны маглі праводзіць да ложы прынца для атрымання з яго рук прыза гэтага дня. Рыцар Пазбаўлены Спадчыны далікатна адхіліў іх просьбу, гаворачы, што на гэты раз не можа быць з адкрытым тварам па прычынах, якія сказаў герольдам перад уступленнем на бегавішча.

Цікавасць Іоана была моцна ўзбуджана такою таямнічасцю. Ён быў незадаволен вынікам турніру, у часе якога арганізатары, яго любімцы, усе пацярпелі паражэнне ад рукі аднаго і таго-ж рыцара. Таму ён вельмі ганарыста адказаў маршалам:

— Клянуся, гэты рыцар, відаць, пазбаўлены не толькі спадчынных зямель, але і ўсякага разумення аб далікатнасці, калі жадае стаць перад намі з закрытым тварам!.. Як вы думаеце, панове,—звярнуўся ён да асоб свае дружыны,—хто-б мог быць гэты смяляк, што дазваляе сабе трымацца так горда?

— Не магу здагадацца,—адказаў дэ-Брасі,—і не думаў ніколі, каб у межах чатырох мораў, што амываюць Англію, знайшоўся баец, здольны ў адзін і той-жа дзень перамагчы пяцерых рыцараў такога гарту.

— Пераможца,—прагаварыў маршал дэ-Вівіль,—усё яшчэ чакае рашэння вашай светласці.

— Мы хочам,—адказаў Іоан,—каб ён чакаў, пакуль хто-небудзь з прысутных не адгадае яго прозвішча і звання.

— Дрэнна-ж вы ўшаноўваеце пераможца,—сказаў Вальдэмар Фіц-Урс,—ён рызыкуюе прастаяць вельмі доўга, калі будзе чакаць, каб мы далажылі вашай светласці тое, чаго самі не ведаем. Я, прынамсі, сцяміць не магу... Можа гэта адзін з тых адважных воінаў, якія следам за каралём Рычардам пайшлі ў Палестыну, а цяпер, згодна чутак, прабіраюцца па аднаму да хаты з святой зямлі.

Раптам у дружыне прайшоў трывожны шэпт.

— Ужо ці не сам кароль? Можа гэта сам Рычард Львінае Сэрца!

— Даруй божа!—сказаў прынц Іоан, які міжвольна пабялеў і аступіўся назад.—Вальдэмар!.. дэ-Брасі!.. і ўсе вы, адважныя рыцары і джэнтльмены... не забывайце сваіх абяцанняў, будзьце маімі вернымі прыхільнікамі!

Маршалы падвялі рыцара Пазбаўленага Спадчыны да падножжа драўляных усходаў, якія вялі на галярэю, дзе была зроблена ложа прынца. Іоан быў устрывожаны думкаю, што яго брат—цар—раптам мог з'явіцца ў межах свайго каралеўства. Дрыжачым голасам і запінаючыся, прынц сказаў некалькі слоў у пахвальбу мужнасці невядомага рыцара, загадаў падвесці баявога каня, падрыхтаванага ва ўзнагароду пераможцу. Ён баяўся, як-бы з-за таемна-апушчанага забрала гэтага пакрытага сталёвым узбраеннем рыцара не раздаўся нізкі і пагражаючы голас Рычарда Львінае Сэрца.

Але рыцар Пазбаўлены Спадчыны ў адказ на прывітанне прынца не сказаў ні слова, а толькі нізка пакланіўся яму.

Двое багата адзетых конюхаў прывялі на арэну надзвычай добрага каня ў поўным баявым узбраенні. Упёршыся адною рукою ў сядло, рыцар Пазбаўлены Спадчыны адным махам сеў на каня, не дакрануўшыся да стрэмён, і, падняўшы кап'ё, двойчы аб'ехаў кругам усю арэну, прымушаючы з непераймальным майстэрствам каня мяняць алюр і вырабляць розныя штукі.

Абат Эймер шэптам напамніў прынцу, што цяпер час, калі пераможца павінен даць магчымасць даказаць не адвагу, а тонкі густ, выбраўшы сярод дам тую, якая зойме прастол „царыцы хараства і кахання“, і ўручыць прыз пераможцу на заўтрашнім турніры. Таму, як толькі рыцар, у другі раз аб'язджаючы арэну, параўняўся з ложаю, прынц Іоан падняў посах. Рыцар тойчас вярнуўся і, стаўшы перад тронам, апусціў кап'ё амаль да самай зямлі і застаўся нерухома, як-бы ў чаканні далейшых загадаў прынца. Усе ахнулі ад захаплення, бачачы майстэрства, з якім сядок мігам змог справіцца з разгарачаным і порсткім канём.

— Сэр рыцар Пазбаўлены Спадчыны,—сказаў прынц Іоан,—такі адзіны тытул, якім мы можам назваць вас,—абвясчаю, што перад вамі яшчэ ганаровы абавязак выбраць прыгожую даму, якая ў якасці царыцы кахання і пашаны

будзе старшынёю на заўтрашнім свяце. Калі вам, як чужа-земцу, цяжка зрабіць правільны выбар і пажадаеце кіравацца парадамі другой асобы, мы можам паведаміць толькі вам, што лэдзі Алісія, дачка нашага харобрага рыцара Вальдэмара Фіц-Урс, даўно лічыцца пры нашым двары першай красуняй. Тым не менш вам даецца права ўручыць гэты вянок каму хочаце, і тая дама, якой вы яго перададце, будзе бясспрэчна лічыцца царыцай на заўтрашнім турніры. Падніміце ваша кап'ё.

Рыцар паслухаўся. Прынц Іоан надзеў на канец кап'я вяночак з зялёнага атласа, акружаны залатым абручом з зубцамі.

Рыцар Пазбаўлены Спадчыны, аб'язджаючы ступою вакол бегавішча, выкарыстаў цяпер права разглядваць шматлікіх красунь, што ўпрыгожвалі гэты сход.

Урэшце рыцар спыніўся перад балконам, дзе сядзела лэдзі Равена, і чаканне гледачоў дасягнула вышэйшай ступені напружання.

Пераможца больш хвіліны прастаяў у нерашучасці. Потым ён павольна і грацыёзна схіліў кап'ё і палажыў вянок каля ног Равены. У тую-ж хвіліну зайгралі трубы, а герольды агаласілі лэдзі Равену царыцай каханьня і хараства на заўтрашні дзень, пагражаючы карай кожнаму, хто адважыцца ёй не павінавацца. Закончылі яны сваю заяву звычайным паўтарэннем закліку да шчодрасці, на што Седрык, у імпэце захаплення, адказаў багатаю падачкаю, ды і Атэльстан, хоць не так хутка, дадаў з свайго боку такую-ж буйную суму.

Пачуліся нараканні сярод нармандскіх дзяўчат, але гэтыя выказванні незадавальнення патанулі ў галосных крыках гледачоў.

— Няхай жыве лэдзі Равена! Многія леты выбранай царыцы каханьня і хараства!—А многія галасы з натоўпу дадавалі:—Няхай жыве саксонская каралеўна! Многія леты наследніцы Альфрэда!

Прынц Іоан прышпорыў свайго каня. Конь рвануўся з месца і мігам апынуўся каля тае галярэі, дзе сядзела лэдзі Равена, ля ног якой усё яшчэ ляжаў непадняты вянок

— Цудоўная лэдзі,—сказаў прынц,—вазьміце эмблему вашай царскай улады, якой ніхто не падначаліцца больш шчыра, чым Іоан, прынц Анжуйскі. Ці не будзеце ласкавы сёння разам з вашым бацькам і сябрамі ўпрыгожыць наш банкет вашай прысутнасцю ў замку Ашбі, каб даць нам магчымасць пазнаёміцца з царыцай, на служэнне якой мы прысвячаем заўтрашні дзень.

Равена маўчала, а Седрык адказаў за яе на сваёй роднай саксонскай мове.

— Лэдзі Равена,—сказаў ён,—не ведае тае мовы, на якой павінна была-б адказаць на вашу ласкавасць, і таму не можа прыняць удзел у вашым банкете. Таксама і я, і шляхетны Атэльстан Конінгсбургскі гаворым толькі на мове нашых продкаў і следуем іх звычайам. Таму мы з падзякаю адхіляем ласкавае запрашэнне вашай вялікасці на банкет. А заўтра лэдзі Равена возьме на сябе абавязкі таго звання, да якога заклікаў яе дабраахвотны выбар перамогшага рыцара, зацверджаны ўхваляю народу.

З гэтымі словамі ён падняў з падлогі вянок і надзеў яго на галаву Равены ў адзнаку, што яна прымае часовую ўладу, ёй прапанаваную.

— Што ён гаворыць,—сказаў прынц Іоан, прыкідаючыся што не ведае пасаксонску, тады як добра ведаў гэту мову. Яму паўтарылі словы Седрыка пафранцузску.

— Добра,—сказаў ён,—заўтра мы правядзем гэту бязмоўную царыцу да яе ганаровага месца. Але, прынамсі, вы, сэр рыцар,—дадаў ён, звяртаючыся да пераможца, які ўсё яшчэ стаяў перэд галярэяй,—сёння падзеліце з намі трапезу?

Тут рыцар упершыню падаў голас і папрасіў выбачэння, спасылаючыся на зморанасць і на тое, што яму трэба зрабіць некаторую падрыхтоўку да заўтрашняга дня.

— Добра,—сказаў прынц Іоан ганарыста.—хоць мы і не прывыклі да падобных адмаўленняў, аднак пастараемся як-небудзь пераварыць свой абед, хоць яго не хочучь ушанаваць сваёй прысутнасцю ні рыцар, які найбольш вылучыўся ў бойцы, ні выбраная ім царыца хараства.

Сказаўшы гэта, ён сабраўся пакінуць бегавішча разам з сваёй бліскачай дружнай і павярнуў каня назад, што

было сігналам да таго, каб усе гледачы ўсталі з месц і разышліся з турніра.

Але ўражаная гордасць бывае злапомнай, асабліва пры вострым разуменні няўдачы. Іоан не паспеў ад'ехаць і трох крокаў, як, зноў азірнуўшыся, уперыў суровы і гнеўны зірк на таго іёмена ў зялёным, які так раззлаваў яго раніцою, і, звярнуўшыся да варты, сказаў валадарна:

— Не выпускаць з віду гэтага малайца, вы мне адказваеце за яго галавою.

Іёмен спакойна і цвёрда вытрымаў сярдзіты зірк прынца і сказаў з усмешкаю:

— Я і не маю намеру выязджаць з Ашбі да паслязаўтра. Хочацца паглядзець, ці добра стафордшырскія і лінкольншырскія ўражэнцы страляюць з лука. У лясх Нідвуда і Чарнвуда павінны-б вадзіцца добрыя стралкі.

Не звяртаючыся асабіста да іёмена, прынец Іоан сказаў сваім прыбліжаным:

— Вось мы паглядзім, як ён сам страляе, і гора яму, калі яго майстэрства хоць да некаторай ступені не апраўдае яго дзёркасці.

Прынец Іоан рушыў уперад і пакінуў арэну. Следам за ім і ўсе гледачы павалілі вон з агарожы.

Большая частка публікі шыбанула ў горад Ашбі. Сярод іх знаходзілася большасць рыцараў, што прымалі ўдзел у турніры або збіраліся ўдзельнічаць у заўтрашнім спаборніцтве; яны павольна ехалі конна, ажыўлена гаворачы між сабою аб здарэннях гэтага дня, і ішоўшы міма народ вітаў іх галоснымі выкрыкамі. Такімі-ж выкрыкамі праводзілі і прынца Іоана, хоць гэтыя праявы захаплення адносіліся не столькі да яго асобы, сколькі да пышнасці яго вопраткі і раскошнасці яго дружыны.

Куды больш шчырымі, адзінадушнымі і, галоўнае, заслужанымі знакамі адабрэння і спачування сустрэты быў пераможца гэтага дня; але яму так хацелася хутчэй ухіліцца ад гэтых адзнак усеагульнай увагі, што ён з падзякаю прыняў прапанову маршалаў ратнага поля заняць адну з палатак, што былі ў далнім канцы агарожы. Як толькі ён адправіўся ў свой шацёр, разышоўся і натоўп народу, што са-

браўся паглядзець на яго і выказаць аб ім розныя меркаванні і здагадкі.

Мала-па-малу шум суціхаў. Цяпер толькі і чутны былі галасы рабочых, якія прыбіралі нанач дываны і падушкі з галярэі, ды раздаваліся іх спрэчкі і лаянка з-за недапітых бутэлек з віном і рэштак розных закусак, якія разносіліся ў працягу дня.

На лугу, па-за агарожай, у шмат якіх месцах размясціліся кавалі; па меры таго як пачынала цямнець, пачалі вылучацца іх агні, што даказвала, што збраёўнікі ўсю ноч правядуць за работаю, займаючыся папраўкаю або пераробкаю зброі, якая зноў спатрэбіцца на заўтра.

Моцны атрад узброенай варты, які змяняўся праз кожныя дзве гадзіны, акружаў бегавішча з усіх бакоў і ахоўваў яго ўсю ноч.

РАЗДЗЕЛ X

ТОЛЬКІ рыцар Пазбаўлены Спадчыны ўвайшоў у свой шацёр, як з'явіліся зброяноскы, пажы і іншыя прыспешнікі, просячы дазволу расшпіліць яго ўзбраенне, дапамагчы распрануцца, прапануючы свежую бялізну і асвяжальную ванну. Але іх цікавасць не атрымала задавальнення. Рыцар Пазбаўлены Спадчыны адмовіўся ад усялякіх паслуг, кажучы, што ў яго ёсць свой зброяносец, з выгляду больш падобны на іёмена. Гэты слуга быў апрануты ў прасторны плашч з цёмнага лямца, а на галаве ў яго была чорная нармандская футравая шапка, і ён так нізка насунуў яе на лоб, што, відаць, таксама старанна хацеў захаваць сваё інкогніто, як і яго гаспадар.

Выправіўшы ўсіх пабочных асоб з палаткі, слуга зняў з рыцара найбольш цяжкую зброю і паставіў перад ім яду і пітво.

Рыцар толькі паспеў крыху перакусіць, як увайшоў слуга далажыў, што яго пытаюць пяцёра незнаёмых людзей і кожны з іх прывёў каня ў поўным баявым уборы. Рыцар між тым, зняўшы панцыр, апрануў даўгую мантыю, якую наслі ў той час асобы яго звання. Дзякуючы таму, што ў гэтых мантый былі заўсёды каўняры з каптурамі, можна

было, па жаданню, закрыцца імі так шчыльна, што яны з поспехам замянялі забрала баявых шлемаў. Але ў гэту хвіліну было ўжо настолькі цёмна, што ў такой маскіроўцы не было патрэбы.

Таму ён смела выйшаў з шатра і ўбачыў перад сваімі дзвярыма зброяносаў усіх пяцёх сваіх праціўнікаў.

— Паводле правіл рыцарства,—сказаў першы зброяносец,—я, Балдуін дэ-Ойлей, зброяносец грознага рыцара Брыяна дэ-Буагільбера, прыйшоў ад яго імя перадаць вам, які зараз называе сябе рыцарам Пазбаўленым Спадчыны, таго каня і тую зброю, якія служылі Брыяну дэ-Буагільберу ў часе турніру, або ўзяць выкуп за іх, што хочаце, бо такі закон ратнага поля.

Астатнія зброяноскы паўтарылі амаль тое-ж самае і выстраіліся ў рад, чакаючы рашэння рыцара Пазбаўленага Спадчыны.

— Вам чатыром, панове,—адказаў рыцар, звяртаючыся да апошніх,—я адкажу аднолькава: перадайце шляхетным рыцарам маё прывітанне і скажыце, што я зрабіў-бы дрэнна, пазбавіўшы іх коняў і зброі, якія ніколі не могуць належаць больш харобрым і вартым кавалерам.

— Нам усім даручана,—сказаў зброяносец Рэджынальда Фрон дэ-Бёф,—прапанаваць вам па сто цэхінаў выкупа за кожнага каня разам з узбраеннем.

— Гэтага зусім досыць,—сказаў рыцар Пазбаўлены Спадчыны.—Патрэбы гэтай хвіліны прымушаюць мяне ўзяць палову гэтай сумы. З астатняга палову прашу вас падзяліць між сабою, панове зброяноскы, а рэшту раздаць герольдам вестунам, менестрэлям і прыслузе.

Зброяноскы знялі шапкі і з нізкімі паклонамі пачалі выказваць глыбокую падзяку за такую шчодрасць. Потым рыцар звярнуўся да Балдуіна, зброяносца Брыяна дэ-Буагільбера.

— Ад вашага гаспадара я не прымаю ні ўзбраення, ні выкупа. Скажыце яму ад мяне, што наша бойка не скончана і не скончыцца да таго часу, пакуль мы не схапімся і мячамі і коп'ямі, пешыя і конныя. Няхай ён ведае, што я да яго адношуся не так, як да астатніх таварышоў, але як да чалавека, якога лічу сваім смяротным ворагам.

— Мой пан,—адказаў Балдуін,—умеє на пагарду адказаць пагардаю, за ўдары адплучаць ударамі, а за ласкавасць—ласкавасцю. Калі вы не хочаце ўзяць ад яго хоць-бы частку таго выкупа, якія вызначылі за ўзбраенне іншых рыцараў, я павінен пакінуць тут яго ўзбраенне і каня.

— Лоўка сказана, добры зброяносец,—сказаў рыцар Пазбаўлены Спадчыны.—Аднак усё-такі не пакідайце мне ні зброі, ні каня, звярніце іх гаспадару... Калі-ж ён не захоча ўзяць іх назад, вазьмі іх сабе, мой сябра і ўладай на-эда-роўе.

Балдуін нізка пакланіўся і пайшоў разам з астатнімі сваімі таварышамі, а рыцар Пазбаўлены Спадчыны вярнуўся ў шацёр.

— Да гэтага часу, Гурт,—сказаў ён свайму слуге,—рэпутацыя англійскага рыцарства яшчэ не пацярпела ў маіх руках.

— А я,—сказаў Гурт,—для саксонскага свінапаса не дрэнна адыграў ролю нармандскага зброяносеца?

— Павер, што я змагу ўзнагародзіць цябе за верную службу, Гурт. Вось табе ад мяне дзесяць залатых манет.

— Я цяпер багатыр,—сказаў Гурт, хаваючы грошы ў сваю сумку,—такога багацця ніколі яшчэ не было ні ў аднаго свінапаса.

— А вось гэтую каліту з золатам,—прадаўжаў яго гаспадар,—аднясі зараз у Ашбі; адшукай там Ісаака і няхай ён з гэтых грошай возьме сабе тое, што належыць за каня і ўзбраенне, якое ён дастаў мне ў крэдыт.

— Не, гэтага я не зраблю!—ускрыкнуў Гурт.

— Як, не зробіш, шальмец?—сказаў рыцар.—Як-жа ты адважваешся не выконваць маіх загадаў?

— Выканаю, калі тое, што вы загадваеце, будзе сумленна, разумна і не будзе мець страты,—адказаў Гурт,—а гэта што-ж такое! Даць магчымасць купцу самому сабе плаціць будзе несумленна, таму што гэта—усёроўна што абмануць свайго гаспадара; неразумна таму...

— Прынямі, задаволь яго як належыць, упарты балван,—сказаў рыцар Пазбаўлены Спадчыны.

— Гэта я выканаю,—сказаў Гурт, захапіўшы каліту. Ён схаваў яе пад плашч і, выйшаўшы з шатра, прабурчэў сабе пад нос.—Буду не я, калі не прымушу яго задаволіцца паловаю той сумы, якую ён папросіць.

*

Ужо сцямнела, калі Гурт увайшоў у жыллё Ісаака. Уваходзячы, ён не зняў шапкі, а замест таго яшчэ ніжэй насунуў яе на свой пахмуры лоб.

— Ты будзеш Ісаак з Іёрка?—сказаў Гурт пасаксонску.

— Так, гэта я. А ты хто такі?

— Да гэтага табе справы няма,—сказаў Гурт.

— Столькі-ж, колькі табе справы да майго імя,—сказаў Ісаак.—Як-жа буду я з табою гаварыць, калі не даведаюся, як цябе завуць?

— Вельмі проста,—адказаў Гурт,—мне то трэба ведаць тваё імя, таму што я прывёз табе грошы.

— Ты прынёс мне грошы? Ад каго-ж гэтыя грошы?

— Ад рыцара Пазбаўленага Спадчыны,—сказаў Гурт.—Конь звернуты і ўжо стаіць на тваёй канюшні. Цяпер скажы мне, колькі трэба табе атрымаць за ўзбраенне?

— Я гаварыў, што ён добры юнак!—ускрыкнуў Ісаак ад прыліву радаснага хвалявання.—Шклянка віна не пашкодзіць табе,—дадаў ён, падакчы свінапасу келіх такога цудоўнага літва, якога Гурт ад роду яшчэ не спрабаваў.—А колькі-ж ты прынёс з сабою грошай?

— Колькі я прынёс грошай?—прагаварыў Гурт.—Ды невялікую суму, аднак будзе досыць.

— Як-жа так,—сказаў Ісаак,—твой гаспадар сёння заваяваў сабе добрым кап'ём і правай рукою нямала добрых коняй і багатых узбраенняў... але я ведаю, ён добры юнак... добра! Я прыму іх ва ўплату доўгу, а рэшту кошту звярну яму грашыма.

— Мой гаспадар ужо збыў з рук увесь гэты тавар,—сказаў Гурт.

— Дарэмна ён гэта зрабіў!—сказаў Ісаак.—Вось гэта было глупствам з яго боку. Ну, добра. За добрага каня і за багатае ўзбраенне вазьму толькі восемдзсят цэхінаў.

— Якраз ёсць такая сума,—сказаў Гурт і, адлічыўшы яму гэту суму, атрымаў распіску, якую асцярожна схаваў у сваю каліту.

Гурт сышоў з усходаў у цёмныя сенцы і, аглядаючыся па баках, меркаваў, дзе-ж тут можа быць выхад на двор, як раптам убачыў постаць у белым адзенні, якая клікала яго. Яна стаяла на парозе бакавога пакоя і трымала ў руцэ срэбную лямпачку. Увайшоўшы ў пакой, Гурт быў прыемна здзіўлены, убачыўшы, што перад ім была ніхто іншая, як тая самая прыгожая яўрэйка, якую ён толькі што бачыў на адну хвіліну ў пакоі яе бацькі, а ўдзень яшчэ заўважыў на турніры.

Яна запытала, якім чынам разлічыўся ён з Ісаакам.

— Мой бацька толькі пажартаваў над табою, добры чалавек,—сказала Рэвека, ён вінен твайму гаспадару непараўнаўча больш, чым можа каштаваць якое-небудзь баявое узбраенне і конь, хоць-бы яны былі яшчэ ў дзесяць разоў даражэйшыя. Колькі іменна ты заплаціў майму бацьку?

— Восемдзсят цэхінаў,—адказаў Гурт дзівячыся такому пытанню.

— У гэтым партманэчку,—сказала Рэвека,—ты знойдзеш сотню цэхінаў. Звярні свайму гаспадару тое, што яму нале-

жыць, а астатняе вазьмі сабе. Ідзі... ідзі хутчэй... Не варта падзякі! І сцеражыся, калі пойдзеш праз людны горад: лёгка можна згубіць не толькі ношку, але і жыццё... Рэйбен,— клікнула яна слугу, хлопнуўшы ў далоні,—пасвяці госцю, праводзь яго з дому, ды не забудзь мацней замкнучь за ім дзверы!

Слуга павінаваўся, узяў факел, адамкнуў знадворныя дзверы дома і, правёўшы Гурта ўпоперак забрукаванага двара, і выпусціў у фортку ля галоўнай брамы.

— Шчаслівы дзянёк! — гаварыў Гурт, спатыкаючыся ў цемры і вобмацкам бяручыся на гору.—Дзесяць цэхінаў я атрымаў ад свайго слаўнага маладога гаспадара, ды яшчэ дваццаць ад гэтага перла Сіёна. А, шчаслівы мне выпаў дзянёчак! Яшчэ-б адзін такі і тады-б канец тваёй няволі, Гурт. Адкупішся і будзеш вольны, як любы дваранін! Ну, тады бывай, мой пастухоўскі ражок і кій, не буду больш пасвіць свіней... Вазьму добры меч ды шчыт, пайду служыць маладому гаспадару і ўсюды буду ісці следам за ім, да самай смерці... Толькі ўжо не буду хаваць ні свой твар, ні скрываць сваё імя!

РАЗДЗЕЛ XI

НАЧНЫЯ прыгоды Гурта гэтым не скончыліся. Ён і сам пачынаў здагадвацца аб гэтым, калі, мінуўшы адну ці дзве раскіданыя сядзібы, што былі на ўскраіне паселішча, апынуўся на дне глыбокай лагчыны, абодва спады якой густа зараслі арэшнікам і астралістам, а месцамі нізкарослыя дубы, прасціраючы сваё вузлаватае галлё ўпоперак яра, зусім зацямялі сцежку.

З паселішча даносіліся асобныя галасы: то выбухі моцнага смеху, то крыкі, то адгалоскі музыкі. Усе гэтыя гукі, што паказвалі на бязладнае становішча гарадка, перапоўненага дваранамі і іх прыслугай, пачыналі ўнушаць Гурту некаторы неспакой.

Ён паскорыў хаду, каб выйсці з яра на адкрытую палянку, але яму гэта не ўдалося. Як толькі ён дайшоў да супроцьлеглага канца яра, дзе гушчар быў больш чым дзе, на яго накінуліся чатыры чалавекі, па двое з кожнага боку, сха-

пілі яго і трымалі так моцна, што, калі-б ён і спрабаваў уцячы, спроба была-б дарэмная.

— Давай сваю ношку—сказаў, адзін з іх.

— Не так-та лёгка было-б вам вызваліць мяне ад ношкі,—мармытаў Гурт,—каб я мог хоць тры разы стукнуць вас па шыі.

— А вось убачым! Цягнуце яго ў лес.

Гурта пацяглі на гору і досыць бесцэрамонна перацяглі па леваму адхону яра на роўнае месца, у густы гай, які аддзяляў лагчыну ад адкрытай палянкі. Ён міжволі павінен быў ісці ў самую сярэдзіну гушчару. Раптам яго нечакана спынілі на палянцы няправільнай формы, на якой дрэў было параўнаўча няшмат, а таму месяц асвятляў яе куды лепш. Тут далучыліся да іх яшчэ двое людзей. У іх былі кароткія мячы пры боку, а ў руках замашыстыя дубінкі; Гурт толькі цяпер заўважыў, што ўсе шэсцера былі ў масках.

— Колькі пры табе грошай?—запытаў адзін.

— Трыццаць цэхінаў маіх уласных грошай,—адказаў Гурт панура.

— Адабраць! У саксонца за душою трыццаць цэхінаў, а ён вяртаецца з сяла цвярозым! Ды за адно гэта трэба ў яго адабраць усё да апошняга гроша... Адабраць абавязкова!

— Я іх збіраў, каб выкупіцца на волю,—сказаў Гурт.

— Вось і відаць, што ты асёл—выпіў-бы тры кварталы добрага элю і стаў-бы гэтак-жа вольны, як і твой гаспадар, а не то дык яшчэ вальней яго, калі ён такі-ж саксонец, як і ты.

— Гэта горкая праўда,—адказаў Гурт,—але калі гэтымі трыццацю цэхінамі я магу ад вас адкупіцца, пусціце мне рукі і я вам зараз адлічу іх.

— Стой,—сказаў другі, на від як быццам адыгрываўшы між імі ролю начальніка або старшыні,—у цябе тут каліта, я яе абмацаў пад тваім плашчом і чую, што там куды больш грошай, чым ты сказаў.

— Гэта не мае грошы, а майго гаспадара, добрага рыцара,—сказаў Гурт,—я-б пра іх і не заікнуўся, калі-б вы захацелі задаволіцца толькі тым, што мне належыць.

— Бач, які сумленны слуга!

З гэтымі словамі, затрымаўшыя Гурта выцягнулі ў яго з-за пазухі каліту, у якой, разам з цэхінамі, што засталіся, ляжаў і партманецік, які дала яму Рэвека, пасля чаго допыт аднавіўся.

— Хто твой гаспадар?

— Рыцар Пазбаўлены Спадчыны.

— Гэта той, што сваім добрым кап'ём выйграў прыз на сёнешнім турніры? А-ну, скажы, як яго завуць?

— Ён мае за лепшае скрываць сваё імя,—адказаў Гурт,— і ўжо безумоўна, ад мяне вы аб гэтым нічога не даведаецеся.

— А цябе як завуць і як тваё прозвішча?

— Калі я гэта вам скажу, вы маглі-б здагадацца аб прозвішчы гаспадара,—сказаў Гурт.

— Аднак, ты добры нахабнік; але пра гэта мы пасля пагаворым. А як гэта золата трапіла ў рукі твайму гаспадару? Па спадчыне ён яго атрымаў, або сам здабыў?

— Сваім добрым кап'ём здабыў,—адказаў Гурт,—у гэтых калітах ляжыць выкуп чатырох добрых коняў і чатырох узбраенняў.

— Колькі-ж тут усяго?

— Дзвесце цэхінаў.

— Толькі дзвесце цэхінаў! Твой гаспадар вялікадушна паступіў з пераможанымі і ўзяў вельмі мала выкупа. Назаві імёны, ад каго ён атрымаў гэта золата.

Гурт назваў.

— А як-жа узбраенне і конь храмоўніка Брыяна дэ-Буагільбера? Якую суму ён за іх вызначыў? Ты бачыш, што мяне абмануць нельга.

— Мой гаспадар,—адказаў Гурт,—нічога не захацеў узяць з храмоўніка, таму што прагне толькі яго крыві. Яны знаходзяцца ў смяротнай варожасці, і таму між імі не можа быць ніякіх мірных зносін.

— Уздуйце агонь!—сказаў старэйшы, або так званы „капітан“.—Я пагляджу, што ў яго там у каліце.

Мігам распалілі агонь, і ўсе ўзяліся аглядаць каліту. Астатнія стаўпіліся вакол, і нават тыя двое, што трымалі Гурта, выцягнуўшы шы, з такой цікавасцю заглядалі наперад, што пакрыху пачалі адпускаць палоннага. Ён, вядома,

выкарыстаў іх безуважлівасць, раптоўнай патугай скінуў іх з сябе і добра мог-бы ўцякаць, калі-б адважыўся пакінуць ім маёмасць свайго гаспадара. Але гэта ў яго і ў галаве не было. У адзін міг выхапіў ён дубінку у аднаго з акружаўшых яго людзей, хапіў ім капітана па галаве ў такі момант, калі той усяго менш чакаў падобнага нападу, і ледзь не забраў назад каліту са ўсім скарбам. Аднак рабаўнікі ў час схамянуліся і зноў завалодалі як калітою, так і Гуртам.

— Ах ты ашуканец!—сказаў капітан, устаючы.—Ты-ж мне галаву праламаў; папаўся-б ты ў рукі другой падобнай кампаніі, дрэнна табе было-б за такую дзёрзкасць. Але ты зараз даведаешся пра свой лёс. Пагаворым спачатку аб тваім гаспадары: рыцару належыць ісці спераду ад свайго зброяносца, такі ўжо закон рыцарства... Пастой смірна... Калі зноў кранешся, я так цябе пачастую, што больш ніколі не ўстанеш. Таварышы,—прадаўжаў ён, звяртаючыся да свае шайкі:—гаспадар яго, вандроўны рыцар, павінен прайсці праз нашы рукі без мыты. Ён вельмі падобны да нашага брата, каб нам пажывіцца за яго кошт. І сабакі-ж не грызучца між сабою ў тых месцах, дзе водзіцца шмат лісці і ваўкоў.

— Чым-жа ён да нас падобны?—запытаў адзін з банды.—Хацеў-бы я паслухаць, як можна гэта давесці.

— Дурны чалавек,—сказаў капітан,—ды хіба-ж гэты рыцар не такі абяздолены бядняк, як і мы. Хіба ён не нажывае сабе хлеб штодзённы вострым мячом? Ці не ён пабіў Фрон-дэ-Бёфа і Мальвуазена гэтак-жа, як і нам-бы хацелася іх пабіць? І ці не ён абвясціў смяротную варожасць Брыяну-дэ-Буагільберу, якога і мы ненавідзім па шмат якіх прычынах?

— А як-жа быць з гэтым дзёрзкім мужыком? Няўжо так і адпусціць яго?

— Не, паспрабуй ты сам намяць яму бакі,—адказаў капітан.—Гэй, слухай,—гаварыў ён далей, звяртаючыся да Гурта,—калі ты з такой ахвотай ухапіўся за дубінку, можа ты зможаш ёю арудаваць?

— Пра гэта табе лепш ведаць,—сказаў Гурт.

— Ды, прызнацца, ты такі хвацкі мне даў!—адказаў капітан.—Пастарайся гэтага хлопца гэтак-жа ўдарыць, тады

ідзі на ўсе чатыры бакі. А калі не ўправішся з ім... няма чаго рабіць, ты такі слаўны хлапец, што я, здаецца, сам унясу за цябе выкуп. А-ну, Мельнік, бяры сваю дубінку і сцеражы сваю галаву; а вы, хлопцы, адпусціце палоннага і дайце яму таксама дубінку. Тут цяпер святла досыць, і яны могуць добра адтузаць адзін аднаго.

Байцам далі па аднолькавай дубінцы, і яны выйшлі на сярэдзіну палянкі, каб як мага лепш выкарыстаць святло месяца. Абступіўшыя іх смяяліся і крычалі свайму таварышу:

— Мельнік, трымай вуха востра, не то сам прайграеш выкуп.

Мельнік, ухапіў дубінку за сярэдзіну і, хутка пакручваючы ёю вакол галавы, зухавата выклікаў Гурта на паядынак:

— А-ну, мужык, выходзь! Толькі адважся сунуцца, я табе пакажу, як пападацца мне пад руку!

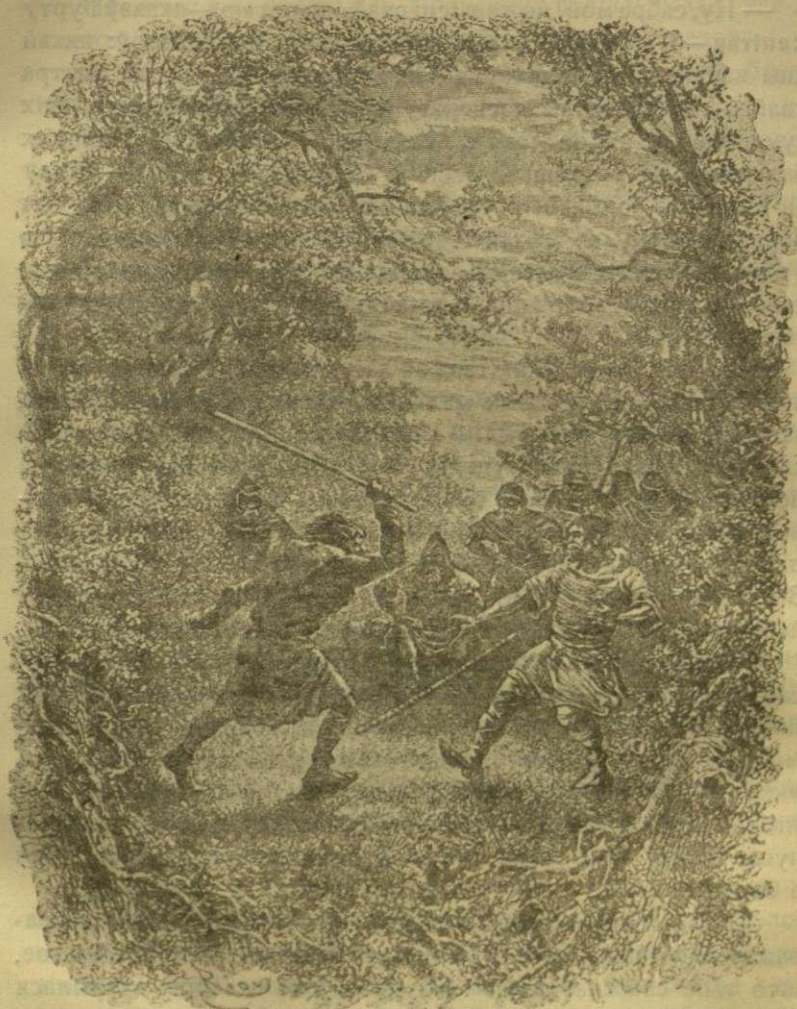
— Калі ты і сапраўды Мельнік,—адказаў Гурт, з той-жа зухаватасцю і не з меншай спрытнасцю пакручваючы над галавою сваю дубінку,—значыцца, ты ўдвойчы рабаўнік, а я, як сумленны чалавек, выклікаю цябе на бойку!

— Сказаўшы гэта, абодва праціўнікі пачалі біцца і ў працягу некалькіх хвілін з аднолькавай сілай, адвагаю і ўмельствам адбівалі і наносілі адзін аднаму ўдары і хуткім хлопаннем адной дубінкі аб другую ўтваралі бесперапынную траскатню; з боку можна было падумаць, што, прынамсі, дванаццаць чалавек б'юцца ў рукапашную.

Доўга яны біліся з роўным поспехам, і Мельнік, бачачы такое ўпартае супраціўленне і чуючы рогат сваіх таварышоў, якія, як гэта бывае ў падобных выпадках, радаваліся яго няўдачы, урэшце згубіў цярыплівасць.

Мельнік шалёна наступаў на Гурта, удараючы папераменна абодвума канцамі сваёй дубінкі і стараючыся падысці на поўдубінкі ад яго, тады як свінапас толькі абараняўся, растапырыўшы рукі і хутка пакручваючы кіем, каб абараніць сваю галаву і цела ад удараў. Такім чынам ён трымаўся ў абарончай позе, крыху адступаючы назад і не зводзячы вачэй з праціўніка, покуль не заўважыў, што той пачынае задыхацца. Тады ён леваю рукою замахнуўся ду-

Бінкай яму ў твар. Мельнік толькі што збіраўся адбіць гэты ўдар, як Гурт спрытна перахапіў сваю дубінку ў правую руку

і з усёй сілы трэснуў яго ў левы бок галавы. Мельнік мігам распластаўся на траве.

— Малайчына, сумленна пабіў!—закрычалі разбойнікі.— Многія леты добрай пацесе і старой Англіі! Саксонец за

адным захадам панясе цэлым і скарб, і сваю ўласную скуру, а Мельнік-то спляшаў перад ім.

— Ну, сябра мой, можаш ісці сваёю дарогаю,—сказаў Гурту капітан.—Я дам табе ў праважатыя двух таварышоў: няхай яны карацейшым шляхам давядуць цябе да самага шатра твайго гаспадара ды пасцерагуць ад начных валацуг, у якіх сумленне не такое чулае, як у нас. Гэтай ноччу шмат іх бадзяецца па тутэйшых месцах. Сцеражыся, аднак,—дадаў ён сурова,—помні, што ты нам не сказаў свайго імя, дык і нашых імён не пытай і не спрабуй дазнавацца, хто мы і адкуль. Калі-ж будзеш спрабаваць дазнацца, наракай на сябе: з табою здарыцца што-кольвек куды горшае, чым сёння.

Гурт падзякаваў капітана за ласкавасць і абяцаў выканаць яго парады. Два ўдалых малайцы, захапіўшы свае дубінкі, загадалі Гурту ісці за імі па пятах і пайшлі вакольнай сцежкай праз самы гушчар зноў у той-жа яр. На ўскраі лесу яшчэ двое выйшлі ім насустрач і сказалі штосьці праваднікам, якія адказалі ім шэптам, пасля чаго тыя зноў пайшлі ў глыб лесу, дазволіўшы ім беспакарна ісці далей. З гэтага Гурт зрабіў заключэнне, што банда вялікая і што яны зрэка ахоўваюць усе подступы да месца іх зборышчаў.

Выйшаўшы на адкрытую палянку, якая парасла верасам, Гурт не ведаў, куды накіравацца, але праважатыя павялі яго проста на верх бугра, адкуль ён, пры святле месяца, адразу ўбачыў перад сабою рады частаколаў, што акружалі бегавішча, шатры, што знаходзіліся ў абодвух яго канцах, сцягі, што паласкаліся над імі і нават мог пачуць матыў той песні, якую мармытаў сабе па нос адзін з вартавых, што стаяў на варце.

— Далей мы з табою не пойдзем,—сказаў адзін з праважатых,—інакш нам самім не мінуць ліха. Памятай-жа тое, што табе сказана: маўчы аб тым, што з табою здарылася сёння, і ўбачыш, што ўсё будзе добра; а калі забудзеш нашы парады,—не ўсцеражэшся ад нашай помсты, хоць-бы схаваўся ў Лонданскую вежу.

— Дабранач вам, ласкавыя панове,—сказаў Гурт,—я вашых загадаў не забуду і спадзяюся, што вы не будзеце

мець за крыўду, калі я пажадаю вам заняцца больш бяс-
печным рамяством.

На гэтым яны рассталіся. Праваднікі пайшлі назад той-жа
сцэжкай, а Гурт пайшоў да шатра свайго гаспадара і, не
гледзячы на толькі што выслуханыя перасцярогі, безад-
кладна расказаў яму падрабязна ўсё, як было.

РАЗДЗЕЛ XII

НА ДРУГІ дзень раніцою, ледзь толькі сонца выкацілася
з-за гарызонта, найбольшыя гультаі, або самыя ста-
ранныя гледачы пацягнуліся з розных бакоў па зялёнай
лугавіне да бегавішча.

Следам за імі з'явіліся на ратнае поле маршалы са сва-
імі слугамі і герольды; ім трэ' было прыняць і запісаць
заявы рыцараў, што жадалі спаборнічаць на турніры гэтага
дня, запісаць у спісы іх імёны, а таксама, з якога боку той
ці іншы мае намер біцца.

Дзеля захавання звычайнай фармальнасці, рыцар Пазбаў-
лены Спадчыны быў прызначаны правадыром першай партыі,
а Брыян дэ-Буагільбер, як найлепшы пасля яго баец
мінулага дня, прызначан быў правадыром супраціўнай
партыі. Да яго далучыліся, вядома, усе першапачатковыя
арганізатары турніру, за выключэннем Ральфа дэ-Віпонта,
які з прычыны цяжкіх пашкоджанняў, атрыманых напярэ-
дадні, яшчэ не ў сіле быў надзець узбраенне. З кожнага
боку запісалася каля пяцідзесяці рыцараў.

Прыехаў прынец Іоан з сваёю дружнаю, а за ім цэлы
натоўп рыцараў, як тых што жадалі біцца, так і другіх,
якія не мелі такога намеру.

Прыблізна ў той-жа час прыехалі і Седрык-Саксонец
з лэдзі Равенай, але без Атэльстана. Гэты саксонскі лорд
апануў сваю высокую і шчытную асобу ў баявы панцыр
і заявіў, што стане ў рады байцоў, але, на вялікае здзіў-
ленне Седрыка, ён запісаўся не ў праціўнікі, а ў прыхіль-
нікі Брыяна дэ-Буагільбера.

У яго была свая прычына прыстаць да партыі храмоў-
ніка, але ён разважна змоўчаў аб ёй. Хоць, па вяласці свайго
нораву, Атэльстан не выказаў ніякага старання спадабца

лэдзі Равене, тым не менш ён быў далёка не раўнадушны да яе і лічыў, што яго шлюб з ёю справа вырашаная. Горды, хоць і гультаяваты ўладар Конінгсбурга з прытоеным незадавальненнем глядзеў на тое, як герой учарашняга дня выбраў Равену на тую ганаровую пасаду, якая была ў яго распараджэнні паводле права пераможцы. Атэльстан ўздумаў пакараць яго за такое дзёрзкае парушэнне сваіх уласных правоў і, упэўнены ў сваёй пераможнай сіле і спрытнасці ў бойцы (у чым яго заўсёды ўпэўнівалі ўсе яго прыспешнікі), рашыў не толькі адмовіць рыцару Пазбаўленаму Спадчыны ў сваёй дапамозе, але пры зручным выпадку самому напасці на яго ўсім цяжарам сваёй баявой сякеры.

З прычыны такога намёку, зробленага на гэты конт прынцам, дэ-Брасі і некаторыя іншыя прыбліжаныя да яго рыцары таксама зацікавіліся ў партыю зачыншчыкаў.

Як толькі прынец Іоан заўважыў, што цырыца турніру пад'ехала да бегавішча, ён паскакаў ёй насустрэч, зняў шапачку і, саскочыўшы з каня, сам дапамог ёй сысці з каня, а ўся яго дружна агаліла галовы, і адзін з самых важных саноўнікаў, таксама саскочыўшы, трымаў за вуздэчку яе каня.

— Як бачыце, — сказаў прынец Іоан, — мы самі падаем прыклад вернападданах пачуццяў да цырыцы кахання і характара і ўласнай асобай узвядзем яе на трон, які яна заклікана займаць на гэты дзень. Шляхетныя дамы, — звярнуўся ён да галярэі, — калі ласка, падыходзьце да вашай уладарніцы, калі жадаеце ў сваю чаргу мець такую-ж пашану.

З гэтымі словамі прынец правёў лэдзі Равену да троннай ложы, а самыя прыгожыя і знатныя дам паспяшаліся следам за ёю, імкнучыся прысесці, як мага бліжэй да свае цырыцы.

Як толькі Равена села на месца, пачулася ўрачыстая музыка, напалову заглушаная прывітальнымі крыкамі натоўпу. Яркая сонца пралівала асляпляючы бляск на паліраванае ўзбраенне рыцараў, якія стаялі натоўпам па абодвух канцах бегавішча і гораха абмяркоўвалі між сабою аб найлепшым размяшчэнні сваіх сіл, каб забяспечыць сабе перамогу над праціўнікамі.

Герольды запрасілі публіку змоўкнуць на час чытання правіл турніру.

Рыцары з абодвух канцоў арэны ўз'ехалі доўгімі чародам і выстраіліся адзін супроць аднаго падвойнымі радамі, прычым кіраўнік кожнай партыі стаў акурат пасярэдзіне прыядняга раду; аднак, ён толькі тады заняў гэта месца, калі размясціў у поўным парадку ўсіх астатніх. Доўгія коп'і рыцараў стаялі простаўна, іх вострыя наканечнікі блішчэлі на сонцы, а яркія значкі, якімі яны былі ўпрыгожаны, жвава луналі над радамі шлемаў, усаджаных пучкамі пер'яў. У такім становішчы заставаліся яны ўвесь час, покуль маршалы правяралі рады, дакладна падлічваючы, каб колькасць кожнай партыі і кожнага з яе радоў была зусім аднолькава. Падлік аказаўся зусім верны. Тады маршалы пайшлі з бегавішча, і Вільям дэ-Вівіль моцным голасам крыкнуў умоўны сказ:

— Пускайце!

Загучэлі трубы... коп'і разам схліліся на падпоркі, шпоры ўрэзаліся ў конскія бакі, прыядня рады абодвух партый наўскач паімчаліся адзін на аднаго і сшыбліся пасярод бегавішча так, што гуд ад гэтай сустрэчы быў чутны за мілю адгэтуль.

Заднія рады з абодвух бакоў рушыліся ўперад больш павольна, каб дапамагчы тым з сваіх, якія ўпалі, або паспрабаваць сваё шчасце з тым, хто перамог.

Аб выніках першай сутычкі не адразу можна было меркаваць, таму што пыл, які ўзняўся з пад капытоў коняў, затуманіў паветра. Калі стала відаць, што там адбываецца, аказалася, што добрая палова рыцараў абодвух партый выбіта з сёдзел.

Коннікі, якія ўтрымаліся на конях, але страцілі коп'і, ушчэнт паламаняны ў хвіліну першага націску, выхапілі мячы і, выкрыкваючы свае баявыя дэвізы, абменьваліся такімі ўдарамі, як быццам ад выніку гэтай бойкі залежаў іх гонар і самое жыццё.

Завіруха яшчэ больш павялічылася, калі з абодвух бакоў падаспелі другія рады, якія, як-бы рэзервы, кінуліся на дапамогу сваім таварышам.

Па меры таго, як байцы сшыбаліся з узрастаючай ярасцю і з пераменным поспехам, хваля перамогі перакідвалася то на паўднёвы, то на паўночны канец бегавішча, мяркуючы

па таму, якая партыя атрымлівала верх. Між тым стук удараў, груканне ўзбраення і выкрыкі байцоў, мяшаючыся з гукамі труб, рабілі жажлівае ўражанне і заглушалі стогны тых, што ўпалі і бездапаможна качаліся па зямлі, тады як коні тапталі іх нагамі. Раскошнае ўзбраенне рыцараў пакрывалася пылам і крывёю, лопаючыся і даючы шчыліны пры кожным удары мяча або сякеры. Пышнае пер'е, сарванае з верху шлемаў, узлятала ў паветра і падала, як сняжынкі.

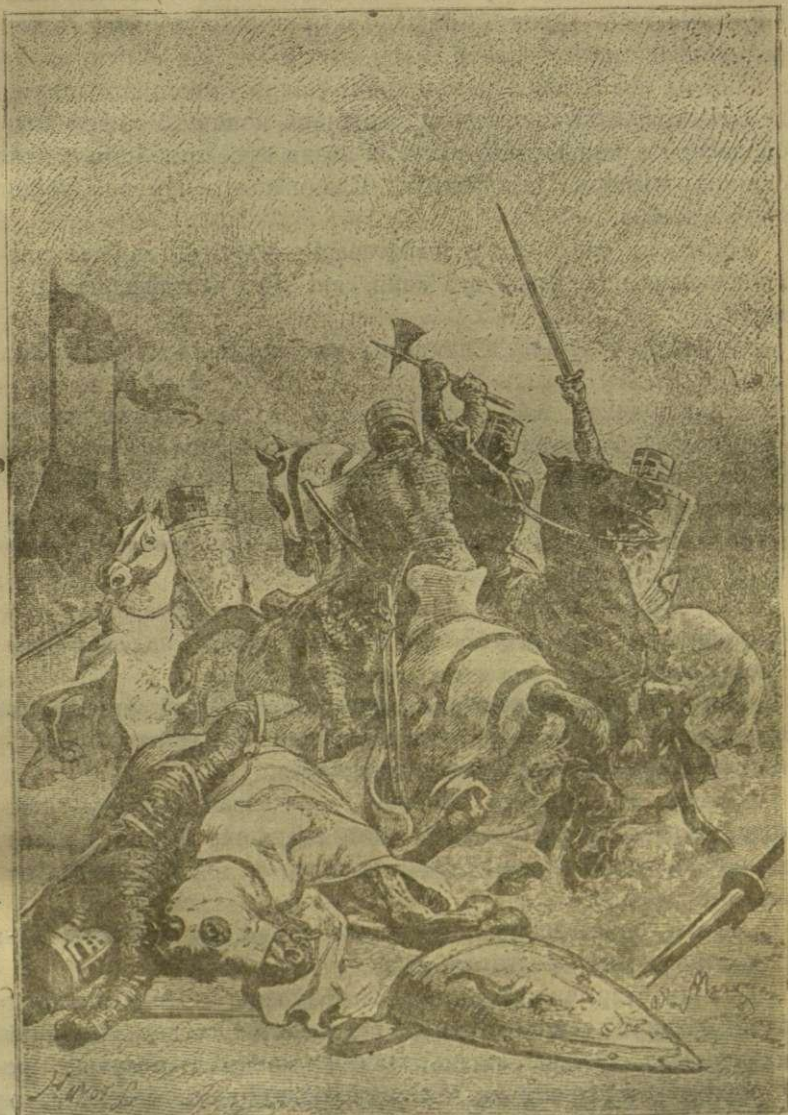
Абодва правадыры партыі адрозніваліся цудамі адвагі і ніхто не знаходзіў у радах сваіх праціўнікаў такога байца, які сапраўды быў роўны Буагільберу, з аднаго боку, і рыцару Пазбаўленаму Спадчыны, з другога. Абодва, натхнёныя ўзаемнай варожасцю, не адзін раз шукалі адзін аднаго, ведаючы, што падзенне аднаго з правадыроў роўна рашучай перамозе супраціўнага боку. Але такая была цесната і беспарадак гэтай агульнай калатнечы, што ў пачатку сутычкі яны ніяк не маглі прабіцца адзін да аднаго.

Але паволі натоўп пачаў радзець: адны прызналі сябе пераможанымі, другіх загналі да абодвух канцоў агарожы і тым пазбавілі права ўдзельнічаць у саборніцтве, трэці ляжалі распластанымі на бегавішчы, і храмоўнік з рыцарам Пазбаўленым Спадчыны сышліся ўрэшце сам-на-сам. Сіла і спрыт, з якімі яны наносілі і адбівалі ўдары, былі настолькі дзіўныя, што ў гледачоў вырываліся адзінадушныя выкрыкі захаплення і здзіўлення.

У гэту хвіліну партыя рыцара Пазбаўленага Спадчыны была ў нявыгодным становішчы: на адным флангу працавала рука асілка Рэджынальда Фрон дэ-Бёфа, на другім Атэльстан напіраў сваёй сілай і непамернай цяжкасцю так, што тыя хто біўся з імі раз-по-раз падалі або разляталіся ў розныя бакі. Бачачы, што перад імі няма больш непасрэдных праціўнікаў, абодва гэтыя рыцары адначасна сцямілі, што дадуць рашучую перамогу сваёй партыі, калі дапамогуць храмоўніку перамагчы яго ворага. Таму абодва разам павярнулі коняў і з розных бакоў паімчаліся на рыцара Пазбаўленага Спадчыны.

— Сцеражыся, сцеражыся, сэр Пазбаўлены Спадчыны! — крычаў натоўп, так што рыцар своечасова ўбачыў пагра-

жаючую сутычку і, з усёй сілы ўдарыў храмоўніка, асадзіў свайго каня назад так, каб пазбегчы націску Атэльстана і Рэджнынальда Фрон дэ-Бёфа. Такім чынам абодва гэтыя рыцары не дасяглі сваёй мэты, ледзь не сшыбліся адзін з адным і праімчаліся паміж храмоўнікам і яго праціўнікам, не будучы ў сіле своечасова ўтрымаць коняў. Урэшце яны справіліся з коньмі, павярнулі іх назад і ўсе трое паімчаліся супроць рыцара Пазбаўленага Спадчыны з намерам збіць яго на зямлю.

Нішто не магло-б яго выратаваць, калі-б не дзіўная сіла і порскасць надзвычайнага каня, які яму дастаўся напярэдадні.

Рыцар Пазбаўлены Спадчыны так лоўка кіраваў канём, што ў працягу некалькіх хвілін ён мог адбівацца ад усіх трох праціўнікаў, настаўляючы на іх толькі востры канец свайго мяча. З паваротнасцю сокала выкручваўся ён то ўправа, то ўлева, стараючыся па магчымасці разлучыць іх і, кідаючыся то на аднаго, то на другога, на-ляту ўдараючы іх мячом і той час адскокваючы далей, перш чым паспявалі закрунуць яго самога.

Уся публіка шалёна апладыравала яго майстэрству, але было відаць, што ён усё-такі павінен упасці пад напорам трох праціўнікаў.

Тады ўсе прыбліжаныя прынца Іоана пачалі ўпрашваць яго хутчэй кінуць пасах на арэну, каб выратаваць адважнага рыцара ад бясслаўнага паражэння.

— Ну, не, клянуся нябёсамі, — адказваў прынец, — гэты малойчык, што скрывае сваё імя ды яшчэ грэбуе нашым хлебасольствам, атрымаў ужо адзін прыз, няхай цяпер другія выйгрываюць.

Ледзь толькі ён прамовіў гэтыя словы, як нечаканы выпадак вырашыў лёс гэтага дня.

У ліку староннікаў рыцара Пазбаўленага Спадчыны быў адзін рыцар у чорным панцыры, верхам на вараным кані найлепшага завода, відаць, такі-ж моцны і магутны, як і сядзеўшы на ім коннік. У гэтага рыцара на шчыце не было ніякага дэвіза і ён да гэтага часу выказваў вельмі мала цікавасці да выніку спаборніцтва, з вялікай лёгкасцю адбіваючы

напад тых, хто хацеў біцца з ім, але нікога не праследваў і сам нікога не выклікаў. Словам, ён іграў хутчэй ролю гледача, чым дзейнага ўдзельніка ў турніры, і гэтыя абставіны, ужо заўважаныя асобнымі гледачамі, далі ім зачэпку празваць яго Чорным Гультаём.

Раптам гэты рыцар быццам прачнуўся ад свайго аслупення, убачыўшы, як заўзята прыцскаюць правадыра яго партыі. Прышпорыўшы свайго каня, які быў зусім свежы, ён, як маланка, паімчаўся на дапамогу таварышу, зычным голасам крыкнуўшы:

— Пазбаўлены Спадчыны! На выручку!

І якраз упору. У той час як рыцар Пазбаўлены Спадчыны біўся з храмоўнікам, Фрон дэ-Бёф ляцеў на яго з узнятым мячом; але раней чым паспеў ударыць, чорны коннік хапіў яго па галаве; сасклізуўшы з паліраванага шлема, яго меч са страшэннай сілай зрываецца на налічнік каня, і Фрон дэ-Бёф рухнуў на зямлю разам з канём, абодва аглушаныя гэтым моцным ударам. Тады Чорны Гультай павярнуўся да Атэльстана Конінгсбургскага і, дзякуючы таму, што меч яго зламаўся ў сутычцы з Рэджынальдам, ён выхапіў з рук саксонскага асілка яго цяжкую сякеру і ёю так памайстэрску ўдарыў яго па грэбні шлема, што Атэльстан непрытомны распластаўся на зямлі. Зрабіўшы гэтыя два геройскія ўчынкі, чорны рыцар як быццам зрабіўся зноў вялым безудзельнікам і спакойна ад'ехаў у паўночны канец бегавішча, пакідаючы свайму правадыру расквітацца, як ведае, з Брыянам дэ-Буагільберам.

Гэта была ўжо няцяжкая задача. Конь храмоўніка спусціў шмат крыві і, не вытрымаўшы апошняй сутычкі з рыцарам Пазбаўленым Спадчыны, рухнуўся на бок. Брыян дэ-Буагільбер пакаціўся на зямлю, забытаўшыся нагою ў стрэмені, і ніяк не мог вызваліць яе адтуль. Яго праціўнік мігам саскочыў з каня і, занёшы фатальны меч над галавою пераможанага ворага, загадаў яму здавацца. Тады прынц Іоан, больш усхваляваны небяспекаю, у якой знаходзіўся рыцар храма, чым цікавасцю да лёсу яго праціўніка, пазбавіў Буагільбера ад знявагі прызнаць сябе пераможаным, кінуў на арэну свой посах і тым скончыў спаборніцтва.

Зброяносцы, якія лічылі вялікай небяспекай і цяжкасцю падаваць дапамогу сваім гаспадарам у часе бойкі, цяпер цэлым натоўпам увайшлі ў агарожу, з мэтай аказаць дапамогу параненым, якіх перанеслі ў суседнія шатры, а некаторых— у іншыя памяшканні, прыгатаваныя ў бліжэйшым паселішчы.

Глеба бегавішча была слізкая ад пралітай крыві і ўсеяна абломкамі зброі і цэламі забітых і параненых коняй. І праз гэта поле маршалы зноў павялі пераможца да падножжа трона прынца Іоана.

— Рыцар Пазбаўлены Спадчыны,— сказаў прынец Іоан,— калі вы ўсё яшчэ не згодны абвясціць нам сваё сапраўднае імя, мы пад гэтым тытулам у другі раз прызнаем вас пераможцам на турніры і паведамляем вам, што вы маеце права атрымаць з рук царыцы кахання і хараства ганаровы вянок, які вы сваёю адвагаю поўнасцю заслужылі.

Рыцар пакланіўся пачціва і грацыёзна, але ні слова не сказаў у адказ.

Зноў загучэлі трубы, і герольды, крычучы з усіх сіл, агаласілі гонар адважнаму і славу пераможцу. Дамы замахалі сваімі шоўкавымі хусткамі і вышытымі пакрываламі. Гледачы адзінадушна і голасна выказвалі сваё захапленне, а маршалы зноў павялі рыцара ўпоперак арэны да падножжа ганаровага месца, дзе сядзела лэдзі Равена.

Пераможца паставілі на ніжнюю ступень яе трона на калені. З той хвіліны, як спынілася пабоішча, ён як быццам рухаўся і дзейнічаў не па сваёй волі, а пад уплывам акружаючых яго людзей; пакуль яго ў другі раз вялі праз бегавішча, некаторыя заўважылі нават, што ён хістаецца. Равена сышла з узвышша і толькі што хацела ўздзець вянок, што быў у яе руках, на шлем рыцара, як усе маршалы ўскрыкнулі ў адзін голас:

— Так нельга! Трэба, каб ён агаліў галаву!

Разрэзаўшы завязкі шлема і расшпіліўшы панцырны нашийнік, яны агалілі яму галаву. Калі знялі шлем, выявіліся прыгожыя рысы юнака гадоў дваццаці пяці, укрытыя цэлым лесам кароткіх кучаравых валасоў светларусага колеру. Загарэлы твар яго быў бледны, як смерць, і ў адным або двух месцах заплямены крывёю.

Як толькі Равена ўбачыла яго, з грудзей яе вырваўся слабы крык; але яна ў той-жа час, з прысутнай ёй мужнасцю, авалодала сабою. Яна ўзлажыла на схіленую перад ёю галаву рыцара раскошны вянок, прызначаны ва ўзнагароду пераможцу, і прамовіла выразна і раздзельна наступныя словы:

— Дарую табе гэты вянок, сэр рыцар, ва ўзнагароду за адвагу, выказаную табою сёння, як пераможцу над усімі,— тут яна змоўкла на некалькі секунд, але потым дадала з цвёрдасцю:— і ніколі вянок не ўскладаўся на галаву больш вартую ўзнагароды, чым тваю!

Рыцар схіліў галаву і пацалаваў руку прыгожай царыцы, што ўручыла яму ўзнагароду за адвагу, потым яшчэ больш падаўся наперад і ўлаў.

Адбылося ўсеагульнае замяшанне. Седрык, спачатку анямеўшы ад здзіўлення пры нечаканым з'яўленні свайго выгнаннага сына, кінуўся наперад, як-бы з мэтай разлучыць яго з Равенай. Але маршалы паспелі папярэдзіць яго: адгадаўшы прычыну, чаму Айвенго страціў прытомнасць, яны паспяхалі яго панесці і, расшпіліўшы яго панцыр, убачылі, што нагруднік яго быў прабіты вострым кап'ём, якое параніла яго ў бок.

РАЗДЗЕЛ XIII

ЯК ТОЛЬКІ было сказана імя Айвенго, яно паляцела з вуснаў у вусны з усёй хуткасцю, якую маглі надаць яму стараннасць і цікавасць іншых.

— Што вы скажаце, панове,— прагаварыў прынц Іоан,— і ў асабліваці вы, сэр прыёр, аб дактрыне вучоных наконт уроджаных сімпатыі і антыпатыі? Мне здаецца, што я адчуваў прысутнасць тут гэтага ўлюбёнчыка майго брата, дарма што не меў падазрэння, хто хаваецца пад гэтым баявым узбраеннем!

— Фрон дэ-Бёф, відаць, павінен будзе звярнуць свой маёнтак Айвенго,— сказаў дэ-Брасі.

— Так, — дадаў Вальдэмар Фіц-Урс, — гэты рыцар, напэўна, будзе патрабаваць назад замак і сядзібу, падараваныя яму Рычардам, а з таго часу, дзякуючы вялікадушнасці вашай вялікасці, перайшоўшыя ва ўладанне Фрон дэ-Бёфа.

— Фрон дэ-Бёф, — засупярэчыў прынц Іоан, — хутчэй здольны праглынуць яшчэ тры маёнткі, як маёнтак Айвенго, чым выплюнуць хоць адно. Спадзяюся, што ніхто з вас не будзе адмаўляць майго права раздаваць ленныя маёнткі дзяржавы тым верным слугам, якія згрупаваліся вакол мяне.

— Гэты смельчак, — сказаў Вальдэмар, — наўрад ці наробиць клопатаў вашай светласці, а Фрон дэ-Бёф можа спакойна ўладаць сваімі маёнткамі: рыцар вельмі сур'ёзна паранены.

— Які-б не быў яго лёс, ён усё-такі пераможца сёнешняга дня, — сказаў прынц Іоан, — і няхай ён будзе ў дзесяць разоў большы вораг нам або сябра нашаму брату, што амаль адно і тое-ж, трэба залячыць яго раны... Мы пашлем нашага ўласнага ўрача падаць яму дапамогу.

Пры гэтых словах хмурная ўсмішка з'явілася на вуснах прынца. Вальдэмар паспяшаўся адказаць, што Айвенго панеслі ўжо з бегавішча, і ён знаходзіцца пад апекаю сваіх родзічаў.

— Мне было сумна глядзець — прадаўжаў ён, — на засмучэнне царыцы кахання і хараства: адзін толькі дзень трэба было ёй цараваць, ды і той ператварыўся ў дзень смутку, дзякуючы гэтэму здарэнню. Лэдзі Равена з такой паважнасцю стрымлівала гора, што аб ім можна было дагадацца толькі па яе вачах.

— Хто гэта лэдзі Равена — запытаў прынц Іоан. — Я штосьці часта пра яе чую ў апошні час.

— Яна самая багатая наследніца саксонскага роду, — адказаў абат Эймер.

— Мы яе суцешым, — сказаў прынц Іоан, — і за адзін раз палепшым яе пароду, выдаўшы яе замуж за нармандца. Што ты на гэта скажаш, дэ-Брасі? Ці не хочаш атрымаць землі і прыбыткі, пажаніўшыся з саксонкаю.

— Калі землі будуць мне да густу, мілорд, — адказаў дэ-Брасі, — дык наконт нявесты я не буду патрабаваць.

— Мы гэтага не забудзем, — сказаў прынц Іоан, — а каб не траціць дарма часу, загадай нашаму сенешалю зрабіць распараджэнне, каб на сёнешнім вячэрнім банкете была лэдзі Равена і ўся яе кампанія, гэта значыць і той неабчэ-

саны балван, яе апякун, і саксонскі бык, якога Чорны Рыцар зваліў сёння на турніры.

Сказаўшы гэта, прынец Іоан толькі што хацеў падаць сігнал да ад'езду з бегавішча, як падышоўшы слуга падаў яму маленькую запіску.

— Адкуль?—запытаў прынец, глянуўшы на прадаўца.

— З-за граніцы, гасудар, але не ведаю адкуль! Зараз гэты ліст прывёз сюды француз, які гаворыць, што імчаўся дзень і ноч з тым, каб уручыць яго вашай вялікасці.

Прынец Іоан уважліва паглядзеў на адрас, потым на пячаць, на шаўкавінку, якой была абматана згорнутая папера: на пячаці былі намалюваны тры кветкі лілеі. Прынец з відавочным хваляваннем разгарнуў ліст і, калі прачытаў яго змест, усхваляваўся яшчэ больш. У запісцы было напісана:

* „Будзьце асцярожны, таму што д'ябал спушчаны з ланцуга“.

Прынец збялеў. Апамятаўшыся ад першага ўзрушэння ён адвёў у бок Вальдэмара Фіц-Урса і дэ-Брасі і па чарзе даў прачытаць ім запіску.

— Гэта значыць,—сказаў ён упаўшым голасам,—што брат мой Рычард атрымаў волю.

— У такім выпадку,—сказаў Фіц-Урс,—час нашай партыі згрупавацца ў якім-небудзь цэнтральным пункце, у Іёрку, напрыклад. Калі прапусціць некалькі дзён, быць можа будзе ўжо вельмі позна. Вашай вялікасці трэба спыніць тутэйшую бязмётную гульню.

— Як-жа,—сказаў дэ-Брасі,—нельга адпусціць ні з чым іёменаў; яны будуць незадаволены, калі не даць ім удзельнічаць у гульнях.

— Што-ж,—сказаў Вальдэмар,—цяпер рана і дзень яшчэ доўгі: няхай стралкі выпускаць у цэль некалькі дзсяткаў стрэл, выдаць ім прыз, ды і справе канец. Тады ўсё абяцанае прынцам будзе выканана з лішкам, а цэрамоніцца няма чаго.

— Дзякую, Вальдэмар,—сказаў прынец,—між іншым, ты мне напамніў, што я павінен адпомсціць таму дзёрэкаму прасталюдзіну, які пасмеў учора зняважыць нашу асобу.

Няхай і вячэрні банкет адбудзецца ў такім парадку, які быў вызначаны спачатку. Няхай я дажываю апошнюю гадзіну свае магутнасці, усё-ж я прысвечу яе помсце і папехам... Заўтра будзе час падумаць аб новых клопатах.

Неўзабаве трубныя гукі зноў прывабілі глядачоў, якія пачыналі разыходзіцца, і ўсім было заяўлена, што прынец Іоан, нечакана выкліканы для выканання важных грамадскіх спраў, вымушаны адмяніць праграму заўтрашняга святкавання. Тым не менш, не жадаючы адпусціць такое мноства добрых іёменаў, не выпрабаваўшы іх майстэрства і спрытнасці, яму ўгодна было загадаць, каб сёння яны, не ўходзячы з бегавішча, наладзілі тут саборніцтва ў стральбе з лука. Найлепшаму стралку абяцаны быў прыз, які складаўся з паляўнічага рога ў срэбнай аправе і шоўкавай перавязі з раскошнай вышыўкай і медальёнам святога Губерта, апякуна палявання.

Спачатку больш трыццаці іёменаў з'явіліся на саборніцтва; з іх некаторыя былі ляснічыя і іх памочнікі, або лясныя вартаўнікі заповедных каралеўскіх лясоў. Але калі яны разабралі, з кім прыдзецца ім мерацца сіламі, чалавек дваццаць зусім адмовіліся ад стральбы.

Аднак усё-такі аказалася восем чалавек, якія пажадалі прыняць удзел у гэтым саборніцтве.

Прынц Іоан сышоў з свайго ўзвышанага месца. Ён аглядаўся навокал, шукаючы прадмет сваёй учарашняй злосці, і заўважыў, што іёмен у зялёным стаіць на тым-жа самым месцы і так-жа спакойна, як напярэдадні.

— Гэй, малайчына,—сказаў прынец Іоан,—мяркуючы па тваёй нахабнай балбатні, я так і думаў, што ты не сапраўдны аматар страляння з лука. Як відаць, ты не адважваешся паказаць сваё майстэрства.

— Прашу прабачыць, сэр,—адказаў іёмен,—у мяне ёсць іншыя прычыны адмовіцца ад страляння, а не страх няўдачы.

— Якія-ж гэта прычыны?—запытаў прынец Іоан, які, не разумеючы гэтага, меў нейкую асаблівую цікавасць да гэтага чалавека.

— Папершае,—адказаў іёмен,—не ведаю ці прывыклі гэтыя стралкі біць у такія цэлі, да якіх прывык я; а падру-

гое, не ведаю, ці ўгодна будзе вашай светласці, калі трэці прыз дастанеца чалавеку, які міжвольна заслужыў ваша незадавальненне.

Прынц Іоан пачырванеў і запытаў:

— Як цябе зовуць?

— Локслі, — адказаў іёмен.

— Ну, Локслі, — прагаварыў прынц, — ты будзеш страляць пасля таго, як гэтыя іёмены пакажуць сваё майстэрства. Калі выйграеш прыз, дык я дам табе яшчэ дваццаць чырвонцаў узнагароды, але калі прайграеш, з цябе злупяць твае зялёнае сукно і пагоняць з агарожы пучкамі вяровак, як хвастуна і хлуса.

— А што калі я не захачу страляць на такіх умовах? Ваша светласць—чалавек магутны, што і казаць: у вас такое мноства ўзброенай варты, што злупіць з мяне адзежу і набіць будзе няцяжка, але нельга прымусіць мяне нацягнуць лук і выстраліць, калі я не захачу.

— Калі ты адмовішся ад мае справядлівае прапановы, старшына рассячэ тваю цеціву, зломіць лук і стрэлы і выганіць цябе адсюль, агаласіўшы цябе маладушным трусам.

— Вы асуджаеце мяне на вельмі рызыкаўны ўчынак,— сказаў іёмен,— і прымушаеце мяне на саборніцтва з найлепшымі стралкамі Лейстэра і Стаффордшыра, а ў выпадку няўдачы пагражаеце мяне такой ганьбой... Няма чаго рабіць, хай будзе павашаму.

— Вартаўнікі, прыглядаць за ім добранька!— сказаў прынц Іоан.— Ён ужо струсіў; а я не хочу, каб ён ухіліўся ад выпрабавання... А вы, добрыя малайцы, страляйце смялей. Смажаны алень і бочка віна падрыхтаваны для вас вось у той палатцы; пасля ўручэння прызоў падмацуеце свае сілы.

У верхнім канцы паўднёвага праезда, што вядзе на бегавішча, паставілі мішэнь. Стралкі падыходзілі па чарзе і становіліся каля ніжняга канца паўднёвага праезда, адсюль да мішені адкрывалася прастора, дастатковая для стральбы з лука. Стралкі зараней цягнулі жрэб'е, у якім парадку станавіцца на прыцэл, і кожны павінен быў выпусціць па тры стралы паград.

Адзін за другім выступалі стралкі і бадзёра пасылалі ў цэль свае стрэлы, як належала добрым іёменам. З дваццаці чатырох стрэл дзесяць уткнуліся ў мішэнь, а астатнія размясціліся так блізка ад яе, што выстралы можна было лічыць досыць удалымі. З дзесяці стрэл, што папалі ў мішэнь, дзве ўткнуліся ва ўнутраны круг і абедзве належалі Губерту, ляснічаму, які служыў у Мальвуазена. Яго і прызналі пераможцам.

— Ну, Локслі,— сказаў прынц Іоан, з едкай усмешкай звяртаючыся да смелага іёмена,— хочаш цяпер памерацца з Губертам або палічыш за лепшае аддаць свой лук і перавязь з калчанам прыставу?

— Калі інакш нельга,—сказаў Локслі,—я не супроць паспрабаваць шчасце, толькі з умоваю, што калі два разы я пападу ў цэль Губерта, дык і ён павінен будзе страляць у тую, якую я вызначу.

— Гэта справядлівае патрабаванне,—сказаў прынц Іоан— і ў гэтым табе адмовы не будзе. А калі ты пераможаш гэтага хвастуна, Губерт, я насыплю табе поўны рог серабра.

— Пастараюся, як умею—адказаў Губерт.

Першую мішэнь цяпер знялі з месца і паставілі другую, акурат такую-ж. Губерт, у якасці пераможца, які меў права страляць першым, доўга цэліўся, прыкідваючы вокам адлегласць, увесь час трымаючы лук нацягнутым і палажыўшы стралу на цеціву. Урэшце ён ступіў крок наперад і, выцягнуўшы левую руку, падняў сярэдзіну лука на ўзровень са сваім тварам, а цеціву выцягнуў аж да свайго вуха. Страла са свістам паляцела і ўткнулася ў круг, але не ў самую сярэдзіну мішэні.

— Вы не ўлічылі ветру, Губерт,—сказаў яго спаборнік, нацягваючы свой лук,—а то вы папалі-б яшчэ лепш.

Прыцэліўшыся неахайна, Локслі пусціў сваю стралу. Яго страла папала на дзве цалі бліжэй да белай плямы, якя азначала цэнтр мішэні, чым страла Губерта.

— Клянуся,—сказаў прынц Іоан Губерту,—калі ты дасі, каб гэты нягоднік цябе перамог, цябе варта павесіць!

Губерт зноў стаў на месца і, памятаючы параду свайго спаборніка улчыў слабы подых ветру, які толькі што ўзняўся, прыцэліўся і выстраліў так удала, што папаў у самую сярэдзіну мішэні.

— Губерт! Губерт!—закрычаў натоўп, больш зацікаўлены поспехам вядомай яму асобы, чым незнаёмца.—У самы цвік папаў! Многія леты Губерту!

— Лепш гэтага стрэлу табе не удала зрабіць, Локслі,—сказаў прынц са злараднай усмешкай.

— А-ну, я падаб'ю яго стралу,—спакойна адказаў Локслі, і, пусціўшы стралу некалькі больш уважліва чым раней, пасадзіў яе на стралу Губерта, расшчапіўшы яе ўшчэнт.

Гледачы, якія таўпіліся вакол, былі так здзіўлены такім цудам майстэрства, што анямелі на месцы і нават не ўсклікнулі.

— Гэта, напэўна, не чалавек, а сам д'ябал! — шапталі адзін аднаму іёмены, — такога стрэлу ніколі ў нас не бачылі з таго часу, як у Брытаніі завялася стральба з лука.

— А цяпер, — сказаў Локслі, — я папрашу вашу высокасць дазволіць мне паставіць такую цель, як гэта вядзецца ў нас у Паўночнай Вобласці, і калі ласка, няхай паспрабуе ў яе папасці любы ўдалы іёмен, які жадае заслужыць усмешку той прыгожай дзяўчыны, якая яму больш да спадабы.

З гэтымі словамі ён накіраваўся вон з агарожы, але азірнуўшыся дадаў:

— Калі хочаце, пашліце варту са мною: я пайду зрэзваць палку з бліжэйшай вярбы.

Прынц Іоан даў знак прыслуге ісці за ім, баючыся, каб ён не ўцёк. Але з ўсіх бакоў узняўся крык: „сорам, сорам!“, і прынц, уступаючы голасу натоўпа, адмяніў абразлівае распараджэнне.

Локслі вярнуўся і прынёс ракітавы прут футай у шэсць вышынёю, зусім прасты і крыху таўсцей пальца. Ён пачаў спакойна здзіраць з яго кару, гаворачы ў той-жа час, што прапанаваць добраму паляўнічаму страляць у такую шырокую мішэнь, якая была пастаўлена, значыць насміхацца над яго ўмельствам.

— У нас, — гаварыў ён, — сямігадовы хлопчык пападае стралою ў такую мішэнь.

Потым разважаным крокам пайшоў на супроцьлеглы канец бегавішча, уваткнуў ракітавы пружок у зямлю і сказаў:

— А вось, калі хто пападзе ў гэты кій на адлегласці сто ядраў, таго я назаву добрым стралком і скажу, што ён варты насіць лук і стрэлы ў прысутнасці самага караля... Рычарда.

— Мой дзед, — сказаў Губерт, — шмат страляў з лука ў бойцы пры Гасцінгсу, але ў такія мішэні не страляў, ды і я не буду.

— Труслівы сабака! — сказаў прынц Іоан, — Ну, Локслі, шальмец, страляй хоць ты, і калі пападзеш у цель, я скажу што ты першы чалавек на такія справы. Як бы там ні было, не здарма ты нам вушы прагудзеў сваім дзіўным умельствам.

— Пастараюся, як умею — адказаў Локслі.

Ён зноў нацягнуў лук, але папярэдне перамяніў цеціву, знаходзячы, што яна не досыць круглая і паспела крыху

перацёрціся ад двух папярэдніх стрэлаў. На гэты раз ён прыцэліўся куды акуратней, і натоўп народу, прытаіўшы дыханне, чакаў, што будзе. Стралоў апраўдаў агульную ўпэўненасць у яго майстэрстве: страла расшчапіла пручік. Вырваўся выбух выкрыкаў захаплення; сам прынц Іоан забыў на хвіліну свае варожыя адносіны да Локслі.

— Вось табе дваццаць чырвонцаў,—сказаў ён,—і паляўнічы рог, які ты сумленна заслужыў. Мы прапануем табе яшчэ трыццаць чырвонцаў, калі ты згодзен насіць нашу форму і паступіць да нас на службу целахраніцеля нашай асобы. Ніколі рука мацней твае не валодала лукам, і вярней цябе ні адно вока не накіруе стралу.

— Выбачце мяне, прынц,—сказаў Локслі,—я даў зарок, што калі і паступлю можа на службу, то не інакш, як да брата вашай вялікасці, караля Рычарда. Гэтыя дваццаць чырвонцаў я аддаю Губерту: ён сёння страляў з лука нічужь не горш, чым яго пакойны дзед у бойцы ля Гасцінса. Калі-б ён са скромнасці не адмовіўся ад спаборніцтва, ён-бы гэтак-жа папаў у пручік, як і я.

Губерт пакруціў галавою і неахвотна прыняў шчодры падарунак незнаёмца, а Локслі, жадаючы хутчэй пазбегнуць агульнай увагі, замяшаўся ў натоўп і больш не паказваўся.

Падаўшы знак усім разыходзіцца з бегавішча, прынц Іоан паклікаў свайго дварэцкага і загадаў яму безадкладна імчацца ў Ашбі і знайсці там Ісаака.

— Скажы яму,—загадаў ён,—каб да заходу сонца абавязкова прыслаў мне сёння-ж дзве тысячы крон. Ён ведае якое я дам забеспячэнне; але ты ўсё такі пакажы яму гэты пярсцёнак, каб ён не сумняваўся, што ты ад мяне. Астатнюю суму няхай ён даставіць мне ў Іёрк не пазней як праз шэсць дзён. Калі не выканае гэтага, я з яго зніму галаву.

РАЗДЗЕЛ XIV

ПРЫНЦ Іоан даваў багаты банкет у замку Ашбі. Даступнікі прынца, карыстаючыся на гэты раз (ды, між іншым, і ва ўсіх падобных выпадках) каралеўскім аўтарытэтам, начыста абабралі мясцовых абываталей, адбіраючы ў іх усякую ўсячыну, патрэбную для гаспадарчага стала. Запро-

шана было шмат гасцей; між іншымі, прынец Іоан, разумеючы неабходнасць набыць папулярнасць сярод мясцовага насельніцтва, запрасіў некалькі вельможных сем'яў саксонскага і дацкага паходжання, суседніх нармандцаў, дваран і баронаў.

Прынец Іоан сустрэў Седрыка і Атэльстана з асаблівай ветлівасцю і выказаў толькі спачуванне, а не гнеў, калі Седрык папрасіў выбачэння, гаворачы, што лэдзі Равена па нездароўю не змагла з'явіцца на яго ласкавае запрашэнне.

Седрык і Атэльстан былі ў старабытнай саксонскай вопратцы, і хоць яна сама па сябе далёка не брыдка, а ў гэтым выпадку была сашыта з вельмі каштоўных матэрыялаў, яе фасон быў так не падобны на модныя нарады астатніх гасцей, што і прынец і Вальдэмар Фіц-Урс ледзьве маглі ўтрымацца ад смеху, гледзячы на гэтыя дзве фігуры, якія з непрывычкі здаліся ім умораю.

Госці сядзелі за сталом, які аж ламаўся ад цяжару страў. Акрамя страў свайго паходжання, тут было нямала розных тонкіх страў, прывезеных з чужых краёў, здобных пячэнняў, салодкіх пірагоў, пытляванага хлеба, які падаваўся толькі за сталом у самых знатных асоб, і найлепшых він як замежных, так і тутэйшых.

З хітрай важнасцю, толькі час-ад-часу падаючы адзін аднаму таямнічыя знакі, нармандскія рыцары і дваране сачылі за бяспрымальнымі паводзінамі за сталом Седрыка і Атэльстана, якія не прывыклі да банкетнага гэтага роду. І пакуль іх манеры былі прадметам насмешлівай увагі, гэтыя прастадушныя саксонцы некалькі разоў зграшылі супроць правіл, саміх па-сабе складзеных свецкім этыкетам. Седрык, памыўшы рукі, абцір іх ручніком, замест таго, каб грацыёзным памаханнем у паветры даць ім абсохнуць, і гэта здалася прысутным куды смяшней таго, што Атэльстан адзін з'еў вялікі пірог з фаршам з самае далікатнае дзічыны. Але калі яму ўчынілі з гэтай прычыны самы дакладны допыт і выявілася што тан Конінгсбургскі (або панармандску франклін) не меў паняцця аб тым, што з'еў з такім захапленнем, лічачы фарш з мяса жаўранкаў і галубоў, тады як гэта былі бекафігі²⁰) і салаўі,— яго невуцтва ў гэтай справе выклікала куды больш наракання, чым праяўленая ім пражэрлівасць.

Урэшце банкет скончыўся. Пайшла кругавая чарка, і госці разгаварыліся пра геройствы мінулага турніру, пра невядомага пераможца ў стральбе з лука, аб Чорным Рыцары, які самаахвярна адмовіўся ад заслужанай славы і ўшанавання, скрыўшыся няма-ведама куды, і аб адважным Айвенго, які дарагою цаною купіў перамогу гэтага дня. Адзін прынец Іоан сядзеў, панура апусціўшы галаву. Відаць было, што нейкія цяжкія клопаты ляглі на яго душу; часам, калі хто-небудзь з прыбліжаных спрабаваў абудзіць яго ад задумлівасці, ён на час здаваўся зацікаўленым тым, што адбывалася навокал, браў з стала келіх з віном, выпіваў яго залпам, як-бы жадаючы падбадзёрыць сябе, і ўмешваўся ў гутарку якой-небудзь рэзкай заўвагай або простым выразам, няўцям сказаным.

— Гэты келіх,—сказаў ён,—паднімаем мы за здароўе Уільфрэда Айвенго, героя гэтага турніру, і шкадуем, што рана перашкаджае яму прымаць удзел у нашым банкете. Няхай усе вып'юць разам са мною за яго здароўе, у асаблівасці Седрык Ротэрвудскі, ганаровы бацька столькі шматабяцуючага сына.

— Ну, гасудар,—запырэчыў Седрык, устаючы і ставячы назад на стол нявыпіты келіх,—я не лічу больш за сына непакорлівага юнака, які не паслухаў маіх загадаў і адмовіўся ад нораваў і звычяў сваіх продкаў.

— Ці магчыма!—выклікнуў прынец Іоан, прытвараючыся надзвычай здзіўленым.—Ці магчыма, каб адважны рыцар быў непакорлівым і нягодным сынам!

— Так, гасудар,—адказаў Седрык,—такі Уільфрэд. Ён пакінуў бацькоўскі дом і далучыўся да лёгкадумных дваран, што складаюць двор вашага брата; там і навучыўся ён вырабляць тыя штукі на кані, якія вы так добра цэніце. Ён пайшоў ад нас наперакор маёй волі і загадам.

— Гора маё!—прагаварыў прынец Іоан з глыбокім уздыхам прытворнага спачування.—Калі ваш сын звязаўся з маім братам, няма чаго пытаць, дзе і ад каго ён навучыўся непачцівасці да бацькоў!

— Мне здаецца,—сказаў ён, памаўчаўшы,—што мой брат меў намер абдарыць свайго ўлюбёнца багатым маэнткам Айвенго?

— Ён так і зрабіў!—адказаў Седрык.—Адной з важнейшых прычын маіх неладоў з сынам былі іменна тыя абставіны, што ён згадзіўся прыняць феадальнае падданства дзеля валодання маёнткамі, якімі яго продкі валодалі па праву ўнаследаваных вольнасцей.

— Значыцца, мы можам разлічваць на вашу згоду, добры Седрык,—сказаў прынц Іоан,—каб замацаваць гэты маёнтак за адной асобай, якому не будзе крыўдна ўзяць у падарунак зямлю ад брытанскай кароны... Сэр Рэджынальд Фрон дэ-Бёф,—гаварыў ён далей, звяртаючыся да гэтага барона, спадзяюся, вы зможаце ўтрымаць за сабою добры баронскі маёнтак Айвенго, каб сэр Уільфрэд не наклікаў на сябе ў другі раз бацькоўскага гневу, завалодаўшы гэтай водчынай.

— Клянуся святым Антоніем,—адказаў чорнабровы асілак,—я згодзен, каб ваша вялікасць залічыла мяне ў саксонцы ў тым выпадку, калі Седрык або Уільфрэд ці які ні ёсць радавіты англічанін зможа адабраць у мяне маёнтак, які вы мелі ласку мне падараваць!

— Ну, сэр барон,—сказаў пакрыўджаны Седрык,—калі-б каму ўздумалася назваць цябе саксонцам, гэта быў-бы для цябе занадта вялікі ды і не заслужаны гонар.

Фрон дэ-Бёф хацеў супярэчыць, але прынц Іоан паспешна выперадзіў яго сваёй лёгкадумнай заўвагай:

— Разумеецца, панове!—сказаў ён.—Шляхетны Седрык зусім праў: іх парода стаіць вышэй ад нашай як даўжынёю радаслоўных спісаў, так і даўжынёю плашчоў.

— І ў ратным полі яны таксама спераду бягуць,—заўважыў Мальвуазен,—як дзічына перад сабакамі.

— Ём і трэба ісці наперадзе,—сказаў прыёр Эймер,—прымаючы пад увагу іх манеры і веданне далікатнасцей...

— А таксама іх памяркоўнасць у ядзе і цвярозыя паводзіны,—дадаў дэ-Брасі, забыўшы, што яму збіраліся пасватаць саксонскую дзяўчыну.

Прыдворныя з ласкавай усмешкай на тварах, глядзячы на прынца, па чарзе ўражвалі Седрыка. Твар саксонца пабаграваў ад гневу, і ён злосным позіркам глядзеў то на аднаго, то на другога. Урэшце ён загаварыў і, задыхаючыся

ад прыдушанага шаленства, звярнуўся да прынца Іоана, як галоўнага пачынальніка атрыманых зняваг.

— Якія не былі-б бязглуздасць і заганы нашага племя, сказаў ён,—кожны саксонец палічыў-бы сябе зганьбаваным, калі-б у сваім доме і за ўласным сталом так абышоўся з бяскрыўдным госцем або сцяргеў такія з ім абыходжанні, якіх ваша вялікасць мела ласку быць сведкай сёння. І лепш-бы аб гэтым не гаварылі тыя, прынамсі (тут ён зірнуў на Фрондэ-Бёфа і храмоўніка), хто за апошнія часы не раз былі выбіты з сядла кап'ём саксонца!—Эге, які атрутны жарт!—сказаў прынец Іоан.

— Хопіць жартаваць, панове рыцары!—сказаў Фіц-Урс.—Вашай вялікасці час ужо супакоіць шаноўнага Седрыка запэўненнем, што ў падобных жартах ніякай крыўды для яго няма, хоць для нязвыклага вуха наша зубаскальства і можа здацца дзіўным.

— Крыўды!—паўтарыў прынец Іоан, мяняючы выраз твара і пераходзячы на самы ветлівы тон.—Каму-ж можа прыйсці ў галаву, што я дазволю ў сваёй прысутнасці пакрыўдзіць свайго гасця? Ну вось, я зноў напоўню свой кубак і п'ю за здароўе самога Седрыка, калі ён адмаўляецца піць за здароўе свайго сына!

І зноў пайшла кругавая заздраўная чарка, якая суправодзілася ліцамернымі кампліментарамі. Але яны не рабілі на Седрыка жаданага ўздзеяння. Ён не быў ад прыроды асабліва кемлівы, але настолькі ў ім было чуласці і разумення, што ўсе гэтыя ласкавасці не маглі загладзіць уражання першапачатковай крыўды. Аднак ён моўчкі выслухаў наступны тост прынца агалашаны „за здароўе сэра Атэльстана Конінгсбургскага“ і выпіў разам з усімі.

Рыцар толькі пакланіўся і ў адказ на аказаны яму гонар наліў сабе вялікую шклянку і выпіў яе залпам.

— Ну, панове,—сказаў прынец Іоан, у якога ад выпітага віна пачынала шумець у галаве,—мы ўважылі нашых саксонскіх гасцей, а цяпер папросім іх таксама адплаціць нам ласкавасцю. Шаноўны тан,—прадаўжаў ён, звярнуўшыся да Седрыка,—ці не будзеце ласкавы назваць такога нармандца, імя якога найменш апаганіла-б вашы вусны, а калі яно па-

кіне пасля сябе непрыемны смак, то змыць яго добраю шклянкаю віна?

Фіц-Урс устаў з свайго месца, пакуль прынец гаварыў гэтыя словы, і, стаўшы за крэслам Седрыка, шапнуў яму, каб ён выкарыстаў выпадак аднавіць добрую згоду, назваўшы імя самога прынца Іоана. Саксонец нічога не сказаў, але ўстаў і наліў сабе поўны келіх віна, звярнуўся да прынца з такою прамоваю:

— Ваша вялікасць выказалі жаданне, каб я назваў імя нармандца, вартага ўпамінацца на нашым банкете. Гэта, бадай, досыць цяжкая для мяне задача таму, што гэта ўсёроўна, што гаварыць рабу апець свайго ўладара або пераможанаму, які перажывае ўсе бядоты заваявання, усхваляець свайго пераможца. Аднак я магу назваць такога нармандца. П'ю за здароўе Рычарда Львінае Сэрца!

Прынц Іоан, чакаўшы, што саксонец закончыць сваю прамову агалашэннем яго імя, здрыгануўся, пачуўшы нечакана імя свайго брата. Ён машынальна паднёс да губ келіх з віном, але той жа час адняў яго і, паставіўшы на стол, азірнуўся наўкол, жадаючы паглядзець, як будуць трымаць сябе яго госці, з якіх многія знаходзілі таксама небяспечным адмовіцца ад гэтага тосту, як і падтрымаць яго. Іншыя з прыдворных, больш старыя і спрактыкаваныя, зрабілі гэтак-жа як і прынец, гэта значыць паднялі кубак да губ і паставілі яго зноў; шмат хто, між іншым, хто не лічыў патрэбным скрываць свае сапраўдныя пачуцці, усклікнулі: „Няхай жыве кароль Рычард!“ А некаторыя, у тым ліку Фрон дэ-Бёф і храмоўнік, зірнулі адзін на аднаго з панурай пагардай і не дакрануліся да сваіх кубкаў.

Пацешыўшыся сваёю ўрачыстасцю, Седрык звярнуўся да спадарожніка:

— Пойдзем, шляхетны Атэльстан, досыць тут нагасцвалі і адплацілі за ласкавасць прынца Іоана, які запрасіў нас на свой гасцінны банкет. Хто хоча бліжэй пазнаёміцца з нашымі простымі саксонскімі звычаямі, той няхай прыходзіць да нас у дом, пад дах бацькоў нашых; на каралеўскі банкет мы досыць нагледзеліся, і хопіць з нас нармандскае пачціваць.

З гэтымі словамі ён устаў і выйшаў з залы, а за ім пайшоў Атэльстан і некаторыя іншыя госці, таксама саксонскага паходжання, якія палічылі сябе пакрыўджанымі здзекам прынца Іоана і яго прыбліжаных.

— Клянуса косцymi святога Фамы,—ускрыкнуў прынец Іоан, калі яны выйшлі,—гэтыя саксонскія чурбаны сёння адрозніліся на турніры ды яшчэ з банкета выйшлі пераможцамі.

— Выпілі мы шмат, пакрычалі шмат, час ужо і перастаць,—сказаў прыёр Эймер.

— Пачынаюць адставаць,—шэптам прагаварыў прынец Іоан, звяртаючыся да Фіц-Урса,—зараней спужаліся і гэты агідны прыёр першы падае прыклад здрадніцтва.

— Не бойцеся, гасудар,—сказаў Вальдэмар,—я падам ім такія рацы, што яны самі зразумеюць патрэбу далучыцца да нас, калі мы збярэмся ў Іёрку... Сэр прыёр, мне трэба пагутарыць з вамі сам-на-сам перад тым, як сядзеце на каня.

Госці хутка раз'язджаліся, за выключэннем належачых да парты прынца асоб і іх прыслугі.

— Вось што атрымалася з таго, што я паслухаў вас,—сказаў прынец, павярнуўшы гнеўны твар да Фіц-Урса.—За маім уласным сталом мяне абдурывуць п'яныя саксонскія балван, і пры адным імені майго брата людзі пабеглі ад мяне, быццам ад чумнай заразы!

— Пацярпіце, гасудар,—сказаў дарадчык,—я мог-бы адказаць на ваша абвінавачванне, спаслаўшыся на тое, што ваша ўласнае лёгкадумства сапсавала ўсю справу; вы, захапіўшыся, пераступілі межы разважнай асцярожнасці... Але цяпер не час укараць адзін аднаго. Дэ-Брасі і я тойчас адправімся да гэтых нерашучых трусаў і дакажам ім, што яны вельмі далёка зайшлі, каб адстаць ад нас.

— Дарэмна,—сказаў прынец Іоан, хуткімі і няроўнымі крокамі ходзячы па пакою і моцна хвалюючыся, чаму часткова спрыяла і выпітае віно,—нічога з гэтага не атрымаецца!

— Як-бы сам то ён зусім не збаяўся,—шапнуў Фіц-Урс, звяртаючыся да дэ-Брасі,—ад аднаго імя брата яго бяруць дрыжкі. Эх, дрэнная справа быць дарадчыкам прынца, якога прыходзіцца ўсё падтрымліваць ды падбадзёрваць як на добрыя справы, так і на благія!

НІ АДЗІН павук так не стараўся аднавіць тканіну сваёй разарванай павуціны, колькі Вальдэмар Фіц-Урс, які клапаціўся аб тым, каб сабраць і памірыць рассяяўшыхся членаў партыі прынца Іоана.

— Калі Рычард вернецца,—гаварыў Фіц-Урс,—ён вернецца з тым, каб абагаціць сваіх збяднелых і згалелых прыхільнікаў за кошт тых, хто не хадзіў з ім у святую зямлю. Ён будзе патрабаваць жахлівай справаздачи ад усіх, хто ў яго адсутнасць правінаваціўся ў чым-небудзь супроць яго. Ён адпомсціць рыцарам храма і іоніскага ордэна за тую перавагу, якую яны аказалі Філіпу, каралю французскаму, у часе войн у Палестыне. Карацей кажучы, вярнуўшыся, ён будзе караць, як здраднікаў, усіх прыхільнікаў свайго брата, прынца Іоана. Што датычыцца асабістых якасцей,—прадаўжаў Фіц-Урс,—магчыма, што прынец Іоан і горшы за свайго брата Рычарда; але калі разважыць, што Рычард звернецца не інакш, як з караючым мячом у руках, а Іоан прапануе ўзнагароды, забяспечанні, прывілеі, багатствы, пашаны, то, здаецца, няцяжка здагадацца, якога з іх выгадней падтрымліваць і каго дваранству разумней будзе пасадзіць на прастол...

Познім вечарам Вальдэмар Фіц-Урс, змучаны і змораны, звярнуўся ў замак Ашбі і, уступіўшы ў адну з ніжніх залаў, сустрэўся з рыцарам дэ-Брасі. Змяніўшы святочны гарнітур, у якім ён быў за абедам, рыцар надзеў зялёную кароткую камізэльку і штаны таго-ж колеру і матэрыялу, скураную шапачку, прывесіў з боку кароткі меч, перакінуў цераз плячо паляўнічы рог, заткнуў за пояс пучок стрэл, а ў руках трымаў доўгі лук. Калі-б Фіц-Урс сустрэў яго ў сенцах, ён прайшоў-бы міма, не звярнуўшы на яго ўвагі або палічыў яго за аднаго з іёменаў, якія складалі варту ў замку.

— Што гэта за блазенства, дэ-Брасі?—сказаў Фіц-Урс з прыкрасцю.—Чаму ты разам са мною не пайшоў да гэтых маладушных трусоў, якія так баяцца імя Рычарда?

— Я займаўся сваімі справамі,—адказаў дэ-Брасі спакойна,—гэтак-жа як і вы, Фіц-Урс, займаліся вашымі.

— Я-то займаўся сваімі справамі?—ускрыкнуў Вальдэмар.—Не, я стараўся ўладжваць справы прынца Іоана, нашага агульнага патрона.

— Але-ж ты, уладжваючы яго справы,—сказаў дэ-Брасі,—не маеш на ўвазе іншых мэтай, акрамя сваіх уласных пос-

пехаў? Прынц Іоан занадта слабы чалавек, каб стаць рашучым манархам, і занадта дэспатычны, каб пры ім лёгка жылося на свеце, вельмі самаўпэўнены і дзёрзкі, каб набыць папулярнасць, і прытым такі няўстойлівы і баязлівы, што

ва ўсякім выпадку не доўга ўседзіць на прастоле. Але гэта такі манарх, у часе царавання якога Фіц-Урс і дэ-Брасі спадзяюцца ўзвысіцца і расквісці; а таму вы дапамагаеце яму сваёй палітыкай, а я буду яго падтрымліваць добрымі коп'ямі маіх вольных дружын.

— Добры саюзнік!—сказаў Фіц-Урс нецярпліва.—У самы важны момант разыгрывае з сябе блазна!..

— Гэта з мэтай дастаць сабе жонку,—халодна адказаў дэ-Брасі.

— Не разумею, што ты гаворыш!—паўтарыў Фіц-Урс.

— Я табе сказаў, што збіраюся даставаць сабе жонку,—сказаў дэ-Брасі.—Гэта значыць, што ў гэтым самым ўборы я маю намер зрабіць напад на статак саксонскіх быкоў, што вьехалі сёння з Ашбі, і адабраць ад іх красуню Равену. Уся віна нападу будзе прыпісана разбойнікам іёркшырскіх лясоў... У мяне верныя выведнікі, і я ведаю, як і куды паедуць саксонцы... Сёння яны начуюць у манастыры святога Вітоля або Вітольда, як-бы там не называўся гэты іх саксонскі святы, словам,—у Буртоне на Трэнце. А заўтрашні пераезд прывядзе іх акурат нам пад рукі, і мы, як сокалы, накінемся на іх. Тут я раптам з'яўляюся перад ёю ў сваім звычайным выглядзе, разыграю ролю ласкавага рыцара, вызвалю засмучоную красуню з рук грубых зладзеяў і праводжу яе ў замак Фрон дэ-Бёфа або вывезу ў Нармандыю, калі трэба будзе, і да таго часу не пакажу яе сваякам, пакуль яна не будзе законнай жонкай Морыса дэ-Брасі.

— Няма чаго сказаць, план хоць кулы!—сказаў Фіц-Урс,—Я нават думаю, што ты не сам яго прыдумаў. Слухай, дэ-Брасі, скажы адкрыта, хто табе дапамагаў яго складаць і хто ўзяўся табе садзейнічаць? Таму што твая ўласная каманда адсюль няблізка, яна ледзь не ў іёрку.

— Калі табе абавязкова захацелася даведацца, калі ласка,—сказаў дэ-Брасі,—план гэтага прадпрыемства вынайшоў рыцар храма, Брыян дэ-Буагільбер, а першапачатковая думка належыць мне. Буагільбер дапаможа мне ўчыніць напад, ён-жа са сваімі людзьмі будзе ўяўляць разбойнікаў, а я потым, перамяніўшы вопратку, адаб'ю ў іх красуню.

У гэты час з унутраных пакояў данёсся голас прынца:

— Шляхетны Вальдэмар Фіц-Урс!

Будучы канцлер,—да гэтага звання імкнуўся хітры нармандзец,—хутка зняў з галавы шапачку і пайшоў на клік будучага манарха.

РАЗДЗЕЛ XVI

ВЫНІК турніру быў вырашаны ўмяшцельствам невядомага рыцара, празванага гледачамі Чорным Гультаём. Калі перамога была вырашана, гэты рыцар раптам пакінуў рысталішча і спакойна накіраваўся на поўнач, унікаючы бітых шляхоў і прабіраючыся проста праз лес. Ён спыніўся нанач у маленькай харчэўні, што была ў баку ад гасцінца. Там ад вандроўнага менестрэля ён даведаўся, чым скончыўся турнір.

На другую раніцу рыцар выехаў рана. Ён так клапацліва сцярог сілы свайго каня напярэдадні, што меў цяпер поўную мажлівасць ехаць далёка амаль няспыўна. Надзвычай пакручастыя сцежкі перашкодзілі яму ад'ехаць так далёка, як ён хацеў, і калі змеркла, ён апынуўся толькі на мяжы заходняй часткі Ёркшыра. Конь і коннік мелі вялікую патрэбу ў адпачынку і падмацаванні, і час быў пашукаць месца, дзе-б спыніцца нанач, таму што ноч хутка насоўвалася.

Месца, дзе рыцар спыніўся ў задуменні, не абяцала ні чалавечага жылля, ніякай яды, і, напэўна, ён быў-бы вымушан зрабіць тое, што рабілі ў падобных выпадках вандроўныя рыцары, гэта значыць, пусціць каня на пашу, а самому легчы пад дубам. Чорны Рыцар з вялікім незадавальненнем азірнуўся вакол, бачачы, што забраўся ў такую глуш, дзе хоць і шмат было прагалін, слядоў і сцежак, але было ясна, што яны пратапаны статкамі, якія тут пасвіліся, або дзікімі аленямі і тымі паляўнічымі, якія за імі ганяліся.

Да гэтага часу рыцар кіраваўся галоўным чынам па сонцу; але сонца зайшло за дэрбішырскія бугры, якія цягнуліся ўлева, і з гэтай хвіліны далейшыя намаганні выбрацца з лесу маглі толькі больш зблытаць яго і завесці ў яшчэ больш глухія нетры. Дарэмна прабаваў ён выбіраць найбольш бітыя сцежкі, маючы надзею, наткнуцца на шглаш пастухоў або на домік ляснога вартаўніка. Усё было дарэмна.

Тады, не спадзяючыся больш на ўласную здагадлівасць, ён рашыў пакласціся на інстынкт свайго каня. Шматразовы вопыт даказаў яму, што гэтыя жывёлы бываюць надораны дзіўнаю ўласцівацю ў падобных выключных абставінах выручаць седакоў і саміх сябе.

Як толькі змораны пад цяжкім седаком, закаваным у баявое ўзбраенне, конь адчуў, што сядок аслабіў павады, ён як-бы зразумеў, што гаспадар спадзяецца на яго волю. Сілы яго як-бы ажывіліся; да гэтага часу ён толькі ціхім стогнам адказваў на панокванні і шпоры конніка, цяпер-жа наставіў вушы і пайшоў куды больш бадзёра. Выбраная ім сцежка рашуча зварочвала ў бок ад узятага рыцарам шляху; але конь, як відаць, упэўнена выбраў іменна гэты шлях і рыцар не спыняў яго.

Вынікі апраўдалі такое давер'е. Сцежка хутка пашырэла і аказалася бітым шляхам, а слабы гук невялікага звона прымусіў меркаваць, што дзесьці блізка ёсць капліца або пустынь.

Хутка рыцар выехаў на адкрытую палянку, у канцы якой узвышалася круча са стромкімі шэрымі сценамі. Круча была часткова замаскавана густым плюшчам; месцамі з яго расколін тырчэлі дубы і кусты астраліста, корні якіх знаходзілі сабе спажыву ў гэтых шчылінах. Каля падножжа скалы, як-бы прыліпшы да яе, стаяла хацінка, пабудаваная з бярвення. Перад дзвярыма ўваткнута было ў зямлю маладое хваёвае дрэўца, ачышчанае ад галін, з прымацаванай пад верхнім канцом перакладзінай. Крыху правей з расколіны кручы цёк струменьчык надзвычай чыстай вады, якая падала на шырокі камень, выдзеўбаны падобна чашы. Перапаўняючы гэты першабытны басейн, вада вылівалася цераз край на лугавіну і, прабіўшы сабе натуральнае рэчышча, выкручвалася па ёй аж да лесу, у глыбіні якога зрабіла рэчку.

Каля гэтай крыніцы відаць былі руіны маленькай каплічкі, страху якой часткова правалілася ў сярэдзіну. Над яе парталам на чатырох калонках узвышалася званіца, у сярэдзіне якой вісеў пазелянеўшы ад часу і нягоды зvon; яго трухлявае дзынканне і чуў у лесе Чорны Рыцар.

Увесь гэты мірны і спакойны малюнак ахутваўся поўзміркам прыцемкаў.

Рыцар саскочыў з каня і дрэўкам свайго кап'я пастукаў у дзверы хацінкі.

Доўга ніхто не адказваў, і калі ён урэшце дабіўся адказу, нельга сказаць, каб гэты адказ быў спагадны.

— Праходзь міма, хто-б ты ні быў,—пачуўся ў сярэдзіне хацінкі басісты і сіплы голас,—не перашкаджай служку госпада і святога Дунстана чытаць вячэрнія малітвы.

— Вялебны айцец,—сказаў рыцар,—я бедны вандроўнік, заблудзіўся ў гэтых лясах. Пакарыстайся выпадкам аказаць мне міласэрнасць і гасціннасць.

— Добры брат мой,—адказаў жыхар пустыні.—Мая яда такая, што і сабака не захоча падзяліць яе са мною, а колькі-небудзь спешчаны конь не згодзіцца легчы на мой ложка... Таму ідзі сваёй дарогаю!

— Як-жа мне шукаць дарогу,—адказаў рыцар,—у такой глушы і ў начной цемры? Прашу цябе, сумленны айцец, адамкні дзверы і ў крайнім выпадку пакажы мне, у які бок ехаць.

— А я цябе прашу, не прыставай да мяне, зрабі ласку,—сказаў пустэльнік,—Ты ўжо і так прымусіў мяне прапусціць „Ойча наш“, двойчы „Багародзіцу“ і адно „Верую“, а я, пракляты грэшнік, павінен быў згодна абяцання прачытаць іх да ўсходу месяца!

— Дарогу! Паказвай мне дарогу!—закрычаў рыцар.—Хоць дарогу пакажы, калі нічога больш ад цябе не дачакаешся!

— Дарогу,—адказаў пустэльнік,—паказаць няцяжка. Як выйдзеш па сцежцы з лесу, тут табе будзе балота, а за ім рака; праз яе ёсць брод, і таму што дажджоў гэтымі днямі не было, то, напэўна, можна пераправіцца. Калі пераправішся за раку, ідзі па беразе, прытрымліваючыся левай рукі, ды глядзі, не сарвіся, таму што берагі стромкія. І яшчэ я чуў, таму што я сам рэдка выходжу адсюль, бываю больш усяго ў капліцы... чуў я, што сцежка ў некаторых месцах асыпалася, дык ты асцярожней... Адтуль ужо ўсё прастай...

— Што-ж гэта, і сцежка асыпалася, і кручы, і броду шукаць, ды яшчэ і балота!—перапыніў яго рыцар.—Ну, сэр пустэльнік, будзь ты хоць расвяты ўгоднік, не прымусіш мяне пусціцца сёння па такой дарозе. Я табе толкам кажу, жывеш ты міла-

стыняю суседзяў і яшчэ невядома, ці заслугоўваеш гэта як след... а таму не маеш права адмовіць пераначаваць заблудзіўшаму падарожніку. Адмыкай дзверы хутчэй, а не то, вось табе крыж, я яе разаб'ю і сам увайду.

— Ах, прыцель мой,—сказаў пустэльнік,—не назаляй мяне; калі ты прымусіш мяне абараняцца свецкай зброяй табе-ж будзе горш ад гэтага.

Ужо некалькі хвілін назад падарожнік чуў мармытанне і гаўканне сабак, цяпер-жа гэтыя гукі наблізіліся і ператварыліся ў аглушальны брэх. З гэтага рыцар заключыў, што пустэльнік, спужаны яго пагрозай уварвацца сілком, спуściў з ланцуга сабак, якіх трымаў дзесьці на прывязі. Ён меў намер з дапамогаю іх абараняцца ад гвалтоўнага ўрываўня ў хату. Страшэнна абураны такой відавочнай падрыхтоўкай да адпору і бачачы, што пустэльнік зусім не мае намеру яго ўпуськаць, рыцар ударыў у дзверы нагою з такою сілаю, што сцены і вушакі хацінкі здрыгануліся.

Пустэльнік, як відаць, не жадаючы ў другі раз дапусціць такі ўдар, моцна закрычаў:

— Май ты цярпліvasць, пачакай, добры падарожнік, зараз я сам адмакну табе дзверы, хоць не ручаюся, што тым зраблю табе здавальненне!

Дзверы адчыніліся і перад рыцарам апынуўся пустэльнік, чалавек высокага росту і моцнага целаскладу, у доўгай валасяніцы з каптуром, падперазаны вяроўкай з трысця. У адной руцэ ён трымаў запалены факел, у другой—кіі з дзікай яблыні, але такі таўсты і замашысты, што яго па праўдзе можна было назваць дубінкай. Два вялікіх калматых сабакі, з мяшанага завода хартоў з дварнягай, стаялі абапал гаспадара, гатовыя па першаму яго знаку кінуцца на няпрошанага госьця. Але калі агонь ад факела асвятліў яго і ў цемры бліснуў высокі шлем і залатыя шпory рыцара, што стаяў перад дзвярыма, пустэльнік, відаць, змяніў свой першапачатковы намер. Сцішыўшы сваіх раз'юшаных саюзнікаў, ён ветлівым тонам запрасіў рыцара ўвайсці і нават папрасіў выбачэння за тое, што неахвотна адмакнуў дзверы пасля заходу сонца, спасылаючыся на мноства бадзяхых зладзеяў і разбойнікаў, якія не шкадуюць і пустэльнікаў.

— Аднак, айцец мой,—ска-
заў рыцар,—азіраючыся вакол
на бедную абстаноўку, якая
складалася з кучы сухога лісця
замест ложка, драўлянага ра-
спяцця, груба выразанага з ду-
ба, малітвеніка, стала і пары
ўслонаў самай простаў работы,
ды двух нязграбных чашак.—
Аднак, айцец мой, жабрацкае
ваша ўбранства, здаецца, маг-
ло-б служыць дастатковым
забеспячэннем ад зладзеяў, не
кажучы ўжо аб пары надзей-
ных сабак, такіх вялікіх і
сільных, што могуць паваліць
і аленя, а з чалавекам і падаў-
на справяцца.

— Гэта добры лясны вар-
таўнік прывёў мне сабак,—ска-

заў пустэльнік,—і дазволіў трымаць іх дзеля небяспекі ў такім адзінокім месцы і ў такі неспакойны час.

Гаворачы гэта, ён уваткнуў факел у жалезнае кальцо, якое было замест падсвечніка, паставіў трыногі дубовы стол бліжэй да агня, падкінуў на патухаючыя вуглі некалькі сухіх палак, падсунуў услон да стала і рухам рукі запрасіў рыцара зрабіць тое-ж па другі бок стала.

Яны селі і некаторы час надзвычай сур'ёзна глядзелі адзін на аднаго, прычым кожны думаў пра сябе, што рэдка яму выпадала сустрэкаць больш атлятычную фігуру, чым тая, што ў гэту хвіліну сядзела перад ім.

— Вялебны пустэльнік,—сказаў рыцар, які доўга і ўважліва глядзеў на гаспадара,—дазволь яшчэ раз перапыніць твае пабожныя думкі. Мне хацелася-б ведаць тры рэчы: папершае, куды мне паставіць каня, падругое, ці няма чаго паесці і патрэцяе, дзе я магу легчы спаць?

— Я табе адкажу пальцам,—сказаў пустэльнік,—таму што маё правіла не ўжываць слоў, калі можна растлумачыць гэстам.—Сказаўшы гэта, ён паказаў на два супроцьлеглыя куты хаціны і дадаў:—Вось табе канюшня, а вось ложка, а вось і вячэра,—закончыў ён, зняўшы з паліцы драўляную талерку, у якой было дзве жмені сушанага гароху, і паставіўшы яе на стол.

Рыцар паціснуў плячыма, выйшаў з хаціны, увёў свайго каня, якога пакінуў прывязаным да дрэва, вельмі ўважліва рассядлаў і накрыў яго змораную спіну ўласным плашчом.

Пустэльніку стала як быццам шкода глядзець, як уважліва і старанна незнаёмы даглядаў каня. Ён прамармытаў штосьці наконт корму, які застаўся пасля каня вартаўніка, ён выцягнуў аднекуль ахapak сена і разлажыў яго перад рыцарскім скакуном, потым прынёс ахapak сухой папараці і растрас яго ў тым куце, дзе паказаў рыцару спаць. Рыцар ветліва падзякаваў яго за ласкавасць. Выканаўшы ўсе гэтыя абавязкі, абодва зноў селі за стол, на якім стаяла талерка з гарохам. Пустэльнік прагаварыў доўгую малітву, створаную некалі на латынскай мове; але ад першапачатковай яе рэдакцыі засталася мала следу, за выключэннем некаторых доўгіх і дробных гукаў у канцы слоў і сказаў. Пасля малітвы

ён паказаў прыклад гасцю, сціпла палажыў тры ці чатыры гарошыны ў вельмі вялікі рот з моцнымі вострымі і белымі зубамі, больш падобнымі на клыкі дзіка. Рыцару здалася, што гэтакія мізэрныя зярняткі занадта нікчэмны для такога вялікага і добра ўпарадкаванага млына.

Не жадаючы адстаць ад гаспадара, госць скінуў шлем і панцыр, зняў з сябе большую частку ўзбраення і з'явіўся перад пустэльнікам малайцаватым рыцарам з густымі, пакручастымі валасамі светларусага колеру, арліным носам, блакітнымі вачыма, якія бліскалі розумам, жывасцю і прыгожымі абрысамі вуснаў з вусамі больш цёмнага адцення, чым валасы.

Пустэльнік таксама адкінуў на спіну каптур і агаліў галаву, круглую, як шар, і твар мужчыны ў самым росквіце год. Яго брытая макаўка была акружана вячком жорсткіх чорных кудзераў, што надавала ёй падабенства з сяловым загонам для авечак, агароджаным высокім жывым плотам. Рысы яго твара не мелі ні манахаўскай суровасці, ні аскетычных звычак. Наадварот, гэта была адкрытая свежая фізіяномія з густымі чорнымі бровямі, прыгожага абрысу ілбом і поўнымі, румянымі, надзьмутымі як у трубача, шчокамі, з якіх свісала доўгая, чорная кучаравая барада. Некалькі хвілін рыцар старання грыз сухія гарошыны і, ледзь адолеўшы першы прыём, вымушан быў прасіць гаспадара даць яму чымнебудзь запіць гэту яду. Тады пустэльнік паставіў перад ім вялікі кубак надзвычай чыстай крынічнай вады.

— Гэта з купелі святога Дунстана. У адзін дзень ад усходу да заходу сонца, ён—добрай памяці!—ахрысціў там пяцьсот паганцаў, датчан і брытанцаў!

Ён прыклаўся сваёй чорнай барадой да кубка і выпіў маленькі глыток вады.

— Мне здаецца, вялебны ойча, — сказаў рыцар, — што твая жабрацкая яда і святое, але тваё рэдкаватае пітво, якім ты спатольваеш сваю смагу, надзвычай ідуць табе на карысць. Гледзячы на цябе, можна падумаць, што ты больш прыстасаваны для боек на кулачках або для саборніцтва на дубінках, або ўрэшце, што ты майстар фехтаваць, а не тое, каб жыць у пустыні, чытаць малітвенік, ды харчавацца сухімі струкамі і халоднай вадой.

— Э, сэр рыцар,—адказаў пустэльнік,—у вас паняцці цялесныя, як ва ўсіх цёмных свецкіх асоб.

— Святы айцец,—сказаў рыцар,—дазволь грэшнай асобе даведацца тваё імя?

— Можаш зваць мяне,—адказаў пустэльнік,—алтарнікам з Копмангерста, бо так мяне празвалі ў тутэйшым краі. Праўда, дадаюць яшчэ да гэтага імя прозвішча святога, але гэтага я не вымагаю, таму што не лічу сябе вартым такога тытулу. Ну, а ты, адважны рыцар, ці не скажаш, як мне зваць майго ганаровага госця?

— Бачыш, святы алтарнік з Копмангерста,—сказаў рыцар,—у гэтым краі мяне завуць Чорным Рыцарам; шмат хто дадае да гэтага тытул Гультая, але я таксама не ганюся за такім прозвішчам.

Пустэльнік усміхнуўся, пачуўшы такі адказ.

— Бачу, сэр Лены Рыцар, што ты чалавек асцярожны і разумны,—сказаў ён,—акрамя таго, бачу, што наша бедная манахаўская яда табе не да спадабы. Можы ты прывык да раскошы дваранскіх дамоў і ваенных лагераў, збалаваны збыткоўнасцю вялікіх гарадоў. І памятаецца мне, сэр Гультай, што, калі міласэрны вартаўнік тутэйшых лясных угоддзяў прывёў мне для бяспекі гэтых сабак і пакінуў у мяне корм для свайго каня, ён у той-жа час пакінуў тут і правізію, якая, будучы для мяне нягоднай, зусім вылецела з мае галавы, занятай больш важнымі мыслямі.

— Я так і думаў,—сказаў рыцар.—З той хвіліны, як ты адкінуў свой капюшон, святы алтарнік, я пераканаўся, што ў цябе ў келлі ёсць лепшая яда. Скажу нават, што вартаўнік твой павінен быць кемлівы хлапчына, дэбрак і вясёлы чалавек. І хто-ж, глядзячы на твае надзвычай моцныя зубы, мог-бы безуважна глядзець, як ты грызеш гэтыя гаршыны і ўліваеш сабе ў горла прэсную вадкасць? Зразумела, што, бачачы цябе на такіх конскіх харчах, усякі захацеў-бы даставіць табе чаго-небудзь больш сытага. А-ну, даставай хутчэй, што там прынёс табе вартаўнік!

Пустэльнік уважліва паглядзеў на рыцара, і ў гэтым поглядзе ясна было відаць, што ён абдумвае, ці добра будзе, калі ён будзе з госцем гаварыць зусім адкрыта.

У рыцара быў адкрыты і смелы твар, а ўсміхаўся ён так дабрадушна і пацешна, што мімаволі ўнушаў гаспадару давер'е і сімпатыю.

Абмяняўшыся з ім разы два маўклівымі поглядамі, пустэльнік пайшоў у дальні канец хаціны і адкрыў вялікую скрыню, доступ да якой быў схаваны вельмі старанна і нават досыць выдуманна. З глыбіні куфэрка, які стаяў у сярэдзіне скрыні, выцягнуў ён вялізны пірог, запечаны ў алавыным блюдзе надзвычайных памераў. Гэту яду ён паставіў на стол, і госць, не трацячы часу, уласным кінжалам разрэзаў скарынку, каб пазнаёміцца з фаршам.

— Як даўно заходзіў сюды добры вартаўнік?—запытаў рыцар у гаспадара, паспеўшы праглынуць некалькі кавалачкаў фарша, які так своечасова з'явіўся ў дадатак да трапезы.

— Месяцы два таму назад,—адказаў пустэльнік.

— Клянуся богам,—сказаў рыцар,—у тваёй пустыні раз-по-раз натыкаешся на цуды! А я-ж гатоў быў прысягнуць, што сыты алень, з якога зроблены фарш для гэтага пірага, яшчэ на гэтым тыдні бегаў па лесу.

Пустэльнік крыху збянтэжыўся ад гэтай заўвагі і сядзеў з досыць жаласным выглядам, гледзячы, як хутка меншае пірог, на які госць накінуўся з пахвальным імпэтам, а самому яму няёмка было рабіць тое-ж пасля ўсяго, што ён нагаварыў наконт свайго ўстрымання.

— Я сам быў у Палестыне, сэр алтарнік,—сказаў рыцар,—і зараз успомніў, што паводле тамтэйшых звычаяў кожны гаспадар, частуючы госця, павінен сам браць удзел у трапезе, каб не падумалі, што ў ядзе ёсць атрута. Я, вядома, не думаю западозрыць святога чалавека ў здрадніцтве, аднак буду вельмі табе ўдзячны, калі ты зробіш згодна ўсходняга звычаю.

— Дарэмна вы маеце на ўвазе такія дзіўныя дапушчэнні, сэр рыцар, аднак, каб вас супакоіць, я згодзен адступіць ад сваіх правіл,—адказаў пустэльнік і, дзякуючы таму, што ў тых часы ніхто яшчэ не бачыў ужывання відэльцаў, ён адразу-ж усадзіў пальцы ў сярэдзіну пірага.

Калі такім чынам лёд быў прабіты і цэрамоніі адкладзены ў бок, госць і гаспадар пачалі адзін перад адным завіхацца

ўтаймоўваць свой апетыт. Але хоць госьць, напэўна, пасціў значна даўжэй, пустэльнік з'еў куды больш яго.

— Святы алтарнік,— прагаварыў рыцар, утаймаваўшы свой голад,—я гатоў закласці свайго каня, што той сумленны вартаўнік якому мы абавязаны гэтай надзвычай добрай дзічынай, пакінуў тут пляшку віна ці бочачку канарскага, ці чаго-небудзь такога, што варта заліць гэты цудоўнейшы пірог. Гэта, вядома, такая дробязь, што не магла ўтрымацца ў памяці старога постніка; а я думаю, што калі ты добра пашукаеш у той хованцы, дык пераканаешся, што я зусім праў у сваім дапушчэнні.

Замест адказу пустэльнік толькі ўсміхнуўся і, павярнуўшыся да скрыні, выцягнуў адтуль скураную бутлю, ёмістасцю з поўвадра. Потым ён прынёс два вялікіх келіхі з буйвалага рога ў срэбнай аправе, і мяркуючы, што цяпер можна не сароміцца наліў коптурам абодва келіхі і, сказаўшы паводле саксонскага звычаю: „Тваё здароўе, сэр Лены Рыцар“, выпіў сваю порцыю залпам.

— Тваё здароўе, святы алтарнік з Копмангерста!—адказаў рыцар і таксама асушыў свой келіх.

— А ці ведаеш, святы алтарнік,—сказаў падарожнік, спатоліўшы першы прыступ смагі,—я ўсё не магу надзівіцца, што чалавек, маючы такі целасклад, як ты, і пры тым такі прыемны бяседнік за сталом, задумаў жыць адзін, як палец у такой глушы. Памойму, вам лепш было-б жыць у замку або ў вежы, смачна есці, піць моцныя напіткі, а не тое, каб харчавацца струкамі і вадой або хоць-бы падачкамі нейкага вартаўніка... Будзь я на тваім месцы, я-б знайшоў сабе і пацеху і яду паляваннем на каралеўскую дзічыну. Ці мала добрых статкаў у гэтых лясах, і ніхто не падумае ўспомніць таго аленя, які пойдзе на карысць служкі святога Дунстана.

— Сэр Лены Рыцар,—адказаў алтарнік,—ты прапаведуеш небяспечныя рэчы, і лепш не гаварыць такіх слоў. Я сапраўды пустэльнік перад каралём і законам, і калі-б уздумаў карыстацца дзічынай, не мінуць бы мне турмы, а можа нават, мая вопратка не выратавала-б мяне і ад шыбеніцы.

— А ўсё-такі,—сказаў рыцар,—будзь я на тваім месцы, выходзіў-бы ў відныя ночы, калі ляснікі і вартаўнікі паля-

гуць спаць і, мармычучы малітвы, не-не ды і пусціў-б гартаваную стралу ў статак бурых аленяў, што пасуцца на зялёных лугавінках... Вырасы ты мае сумненні, святы алтарнік, няўжо ты ніколі не займаўся такімі справамі?

— Сябра Гультай,—адказаў пустэльнік,—ты бачыў у мяне ўсё, што магло цябе датычыць, і нават больш таго, што заслугоўвае няпрошаны госць, які ўрываецца сілком. Павер мне, карыстайся дабром і не выпытай: на што табе ведаць, адкуль што бярэцца? Напаўняй свой келіх наздароўе, але, калі ласка, не задавай мне больш дзёрзкіх пытанняў, а то я табе дакажу, што калі-б я захацеў не на жарт супрацівіцца твайму ўваходу, ты-б тут не знайшоў прытулку.

— Гэта яшчэ больш распальвае маю цікавасць!—адказаў рыцар.—Ты самы таямнічы пустэльнік, якога я калі-небудзь сустракаў; і я хочу, перш чым развітацца, добра з табою пазнаёміцца. Што датычыцца тваіх пагроз, ведай, святы чалавек, што мае рамяство ў тым і заключаецца, каб адшукаць небяспекі ўсюды, дзе яны ёсць.

— Сер Лены Рыцар, п'ю за тваё здароўе,—сказаў пустэльнік,—я высока паню тваю адвагу, але досыць нізкай думкі аб тваёй кемлівасці. Калі хочаш схпіцца са мною роўнай зброяй, я табе па-прыяцельску і па брацкай любові так дам, што на цэлых дванаццаць месяцаў адвучу ад грахоў раскошы ды і ад цікавасці.

Рыцар выпіў з ім і папрасіў вызначыць род зброі.

— Ды няма такой зброі,—адказаў пустэльнік,—з якой я не быў-бы табе пара... Але калі ты даеш мне выбар зброі, што ты скажаш, мой сябра, аб такіх дрындушках?

За гэтымі словамі ён адамкнуў другую скрыню і вынуў адтуль пару шабель і шчытоў таго ўзору, якія насілі тагачасныя іёмены. Рыцар, які сачыў за яго рухамі, заўважыў у другой патайнай скрыні два ці тры добрых лукі, арбалет, пучок прыцэлаў для яго і цэлых шэсць калчанаў са стрэламі. Між іншымі прадметамі, далёка непрыстойнымі для духоўнай асобы, у глыбні цёмнай скрыні кінулася яму ў вочы арфа.

— Ну, брат алтарнік, абяцаю табе, што не буду больш прыставаць з крыўднымі роспытамі,—сказаў рыцар.—Тое

што я бачу ў гэтай скрыні, адказвае на ўсе мае неўразуменні, і, акрамя таго, я заўважыў там адну штучку (тут ён нагнуўся і сам выцягнуў арфу), на якой буду спаборнічаць з табою куды ахвотней, чым на мячах са шчытамі.

— Спадзяюся, сэр рыцар,—адказаў пустэльнік, што цябе дарэмна празвалі Гультаём. Прызнаюся, ты здаешся мне вельмі падазроным малайчынаю. Тым не менш, ты ў мяне ў гасцях, і я не буду выпрабоўваць тваю мужнасць, калі сам гэтага не жадаеш. Садзіся, налі свой келіх, будзем піць, спяваць і весяліцца. Калі ведаеш добрую песню, заўсёды будзеш прыемным госцем у Копмангерсце, пакуль буду я настаяцелем пры капліцы святога Дунстана, а гэта, бог дасць, працягнецца да таго часу, пакуль, замест шэрага балахона, не накруюць мяня зялёным дзёранам. Ну, што-ж ты не п'еш, налівай келіх паўней, таму што гэту арфу цяпер не хутка направиш. А нішто так не прачышчае голас і не абвастрае слых, як шклянка добрага віна. Што датычыць мяне, дык я люблю, каб вінцо пранізала мяне да канца пальцаў, толькі тады і магу спрытна перабіраць струны.

РАЗДЗЕЛ XVII

ГОСЦЬ выканаў дакладна парадку свайго гасціннага пустэльніка, аднак досыць доўга вазіўся з арфаю, перш чым паспеў так-сяк яе наладзіць.

— Здаецца мне, святы айцец,—сказаў ён,—што аднае струны ў гэтым інструменце нехапае, ды і астатнія дрэнныя.

— Ага, дык ты заўважыў гэта?—сказаў пустэльнік.— Гэта паказвае, што ты майстра гэтай справы. Віно і вараная наліўка,—дадаў ён, з важнасцю ўзняўшы вочы да неба,— усёй справе прычынай. Я-ж гаварыў Алену з Даліны, паўночнаму менестрэлю, што дасля сёмага келіха лепш не чапаў-бы арфы, а не то абавязкова папсуеш яе; але ён вельмі ўпарты, і з ім не дагаворышся... Сябра, п'ю за поспех твайго выканання.

Ён вельмі сур'ёзна апаражніў свой келіх, увесь час пакачваючы галавою пры ўспаміне аб п'яных паводзінах шатландскага спевака.

Рыцар крыху паправіў струны і, пасля кароткай прэлюды запытаў гаспадара, што яму праспяваць?

— Баладу, баладу,—сказаў пустэльнік,—гэта будзе лепш за ўсякую французскую лухту. Я самы сапраўдны англічанін, сэр рыцар, такі-ж англічанін якім быў мой апякун, святы Дунстан. У мяне ў келлі толькі і дапушчаюцца англійскія песні.

— Ну, добра,—сказаў рыцар,—я паспрабую прыпомніць баладу, складзеную адным саксонцам, якога я ведаў у святой зямлі.

Вывялася, што калі рыцар і не быў сапраўдным менестрэлем, то прынамсі, яго густ склаўся пад уплывам найлепшых настаўнікаў. Голас яго, ад прыроды невялічкі і грубаваты па тэмбру, быў значна змякчаны навучаннем, і наогул для яго зроблена было ўсё, чым культура здольна выправіць уроджанья недахопы. Таму ён спяваў вельмі хораша і мог бы задаволіць і больш патрабавальнага крытыка, чым пустэльнік, асабліва калі рыцар пачаў спяваць то з ажыўленай інтанацыяй, то жаласлівай, то выражаў сваім голасам некатору ўзнятасць, што надавала сілу і энергію словам балады.

У вянцы адваі маладзецкай,
З вайны пайшоўшы без бяды,
У родны дом з зямлі турэцкай
Вярнуўся рыцар малады...

Рыцар спяваў. Пустэльнік адкінуўся на спінку сядзення, заплюшчыўся і, то склаўшы рукі на жываце, круціў палец аб палец у позе самай глыбокай увагі, то разводзіў рукамі і ціха махаў імі ў такт музыкі. Некаторыя паварты мелоды асабліва яму падабаліся, і калі ён знаходзіў, што голас рыцара не досыць высокі, каб вытварыць хітрыя рытурнелі, сам падцягваў яму. Калі балада была праспявана да канца, пустэльнік рашыў, што песня добрая і праспявана цудоўна.

— Толькі вось што я табе скажу,—прагаварыў ён,—на маю думку, гэты твой саксонскі зямляк так доўга вазіўся з нармандцамі, што заразіўся ад іх сумным тонам. І навошта добры рыцар, пра якога ты спяваў, паехаў з дому? А пасля звароту чаго-ж яму было чакаць, як не таго, што яго каханка знайшла сабе другога ў яго адсутнасць?.. Аднак, сэр рыцар,

п'ю за твае здароўе і за поспех усіх сапраўдных палюбоўнікаў... Толькі ты, мабыць, не з іх ліку?—дадаў ён, бачачы, што рыцар, які пачаў адчуваць шум у галаве ад бесперапынай выпіўкі, наліў сабе келіх не віном, а вадою з кубка.

— Як-жа,—сказаў рыцар,—ці не ты мне гаварыў, што гэта вада з благаславаенай крыніцы твайго апекуна, святога Дунстана?

— Так-то яно так,—адказаў пустэльнік,—і цэлымі сотнямі хрысціў ён у ёй язычнікаў, а толькі я ніколі не чуў, каб ён сам піў гэту воду. Святы Дунстан, нябось, не горш нашага ведаў правы і абавязкі добрага манаха.

З гэтымі словамі ён узяў арфу і заспяваў:

Ну, ідзі, шукай па свету,
Не знайсці табе ніяк
Гэткіх скрытных і вясёлых,
Як другі манах-басякі!..

Мы жывём сабе, гуляем,
Нам прыбытак—чорта страх.
Усюды ружы без калючак
Сціпла рве адзін манах!

— Сапраўды,—сказаў рыцар,—праспяваў ты добра і весела і ўславіў сваё званне, як належыць. А дарэчы, пра чорта, святы алтарнік, ты не баішся, што ён калі-небудзь адведае цябе якраз у часе супроцьцаркоўных практыкаванняў?

— Супроцьцаркоўных?—працягнуў пустэльнік.—Гэта я вінен супроць царквы?.. Вось ужо ніколі! Пляваць мне на такое абвінавачанне. Я служу сваёй капліцы верай і праўдай: дзве імшы кожны божы дзень, ютраню і вячэрню, часы, кануны, павячэр'і, колькі разоў адно „Верую“ прачытаеш, ды яшчэ „Багародзіцу“ і „Ойча наш“...

— Выключаючы толькі відныя ночы, калі добра паляваць на дзічыну,—падказаў госць.

Раптам вельмі моцны стук страсянуў дзверы хаціны.

РАЗДЗЕЛ XVIII

ВЫЙШАЎШЫ з замка прынца Іоана, саксонскія таны тойчас сабраліся выязджаць з Ашбі. Пакуль яны садзіліся на коняй, разам з сваёй дружнай, адбылася некаторая затрымка і мітусня, і тут у першы раз Гурт папаўся на

вочы Седрыка. Выгляд беднага свінапаса канчаткова раз-
злаваў яго.

— У кайданы яго! У кайданы!—крычаў ён.—Освальд!
Гундыберт! Паскудныя сабакі! Што значыць, што гэты агіднік
да гэтага часу не скаваны?

Не смеючы супярэчыць, таварышы Гурта падышлі і звя-
залі яго раменным повадам, бо ён папаўся першым пад
рукі. Гурт не супраціўляўся, але з дакорам глянуў на гаспа-
дара і сказаў толькі:

— Вось што значыць любіць членаў вашай сям'і больш
свае ўласнае!

— На коняў і наперад!—крыкнуў Седрык.

— І даўно пара,—сказаў Атэльстан.—Я баюся, што калі
не вельмі шыбка будзем ехаць, у высокашаноўнага абата
Вальтофа папсуецца ўся яда, прыгатаваная на познюю вячэру.

Аднак падарожнікі падганялі сваіх коняў так старанна,
што хутка прыехалі да манастыра святога Вітольда. Наста-
яцель, сам былы саксонец, прыняў вяльможных саксонскіх
гасцей з усякай пашанаю і наладзіў такі шчодры пачасту-
нак, што яны прасядзелі за вячэраю да позняй начы або,
праўдзівей, да ранняй раніцы. На другі дзень, як след вы-
спаўшыся, яны не пакінулі дома свайго гасціннага гаспадара
раней, чым падзялілі з ім багатае сьнеданне.

У тую хвіліну, як госці, седзячы на конях, выязджалі
з манастырскага двара, вялікі сухарлявы чорны сабака, се-
дзячы на дварэ і падняўшы галаву ўверх, пачаў жаласліва
выць, а потым раптам моцна забрахаў і, кідаючыся з боку
ў бок, відаць, намерваўся далучыцца да ад'язджаючых.

— Не люблю я гэтай музыкі, бацька Седрык,—сказаў
Атэльстан, які звяртаўся да яго з такім тытулам у адзнаку
пашаны.

— І я таксама не люблю, дзядзечка,—сказаў Вамба.

— Памойму,—сказаў Атэльстан, добра памятаючы, якім
выдатным элем частаваў іх абат,—памойму, лепш-бы вяр-
нуцца і пагасцяваць у абата да пасля-абеда. Не добра
выезджаць у дарогу, калі цераз дарогу перайшоў манах або
заяц, або выючая сабака; тады трэба перачакаць да таго
часу, пакуль не міне наступная трапеза.

— Глупства! — сказаў Седрык нецярпліва. — Мы і так змарнавалі вельмі шмат часу. А сабаку гэтага я ведаю: ён належыць майму бегламу рабу Гурту; такі-ж бескарысны дармаед, як і яго гаспадар.

З гэтымі словамі Седрык прыўстаў на страмёнах і, злучыўшыся на перашкоду свайму падарожжу, шыбануў дроцікам у беднага Фангса, які высачыў свайго прапаўшага гаспадара і на свой лад выказваў цяпер захапленне з прычыны таго, што зноў знайшоў яго. Дроцік закрунуў за плячо сабакі і ледзь не прыгваздіў яго да зямлі: бедны сабака завуў яшчэ мацней і кінуўся прэч з дарогі разгневанага тана.

У Гурта сціснулася сэрца, глядзячы на гэта. Ён дарэмна стараўся абцерці сабе вочы і нарэшце сказаў Вамбе, які бачыў свайго барына не ў гуморы, палічыў за лепшае быць у арыергардзе:

— Зрабі ласку, вытры мне вочы крысою твайго плашча; пыл зусім выеў мне вочы, а рамяні не даюць падняць рукі.

Вамба выканаў просьбу, і некаторы час яны моўчкі ехалі побач. Гурт быў вельмі сумны і маўчаў. Урэшце ён не вытрымаў і звярнуўся да блазна:

— Сябра Вамба,—сказаў ён,—з усіх дурняў, настолькі дурных, каб служыць Седрыку, ты адзін такі спрытны, каб дагадзіць яму тваёю дуратою. А таму ідзі і скажы яму, што Гурт не будзе больш служыць яму ні з прывычкі, ні са страху. Ён можа з мяне галаву зняць, можа біць гарапнікам, можа закаваць у ланцугі, але ад гэтага часу я яму больш не слуга. Схадзі скажы яму, што Гурт, сын Беовульфа, адмаўляецца яму служыць.

— Хоць я і дурань,—адказаў Вамба,—але такой дурной гаворкі і не падумаю перадаваць яму. У Седрыка за поясам засталася яшчэ досыць дроцікаў, і ты ведаеш, што часам ён вельмі метка пападае ў цэль.

— А мне ўсёроўна,—сказаў Гурт,—няхай хоць зараз цяляе ў мяне. Учора ён майго маладога барына Уільфрэда пакінуў валяцца ў крыві, сёння перад самым маім носам хацеў забіць адзіную жывую істоту, якая была ласкава да мяне. Гэтага я яму ніколі не дарую!

— А я думаю,—сказаў Вамба,—барын не хацеў забіваць Фангса, а толькі папужаць яго. Ты заўважыў, што ён прыўстаў на страмёнах: гэта значыць, што ён меў намер пусціць дроцік цераз галаву сабакі. Так бы і было, але на бяду Фангс у гэту хвіліну падскочыў уверх, ды і атрымаў гэту самую пісужыну, якую я бяруся залячыць яму камячком.

— Калі-б так,—сказаў Гурт,—калі-б я мог так думаць... ды не! Я бачыў, як метка ён цэліўся... чуў, як дроцік загудзеў у паветры, з усёй злараднасцю той злой волі, якая яго накіравала... а потым, уткнуўшыся ў зямлю, усё яшчэ дрыжэў з крыўды, што не папаў у цэль. Не, клянуся любімай свінёй святога Антонія, не буду я яму службыць!

Расстроены свінапас панура замаўчаў, і блазну ніяк не ўдалося больш яго расштурхаць.

У поўдзень, па жаданню Атэльстана, спыніліся ў гаі, на беразе раўчака, каб даць адпачыць коням, а самім падмацавацца правізіяй, якой даў на дарогу абат, нагрузіўшы ёю ўючанага мула. Адпачынак зацягнуўся досыць доўга, і дзякуючы таму, што і іншых перашкод у дарозе было шмат, яны страцілі надзею дабрацца да Ротэрвуда інакш, чым правёўшы ўсю ноч у дарозе. Гэтыя абставіны прымуслі іх паспяшацца, і яны паехалі больш хутка, чым ехалі да гэтага часу.

РАЗДЗЕЛ XIX

ПАДАРОЖНІКІ пад'ехалі да ўскраіны лясістай прасторы і ўязджалі ў лес, які ў той час лічыўся небяспечным месцам. Тут бадзялася лясная вольніца, якой развялося шмат у краі. Выгнаныя надзвычайным жабрацтвам і безнадзейнасцю, гэтыя людзі пайшлі ў лясы і стварылі там такія шмэтлікія і моцныя банды, што з імі ўраду змагацца было не па сіле. Аднак, Седрык і Атэльстан не баяліся нападу таму што пры іх было дзесяць чалавек узброенай прыслугі, не лічачы Вамбы і Гурта, якія не браліся ў разлік, таму што адзін быў блазен, а другі—звязаны арыштант.

Едучы сваёю дарогаю, нашы падарожнікі былі ўстрыможаны крыкамі, час-ад-часу клікаўшымі на дапамогу. Пад'ехаўшы да таго месца, адкуль чуліся галасы, яны ўбачылі

на лузе кінутыя конныя насілки; каля іх на траве сядзела маладая жанчына ў раскошным яўрэйскім гарнітуры, а стары, мяркуючы, па жоўтай шапцы таксама яўрэй, бегаў узад і ўперад, ламаў сабе рукі і голасна стагнаў...

На роспыты Атэльстана і Седрыка Ісаак з Іёрка (гэта быў ён) так-сяк растлумачыў, што ў Ашбі ён наняў шэсць чалавек узброенай варты і конныя насілки для перавозкі аднаго хворага сябра. Нанятыя людзі ўзяліся праводзіць яго да Донкастэра, і дагэтуль яны ехалі зусім спакойна, але сустрэнуты дравасек сказаў ім, што тут у лесе засела вялікая банда рабаўнікоў, і нанятыя слугі так спужаліся, што і самі ўцяклі, і коняй, якія везлі насілки, павялі за сабою. Так што яўрэй і яго дачка засталіся ў лесе без усякіх сродкаў для абароны і кожную хвіліну чакалі нападу бандытаў, якія маглі іх забіць і абрававаць.

— Калі-б пажадана было вашай вяльможнасці,—маліў Ісаак,—дазволіць нам далучыцца да вашай партыі і ехаць далей пад вашай аховай, ні адзін яўрэй не плаціў за паслугу так шчодро, як мы вам адплоцім за такую ласку.

— Дадзім ім дваіх людзей з нашай дружыны,—прагаварыў Седрык,—і пару коняй, няхай праводзяць іх да бліжэйшага паселішча. Наша партыя ад гэтага не шмат страціць, а з дапамогаю вашага добрага мяча, шляхетны Атэльстан, і астатняй прыслугі, нам няцяжка будзе справіцца з двума дзесяткамі бандытаў.

— Гэты старык такі слабы і бездапаможны,—сказала з свайго баку Равена свайму апякуну,—а дзяўчына такая маладая... прытым у іх тут небяспечна хворы... што мы не павінны кідаць іх у хвіліну такой крайнасці. Загадайце зняць клункі з двух мулаў і змясціць паклажу за спіну ў двух слуг. Мулаў можна запрагчы ў насілки, а старому і яго дачцы даць пару запасных верхавых коняй.

Седрык ахвотна згадзіўся на гэта распараджэнне, а Атэльстан дадаў умову, каб яўрэй ехалі ззаду і каб прыставіць да іх у праважатыя Вамбу.

— А я свой шчыт пакінуў на бегавішчы,—адказаў блазен.—Такі-ж быў лёс і шмат іншых рыцараў лепшых за мяне.

Атэльстан пачырванеў, бо такі-ж лёс быў і яго самога на другі дзень турніру. Равена, здаволеная выбрыкам Вамбы, папрасіла Рэвеку ехаць поруч з ёю.

Перамяшчэнне клункаў адбылося вельмі хутка; адной чуткі аб тым, што блізка ёсць разбойнікі, было досыць для абуджэння ў прыслугі паваротнасці; а прыцемак, які ўсё больш згущаўся, надаваў гэтай чутцы яшчэ большую ўплывовасць. У часе агульнай мітусні Гурта знялі далоў з каня, і ён улучыў хвіліну, каб папрасіць блазна паслабіць вяроўкі, якімі былі звязаны яго рукі. Вамба выканаў яго просьбу і, мабыць, з намерам так неахайна завязаў новыя вузлы, што Гурт без асаблівай цяжкасці вызваліў свае рукі і, шмыгнуўшы ў кусты, уцёк ад атрада.

Сцежка рабілася такой вузкай, што нельга было праехаць па ёй больш, чым дваім у рад. У дадатак яна крута спускалася пад гору, што парасла частым хмызняком, а пад гарою цёк быстры ручай з абрывістымі і багністымі берагамі, аброслымі нізкарослаю лазою. Седрык і Атэльстан, якія ехалі спераду ўсіх, зразумелі, як будзе небяспечна, калі на іх нападуць у гэтым цесным праходзе. Дзякуючы таму, што ні адзін, ні другі не мелі дастатковай баявой практыкі, яны думалі, што найлепшы спосаб пазбегнуць засады будзе ў тым, каб як мага хутчэй мінуць гэту лагчыну. Таму, не трымаючы ніякага парадку, яны паспешна рушылі ўперад, але ледзь паспелі перабрацца ў брод цераз ручай, з часткаю свае дружыны, як на іх напалі спераду, ззаду, і з абодвух бакоў, разам, прытым з такім імпэтам, што пры сваёй непадрыхтаванасці да атакі, яны былі захоплены зусім неспадзявана і не маглі аказаць колькі-небудзь сапраўднага супраціўлення. З усіх бакоў пачуліся крыкі:

— Белы дракон! Белы дракон! Святы Георгій пастаіць за старую Англію!

Гэта былі выкрыкі нападаючых, якія адыгрывалі ролю вольніцы саксонскага племені і, нечакана з'явіўшыся з гушчару, якія акружаў хмызнік, кінуліся на падарожнікаў так адважна і расправіліся з імі так хутка, што здаваліся значна больш шматлікімі, чым былі на самай справе.

Абодва саксонскія правадыры папалі ў палон адначасова.

Слугі, абцяжараныя клункамі, дзіўленыя і перапужаныя лёсам сваіх паноў, нават не супраціўляліся. Лэдзі Равена, якая ехала ў цэнтры атрада, і яўрэй з дачкою, якія былі ў тылу, таксама былі ўзяты ў палон.

З усёй партыі толькі Вамбе ўдалося выратавацца: ён выказаў у гэтым выпадку куды больш рашучасці і мужнасці, чым тыя, хто лічыўся разумней яго. Адзін з слуг вяла і няўмела выцягваў з ножан свой меч. Вамба ўбачыў гэта, выхапіў у яго з рук зброю і, размахваючы ім з найвялікшай энергіяй, з поспехам адбіў напад некалькіх байцоў, з усіх сіл стараючыся прабіцца на дапамогу Седрыку, але яму не ўдалося. Бачачы колькасць нападаючых, блазен улучыў зручны момант, скаціўся з свайго каня на зямлю, выслізнуў у гушчар кустоў і, карыстаючыся ўсеагульнай мітуснёй, уцёк.

Аднак, апынуўшыся ў бяспецы, харобры блазен некалькі разоў спыняўся ў нерашучасці і раздумваў, ці не лепш вярнуцца назад.

„Чуў я, як людзі ўсхвалялі дабрадзеяства волі,—думаў ён пра сябе,—а вось цяпер мне хацелася-б, каб які-небудзь мудрэц падаў думку мне, што рабіць з гэтай атрыманай мною воляй?“

Напэўна, ён прагаварыў гэтыя словы голасна, таму што пачуў раптам вельмі блізка ад сябе голас, які асцярожна і ціха прагаварыў: „Вамба!“. І ў тую-ж хвіліну чорны сабака, у якім ён адразу спазнаў Фангса, кінуўся да яго лашчыца.

— Гурт!—адказаў Вамба тым-жа асцярожным шэптам, і свінапас тойчас з’явіўся перад ім.

— Што гэта значыць?—запытаў Гурт, спяшаючы.—Што там за крыкі і як-быццам стук мячоў?

— Звычайная гісторыя,—адказаў Вамба,—усіх забралі ў палон.

— Каго забралі?—ускрыкнуў Гурт нецярпліва.

— Нашага барына і лэдзі Равену, і Атэльстана, і Гундыберта, і Освальда... усіх!

— Як-жа яны папалі ў палон і хто іх забраў?—сказаў Гурт.

— Наш барын адразу кінуўся ў бойку,—сказаў блазен,— Атэльстан не паспеў, а астатнія і подаўна. А забралі іх людзі ў чорных масках і ў зялёных каптанах. І цяпер усе нашы ляжаць звязаныя на зялёнай мураве, быццам дзкія яблыккі, калі ты патрасеш у лесе дрэва на корм сваім свіням. Нават смешна, дапраўды, і я-б смяяўся, каб не слёзы.

І ён расплакаўся ад гора. У гэты час перад імі, як з зямлі, вырас трэці чалавек. Мяркуючы па вопратцы і ўзбраенні, Вамба спачатку палічыў яго за аднаго з тых разбойнікаў, якія ўзялі ў палон яго гаспадара. Але гэты чалавек быў без маскі; бліскачая перавязь, перакінутая цераз яго плячо, і раскошны паляўнічы рог, які вісеў на ёй, спакойная манера валадарная постаць і голас прымусілі прызнаць у ім таго самага Іёмена, па прозвішчу Локслі, які перамог на спаборніцтве стралкоў.

— Што значыць увесь гэты шум?—сказаў ён.—І хто асмельваецца ў тутэйшых лясах учыняць рабунак, гвалт і браць у палон?

— Паглядзі на іх бліжэй;—адказаў Вамба,—паглядзі добра, ці такія на іх каптаны, як на табе, і ўбачыш, што яны гэтак-жа падобны, як два зялёныя стручкі.

— Гэта я зараз даведаюся,—сказаў Локслі,—а пакуль забараняю вам кратацца з месца. Заставайцеся тут, покуль я не вярнуся. Калі паслухаецца майго загаду, гэта будзе добра і для вас, і для вашых паноў... Аднак пачакайце, спачатку трэба зрабіць так, каб я як мага менш адрозніваўся ад іншых.

Гаворачы гэта ён зняў з сябе перавязь разам з рогам, выцягнуў пяро з свае шапкі і ўсё гэта перадаў у рукі Вамбе. Потым выняў з сумкі маску, надзеў яе і, паўтарыўшы ім загад не кратацца з месца, пайшоў на выведкі.

— Будзем чакаць яго ці што,—сказаў Вамба,—ці паспрабуем даць цягу? Штосьці вельмі хутка ператварыўся ён у разбойніка і, на маю дурную галаву, ён таксама павінен быць іх поля ягадка.

— А хоць-бы ён аказаўся самім чортам, што за ліха!—сказаў Гурт.—Нам не будзе горш ад таго, што мы яго па-

чакаем. А таму-ж я пераканаўся за апошні час, што сапраўдныя лясныя разбойнікі далёка нядрэнные людзі.

Праз некалькі хвілін іёмен вярнуўся.

— Сябра мой Гурт,—сказаў ён,—я зараз пабыў сярод тых малайцоў і цяпер ведаю, чые яны людзі і куды накіроўваюцца. Я думаю, што яны не маюць намеру забіваць сваіх палонных. Нападаць на іх утраіх пры цяперашніх абставінах было-б самым сапраўдным вар'яцтвам, таму што яны сапраўдныя воіны і, як людзі вопытныя, расставілі вартавых, якія тойчас узнімуць трывогу, калі хто падыдзе з боку. Але я хутка сабяру такую дружыну, якая можа іх зламаць, не гледзячы ні на якія перасцярогі. Пойдзем са мною, покуль я буду збіраць атрад.

Ён хутка пайшоў праз лес, а свінапас і блазен рушылі за ім. Але Вамбе цяжка было доўга маўчаць.

— Мне здаецца,—сказаў ён, разглядаючы перавязь і рог, якія ўсё яшчэ заставаліся ў яго руках,—што я сам бачыў, як ляцела страла, што выйграла вось гэты слаўны прыз, і было гэта не далей, як на святах леташняю зімою.

— А я,—сказаў Гурт,—гатоў прысягнуць, што чуў голас таго добрага іёмена, які выйграў прыз, і чуў я яго і ўдзень і ў начны час, і ніяк не далей, як тры дні таму назад.

— Любыя мае сябры,—сказаў іёмен,—цяпер не час збіраць, хто я і што за чалавек. А як мяне завуць і ці ўмею я страляць з лука лепш быдлячага пастуха, і калі люблю гуляць удзень ці ўначы, гэта ўсё такія пытанні, якія вас не датычаць, а таму вы лепш не ламайце над імі сваіх галоў.

— Вось папалі мы галовамі ў ільвіную ляпу,—шэптам сказаў Вамба свайму таварышу,—цяпер выкручвайся, як ведаеш!

— Цс... змоўкні ты, калі ласка!—сказаў Гурт,—не гняві яго сваёю дурною балбатнёю, і ўбачыш, што ўсё скончыцца добра.

РАЗДЗЕЛ XX

ПРАЙШОЎШЫ гадзіны тры са сваім таямнічым спадарожнікам, слугі Седрыка дайшлі да невялікай пэлянкі сярод лесу, у цэнтры якой вялікі дуб прасціраў ва ўсё бакі свае магутныя галіны. Пад дрэвам ляжалі на траве чацвёрэ

ці пяцёра іёменаў, адзін вартавы пахаджваў узад і ўперад пры святле месяца.

Пачуўшы набліжэнне крокаў, вартавы разбудзіў тых, што спалі, яны мігам ускочылі на ногі і ўсе разам нацягнулі лукі. Шэсць стрэл ляглі на цеціву і накіраваліся ў той бок, адкуль чутны быў шolah, але як толькі стралкі ўбачылі і спазналі павадыра, яны віталі яго са ўсімі адзнакамі пашаны і прыхільнасці, нечага было баяцца з іх боку няпрямых выпадаў.

— Дзе Мельнік?

— На шляху да Ротэргема.

— Колькі пры ім народу?

— Шэсць чалавек і ёсць надзея на добрую пажыву, калі дапаможа святы Нікалай.

— Пабожна сказана! — заўважыў Локслі. — А дзе Ален з Далны?

— Пайшоў на шлях да Уотлінга, падпільнаваць прыёра з Жарво.

— І гэта добра прыдуманая, — сказаў капітан, — а дзе манах?

— У сябе ў келлі.

— Туды я сам пайду, — сказаў Локслі, — а вы ідзіце ў розныя бакі і збірыце ўсіх таварышоў. Старайцеся сабраць як мага больш народу, таму што ёсць на прыкмеце буйная дзічына, якую прыдзецца высочваць з цяжкасцю, прытым яна кусаецца. Досвіткам прыходзьце ўсе сюды, і я тут буду. Пастойце! — дадаў ён. — Я ледзь не запамятаў самага галоўнага: няхай двое з вас пойдучь хутчэй да Торкільстона, замка рыцара Фрон дэ-Бёфа. Партыя пераапранутых храброў, апранутых гэтак, як мы, вязе туды некалькіх палонных. Сачыце за ім неадступна. Калі нават яны дабяруцца да замка раней, чым мы паспеем сабраць сілы, мы гонарам абавязаны пакараць іх і павінны знайсці спосабы зрабіць гэта. Добра сачыце за імі, няхай той з вас, хто ўсіх лягчэй на ногі, прынясе мне вестку аб тым, што ў іх там робіцца.

Стралкі абяцалі ўсё выканаць дакладна і хутка разышліся ў розныя бакі.

Тымчасам начальнік лясной вольніцы і слугі Седрыка, якія глядзелі на яго цяпер з помессю павагі і боязнi, ішлі да капліцы ўрочышча Копмангерст.

Калі яны дайшлі да асветленай месяцам палянкi і ўбачылі поўразбураныя рэшткі капліцы і побач з ёю беднае жыллё пустэльніка, Вамба прашаптаў на вуха Гурту:

— Калі тут сапраўды жыве злодзей, значыцца, праўду гаворыць прыказка, што чым бліжэй да царквы, тым далей ад бога... І я гатоў закласці сваю шапку, што гэта так і ёсць... Паслухай, што гэта за спевы чуваць у келлі пустэльніка!

У гэту хвіліну пустэльнік і яго госць на ўсё горла спявалі старую застольную песню:

Гэй, хутчэй, давай келіх сюды.

Гэй, булі-люлі, гэі люлі-булі.

Ты маладзец. І я чуў ад людзей

Што ты адзін—незвычайны круцель!..

— Нядрэнна спяваюць, дальбог!—сказаў Вамба, спрабуючы падцягнуць прыпеў.—Але скажы на ласку, хто-б мог чакаць такіх спеваў у глухую поўнач у келлі пустэльніка!

— Што-ж тут дзіўнага,—сказаў Гурт,—усім вядома, што тутэйшы алтарнік вясёлы хлапец і сваімі рукамі пераводзіць ледзь не ўсю дзічыну, якая трапляецца ў гэтых месцах. Гавораць, быццам лясны вартаўнік скардзіўся на яго свайму начальству, і калі пустэльнік не будзе трымаць сябе больш прыстойна, яго хочучь пазбавіць манахаўскага сану і зняць з пасады.

Пакуль яны гутарылі, Локслі так стукнуў у дзверы, што пустэльнік і яго госць адразу спынілі спевы.

— Клянуся ружанцам,—прагаварыў пустэльнік, раптам абарваўшы звонкія раскаты свайго моцнага голасу,—вось стукаюцца яшчэ больш познія госці. Нядобра будзе, калі яны нас застануць у такіх прыемных занятках. У кожнага чалавека ёсць нязычлівыя людзі, шаноўны Гультай; і, чаго добрага, злыя языкі скажуць, што я не табе аказаў гасціннасць, не прыняў зморанага падарожніка і не прабывў з ім гадзіны тры начнога часу, а сам п'янстваваў і распуснічаў, што несумяшчальна ні з маім званнем, ні з маім характарам.

— Вось агідны паклёп! — сказаў рыцар. — Пападзіся мне пад руку такі паклёпнік, я яго правучу як след. Аднак гэта праўда, святы алтарнік, што ў кожнага чалавека ёсць во-рагі. І ў тутэйшым краі ёсць такія людзі, з якімі я з большай ахвотай гаварыў-бы праз краты майго забрала, чым з адкрытым тварам.

— Дык надзявайце хутчэй на галаву свой жалезны гаршчок, сябра Гультай, ды паспяшайся, наколькі дазваляе твая натура, а я тымчасам прыбяру гэтыя алавяныя пляшкі. Тое, што ў іх было наліта, неяк дзіўна шабоўтаецца цяпер у маёй галаве... а каб не чуць было бразгату пасуды... таму што ў мяне сапраўды трасуцца рукі, падцягні мне на той голас, якім я зараз заспяваю... усёроўна якія словы... я і сам-то не вельмі добра іх памятаю...

Сказаўшы гэта, ён зычным голасам зацягнуў „З глыбіні возвах...“ і пад шумок пачаў прыбіраць сляды банкетойкі, а рыцар, смяючыся ад душы, апранаў сваё ўзбраенне і старанна падцягваў гаспадару кожны раз, як паспяваў прыдушыць рогат.

— Што ў вас за чортава ютраня ў такі позні час? — пачуўся голас з-за дзвярэй.

— Даруй вам божа, сэр вандроўнік! — адказаў пустэльнік, з-за ўзнятага шуму, а можа, і з п'яных вачэй не спа-знаўшы гэты голас, які быў яму вельмі добра знаёмы.

— Ідзіце сваёю дарогаю, у імя бога і святога Дунстана, і не перашкаджайце мне і вялебнаму сабратау майму чытаць малітвы.

— Ці не з глузду ты з'ехаў, манах? — адказаў голас знадворку. — Адамкні, гэта я, Локсл!

— А-а! Ну, акурат, усё добра! — сказаў пустэльнік, звяртаючыся да гасця.

— Гэта-ж хто такі? — запытаў Чорны Рыцар. — Для мяне вельмі важна гэта ведаць.

— Хто такі?.. Я-ж табе кажу, што сябра! — адказаў пустэльнік.

— Які такі сябра? — вымагаў рыцар. — Можа ён табе сябра, а мне вораг.

— Які сябра?—сказаў пустэльнік.—Гэта, ці ведаеш, такое пытанне, якое лягчэй задаць, чым адказаць на яго. Які сябра?.. Ды вось, калі добра скеміць, гэта той самы дабрак, сумленны вартаўнік, пра якога я табе нядаўна гаварыў.

— Разумею,—прагаварыў рыцар,—значыцца, ён такі-ж сумленны вартаўнік, як ты пабожны манах? Адчыні-ж яму дзверы, а то ён сарве іх з завес.

Між тым, сабакі, якія спачатку ўзнялі шалёны брэх, цяпер пазналі па голасу таго, хто стаяў за дзвярыма, і сціхлі, а замест таго, пачалі драпацца ў дзверы і вісчаць, відаць жадаючы, каб прыйшоўшага хутчэй упусцілі.

Пустэльнік зняў з дзвярэй завалы і ўпусціў Локслі і абодвух яго спадарожнікаў.

— Слухай, ойча,—сказаў іёмен, увайшоўшы і ўбачыўшы рыцара,—гэта што за сабутыльнік у цябе ў гасцях?

— Гэта манах нашага ордэна,—адказаў пустэльнік, пакачваючы галавою,—мы з ім усю ноч малітвы чыталі.

— Напэўна ён служба ваяўнічай царквы,—адказаў Локслі,—гэта брацін цяпер усюды сустракаецца. Я табе гавару, манах адлажы свае ружанцы ў бок і бярыся за дубінку. Нам цяпер кожны чалавек дарагі, усёроўна, ці духоўнага звання ці свецкага. А ты здаецца, ашалеў,—дадаў Локслі, адводзячы пустэльніка ў бок і прыцішаючы голас.—Як-жа можна прыняць у госці зусім невядомага рыцара? Ці ты запамятаў артыкулы нашага статута?

— Як невядомага?—смела адказаў манах.—Я яго добра ведаю, не горш, як жабрак сваю міску.

— Як-жа яго завуць?—запытаў Локслі.

— Як яго завуць?—паўтарыў пустэльнік.—А завуць яго сэр Антоні Скрэбльстон... Вось яшчэ! Буду я піць з чалавекам, не ведаючы як яго завуць!

— Ты, брат, вельмі шмат піў сёння,—сказаў іёмен,—і таго і глядзі, вельмі шмат балбатаў.

— Сябра іёмен,—сказаў рыцар, падыходзячы да іх,—не злуйся на вясёлага гаспадара. Ён аказаў мне гасціннасць, гэта праўда, але калі-б ён не згадзіўся так паступіць, я-б прымусіў яго гэта зрабіць.

— Ты-б прымусіў?— сказаў пустэльнік.— Вось пачакай, зараз я перамяню сваю шэрую хламіду на зялёную камзэльку, і тады так аддубашу цябе дубінкай па галаве, што спазнаеш які я малайчына.

З гэтымі словамі ён скінуў з сябе шырокую расу і, застаўшыся ў чорнай палатнянай фуфайцы і сподніках, уміг апрагнуў зялёны каптан і такія-ж штаны.

— Дапамажы мне, калі ласка, зашнуравацца на ўсе петлі,— сказаў ён, звяртаючыся да Вамбы,— за працу я табе паднясу чарку моцнага віна.

— Дзякую за ласкавае слова,— адказаў Вамба,— толькі ці не грэх мне будзе дапамагаць табе ператварацца з сватога пустэльніка ў ляснога бадзягу?

— Не бойся,— сказаў пустэльнік,— Варта мне паспавядаць свае зялёныя грахі свайму шэраму балахону і ўсё будзе добра.

— Амані!— сказаў блазен.— Суконнаму грэшніку належыць мець справу з палатняным духоўнікам, так што за адно няхай ужо твой балахон дасць адпушчэнне грахоў і маёй куртцы.

Гаворачы гэта, ён дапамог манаху зацягнуць шнуркі ў безліч петляў, якія злучалі штаны з фуфайкай.

Пакуль яны гэта рабілі, Локслі адвёў рыцара ў бок і сказаў яму:

— Не адмаўляйцеся, сэр, вы той самы рыцар, які вырашыў перамогу ў карысць англічан, супроць чужаземцаў на другі дзень турніру ў Ашбі.

— Што-ж з таго, калі ты адгадаў, сябра іёмен?— сказаў рыцар.

— У такім выпадку,— адказаў іёмен,— я мог-бы лічыць вас прыхільнікам слабейшай партыі?

— Такі просты абавязак кожнага сапраўднага рыцара,— сказаў Чорны Рыцар,— і мне было-б крыўдна, калі-б пра мяне думалі інакш.

— Але для маіх мэтаў,— сказаў іёмен,— мала таго, каб ты быў добрым рыцарам; трэба каб ты быў у дадатак і добрым англічанінам. Тое, аб чым я хачу пагаварыць з табою датычыць, бадай, і кожнага сумленнага чалавека, але ў аса-

блівасці яно абавязкова для кожнага прыроднага сына гэтай краіны.

— Наўрад ці знойдзеца чалавек,—адказаў рыцар,—якому Англія была-б даражэй, чым мне.

— З ахвотаю веру гэтаму,—сказаў іёмен.—Паслухай, я табе раскажу аб адным прадпрыемстве, у якім ты можаш прыняць пачэсны ўдзел, калі ты сапраўды такі, якім здаешся мне. Справа вось у чым. Банда нягоднікаў, пераапанутых у адзēju людзей куды чысцей сябе, завалодала адным знатным англічанінам, па прозвішчу Седрык-Саксонец, а таксама яго выхаванкай і сябром Атэльстанам Қонінгсбургскім і павязла іх у адзін з замкаў, што знаходзіцца ў гэтым лесе, які называецца Торкільстон. Скажы мне, як добры рыцар і добры англічанін, хочаш дапамагчы нам выручыць іх?

— Мой абавязак гэта зрабіць,—адказаў рыцар,—але мне хацелася-б ведаць, хто ты, што просіш дапамогі ў іх карысць?

— Я,—сказаў іёмен,—нязнатны чалавек; але я сябра мае бацькаўшчыны і тых, хто любіць яе. Будзь здаволены пакуль гэтымі весткамі аб маёй асобе, тым больш, што і сам ты хочаш заставацца безыменным. Аднак павер, што маё шчырае слова гэтак-жа вернае, як калі-б я насіў залатыя шпору.

— Гэтаму я з ахвотаю паверу—сказаў рыцар,—я прывык вывучаць чалавечыя фізіяноміі, а на тваім твары бачу шчырасць і цвёрдую волю. Таму больш не буду ні аб чым цябе распытваць, а проста дапамагу табе выпусціць на волю тых палонных, пасля чаго, спадзяюся, мы з табою пазнаёмімся бліжэй і, растаючыся, будзем здаволены адзін адным.

Пустэльнік канчаткова пераапануўся. Вамба, вызвалены ад абавязкаў камердынера, перайшоў на другі канец хаціны і мімаходам пачуў канец гутаркі.

— Вось як,—шапнуў ён Гурту,—у нас, значыцца, будзе новы саюзнік! Будзем спадзявацца, што адвага гэтага рыцара акажацца не такой фальшывай манетай, як пабожнасць пустэльніка.

Пустэльнік паспеў узяць усе прыналежнасці іёмена, прывесіў сабе меч, шчыт на руку ўзяў у рукі лук, калчан са стрэламі, а цераз плячо перакінуў цяжкі бердыш. Ён вый-

шаў наперадзе ўсіх з хаціны, потым старанна замкнуў дзверы, а ключ засунуў пад парог.

— А што, брат, прыгодны ты цяпер для справы,—запытаў Локслі,—ці хмель усё яшчэ шуміць у цябе ў галаве?

— Шуміць то шуміць,—адказаў манах,—але варта толькі хлебануць вады з купелі святаго Дунстана, і ўсё зараз як рукой зніме. У галаве, праўда, гудзе штосьці і ногі мяне не слухаюць, але ўбачыш як усё гэта мігам пройдзе.

З гэтымі словамі ён пайшоў да каменнага басейна, прыпаў да яго ротам і піў так доўга, як быццам задумаў выпіць усю чашу.

— Здаралася табе калі-небудзь выпіваць столькі вады, свята алтарнік з Копмангерста?—запытаў Чорны Рыцар.

— А вось, бачыш, аднойчы здарылася, што мая бочка з віном рассохлася і віно выцекла беззаконным шляхам; тады мне не было чаго піць акрамя вады, я і піў з святой крывіцы; а з таго часу не здаралася,—адказаў манах.

Тут ён апусціў руку ў ваду, потым галаву і абмыў такім чынам усе сляды паўночнай папойкі.

Працверазіўшыся канчаткова, вясёлы пустэльнік ухапіў свой цяжкі бердыш трыма пальцамі і, круцячы яго над галавой, як кіёк, закрываў:

— Дзе яны агідныя зладзеі, якія ўвозяць дзяўчат супроць іх волі? Хай мяне д'ябал возьме, калі я не спраўлюся з цэлым тузінам такіх агіднікаў!

— Ты і лаяцца ўмееш, свята алтарнік?—сказаў Чорны Рыцар.

— Досыць мяне ў алтарнікі залічаць!—засупярэчыў яму пераапануты манах.—Я толькі да таго часу манах, пакуль у мяне раса на плячах... А як папаў у зялёны каптан, дык магу п'янстваваць і лаяцца не горш любога лесніка заходніх акруг!

— Ідзі нзперад, балака,—сказаў Локслі,—ды памаўчы крыху; ты сёння шуміш, як цэлы натоўп манахаў на кушцю, калі айцец ігумен улёгся снаць... Прайдзем і вы, панове, марудзіць няма чаго. Паспяшайма, трэба хутчэй сабраць сілы. Усё такі мала ў нас будзе народу, калі давядзецца браць прыступам замак Рэджнынальда Фрон дэ-Бёфа.

— Што?—ускрыкнуў Чорны Рыцар.—Дык гэта Фрон дэ-Бёф выходзіць зараз на гасцінец і бярэ ў палон мірных людзей? Хіба ён стаў злодзеём і прыгнятацелем?

— Прыгнятацелем ён заўсёды быў,—сказаў Локслі.

— А што да зладзейства,—падхапіў манах,—дык добра, каб ён хоць на палову быў такі сумленны, як шмат хто з знаёмых мне зладзеяў.

— Ідзі, ідзі, манах, і маўчы,—сказаў іёмен,—лепш-бы ты больш уважліва правёў нас на зборнае месца, чым балбатаць тое, чаго не трэба гаварыць для прыстойнасці і асцярожнасці.

РАЗДЗЕЛ ХХІ

ТАБЕ час ужо выязджаць ад нас, сэр Морыс,—гаварыў храмоўнік рыцару дэ-Брасі,—цяпер пара прыступіць да другой часткі тваёй містэрыі і адыграць ролю рыцара-вызвалцеля.

— Не, я перадумаў,—сказаў дэ-Брасі,—я да таго часу не расстануся з табою, пакуль здабыча не будзе дастаўлена цэлаю ў замак Фрон дэ-Бёф. Тады я з'яўлюся перад лэдзі Равенай у маім сапраўдным выглядзе і спадзяюся так зрабіць, каб яна прыпісала майму гарачаму палу той гвалт, які я зрабіў.

— А з якой прычыны ты змяніў свой першапачатковы план, дэ-Брасі?—запытаў храмоўнік.

— Гэта цябе не датычыць.

— Спадзяюся, аднак, сэр рыцар, што такая перамена адбылася не адтаго, што ты запозрыў мяне ў несумленных намерах, пра якія табе стараўся нагаварыць Фіц-Урс?

— Што я думаю, тое няхай і застанеца пры мне.

— Чаго табе баяцца?—не спыняўся храмоўнік.—Ты-ж ведаеш, якія зарокі накладае наш ордэн?

— Яшчэ-бі! Але я ведаю таксама, як гэтыя зарокі выконваюцца. Досыць, сэр рыцар, я не адважуся ні ў чым пакладацца на тваё сумленне.

— Дык ведай-жа, прынамсі,—сказаў храмоўнік,—што я ніколькі не цікаўлюся тваёй снівокай красуняй. У адным атрадзе з ёю ёсць другая, якая мне куды больш падабаецца.

— Як?—сказаў дэ-Брасі.

— Сярод палонных ёсць у мяне здабыча не горш твае.

— Значыцца, ты гаворыш аб прыгожай яўрэйцы?—сказаў дэ-Брасі.

— А калі і так,—сказаў Буагільбер,—хто можа мне супярэчыць у гэтым?

— Наколькі мне вядома, ніхто,—адказаў дэ-Брасі,—хіба толькі зарок аб тым, што не будзеш жаніцца...

— Наконт зароку,—сказаў храмоўнік,—я маю дазвол ад нашага гросмайстра, а што датычыць сумлення.. калі чалавек сваёю рукою забіў да трох сот сарацінаў, здаецца, можна яму не лічыць кожнага дробнага грашка, які можа з ім здарыцца.

— Табе лепш ведаць, якія ты маеш прывілеі,—сказаў дэ-Брасі,—аднак я гатоў быў паклясціся, што грашовыя мяшкі старога яўрэя прывабліваюць цябе куды больш, чым чорныя вочы яго дачкі.

— Тое і другое пасвойму прывабліва,—адказаў храмоўнік.—Аднак, стары яўрэй толькі напалову мая здабыча. Прыдзецца дзяліць яго чырвонцы папалам з Рэджынальдам Фрон дэ-Бёф, які не дасць нам дарма размясціцца ў яго замку.

Пакуль між рыцарамі адбывалася гэта гутарка, Седрык усімі спосабамі стараўся выпытаць ад акружаючай яго варты, што яны за людзі і з якой мэтай зрабілі напад.

— З выгляду вы англічане,—гаварыў ён,—і між тым накінуліся на сваіх землякоў, як сапраўдныя нармандцы! Што-ж вам трэба ад мяне? І навошта ўчыняеце гвалт над мною? Вашы ўчынкі паказваюць, што вы нічым не лепш звераў, няўжо вы хочаце прыпадобіцца бясслаўнай скаціне нават сваім маўчаннем?

Але дарэмна Седрык звяртаўся да свае варты. У людзей, прыстаўленых вартаваць яго, было шмат грунтоўных падстаў маўчаць, а таму ён не мог іх даць ні гнева, ні ўгаворамі. Яны прадаўжалі хутка везці яго наперад, покуль урэшце ў канцы шырокай прысады мільгнуў Торкільстон, старажытны замак, які належыў Рэджынальду Фрон дэ-Бёф.

Як толькі Седрык убачыў абрысы гэтых вежаў і зубчастых шэрых сценаў замка, што абраслі мохам і ўзнімаліся

над акружаючымі іх лясамі, яму адразу стала зразумела здарыўшаеся з ім няшчасце.

— Дарэмна я пакрыўдзіў зладзеяў і разбойнікаў тутэйшых лясоў,— сказаў ён, тым,— што падумаў, быццам вы з іх зграі. Гаварыце, паскудныя сабакі, чаго дамагаецца ваш гаспадар: маёй смерці ці майго багацця?

Варта і на гэтыя словы адказала такім-жа маўчаннем, як на папярэднія, і спынілася толькі перад брамаю замка. Дэ-Брасі тройчы пратрубіў у рог; тады стралкі з лукамі і арбалетамі, якія ўкрылі верх сцяны, пры іх набліжэнні паспяшаліся сысці ўніз, спусціць пад'ёмны мост і ўпусціць гасцей у замак. Варта прымуслі палонных злезці з коняў і адвяла іх у залу, дзе ім наспех прапанавана было снеданне, але ніхто, акрамя Атэльстана, не меў жадання дакрануцца да яды. Між іншым, і яму таксама не далі часу грунтоўна заняцца паланаю ядою, таму што варта дала зразумець Седрыку, што іх запруць у памяшканне, зусім асобнае ад лэдзі Равены.

Супраціўляцца было бескарысна і іх прымуслі прайсці ў вялікі пакой, скляпеністая столь якога апіралася на нязграбныя калоны саксонскага тыпу.

Потым і лэдзі Равену разлучылі з яе дружнай і праводзілі, хоць вельмі ветліва, але не пытаючы яе жадання, у асобны пакой. Такі-ж сумленны гонар быў аказаны і Рэвечы, не гледзячы на просьбы яе бацькі. Стары ў адчай прапанавалі нават грошы, абы толькі дачцы дазволена было застацца пры ім.

Старога адцяглі ад Рэвекі і павялі асобна ад астатніх палонных. Прыслугу абшукалі, абяззброілі і заперлі ў другой частцы замка, а Равену пазбавілі нават уцехі мець пры сабе яе любімую служанку, Эльгіту.

Пакой, куды пасадзілі абодвух саксонскіх правадыроў, у сучасны момант адыгрываў ролю гауптвахты, але ў старыя часы гэта была галоўная зала замка.

Седрык усхвалявана хадзіў узад і ўперад па пакою, а яго сябра, якому прыродная апатыя замяняла цяпенне і філасофскую цвёрдасць духу, абьякава адносіўся да ўсяго, акрамя нязручнасцей данай хвіліны. Але і гэта

яго так мала трывожыла, што ён больш маўчаў, толькі рэдка адказваючы на ўзбуджаную і гарачую гаворку Седрыка.

— Выпадак досыць сумны!—уздыхнуў Атэльстан,—але спадзяюся, што яны прызначашь усё-такі досыць памяркоўны выкуп. Ва ўсякім выпадку, наўрад ці маюць яны на ўвазе марыць нас голадам. Аднак я думаю, што ўжо поўдзень, а я не бачу віякай падрыхтоўкі да абедна. Паглядзіце ў акно, шляхетны Седрык, і пастарайцеся адгадаць па напрамку сонечных праменьняў, ці хутка поўдзень?

— Лепш было-б нам мірна і вольна есці хатнія харчы, чым прывыкаць да заморскіх ласункаў, ахвота да якіх і звязала нас па руках і па нагах і аддала ў няволю чужаземцу!

— Мне цяпер і самая простая яда здалася-б ласункам,—сказаў Атэльстан.

Покуль саксонца аддаваўся сумным марам, дзверы іх турмы адчыніліся і ўвайшоў буфетчык з белым посахам, адзнакай свайго звання. Гэты паважны саноўнік урачыстаю хадомою ўвайшоў у залу, а за ім чацвёра служак уняслі стол, устаўлены ядою, выгляд і пах якіх мігам згладзіў у душы Атэльстана ўсе папярэднія ўражанні. Усе слугі, якія прынеслі абед, былі ў масках і плашчах.

— Гэта што за маскарад?—сказаў Седрык.—Ці не думаеце вы, што мы не ведаем хто забраў нас у палон? Скажыце гаспадару,—гаварыў ён далей, карыстаючыся выпадкам пачаць перагаворы аб сваім вызваленні,—перадайце вашаму гаспадару, Рэджынальду Фрон дэ Бёф, што адзінай прычынай, якой мы можам сабе растлумачыць учынены над намі гвалт, мы лічым яго незаконнае жаданне абагаціцца за наш кошт. Скажыце яму, што мы гатовы задаволіць яго хці-васць, як паступілі-б у падобных абставінах адносна ўсякага разбойніка па рамяству. Няхай ён вызначыць, які хоча атрымаць выкуп за наша вызваленне, і калі лічба не перавысіць нашых сродкаў, мы яе заплоцім.

Буфетчык, замест адказу, толькі кіўнуў галавою.

— І яшчэ скажыце Рэджынальду Фрон дэ Бёф,—сказаў Атэльстан,—што я пасылаю яму выклік на смяротную бойку і прапаную біцца пешша або конна ў любым зручным месцы

праз восем дзён пасля майго вызвалення. Калі ён сапраўдны рыцар, дык не пасмее пры зручных абставінах ні адмовіцца даць мне здавальненне, ні адкласці час паядынку.

— Перадам рыцару ваш выклік, — адказаў буфетчык, — а пакуль даю вам магчымасць паесці.

Выклік, пасланы Атэльстанам, выказаны быў так нязграбна, што не мог зрабіць належнага эфекту: ён набіў сабе поўны рот яды, так што абедзве сківіцы былі заняты адначасова, прытым гаварыў вельмі павольна, чаму спрыяла яго прыродная нерашучасць, і такім чынам уражанне ад яго адважнай прамовы было значна паслаблена.

Тым не менш Седрык вітаў яе, як безумоўную адзнаку абуджэння ваяўнічага духу ў свайго спадарожніка, абьякаваў яе пачынала яго нерваваць, не гледзячы на ўсю павагу, з якой ён адносіўся да высокага паходжання Атэльстана.

Не паспелі палонныя добра пад'есці, як увага іх была адцягнута ад гэтага надзвычай важнага занятку гукамі рога, у які затрубілі перад брамай замка. Гук гэты паўторан быў тройчы.

Саксонцы страпянуліся, ускочылі з месц і паспяшыліся да акна, але нічога не ўбачылі, таму што акно выходзіла ў двор замка, а гукі рога чуліся з знадворнага боку сцен. Аднак было відавочна, што здарылася нешта важнае, таму што ў тую-ж хвіліну у замку ўзнялася мітусня.

РАЗДЗЕЛ XXII

ІСААКА з іёрка кінулі ў падземную цямніцу, падлога якой прыходзілася значна ніжэй паверхні глебы і нават глыбей, чым дно акружаючага рова, так што там было вельмі вільготна. Святло праходзіла толькі праз адну або дзве невялікія шчыліны, да якіх палонны не мог дастаць рукою. Гэтыя шчыліны прапускарлі вельмі мала святла нават у яркі поўдзень. Іржавыя ланцугі і кайданы, якія засталіся ад папярэдніх вязняў, віселі на сценах цямніцы, а ў кольцах аднаго такога кайдана тырчэлі дзве поўразбураныя косці.

У адным канцы гэтага злавеснага падземля зроблены быў шырокі камінак, на якім былі прымацаваны жалезныя краты, напалову з'едзеныя іржою.

Агульны выгляд цямніцы мог-бы ўстрашыць і больш мужага чалавека, чым Ісаак, але ён быў значна спакайней цяпер, бачачы сапраўдную небяспеку, чым быў у той час, калі знаходзіўся пад уплывам няпэўных страху і выбражаемых жахаў.

Падабраўшы пад сябе сваю вопратку, каб не так было вільготна, стары ўсеўся ў адным з кутоў падзямелля. У такім палажэнні яўрэй прасядзеў гадзіны тры, калі ўрэшце на сходах, якія вядуць у падзямелле, пачуліся крокі. Зарыпелі завалы, завішчэлі іржавыя завесы, нізкія дзверы адчыніліся, і ў цямніцу ўвайшоў Рэджынальд Фрон дэ-Бёф разам з двума сарацінскімі нявольнікамі храмоўніка.

Фрон дэ-Бёф, чалавек высокага росту і моцнага цела-складу, усё жыццё праводзіў на вайне або ў прыватных спрэчках і пабоішчах, і віколі не спыняўся ні перад якімі сродкамі ў пашырэнні свае феадальнае магутнасці. Грозны барон быў-апануты ў скураную куртку, якая шчыльна аблягала яго цела, усю скрэсленую пісугамі і іржавымі плямамі ад яго панцыра. З левага боку за поясам у яго быў кінжал, а з правага вісела цяжкая вязка іржавых ключоў.

Чорнаскурья нявольнікі, якія прыйшлі разам з баронам, былі не ў звычайнай сваёй раскошнай вопратцы, а ў адных вузкіх сарочках і штанах з грубага палатна, і рукавы іх былі закасаны вышэй локцяў, як у мяснікоў, калі яны бяруцца за работу на бойні. У абодвух былі ў руках кошыкі. Увайшоўшы ў цямніцу, яны сталі паабапал дзвярэй, якія Фрон дэ-Бёф уласнаручна замкнуў, двойчы павярнуўшы ключ. Зрабіўшы такую перасцярогу, ён павольна пайшоў праз усё сугарэнне да Ісаака, пільна гледзячы на яго і гэтым поглядам як-бы жадаючы адабраць у яго апошнія прабліскі волі.

Ён спыніўся на тры крокі ад старога і рухам рукі паклікаў аднаго з нявольнікаў. Чорнаскуры прыслужнік падышоў, выняў з свайго кошыка вялікую вагу і некалькі гір, палажыў усё гэта каля ног рыцара Фрон дэ-Бёф і зноў пачціва адышоў да дзвярэй, дзе яго таварыш стаяў усё гэтак-жа нерухома.

— Бачыш ты гэтую вагу?—сказаў барон няшчаснаму палоннаму. Стары слабым голасам адказаў станоўча.

— На гэтай самай вазе, —сказаў бязлітасны барон,—адважыш ты мне тысячу фунтаў срэбра па дакладнаму падліку і вазе, якія азначаны каралеўскай рахунковай палатай у Лондане.

— Праайцец Аўраам!—ускрыкнуў Ісаак,—нечуваная справа вызначыць такую суму. Нават і ў песнях менестрэляў не чуваць аб тысячы фунтах срэбра!.. Ды ў цэлым горадзе Ёрку, абшукай хоць увесь мой дом і дамы усіх маіх супляменнікаў, не знойдзецца і дзесятай долі той сумы срэбра, якую ты з мяне патрабуеш!

— Я чалавек разумны, —адказаў Фрон дэ-Бёф,—і калі ў вас нехапае срэбра, буду задаволены і золатам. Лічачы

па адной мерцы золатам за кожныя шэсць фунтаў срэбра, можаш выкупіць сваю шкуру ад такой кары, якая табе яшчэ і не снілася.

— Злітуйся нада мною, шляхетны рыцар!—ускрыкнуў саак.—Я стары і бедны і бездапаможны. Што табе за карысць Іспраўляць урачыстасць нада мною?.. Не вялікая заслуга раздушыць чарвяка!

— Што ты стары, гэта верна,—сказаў рыцар,—што ты слабы, гэта таксама праўда, але што ты багаты, гэта ўсім вядома.

— Клянуся вам, шляхетны рыцар...—ускрыкнуў стары.

— Не клянися,—перапыніў яго нармандзец.—Гэта падзямелле не месца для жартаў. Тут былі вязні ў дзесяць разоў больш важныя і каштоўныя з цябе і паміралі тут, і ніхто аб гэтым не даведаўся ніколі! Але для цябе прыгатавана смерць павольная і цяжкая, у параўнанні з якой яны паміралі лёгка.

Ён зноў рухам рукі паклікаў нявольнікаў і сказаў ім штосьці ўпоўголаса. Сараціны вылажыл з сваіх кошыкаў некаторую колькасць каменнага вугалю, раздувальныя мяхі бутлю з алеем. Покуль адзін з іх крэсівам высякаў агонь, другі разлажыў вуголле на прасторным камінку, і да таго часу раздуваў мяхамі, пакуль вуголле не разгарэлася дачырвана.

— Бачыш ты, Ісаак,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—гэтыя жалезныя краты над распаленым вуголлем? Цябе паложыць на гэты цёплы ложак, распрануўшы нагала, як быццам ты сабраўся легчы на мяккую пярыну. Адзін з гэтых нявольнікаў будзе падтрымліваць агонь пад табою, а другі стане паліваць цябе алеем, каб не вельмі падгарэлі твае члены. Выбірай, што лепш: лажыцца на гарачы ложак, ці заплаціць мне тысячу фунтаў срэбра? Клянуся галавою майго бацькі, іншага выбару табе не будзе.

— Немагчыма!—ускрыкнуў Ісаак.—Не можа быць, каб такім быў сапраўдны ваш намер!

Нявольнікі, павінуючыся знаку, зноў падышлі да Ісаака, паднялі гаротніка з долу і, трымаючы яго пад рукі, глядзелі на гаспадара, чакаючы далейшых распараджэнняў. Перапу-

жаны стары з жахам пераводзіў вочы з твара барона на твары прыслужнікаў, у надзеі ў кім-небудзь заўважыць хоць іскру жалю, але Фрон дэ-Бёф глядзеў на яго з халоднай і панурай усмешкай. Зірнуўшы на разложаны агонь, над якім збіраліся распяць яго, і пераканаўшыся, што яго кат неўмалімы, Ісаак страціў усю рашучасць.

— Я заплачу тысячу фунтаў срэбра,—прагаварыў ён упалым голасам і, крыху памаўчаўшы, дадаў:—заплачу, зразу-мела з дапамогаю маіх сабратаў, таму што мне прыдзецца, як жабраку, прасіць міласцыню каля дзвярэй нашай сінагогі, каб сабраць такую нечуваную суму... Калі і куды трэба яе ўнясці?

— Сюды,—адказаў Фрон дэ-Бёф,—вось тут ты яе і ўнясеш... прытым я буду прымаць яе на вагу, разумееш? Вагою і падлікам вось на гэтай самай падлозе... Можна ты думаеш, што я з табою расстануся раней, чым атрымаю выкуп?

— А што будзе мне зарукай у тым, што я атрымаю волю, калі выкуп будзе заплочаны?—запытаў стары.

— Досыць з цябе і чэснага слова нармандскага двараніна,—адказаў Фрон дэ-Бёф.

У яўрэя вырваўся глыбокі стогн.

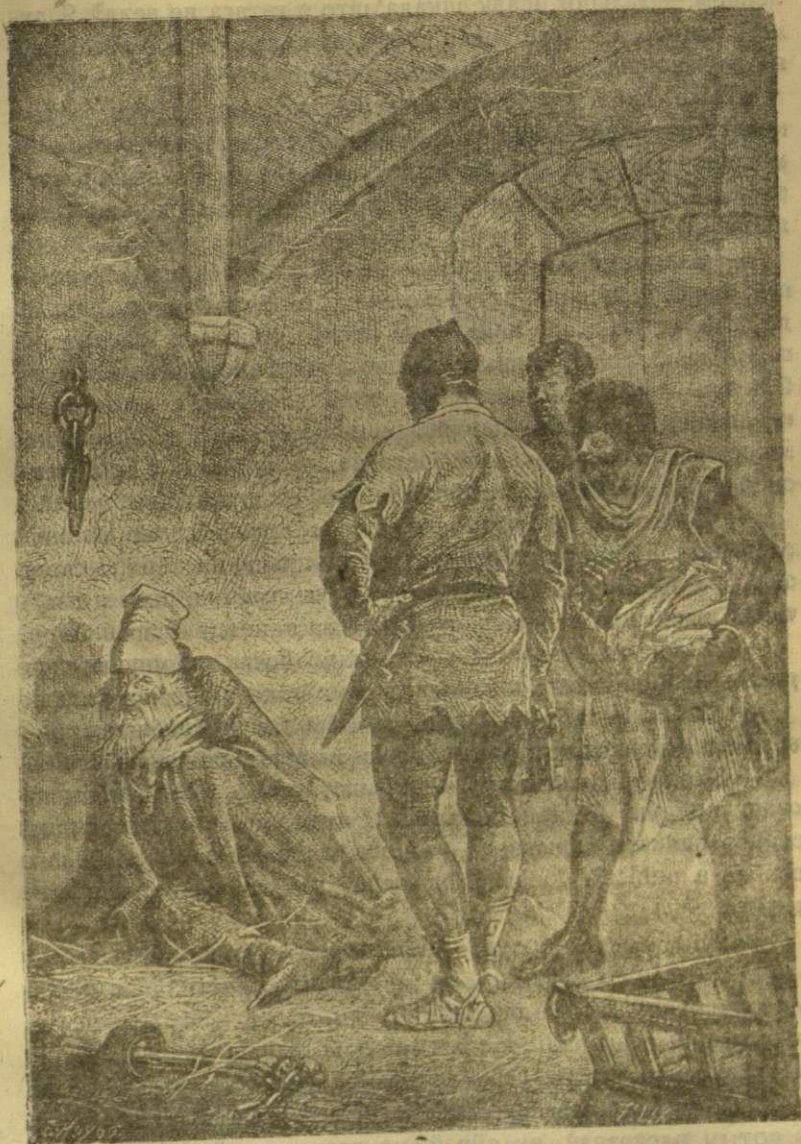
— Разам з маёй воляй,—сказаў ён,—дай ужо мне і волю тых, якія былі маімі спадарожнікамі.

— Калі ты маеш на ўвазе тых саксонскіх балванаў, дык ведай, за іх будучь патрабаваць іншага выкупу, чым за цябе,—сказаў Фрон дэ-Бёф.—Ведай сваю справу, а ў чужыя справы не мяшайся.

— Значыцца,—сказаў Ісаак,—ты адпускаеш на волю толькі мяне ды майго параненага слбра?

— Няўжо,—усклікнуў Фрон дэ-Бёф,—я павінен два разы паўтараць табе, каб ты ведаў сваю справу, а ў чужыя не мяшайся? Табе застаецца толькі выплаціць выкуп, ды хутчэй.

— Няхай дачка мая Рэвека паедзе ў Іёрк,—прагаварыў Ісаак,—вядома з пропускам ад вашага імя, шляхетны рыцар, і так хутка, як толькі можна коннаму чалавеку вярнуцца адтуль назад, увесь скарб будзе дастаўлены сюды, вы можаце яго зважыць і змераць вось тут, на падлозе.

— Твая дачка!..—сказаў Фрон дэ-Бёф, як быццам з здзіўленнем.—Дальбог, Ісаак, шкада, што я гэтага не ведаў. Я думаў, што гэта чорнабровая дзяўчына чужая табе, і прыставіў яе служанкаю да сэра Брыяна дэ-Буагільбера...

Стогн, які вырваўся з грудзей Ісаака, адгукнуўся ва ўсіх кутах скляпення і так здзівіў абодвух сарацінаў, што яны міжволі выпусцілі з рук гаротнага яўрэя. Ён выкарыстаў гэты момант, каб упасці і абняць калені Рэджынальда Фрон дэ-Бёф.

— Сэр рыцар,—ускрыкнуў ён,—бяры ўсё, што патрабаваў; бяры ў дзесяць разоў больш... разбурай мяне, давядзі да жабрацтва... не! Забі мяне сваім кінжалам, сасмаж на гэтым агні... толькі пашкадуй маю дачку, адпусці яе з чэсцю, без крыўды!.. Заклінаю цябе той жанчынаю, якая цябе нарадзіла. Яна жывы партрэт мае памёршае Рахілі, апошні заклад яе каханьня, які мне застаўся... а іх было ў мяне шасціра!.. Не пазбаўляй адзінокага ўдаўца яго адзінае уцехі...

— Я не магу змяніць таго, што здарылася, або павінна здарыцца. Я ўжо даў слова свайму таварышу па зброі, а слова свайго я не змяню. Да таго ж чаму ты думаеш, што з дзяўчынай здарыцца няшчасце, калі яна застанецца Буагільберу?

— Немінуча здарыцца!—ускрыкнуў Ісаак, ламаючы сабе рукі.—Чаго ж іншага чакаць ад храмоўніка, як не жорсткасці!

— Сабака!—закрываў Фрон-дэ-Бёф, бліснуўшы вачыма,—не смей блюзніць супроць ордэна рыцараў сіёнскага храма.

— Разбойнік, нягоднік!—закрываў стары, забываючы на сваю поўную бездапаможнасць і не маючы сілы стрымаць свайго палкага парывання,—нічога табе не дам! Ні аднаго срэбнага пені не ўбачыш ад мяне, покуль не вернеш мне дачку!

— Ці маеш ты розум?—сурова адказаў нармандзец.

— Мне ўсёроўна! Рабі са мною, што хочаш. Мая дачка мне ў тысячу разоў даражэй майго беднага цела, якое ты пагражаеш разарваць. Не бачыць табе майго срэбра!.. Толькі расплаўленым ім заліў-бы я тваю хціваю глотку... Ні аднае срэбнае манеты табе не дам! Бяры маё жыццё, калі хочаш, а потым раскажвай, як яўрэй, не гледзячы ні на якія катаванні, пляваў у твой твар.

— А вось паглядзім,—сказаў Фрон дэ-Бёф.—Ты ў мяне паспрабуеш і агня і вострай сталі! Распранайце яго, нявольнікі, і разапніце ланцугамі паверх кратаў!

Не гледзячы на слабое супраціўленне старога, сараціны сарвалі з яго верхнюю вопратку і толькі што збіраліся распрануць нагала, як пачуліся гукі трубы, двойчы паўтораныя, і такія галосныя, што пранікнулі нават у глыбіню падземелля. У тую-ж хвіліну пачуліся галасы, якія клікалі сэра Рэджнынальда Фрон дэ-Бёф. Люты барон даў знак нявольнікам зноў адзець яўрэя і разам з прыслужнікамі выйшаў з цямніцы.

РАЗДЗЕЛ XXIII

КАЛЯ поўдня дэ-Брасі, дзеля якога спачатку была задумана ўся гэта экспедыцыя, з'явіўся выконваць задуманыя намеры, гэта значыць, дабівацца рукі і пасага лэдзі Равены.

Ён вітаў Равену, здзеўшы свой аксамітны берэт, упрыгожаны залатым аграфам. У той-жа час ён грацыёзным рухам запрасіў яе сесці, і дзеля таго, што яна не садзілася, рыцар зняў пальчатку з свае правай рукі і намерыўся сам падвесці да крэсла лэдзі Равену. Але яна гэстам адхіліла гэту ласкавасць і сказала:

— Калі я знаходжуся ў прысутнасці майго турэмшчыка, сэр рыцар, а абставіны такія, што я не магу думаць інакш... то вязню больш прыстойна выслухаць прысуд стоячы.

— Прабачце, чароўная Равена,—адказаў дэ-Брасі,—вы знаходзіцеся не ў прысутнасці турэмшчыка, а вашага палоннага... З вашых прыгожых вачэй чакае дэ-Брасі таго прысуду, якога вы чакаеце ад яго.

— Я вас не ведаю, сэр,—прагаварыла яна, выпрастаючыся з гордым выглядам глыбока пакрыўджанай жанчыны,—я не ведаю вас, а дзёрзкая фамільярнасць, з якой вы звяртаецеся да мяне на мове, вартай трубадураў, не апраўдвае гвалту, больш прыстойнага разбойніку.

— Ты сама таму прычынай,—гаварыў далей дэ-Брасі ў тым-жа тоне,—прыпісвай сабе самой тое, што ў маіх учынках было недастаткова пачціва, бо цябе я выбраў царыцай майго сэрца і сваёй пуцявою зоркай!

— Паўтараю вам, сэр рыцар, што не ведаю вас, і напамінаю вам, што ні адзін мужчына, які носіць рыцарскі ланцуг і шпору, не павінен дазваляць сабе самавольна навіязвацца безабароннай даме.

— Што я вам незнаёмы, у гэтым сапраўды заключаецца маё няшчасце,—сказаў дэ-Брасі,—аднак дазвольце спадзявацца, што маё імя хоць колькі-небудзь вядома вам: калі менестрэлі і герольды ўсхваляюць рыцарскія геройствы, ці на турнірах, ці на полі бойкі, можа, было пры вас успомнена імя дэ-Брасі?

— Дык і пакінь менестрэлям і герольдам усхваляць цябе, сэр рыцар,—сказала Равена,—ім гэта больш прыстойна, чым табе самому, і скажы мне, які-ж з іх увекавечыць у песні або ў летапісах турніраў, годнае памяці геройства гэтай начы, перамогу, атрыманую над старым і зменькаю бязлівых слуг, а таксама і здабычу, якая дасталася пераможцу—дзяўчыну, што супроць волі завезена ў разбойніцкі замак?

— Вы несправядлівы, лэдзі Равена,—сказаў рыцар, кусаючы сабе губы ў замяшанні і пераходзячы на больш натуральны тон, чужды фальшывай ласкавасці,—будучы самі нячулыя, вы не знаходзіце апраўдання палкасці другога чалавека, хоць-бы гэта палкасць была вклікана вашым хараством.

— Прашу вас, сэр,—сказала Равена,—спыніць гэтыя правомы, вельмі звычайныя ў вуснах вандроўных менестрэляў, а таму зусім не да твара рыцара. Я сапраўды вымушана сесці, таму што вы пачалі такую доўгую песню, што які-небудзь вулічны спявака расцягнуў-бы яе ад сёння да каляд.

— Гордая дзяўчына,—сказаў дэ-Брасі, з прыкрасцю бачачы, што на ўсе яго даборныя ласкавасці яна адказвае пагардліва,—гордая дзяўчына, я табе дакажу, што і мая гордасць не менш твае. Ведай-жа, што я заявіў прэтэнзіі на тваю руку тым спосабам, які найбольш адпавядае твайму нораву. Лягчэй заваяваць цябе са зброяй у руках, чым агульнапрынятымі звычаямі і пачцівымі размовамі.

— Калі пачцівыя размовы прыкрываюць грубыя справы,—сказала Равена,—гэта ўсёроўна, што заперазаць рыцарскі пояс на подлага чалавека. Я не дзіўлюся, што стрыманасць

манер складае для вас такую цяжкась: больш сумленна было бы вам захаваць вопратку і гутарку разбойніка, чым хаваць зладзейскія справы пад маскай далікатных і ласкавых сказаў.

— Твая парада добрая,—сказаў нармандзец,—і я буду на словах адкрыты, што ўсяго лепш апраўдвае адкрытую дзейнасць: хай будзе табе вядома, што не выйдзеш з гэтага замка інакш, чым жонкаю Морыса дэ-Брасі. Ты гордая, Равена, але тым больш ты вартая мне ў жонкі. І якім ікакшым спосабам можаш ты пазбавіцца ад жыцця ва ўбогім драўляным хляве, дзе саксонцы жывуць упокат са сваімі свіннямі, якія складаюць усё іх багацце?

— Сэр рыцар,—адказала Равена,—той хлэй, пра які вы ўспамянулі з такой знявагай, з малых год служыў мне надзейным прытулкам, і паверце, што, калі я яго пакіну, калі гэта калі-небудзь здарыцца, то не інакш, як пад аякунствам такога чалавека, які не стане зняважліва гаварыць пра тое жыллё і пра тые звычаі, сярод якіх я вырасла і выхавалася.

— Я адгадаю вашу думку, лэдзі,—сказаў дэ-Брасі,—хоць вы, можа, думаеце, што сказалі вельмі туманна для майго разумення. Але не думайце, што Рычард Львінае Сэрца калі-небудзь вернецца на свой трон: яшчэ менш таго пэўна, каб яго любімчык Уільфрэд Айвенго падвёў вас да яго і прадставіў, як сваю жонку. Гэты сапернік знаходзіцца пад маёй уладай, і ад мяне залежыць выдаць тайну яго прабывання ў замку Рэджынальду Фрон дэ-Бёф, а калі барон даведаецца пра гэта, яго рэўнасць будзе мець горшы вынік, чым мая.

— Уільфрэд тут?—прагаварыла Равена пагардліва.—Гэта павінна быць так праўдзіва, як тое, што Фрон дэ-Бёф яго сапернік.

Дэ-Брасі з хвіліну пільна глядзеў на яе.

— Ты сапраўды не ведала пра гэта?—сказаў ён.—Значыцца ты не ведала, што ў насілках яўрэя везлі Уільфрэда Айвенго?.. Няма чаго казаць, прыстойны спосаб пераезду для крыжаносца.

Ён пагардліва засмяяўся.

Равена абвяла вачыма наўкола, які-бы шукаючы якой-небудзь падтрымкі і абароны, некалькі разоў пералынна ўскрыкнула і залілася слязьмі. Дэ-Брасі быў крануты гэтай прайвай гора, хоць адчуваў куды больш замяшання, чым спачування. Ён зайшоў так далёка, што адступець было ўжо позна; аднак Равена была ў такім стане, што ні ўгаворамі, ні пагрозамі нельга было на яе ўздзейнічаць. Дэ-Брасі хадзіў узад і ўперад па пакою, то дарэмна стараючыся супакоіць перапужаную дзяўчыну, то раздумваючы, што-ж яму цяпер рабіць.

Калі,—думаў ён,—я дапушчу перамагчы сябе слязьмі, я рызыкую страціць усе тва бліскучыя надзеі, з-за якіх ужо досыць паклапаціўся, ды ў дадатак мяне асмяюць і прынц Ёан і яго вясёлыя прыспешнікі. Аднак я адчуваю, што не гаджуся для ўзятай на сябе ролі. Лейш-бы яна прадаўжала трымацца ўсё гэтак-жа высакамерна!

Раптам зычны гук паляўнічага рога ўварваўся ў пакой.

РАЗДЗЕЛ XXIV

РЭВЕКА чакала вырашэння свайго лёсу, замкнутая ў далёкай адасобненай вежы. Сюды прывялі яе двое замаскаваных зладзеяў, і калі яны ўштырхнулі яе ў невялікі пакой, яна апынулася твар у твар са старою жанчынай, якая, седзячы за пражаю, мармытала сабе пад нос саксонскую песню, у такт верацяну, якое гудзела па падлозе. Пры ўваходзе Рэвекі старая ўзняла галаву і ўставілася на дзяўчыну з такой злоснай зайздрасцю, з якой старасць і брыдота глядзяць на юнацтва і хараство.

— Вымятайся прэч адсюль, стары цвыркун!—сказаў адзін з праваднікоў Рэвекі,—так загадаў нам шляхетны гаспадар. Ачысьць гэты пакой, ён спатрэбіўся для госці чысцей з цябе.

— Так,—прабурчэла старая,—вось як цяпер узнагароджаюць за службу. Быў час, калі аднаго майго слова было досыць, каб лепшага воіна з вашага брата ссадзіць з месца і прагнаць з двара; а цяпер мне прыходзіцца выбірацца па загаду першага прайдзісвета-конюха.

— Тут разважаць няма чаго, панна Урфрыда,—сказаў другі,—выходзь і ўсё тут. Барскія загады трэба выконваць

хутчэй. Быў твой час, ды мінуў. Ты цяпер усёроўна, што стары баявы конь, пушчаны пасвіцца на голы верасок: у былыя гады ўсякія курбеты вырабляла, а цяпер хоць труш-ком хадзі і то добра. Ну ну, пашавельвайся!

— Абодва вы паганьня сабакі,—сказала старая,—і пахаваюць вас у сабакарні! Забі мяне гром, калі я пайду з свайго ўласнага пакоя раней, чым скончу сваю пражу.

— Наконт гэтага можаш сама гаварыць з гаспадаром,—сказаў конюх і пайшоў разам са сваім таварышом, пакінуўшы Рэвеку адну з старою, якой мімаволі навізалі яе кампанію.

— Што за д'яблавы справы яны яшчэ задумалі?—гаварыла старая, бубнячы сабе пад нос і скоса паглядаючы на Рэвеку злоснымі вачыма.—Аднак, здагадацца няцяжка: прыгожыя вочы, чорныя кучары, скура, як белая папера. Чу-жазетка, здаецца,—гаварыла яна далей, аглядваючы гарнітур і галаўны ўбор Рэвекі.—З якой краіны? Сарацінка будзеш ці егіпцянка? Што-ж ты не адказваеш? Калі ўмееш плакаць, нябозь, умееш і гаварыць?

— Зрабі вялікую ласку,—сказала Рэвека,—скажы мне, чаго мне яшчэ чакаць; мяне прыцяглі сюды сілком, але я не ведаю, ці не забіць яны мяне хочучь.

— Узяць тваё жыццё, мілая?—адказала старая. —Што-ж ім за радасць пазбаўляць цябе жыцця? Не, павер майму слову, для твайго жыцця ніякай небяспекі не будзе. А зробіць з табою тое, што зрабілі з радавітымі саксонскімі дзяўчатамі.

— Ці нельга як-небудзь выратавацца? Хіба няма спосабаў уцячы адсюль?—сказала Рэвека.

— І не думай,—сказала старая,—адсюль толькі і ёсць адзін спосаб пайсці—памерці. Бывай. Маё прадзівя скончылася, а тваё толькі пачынаецца.

— Пастой, пачакай,—узмалілася Рэвека,—застанься тут, сварыся на мяне, лайся, толькі не ідзі...

— Прысутнасць самой маткі боскай не была мне абаронай,—адказала старая, паказваючы на стаяўшы ў куце вобраз.—Вось яна стаіць... паглядзім, ці выратуе яна цябе ад лёсу, які цябе чакае!

Старая пайшла. Выходзячы, яна замкнула за сабою дзверы, і Рэвека чула, як яна павольна спускаючыся са сходаў, бурчэла і праклінала круцізну кожнай ступенькі.

Рэвецы ўяўляўся лёс, яшчэ больш жахлівы, чым Равене, таму што не было чаго чакаць, каб з ёю асабліва цэрамоніліся. Затое на баку яўрэйкі была тая перавага, што прывычка разважаць і прыроджаная сіла характару лепш падрыхтавалі яе да барацьбы з небяспекамі.

Перш на перш яна ўважліва агледзела пакой; але пераканалася, што тут няма адкуль чакаць ратунку: ні патаемных дзвярэй, ні патаемнага ходу ў падлозе не аказалася, і пакой, відаць, не меў сувязі з астатнімі пабудовамі, а быў акружаны круглымі сценамі адзінокай вежы. З сярэдзіны дзверы не запіраліся ні на ключ, ні на зашчэпку. Адзінае акно адчынялася на агароджаную пляцоўку наверху вежы, і ў першую хвіліну гэта было Рэвецы надзеяю на магчымасць уцячы адсюль. Але яна той-жа час пераканалася, што адтуль не было ходу ні ў якія іншыя будынкі, а было гэта нешта ў выглядзе балкона ці адзінокай тэрасы, агароджанай балясамі з дзіркамі або бойніцамі, дзе можна было паставіць некалькі стралкоў і з іх дапамогаю абараняць сцяну замка з гэтага боку.

Дзверы ціха адчыніліся, і ў пакой павольна ўвайшоў мужчына высокага росту, апрануты таксама, як бандыты, што захапілі яе ў палон. Увайшоўшы, ён зачыніў за сабою дзверы. Яго капялюш, насунуты на лоб, скрываў верхнюю частку яго твара, а астатнюю ён закрываў крысою свайго плашча. У такім выглядзе стаяў ён перад перапалоханай Рэвекай, і, здавалася, сам не мог растлумачыць прычыну свайго з'яўлення, так што Рэвека прымусіла сябе адважыцца пачаць гутарку. Спешна зняўшы з сябе два дарагія бранзалеты і маністы, яна працягнула іх разбойніку, натуральна мяркуючы, што задаволіўшы яго хцівасць, яна можа задобрыць яго.

— Вось вазьмі, мой сябра, — сказала яна, — і злітуйся над мною і маім старым бацькам! Гэтыя рэчы каштоўныя, але яны нішто ў параўнанні з тым, што ён дасць табе, калі ты адпусціш нас з гэтага замка чэсна і бяскрыўдна.

— Прыгожая кветка Палестыны,—адказаў разбойнік,— гэтыя ўсходнія перлы уступаюць белаце тваіх зубоў; гэтыя маністы блішчаць, але ім не зраўняцца з тваімі вачамі, а я з таго часу, як узяўся за гэтае вольнае рамяство, даў зарок заўсёды цаніць хараство вышэй багацтва.

— Вазьмі выкуп і адпусці нас!—сказала Рэвека.—Наша золата купіць табе ўсякія радасці, а калі ты нас пакрыўдзіш, ты сам будзеш каяцца. Мой бацька з ахвотаю дасць табе ўсё, што ні папросіш, і калі ты зможаш добра распарадзіцца нашым багаццем, з дапамогаю яго можаш дабіцца даравання ўсіх мінулых правінасацей і паставіць сябе ў такое палажэнне, каб больш не спатрэбілася здабываць сродкі для жыцця незаконным шляхам.

— Добра сказана,—прагаварыў разбойнік пафранцузску, не ўмеючы, відаць, добра падтрымліваць гутарку, пачатую Рэвекай пасаксонску,—але ведай, светлая лілея з даліны Бака, што твой бацька знаходзіцца ў руках спрактыкаванага алхіміка, які зможа ператварыць у срэбра і золата нават іржавыя краты турэмнай печы. Шаноўнаму Ісааку робяць цяпер такую аперацыю, якая выцісне з яго ўсё, што ёсць у яго каштоўнага, і для гэтага не трэба ні мае просьбы, ні твайго малення. Твой-жа выкуп павінен быць выплачаны хараством і каханнем, і я іншай манеты не прызнаю.

— Ты не разбойнік,—сказала Рэвека таксама пафранцузску.—Ні адзін разбойнік у гэтым краі не ўмее гаварыць на тваёй мове. Ты не разбойнік, а проста нармандзец, можа нават, шляхетнага паходжання... Будзь-жа сапраўды шляхетным на справе, і скінь гэту маску крыўды і гвалту!

— Ты добра ўмееш адгадваць,—сказаў Брыян дэ-Буагільбер, аднімаючы плашч ад твара.—Так, я не разбойнік. Я такі чалавек, які хутчэй здольны ўвешаць твае рукі і шыю перлам і брыльянтамі, чым пазбавіць цябе гэтых упрыгожанняў.

— Дык чаго-ж табе трэба ад мяне?—сказала Рэвека.
Вочы храмоўніка бліснулі.

— Слухай,—сказаў ён,—я цябе заваяваў уласнай зброяй, і ты абавязана мне павінавацца, па законах усіх краін і народаў.

— Адыдзі,—сказала Рэвека,—адыдзі і выслухай мяне. Ты можаш перамагчы мяне гвалтам, але я праслаўлю тваю подласць, храмоўнік, з аднаго канца Еўропы да другога! Забавоны тваіх сабратаў зрабляць для мяне тое, чаго я не дамаглася-б ад іх літасці. У кожнай прэсепторыі, кожнаму капітулу твайго ордэна будзе вядома, што ты, як ерэтык, саграшыў з яўрэйкаю.

— Вось дасціпная яўрэйка!—ускрыкнуў храмоўнік, добра разумеючы, што яна гаворыць праўду; у статусе яго ордэна сапраўды былі такія артыкулы, якія самым дакладным чынам асуджалі і строга каралі за інтрыгі, падобныя той, якую ён пачаў цяпер, і былі нават выпадкі, калі за гэта выганялі рыцараў з ордэна, пакрываючы іх ганьбаю.

— Ты вельмі разумная,—сказаў ён,—але моцна-ж прыдзеца табе крычаць, калі хочаш, каб твой голас быў чутны за жалезнымі сценамі гэтага замка. А ў сярэдзіне гэтых сцен усёроўна—плач, заклікай да правасуддзя, кліч на дапамогу, твой лямант замрэ і нікому не будзе чуваць. Толькі адно можа выратаваць цябе, Рэвека: падначалься свайму лёсу.

— Падначаліцца майму лёсу! — сказала Рэвека.— Ты—подлы чалавек, вералом і трус! Пагарджаю табою, брыджуся цябе!.. Вось мой сродак выратавання... нават адсюль!

З гэтымі словамі яна адчыніла акно, ускочыла на балясы і спынілася на самым краі над бяздоннем. Буагільбер не чакаў ад яе такога адважнага ўчынку.

Ён рвануўся уперад, але яна ўскрыкнула:

— Заставайся на месцы, горды рыцар, або падыдзі, калі хочаш... але ведай, што калі ты падступіш яшчэ на адзін крок, я кінуся адсюль уніз.

Храмоўнік здрыгануўся: яго рашучасць, якая ніколі не адступала ні перад чымі пакутамі, змянілася здзіўленнем перад мужнасцю дзяўчыны.

— Сыдзі,—сказаў ён,—сыдзі назад. Клянуся, я не зраблю табе ніякай крыўды!

— Я табе не веру, храмоўнік,—сказала Рэвека,—ты навучыў мяне шанаваць па заслуге дабрачыннасць твайго ордэна.

— Ты несправядліва да мяне!—ускрыкнуў храмоўнік з шчырым запалам.—Клянуся, што ты не будзеш мною па-

крыўджана!.. Калі не для сябе, хоць дзеля бацькі твайго перастань... Я буду яму сябром... а тут, у гэтым замку, яму патрэбен будзе магутны абаронца.

— Гора маё,—сказала Рэвека,—гэта я ведаю... але ці можна табе паверыць?

— Няхай мой герб перавернуць навыварат і зганьбяць маё імя,—сказаў Брыян дэ-Буагільбер,—калі дам табе повад на мяне скардзіцца. Я свайму слову не здраджаў ніколі.

— Ну, добра, я табе паверу... да некаторай ступені,—сказала Рэвека, саскочыўшы з краю балясаў і спыніўшыся

каля аднае з бойніц.—Тут я і буду стаяць,—прадаўжала яна,—а ты заставайся там, дзе стаіш, і калі ты хоць на адзін крок скароціш адлегласць між намі, то ўбачыш, што я хутчэй памру, чым паверу сумленню храмоўніка!

Голас яе не здрыгануўся і шчокі не пабялелі ад жаху перад блізкасцю смерці; наадварот, упэўненасць, што яе лёс цяпер у яе ўласных руках і што яна зможа знайсці ў смерці ратунак ад здзекаў, надала яшчэ больш жывы румянец яе смугламу твару і яшчэ большы бляск яе бліскучым вачам. Буагільбер падумаў, што ніколі яшчэ не бачыў таго адухоўленага хараства.

— Памірымся, Рэвека,—сказаў ён.

— Памірымся, калі хочаш,—адказала яна,—але толькі на такой адлегласці.

— Табе больш няма чаго баяцца мяне,—сказаў Буагільбер.

— Я і не баюся цябе,—сказала яна,—з літасці таго, хто пабудаваў гэту вежу так высока, я цябе не баюся.

— Ты несправядліва да мяне,—сказаў храмоўнік.—Я ад прыроды зусім не такі, якім ты мяне бачыла. Жанчына навучыла мяне жорсткасці, і я помсціў заўсёды жанчынам... але не такім як ты. Выслухай мяне, Рэвека. Ні адзін рыцар не браўся за баявое кап'ё з сэрцам больш адданым сваёй даме, чым я быў адданы той, якую любіў. Яна была дачка дробна-маянтковага барона, і ўсё іх багацце заключалася ў поўразбуранай вежы, у бясплодным вінаградніку, ды ў некалькіх дзесяцінах неўрадлівых пясчаных раўнін у ваколіцах Бардо; але імя яе стала вядома ўсюды, дзе адбываліся баявыя геройствы і прагучэла мацней, чым імёны многіх дзяўчат, за якімі абяцалі ў пасаг цэлыя графствы... Так,—гаварыў ён далей усхвалявана, ходзячы ўзад і ўперад па вузкай пляцоўцы і як-бы забыўшыся аб прысутнасці Рэвекі,—так, мае геройскія ўчынкі, небяспекі, пралітая кроў мая праславіла імя Адэлаіды дэ-Монтэмар ад Кастыліі аж да Візантыйскага двара! І як-жа яна мне адплаціла за гэта? Калі я вярнуўся да яе з трафейамі, купленымі цаною ўласнае крыві і цяжкае працы, я застаў яе замужам за гаскон-

скім дваранінам, імя якога было нават невядома за межамі яго ўбогага маёнтка. А я шчыра кахаў яе і горка адплаціў за сваю зганьбаваную вернасць! Але мая помста адбілася ўсё-ж цяжэй на мне самім. З таго дня я адмовіўся ад жыцця і ўсіх вязей, якія прывязвалі да яе чалавека... Я не буду мець свайго прытулку... я пазбаўлены ўцехі мець каханую жонку... На старасць у мяне не будзе свайго цёплага кута. Пахаваюць мяне самотна... Я памру без патомства, і не будзе каму прадаўжаць старадаўні род Буагільбераў. Каля ног майго апекуна я склаў усе правы на самастойнае жыццё... адмовіўся ад свае незалежнасці. Храмоўнік толькі па імені не раб—ён жыве, дзейнічае і дышае па волі і загадах другой асобы.

— Якую карысць вам дае такое поўнае адмаўленне?— сказала Рэвека.

— Магчымасць помсты,—ускрыкнуў храмоўнік,—і яшчэ шырокія гарызонты шукання сабе пашаны!

— Дрэнная ўзнагарода.

— Не гавары гэтага!—сказаў храмоўнік.— Не, помста ёсць радасць багоў! І калі праўда, як упэўніваюць папы, што багі захоўваюць гэта права для сябе саміх, то гэта таму, што яны яго лічаць вельмі каштоўнай перавагай, каб аддаваць яго простым смяротным...

— А пашана да сябе! Гэта такая спакуса, якая здольна трывожыць чалавечую душу нават сярод шчасця...

Памаўчаўшы з хвіліну, ён пачаў гаварыць далей:

— Рэвека, тая, што аддала перавагу смерці перад ганьбою, павінна мець душу гордую і сільную. Ты павінна стаць маёю... Не, не палохайся,—дадаў ён,—я разумею не інакш, як з тваёй згоды і па тваёй добрай волі. Ты павінна згадзіцца падзяліць са мною надзеі больш шырокія чым тыя, што прадстаўляюцца з вышні трона. Выслухай мяне, перш, чым адкажаш і абмяркуй перш, чым адмаўляцца... Рыцар храма траціць, як ты праўдзіва сказала, усе грамадскія правы і ўсякую магчымасць самастойнай дзейнасці; але за тое ён становіцца дзейным членам такой магутнай карпарацыі, што перад ёю пачынаюць дрыжэць самыя троны... Я далёка не з апошніх членаў магутнага ордэна,

але з'яўляюся ў ім адным з галоўных камандораў і маю права прэтэндаваць з часам на посах гросмайстра. Рыцары храма не здавальняюцца тым, што могуць стаць пятою на шыю распластанага манарха; гэта можа і ўсякі манах, які носіць вераўчаныя пантоплі. Не, нашы браняносныя стопы паднімуцца па ступенях трона, і нашы жалезныя пальчаткі будуць вырываць скіпетры з рук каралёў. Я шукаў толькі роднай мне душы, з кім-бы падзяліць свае мары, і ў табе я знайшоў такую душу.

— І гэта гаворыш ты жанчыне майго племені!—усклікнула Рэвека.—Адумайся!

— Не гавары мне,—перапыніў яе храмоўнік,—аб розніцы нашых веравызнанняў; на патайных нарадах нашага ордэна мы смяемся над такімі паняццямі і лічым іх дзіцячымі казкамі. Не думай, каб мы доўга заставаліся сляпыя ад бяссэнснага глупства нашых заснавальнікаў, якія прадпісалі нам адмовіцца ад усіх радасцей жыцця і са здавальненнем прымаць пакутніцкі вянок, паміраючы ад голаду, ад смагі, ад чумы, або ад рукі дзікуноў, дарэмна абараняючы сваімі цэламі голую пустыню, якая мае каштоўнасць толькі ў вачах забабонных людзей. Нащ ордэн досыць хутка прысвоіў сабе больш смелыя і шырокія погляды і знайшоў іншую ўзнагароду за ўсе нашы афяры. Нашы велізарныя маёнткі ва ўсіх каралеўствах Еўропы, наша ваенная слава, якая грыміць ва ўсіх краінах і прыцягвае ў наша асяроддзе кветкі рыцарства з усяго хрысціянскага свету—усё гэта служыць такім мэтам, пра якія і не снілася нашым пабожным заснавальнікам. Але мы захоўваем гэта ў тайне ад слабых галоў, якія ўступаюць у наш ордэн на аснове старадаўняга статута; яны застаюцца з старымі забабонамі, а мы імі карыстаемся як пасіўнай зброяй нашай волі... Але я не буду больш выкрываць перад табою нашы тайны. Я чую гукі трубы... можа мая прысутнасць там патрэбна... Падумай пра тое, што я табе сказаў. Бывай!.. Не прашу выбачэння за тое, што пагражаў табе гвалтам, таму што гэта было патрэбна для высвятлення твайго характару. Толькі на пробным камені пазнаецца чыстае золата. Я вярнуся і мы яшчэ пагутарым.

Ён прайшоў праз пакой і накіраваўся ўніз па сходах, пакінуўшы Рэвеку адну. Нават блізкасць смерці не прыводзіла Рэвеку ў такі жах, які адчула яна пры мыслі аб бязмежнай жорсткасці і ненасытнай ганарлівасці гэтага чалавека.

РАЗДЗЕЛ XXV

УВАЙШОЎШЫ ў вялікую залу, храмоўнік застаў там Морыса дэ-Брасі.—Вашы прыгоды,—сказаў дэ-Брасі,—напэўна, былі перапынены, як і мае, гэтымі аглушальнымі гукамі трубы. Але вы прыйшлі пазней мяне і неахвотна, з чаго я заключаю, што ваша спатканне прайшло з большай прыемнасцю, чым маё.

— Значыцца, вы беспаспяхова сваталіся да саксонскай наследніцы?—сказаў храмоўнік.

— Клянуся касцымі Фамы Бекета,—адказаў дэ-Брасі,—гэта лэдзі Равена, напэўна, чула, што я не магу вытрымліваць відовішча жаночых слёз.

— Вось табе раз!—сказаў храмоўнік.—Правадыр вольнай дружыны—і раптам звяртае ўвагу на жаночыя слёзы! Дзіўна... Калі і пападзе некалькі слёз на факел каханна, полымя разгарыцца яшчэ ярчэй...

— Дзякую за некалькі кропель,—засупярэчыў дэ-Брасі, гэта дзяўчына столькі плакала, што патушыла-б цэлае вогнішча. Быццам сам вадзяны люцыпар ўсяліўся ў прыгожую саксонку.

— А ў маю яўрэйку ўсяліўся, напэўна, цэлы легіён люцыпараў,—сказаў храмоўнік,—таму што наўрад ці аднаму люцыпару ўдалося-б унушыць столькі гордасці, столькі расшучасці... Але дзе-ж Фрон-дэ-Бёф.—Гэты рог трубіць усё больш моцна і прарэзліва.

— Ён напэўна апрацоўвае старога,—з халодным сэрцам сказаў дэ-Брасі.—Магчыма, што лямант Ісаака заглушае рэў гэтага рога. Аднак час паслаць васалаў за гаспадаром.

— Паглядзім, што за прычына такой д'ябальскай граскатні,—сказаў ён,—Вось ліст... калі не памыляюся, напісаны пасаксонску.

Ён глядзеў на ліст, круцячы яго ў руках, як-бы ў надзеі, што, перакручваючы ва ўсе бакі, дойдзе да сэнсу напісанага. Урэшце ён перадаў яго Морысу дэ-Брасі.

— Не ведаю, што гэта за магічныя знакі,— сказаў дэ-Брасі, які быў такім-жа невукам, як і большасць рыцараў таго часу.— Наш капелан спрабаваў вучыць мяне пісаць, прадаўжаў ён,— але ў мяне замест літар атрымліваліся накі-нечнікі коп'яў або лязо мячоў, так што стары хрыч махнуў на мяне рукою і кінуў вучыць.

— Дайце мне ліст,— сказаў храмоўнік,— мы хоць тым падобны на манахаў, што крыху вучымся.

— Дык мы пакарыстаемся вашымі ведамі,— сказаў дэ-Брасі.— Ну, што-ж тут гаворыцца?

— Гэты ліст ёсць форменны выклік на бойку,— адказаў храмоўнік,— ды яшчэ самы дзіўны выклік, які калі-небудзь пасылаўся цераз пад'ёмны мост баронскага замка.

— Жарт?— прагаварыў Фрон дэ-Бёф.— Хацеў-бы я ведаць, хто адважыўся пажартаваць са мною наконт такога прадмета?.. Прачытай, сэр Брыян.

Храмоўнік пачаў голасна чытаць наступнае:

„Я, Вамба, сын Уітлеса, блазен у доме шляхетнага і вяльможнага двараніна, Седрыка Ротэрвудскага, па мянушцы Саксонца, і я, Гурт, сын Беовульфа, свінапас“...

— Ты ашалеў!— перапыніў яго Фрон дэ-Бёф.

— Клянуся святым Лукою, тут так напісана,— адказаў храмоўнік і чытаў далей,— „я Гурт, сын Беовульфа, свінапас у маёнтку вышэйадзначанага Седрыка, пры дапамозе нашых саюзнікаў і аднадумцаў, якія стаяць за адно ў гэтай справе, а іменна: харобрага рыцара, што цяпер празываецца „Чорны Гультай“ і добрага іёмена Роберта Локслі, па мянушцы „Самастрэл“, абвяшчаем вам, Рэджнынальд Фрон дэ-Бёф, і ўсім, якія ёсць пры вас таварышы і саюзнікі, што паколькі вы, без усялякай прычыны і без абвяшчэння варожасці, хітрасцю і круцельствам захапілі ў палон асобу адзначанага Седрыка, а таксама асобу лэдзі Равены з Харготстанстыда; таксама асобу шляхетнага Атэльстана Конінгсбургскага; а роўна некалькі чалавек, якія з'яўляюцца іх слугамі, роўна як некалькі прыгонных іх нявольнікаў; так-

сама нейкага яўрэя Ісаака з Ёрка, роўна як дочку яго, так сама яўрэйку; а таксама завалодалі некаторай колькасцю коняў і мулаў; якія асобы са сваімі слугамі і нявольнікамі, коньмі і муламі, а роўна і адзначаныя яўрэй з яўрэйкай, нічым не правініліся, а мірна ехалі шляхам; а таму мы просім і па-трабуем, каб адзначаныя асобы, гэта значыць Седрык Ротэ-рвудскі, Равена з Харготстанстыда і Атэльстан Конінгсбург-скі са сваімі слугамі, нявольнікамі, коньмі, муламі, яўрэем і яўрэйкай, а таксама ўсё іх дабро і пажыткі былі не далей, як праз гадзіну пасля атрымання гэтага выданы нам, або каму ўкажам прыняць іх у цэласці і захаванасці, не пашкоджанымі ні цялесна, ні ў адносінах маёмасці іх. У праціў-ным выпадку абвешчам вам, што лічым вас здраднікамі і разбойнікамі, маем намер біцца з вамі, даймаць аблогаю, прыступам або інакш і чынціць вам усякую назолу і разбу-рэнне. Дзеля чаго і молім бога злітавацца над вамі. Пісана напярэдадні свята святаго Вітольда, пад вялікім Зборным Ду-бам на Крутым Скрыжаванні; а пісаў тыя словы праведны чалавек, служба госпада, божай мацеры і святаго Дунстана, алтарнік лясной капліцы, што ў Копмангерсце*.

Унізе дакумента быў надрапаны спачатку грубы малю-нак, выяўляўшы голаву пеўня са стаячым грэбнем і надпі-сам, што такая сімвалічная пячатка Вамбы, сына Уітлеса. Ніжэй гэтай паважнай эмблемы нарысаваны крыж азначаў подпіс Гурта, сына Беовульфа; потым ішлі выразна і буйна напісаныя словы „Чорны Гультай“, а ўсіх ніжэй досыць удачны малюнак стралы службыў подпісам іёмена Локслі.

Рыцары выслухалі да канца незвычайны дакумент і ў не-разуменні пераглянуліся, не могучы разгадаць, што гэта магло азначаць. Дэ-Брасі першы парушыў маўчанне выбу-хам нястрымнага рогату, да чаго і храмоўнік далучыў свой, але больш памяркоўны, смех.

Фрон дэй-Бёф, наадварот, з нездавальненнем аднёсся да іх вяселасці.

— Папярэджваю вас, панове,—сказаў ён,—што пры су-часных абставінах куды разумней падумаць, што зрабіць, чым займацца лёгкадумнымі жартамі.

— Фрон дэ-Бёф яшчэ не можа апрытомніць з таго часу, як яго скінулі з каня,—сказаў дэ-Брасі,—яго каробіць пры адным успаміне аб выкліку, хоць бы гэты выклік быў ад блазна і ад свінапаса.

— Клянуся святым Міхаілам,—адказаў Фрон дэ-Бёф,—было-б значна лепш, каб ты ўсё гэта прадпрыемства выносіў на ўласных плячах, дэ-Брасі. Гэтыя людзішкі не асмеліся-б звяртацца да мяне так нахабна, калі-б ім на дапамогу не падаспелі моцныя разбойніцкія банды. У гэтым лесе шмат бадзяг, і ўсе на мяне злосныя за тое, што я строга ахоўваю дзічыну. Я толькі раз захапіў на месцы злачынства хлапца—у яго яшчэ і рукі былі ў крыві—і загадаў прывязаць яго да рагоў дзікага аленя, які ў пяць хвілін спаласваў яго да смерці; і з таго часу колькі разоў стралялі ў мяне з лука, быццам я мішэнь, што стаяла гэтымі днямі ў Ашбі... Гэй, хлапчына!—крыкнуў ён аднаму са слуг.—Пасылаў ты даведацца, колькі там набралася народу для падтрымкі такога небывалага выкліку?

— Бадай што дзвесце чалавек сабраліся каля ўскраіны лесу,—адказаў слуга.

— Цудоўна!—прагаварыў дэ-Брасі.—Вось што значыць аддаць свой замак у распараджэнне людзей, якія не ўмеюць цішком выканаць сваю справу! Вельмі патрэбна было накікаць сабе на шыю гэта асінае гняздо!

— Якое там асінае гняздо,—сказаў дэ-Брасі,—проста зграя бяскрыўдных чмялёў: у іх жаліць няма чым!

— Як-бы не так!—адказаў Фрон дэ-Бёф.—Ты гаворыш—жаліць ім няма чым? Ды ў іх жала з раздвоеным канцом, у тры футы даўжынёю і пападае ў дробную французскую манету... А ён гаворыць, быццам жаліць няма чым.

— Саромцеся, панове! —сказаў храмоўнік.—Склічам-жа сваіх людзей і зробім супроць іх вылазку. Адзін рыцар, і нават проста ўзброены воін, варты дваццаці такіх ваяк.

— Вядома!—выклікнуў дэ-Брасі.—Нават сорамна выехаць на іх з канём.

— Гэта так,—сказаў Фрон дэ-Бёф.—І калі-б гэта был туркі або чарнаскурья маўры, сэр храмоўнік, або труслівыя французскія сяляне, адважны дэ-Брасі, я-б з вамі зга-

дзіўся, але тут справа ідзе аб англійскіх іёменах: у нас над імі толькі і ёсць тая перавага, што мы добра ўзброены і выедзем верхам на баявых конях; але па лясных сцежках гэта не вельмі зручна. Ты гаворыш—зробім вылазку? У нас так мала народу, што ледзь хапае на абарону замка. Лепшыя з маіх людзей у Іёрку; твая дружнына ўся цалкам там жа, дэ-Брасі; а ў мяне ледзь набярэцца чалавек дваццаць, акрамя той жменькі людзей, якія прымалі ўдзел у гэтай шалёнай задуме.

— Хіба ты баішся,—сказаў храмоўнік,—што іх збярэцца досыць, каб падступіць да замка?

— Не, сэр Брыян,—адказаў Фрон дэ-Бёф,—у гэтых разбойнікаў, праўда, вельмі адважны начальнік, але без абложных машын, без складных драбін і без напрыткаваных кіраўнікоў яны нічога не зрабяць з маім замкам.

— Пашлі пасланцоў да суседзяў,—сказаў храмоўнік,—няхай збяруць сваіх людзей і паспяшаюць на выручку да трох рыцараў, якія абложаны блазнам і свінапасам у баронскім замку Рэджынальда Фрон дэ-Бёф.

— Вы жартуеце, сэр рыцар, — адказаў барон,—але да каго-ж пасылаць?.. Мальвуазен, напэўна, паспеў ужо выехаць у Іёрк за сваімі людзьмі; таксама і астатнія мае саюзнікі... Ды мне і самому трэба было быць там, калі-б не гэта праклятае прадпрыемства.

— Дык пашлі ў Іёрк адклікаць нашых людзей назад,—сказаў дэ-Брасі.—Калі гэтыя разбойнікі не разбягуцца, убачыўшы мой сцяг і маіх вольных таварышоў, я скажу, што яны самыя адважныя з разбойнікаў, якія калі-небудзь пускалі стрэлы па зялёных лясах.

— А хто адвязе падобнае запрашэнне? —сказаў Фрон дэ-Бёф.—Яны зрабяць аблогі на кожнай сцежцы, зловяць пасланца і выцягнуць у яго з-за пазухі ліст... Вось што я надумаў,—дадаў ён, крыху памаўчаўшы:—сэр храмоўнік, ты-ж не толькі ўмееш чытаць, а і пісаць. Калі-б нам знайсці пісьмовыя прылады майго капелана, што памёр у мінулым годзе на святкі ад п'янства...

— Адважуся далажыць,—умяшаўся слуга, які ўсё яшчэ стаяў перад гаспадаром,—старая Урфрыда, здаецца, пры-

брала іх і хавае ў сябе, на ўспамін аб сваім духоўніку. Я чуў, як яна гаварыла, быццам ён быў апошнім чалавекам, ад якога яна чула такія прамовы, якія прыстойна слухаць жанчынам...

— Дык ідзі і прынясі, што трэба, Энгельрэд,—сказаў Фрон дэ-Бёф, а ты, сэр храмоўнік, напішы адказ на іх дзёрзкі выклік.

— Я-б лічыў за лепшае адказаць ім мячом, а не пяром,—сказаў Буагільбер, але як хочаце, няхай будзе павашаму.

Ён сеў да стала і на французскай мове напісаў ліст такога зместу:

„Сэр Рэджныальд Фрон дэ-Бёф і шляхетныя рыцары, яго аднадумнікі і саюзнікі, не прымаюць выклікаў з боку рабоў, прыгонных і ўцякацкіх людзей. Калі асоба, якая называе сябе Чорным Рыцарам, сапраўды мае гонар належаць да рыцарскага саслоўя, яму павінна быць вядома, што ён сябе ўнізіў, будучы ў кампаніі з падобнымі людзьмі, і не мае права патрабаваць справядзачы з боку вяльможных асоб. Што датычыцца забраных намі палонных, мы, дзякуючы нашай хрысціянскай міласэрнасці, просім вас прыслаць якую-небудзь духоўную асобу, каб паспавядаць іх, бо мы маем намер пакараць іх смерцю сёння да поўдня і выставіць іх галовы на сценах замка, каб паказаць усім, наколькі мала мы звяртаем увагі на тых, хто ўзяўся выручаць іх. А таму, як ужо сказана, просім прыслаць папа, каб прыгатаваць іх да смерці, выкананнем якога вы зробіце ім апошняю паслугу ў іх жыцці“.

Злажыўшы гэты ліст як трэба, яго аддалі слуге для перадачы ў рукі ганцу, які чакаў каля варот адказу на прынесенае ім пасланне.

Іёмен, які выконваў гэта даручэнне, вярнуўся ў галоўную кватэру саюзнікаў. Гэта кватэра ў сучасны момант была пад старым развесістым дубам, у адлегласці трох выстралаў з лука ад замка. Тут Вамба, Гурт, іх саюзнікі, Чорны Рыцар і Локслі, а таксама пацешны пустэльнік з нецярплівацю чакалі адказу на свой выклік. Вакол іх крыху паводдаль, відаць было нямала іёменаў, зялёная вопратка і загарэлыя твары якіх паказвалі, якім рамяством

яны займаліся. Іх набралася ўжо больш двух соцень, і бесперапынна прыходзілі яшчэ другія партыі.

Іх правадыры толькі тым і адрозніваліся ад сваіх падначаленых, што на шапцы ў іх было па пярэ, ва ўсім астатнім яны былі апрануты і ўзброены зусім аднолькава з іншымі.

Акрамя гэтых атрадаў, зыходзіліся на дапамогу менш правільна арганізаваныя і не так добра ўзброеныя саксонцы, жыхары бліжэйшых мястэчак, а таксама прыгонныя людзі і слугі з вялікіх маёнткаў Седрыка. Нямногія з іх былі ўзброены пасапраўднаму, большасць прыйшла з такімі прадметамі, якія ў выпадку толькі крайняй патрэбы можна было ператварыць у баявую зброю; гэта былі пераважна вілы, косы, цапы і да таго падобныя; нармандцы, прытрымліваючыся звычайнай палітыкі заваявацеляў, не дазвалялі пераможаным саксонцам мець мячы і коп'і. Дзякуючы гэтаму саксонцы былі далёка не так страшны для абложаных, як маглі-б быць, калі прыняць пад увагу іх моцны целасклад, шматлікасць, а таксама запал. Кіраўнікам гэтага вельмі стракатага і рознакалібернага войска перадалі ўрэшце ліст, напісаны храмоўнікам.

Перш усяго аддалі яго пустэльніку, просячы прачытаць, што там напісана.

— Клянуся посахам святога Дунстана, — сказаў гэты шанюўны манах, — а гэтым посахам ён загнаў у рай столькі душ, як ні адзін святы, клянуся, што не толькі не магу прачытаць таго, што тут сказана, але і таго не ведаю, ці пафранцузску яно напісана, ці паарабску.

З гэтымі словамі ён перадаў ліст Гурту, які панура матнуў галавою і аддаў яго Вамбе. Блазен аглядзеў усе рагі паперы, усміхаючыся з хітрым выглядам, потым зрабіў каленца і аддаў ліст Роберту Локслі.

— Каб даўгія літары былі лукі, а кароткія—стрэлы, я-б што-кольвек разабраў, — сказаў сумленны іёмен. — Я гэтак жа мала магу разумець сэнс гэтых знакаў, як падстрэліць аленя, які гуляе за дванаццаць міль адсюль.

— Давядзецца ўжо мне прачытаць вам, — сказаў Чорны Рыцар і, узяўшы ліст з рук Локслі, прачытаў

яго спачатку пра сябе, а потым пасаксонску пераказаў яго змест сваім саюзнікам.

— Пакараць смерцю шляхетнага Седрыка! — усклікнуў Вамба. — Клянуся крыжам, ты, мабыць, памыліўся, сэр рыцар!

— Не, мой шаноўны сябра, — адказаў рыцар, — я вам дакладна перадаў тое, што тут напісана.

— У такім выпадку, — сказаў Гурт, — клянуся святым Фамю Кентэрберыйскім, трэба ўзяць замак, хоць-бы прышлося голымі рукамі разабраць яго па каменьчыку.

— Нам з табою больш няма-ж чым арудаваць, — сказаў Вамба, — толькі мае рукі наўрад ці прыгодны ламаць на кускі такія каменьчыкі!

— Гэта яны так гавораць, каб выйграць час, — сказаў Локслі, — яны не адважацца на такую справу, за якую павінны будучы адказваць сваімі галовамі.

— Добра-б, — сказаў Чорны Рыцар, — каб хто-небудзь з нас ухітрыўся прабрацца ў замак і даведацца, як там абстаяць справы. На маю думку, калі яны самі просяць прыслаць папа, наш пустэльнік мог-бы выканаць гэты абавязак, ды за адно ўжо і даставіць нам патрэбныя весткі.

— А д'ябал-бы цябе ўзяў з тваімі парадамі! — сказаў святы муж. — Я-ж табе гаварыў, сэр Гультай, што калі скідаю свой манахаўскі балахон, з ім разам з мяне злазіць і духоўны сан, і ўся святасць, і нават уся мая латынь; як толькі апрануся ў зялёны каптан, дык хутчэй здольны падстрэліць дванаццаць аленяў, чым паспавядаць аднаго хрысціянна.

— Баюся я, — сказаў Чорны Рыцар, — і нават вельмі баюся, што на гэты раз нікога тут няма, хто-б гадзіўся на ролю айца-спавядальніка.

Усе пераглядваліся між сабою і маўчалі.

— А я бачу, — сказаў Вамба пасля кароткай паузы, — бачу, што дурню на раду напісана заставацца дурнем і сунуць шыю ў такое ярмо, ад якога разумныя людзі ўхіляюцца. Няхай будзе вам вядома, дарагія мае браты і землякі, што пакуль не надзелі на мяне гэтай стракатай збруі, хадзіў я ў бурай расе і рыхтаваўся да пастрыжэння ў манахі; але

здарылася так, што захварэлі мазгі, і ў мяне толькі і за-сталася настолькі розуму, каб пайсці ў блазны. Вось я і ду-маю, што калі апрану балахон шанойнага пустэльніка, дык з дапамогаю той святасці, пабожнасці і латынскай вучо-насці, якія зашыты ў яго каптуры, змагу зрабіць як свецкую, так і духоўную ўцеху нашаму гаспадару, шанойнаму Сед-рыку, а таксама і яго таварышам па няшчасцю.

— Як ты думаеш, прыгодны ён на гэта?—запытаў у Гурта Чорны Рыцар.

— Ужо, дальбог, не ведаю,—адказаў Гурт,—калі ака-жацца няздатным, дык гэта будзе першы выпадак, калі яго розум не падаспее на выручку яго дурноце.

— Дык апранай балахон, добры чалавек,—сказаў Чорны Рыцар,—і няхай твой гаспадар праз цябе прышле нам вестку аб тым, як у іх у замку абстаяць справы. У замку павінна быць мала народу і вельмі магчыма, што раптоўны і смелы напад увянчаўся-б поўным поспехам. Аднак, час не чакае. Ідзі хутчэй.

— А мы тымчасам,—сказаў Локслі,—так цесна абложым усе сцены наўкола, што ні адна муха адтуль не вылеціць без нашага ведаму. Так што ты скажы гэтым тыранам, мой сябра,—прадаўжаў ён, звяртаючыся да Вамбы,—што за ўсякі гвалт, учынены палонным, мы з іх сышчам самым строгім чынам.

— Мір вам!—сказаў Вамба, які паспеў нацягнуць на сябе поўнае манахаўскае ўбранне.

Ён зрабіў станавітую і ўрачыстую паставу і паважным постапам накіраваўся выконваць свой абавязак.

РАЗДЗЕЛ XXVI

КАЛІ блазен, апрануты ў расу і капюшон пустэльніка і падперазаны вузлаватаю вяроўкаю, з'явіўся перад брамаю замка Рэджнынальда Фрон дэ-Бёф, брамны вартаў-нік запытаў яго, як яго завуць і зачым ён прыйшоў.

— Мір вам,—адказаў блазен.—Я пакорны манах фран-цысканскага ордэна, прыйшоў уцешыць няшчасных вязняў, якія зараз знаходзяцца ў сценах гэтага замка.

— Мужны ж ты манах, — сказаў вартаўнік, — калі адважыўся прыйсці ў такое месца, дзе за выключэннем нашага п'янага капелана, ужо дваццаць год як не было такіх пеўчых птушак, як ты.

— Ужо будзь ласкавы, — сказаў уяўны манах, — далажы пра мяне гаспадару замка; павер, што ён мяне прыме з ахвотаю; а я бяруся так моцна спяваць, каб па ўсяму замку чуваць было.

— Вось за гэта дзякуй, — сказаў вартаўнік, — але калі мне дастанецца за тое, што я пакіну маю вартаўнічую будку дзеля твайго даручэння, я не пагляджу, што ты манах, а прыстрэлю цябе на месцы.

Пагразіўшы яму такім чынам, вартаўнік выйшаў з маленькай вежы і пайшоў у вялікую залу замка з паведамленнем, што каля брамы стаіць святы чалавек і просіць дазволу ўвайсці. Да немалога здзіўлення вартаўніка, гаспадар загадаў тойчас упусціць святога чалавека.

Шалёная саманадзейнасць, якая штурхнула Вамбу ўзяць на сябе небяспечную ролю, ледзь не пакінула яго ў тую хвіліну, калі ён апынуўся ў прысутнасці такога страшэннага чалавека, якім быў грозны Фрон дэ-Бёф, што на ўсіх нагнаў жах. Бедны блазен прагаварыў свой „Мір вам!“ такім дрыжачым і слабым голасам, якім яшчэ ні разу не гаварыў гэтага прывітання. А на яго ён наогул вельмі разлічваў для падтрымання сваёй ролі. Але Фон дэр-Бёф прывык, каб людзі ўсякага саслоўя дрыжэлі перад ім, так што палахліvasць уяўнага манаха не выклікала ў ім ніякага падазрэння.

— Хто ты, манах, і адкуль? — запытаў ён.

— Мір вам! — паўтарыў блазен. — Я — бедны служка святога Францыска, ішоў праз гэтыя лясы, папаў у рукі разбойнікаў, тыя паслалі мяне ў гэты замак выканаць мой святы абавязак пры двух асобах, асуджаных вашым высокашаноўным правасуддзем на смерць.

— Так, так, — сказаў Фрон дэ-Бёф, — а ці не можаш ты сказаць мне, святы айцец, ці шмат там гэтых бандытаў?

— Адважны пан, — сказаў Вамба, — імя ім легіён.

— Ты мне проста скажы, колькі іх, манах, а то ні твая раса, ні вяроўка не абароняць цябе ад майго гневу!

— Гора маё!—сказаў уяўны манах,—я ледзь не лопнуў ад страху! Але здаецца мне, што ўсіх там і іёменаў, і мужыкоў, бадай што, пяцьсот чалавек.

— Як,—выклікнуў храмоўнік, які ў тую хвіліну ўвайшоў у залу,—няўжо гэты асіны рой сабраўся ў такім мностве? Значыцца, пара задушыць іх ліхое племя?

Ён адвёў гаспадара ў бок і запытаў яго:

— Ведаеш ты гэтага манаха?

— Не,—адказаў Фрон дэ-Бёф,—ён не тутэйшы, з далёкага манастыра, і я яго не ведаю.

— У такім разе не перадавай яму на словах таго, што хацеў даручыць яму,—сказаў храмоўнік,—а няхай ён аднясе пісьмовы загад ад імя дэ-Брасі да яго вольнай дружыны, каб яны той-жа час ішлі сюды на дапамогу свайму начальніку. І тымчасам, каб гэты поп не здагадаўся у чым справа, дазволь яму выканаць сваю задачу і падрыхтаваць саксонскіх свіней да бойні.

— Добра, няхай так і будзе,—адказаў Фрон дэ-Бёф і загадаў аднаму з слуг праводзіць Вамбу ў той пакой, дзе былі Седрык і Атэльстан.

— Мір вам!—прагаварыў блазен, увайшоўшы да іх,—хай будзе над вамі блаславенне святога Дунстана, святога Дзёніса, святога Дзютока і ўсіх святых!

— Уваходзь, калі ласка,—сказаў Седрык уяўнаму манаху,—чаго прыйшоў ты да нас?

— Я прыйшоў прыгатаваць вас да смерці,—адказаў блазен.

— Не можа быць!—закрычаў Седрык, страпянуўшыся.—Як яны ні злобныя, як ні бяспаспартныя, яны не адважцца ўчыніць над намі такую жорсткую і несправядлівую расправу!

— Прабачце,—сказаў блазен,—звяртацца да іх чалавекалюб'я было-б таксама дарэмна, як утрымліваць шалёнага каня на шаўковай вузлечцы. А таму падумай добра, шляхетны Седрык, а таксама і вы, адважны Атэльстан, якія маеце вы грахі.

— Чуеш ты гэта, Атэльстан?—сказаў Седрык,—узнімемся-ж духам для гэтага апошняга нашага вялікага ўчынку. Лепш памерці як належыць мужчыне, чым жыць у няволі.

— Я гатоў,—сказаў Атэльстан,—перацярплю ўсё, што можа прыдумаць іх злосць, і пайду на смерць гэтак-жа спакойна, як пайшоў-бы абедаць.

— Дык прыступім да прычасця, айцец, мой,—сказаў Седрык.

— Пачакай хвілінку, дзядзечка,—сказаў блазен сваім звычайным голасам,—што ты вельмі хутка сабраўся? Лепш агледзься добра, перш чым скакаць у цемрадзь лютую.

— Мне сапраўды здаецца,—сказаў Седрык,—быццам яго голас мне знаёмы!

— Гэта голас твайго блазна,—адказаў Вамба, скідаючы з галавы капюшон.—Калі-б ты раней паслухчўся мае дурное парады, ты-б сюды не папаў. [Прымі-ж хоць цяпер параду свайго дурня, тады напэўна, ненадоўга тут застанешся.

— Гэта, як-жа, блазен?—запытаў Седрык.

— А вось як,—адказаў Вамба,—апані гэты балахон і завяжы вяроўку, толькі ў іх і заключаецца мой святы сан... і спакойна ідзі з замка, а мне пакінь свой плашч і пояс, каб мне заняць тваё месца і за цябе скочыць, куды давядзецца.

— Табе заняць мае месца?—сказаў Седрык, здзіўлены такой прапановай.—Але-ж яны цябе проста павесяць, бедны мой дурань.

— І няхай робяць, што хочуць,—адказаў Вамба.

— Ну, Вамба, я згодзен прыняць тваю прапанову толькі з адной умовай,—сказаў Седрык,—а іменна, каб ты перамяніўся вопраткай не са мною, а з сэрам Атэльстанам.

— Э, не, клянуся святым Дунстанам, гэта для мяне не падыходзячая справа.

— Нягоднік, продкі Атэльстана былі ўладарамі Англіі!

— Мне ўсёроўна, кім-бы яны ні былі,—супярэчыў Вамба,—але, у мяне ёсць галава на плячах, і я зусім не хачу, каб мне скруцілі шыю дзеля яго продкаў.

— Ідзіце, шляхетны Седрык,—сказаў Атэльстан,—не прапускайце такога выпадку. Ваша прысутнасць па-за сценамі гэтага замка будзе спрыяць нашаму выратаванню, тады як, калі вы застанецеся тут, усе мы прапалі.

— А хіба за сценамі ёсць надзея на выручку?—запытаў Седрык, паглядзеўшы на блазна.

— І яшчэ якая надзея!—выкрыкнуў Вамба.—Хай будзе табе вядома, што, апрануўшы мой балахон, ты апранаешся ў генеральскую вопратку. Пяцьсот чалавек сабралася каля сцен, і сёння я быў адным з галоўных правадыроў. Мая дурная шапка сышла за каску, а брызкаўкі за маршалаўскі посах. Вось пабачым, ці шмат яны выйграюць, змяніўшы дурня на разумнага чалавека.

Яны канчаткова перамянілі вопратку, як раптам у галаве Седрыка ўзнікла новае сумненне.

— Я ніякіх моў не ведаю, акрамя свае роднае гаворкі ды некалькіх сказаў панармандску; як-жа буду я выдаваць сябе за сапраўднага манаха?

— Уся штука ў двух словах,—сказаў Вамба.—Што-б не гаварылі табе, адказвай: „мір вам“. Ці трэба табе ўвайсці або выходзіць, блаславіць каго або праклясці—„мір вам“ ды і ўсё тут. Для манахаў гэтыя слоўцы гэтак-жа патрэбны, як памяло для ведзьмы або посах для чараўніка. Вымаўляй толькі так... нізкім голасам і з паважнасцю... „мір вам“! І ўбачыш, супроць гэтага ніхто не ўстаіць. Ці варта, ці брамны вартаўнік, рыцар ці зброяносец, пешы або конны, на ўсіх дзейнічае, як цудадзейнае зелье. Я думаю, калі павядуць мяне заўтра вешаць, што яшчэ вельмі няпэўна, я паспрабую сказаць гэтыя словы таму, каму даручаць мяне караць... а мо' дапаможа!

— Калі так,—сказаў Седрык,—я ў момант ператваруся ў манаха. Шляхетны Атэльстан, бывай... Бывай і ты, Вамба. Я вас выручу, або вярнуся і памру разам з вамі.

— Бывайце, шляхетны Седрык,—сказаў Атэльстан,—памятайце, што манахі ніколі не адмаўляюцца закусіць, і калі взм прапануюць падмацаваць вашы сілы, не выходзьце з ролі, згаджайцеся.

Прабіраючыся нізкім скляпеністым калідорам да выходных сцянец, Седрык раптам убачыў перад сабою жаночую фігуру.

— Мір вам!—сказаў уяўны манах, імкнучыся хутчэй прайсці міма, але мяккі жаночы голас спыніў яго.

— Прашу вас, вялебны айцец, будзьце міласцівы, наведайце параненага палоннага, які ляжыць тут у замку. Зрабіце такую ласку яму і нам... За такую добрую справу ваш ма-

настыр атрымае такую шчодрую міласцыну, якой яшчэ ніколі не атрымліваў...

— Дачка мая,—адказаў Седрык у трывозе,—мне нельга заставацца ў гэтым замку і траціць час на выкананне звычайных маіх абавязкаў... Я павінен выйсці адсюль як можна хутчэй... Жыццё і смерць шмат каго залежыць ад майго спешнага ўходу.

— Айцец мой, маю вас у імя зарокаў, якія вы далі, не пакідайце няшчаснага, не адмоўце яму ў сваіх парадах і дапамозе ў хвіліну небяспекі!—прадаўжала прасіцельніца.

— А каб мяне д'ябал забраў!—прагаварыў Седрык раздражнёна і, напэўна, прагаварыў-бы яшчэ некалькі сказаў ў такім-жа духу і ў поўнай супярэчнасці з сваёй манахаўскай вопраткай, як раптам гутарка была перапынена грубым голасам Урфрыды, тае старое, якая жыла ў асобнай вежы.

— Гэта што значыць, міленькая?—звярнулася яна да бяседніцы Седрыка.—Гэта ты так плоціш за маю дабрату, за тое, што я табе дазволіла выйсці з верхняе святліцы?—Ідзі сюды, айцец мой,—прадаўжала старая,—ты не тутэйшы і без павадыра не выбарашся з замка.

Рэвека пайшла. Прыставаннямі і просьбамі ёй удалося ўмаліць Урфрыду дазволіць ёй выйсці з вежы, пасля чаго Урфрыда паставіла яе даглядаць параненага Айвенго, чаго самой Рэвецы хацелася больш усяго. У поўнай меры разумеючы памеры пагражаючай ёй небяспекі, Рэвека не выпускала самага малага выпадку, каб што-небудзь зрабіць для выратавання палонных. Пачуўшы, што ў гэты замак неяк трапіў свяшчэннік, яна спадзявалася праз яго чаго-небудзь дабіцца. З тым і чакала яна ў калідоры ўяўнага манаха, але яе спробы былі марныя.

РАЗДЗЕЛ XXVII

КАЛІ Урфрыда пагнала Рэвеку назад у пакой хворага, яна сілком пацягнула за сабою Седрыка ў асобную каморку і, увайшоўшы туды, моцна заперла дзверы. Пасля гэтага яна дастала з палічкі бутэльку і дзве шклянкі, паставіла іх на стол і сказала не як пытанне, а хутчэй зацвярдзальным тонам:

— Ты саксонец, айцец мой. Не супярэч, не супярэч,— прадаўжала яна, заўвжыўшы, што Седрык не спяшаецца супярэчыць ёй.—Прыемна мне чуць тваю гаворку.

— Хіба духоўныя асобы, з саксонцаў не заходзяць сюды?— запытаў Седрык.

— Не, не заходзяць,—адказала Урфрыда,—а калі і заходзяць, дык больш за тым, каб банкетавачь за сталом заваёўнікаў... Так, прынамсі, гавораць пра іх; сама-то я мала каго бачу. Вось ужо дзесяць год, як у гэтым замку не было ні аднаго свяшчэнніка, выключаючы таго распуснага нармандца, які быў тут капеланам і начамі піў разам з Рэджынальдам Фрон дэ-Бёф... але і той даўно адправіўся на той свет. А ты—саксонец, ды яшчэ саксонскі свяшчэннік, і мне трэба задаць табе адно пытанне.

— Так, я саксонец,—адказаў Седрык,—адпусці мяне, калі ласка... Клянуся, што прыду ў другі раз або прышлю да цябе другога духоўніка, які больш мяне варты выслухаць тваю споведзь.

— Пачакай яшчэ крыху,—сказала Урфрыда,—хутка, хутка голас мой зусім змоўкне. Трэба аднак выпіць віна, каб мець сілы расказаць табе ўсе жахі майго жыцця.

Яна наліла сабе шклянку і з прагнасцю асушыла яе да дна, як-бы баючыся ўпусціць хоць адну каплю. Выпіўшы віно, яна ўзняла вочы ўверх і прагаварыла:

— Яно адурманьвае, але падбздэрыць ужо не можа. Выпі і ты, айцец мой, інакш не вытрымаеш і ўпадзеш на дол адтаго, што я збіраюся расказаць табе.

Седрык ахвотна адмовіўся-б ад такога злавеснага запрашэння, але яна звярнулася да яго так нецярпліва і з такім адчаем у поглядзе, што ён згадзіўся: узяў шклянку і таксама выпіў, чым, як відаць, значна супакоіў яе і яна пачала расказаць.

— Нарадзілася я,—сказала яна,—зусім не такою гаротнаю, як ты бачыш мяне, айцец мой. Я была вольная, шчаслівая, мяне паважалі, кахалі, і сама я кахала. Цяпер я няшчасная і зняважаная; покуль была прыгожаю—была цацкаю ў руках свайго гаспадара, а з таго часу, як хараство маё завяла, я стала прадметам усеагульнай апрыкрасці, нянавісці і зня-

варі. Хіба дзіўна, айцец мой, што я зненавідзела людзей? Я дачка тана Торкільстонскага, перад якім дрыжэлі тысячы васалаў.

— Ты дачка Торкіля Вольфгангера!—сказаў Седрык, адступаючы ад яе.—Ты... ты дачка сябра майго бацькі і яго ратнага таварыша?

— Сябра твайго бацькі?—ускрыкнула Урфрыда.—Значыцца, ты Седрык, па мянушцы Саксонец.

— Усёроўна, хто-б я ні быў,—сказаў Седрык,—прадаўжай. Напэўна без злачынства не абышлося ў тваім жыцці.

— Так, ёсць злачынствы,—адказала старая.—Так, у гэтых самых пакоях, запляменных крывёю майго бацькі і маіх братоў, у гэтым доме я жыла нявольніцай жадобаў іх забойцы, удзельніцай яго распустваў.

— Няшчасная жанчына!—ускрыкнуў Седрык.

— І ў мяне бывалі гадзіны помсты: я падбівала нашых ворагаў на сваркі, распякала іх палкасць, сярод п'янай гульбы абуджала смяротную варожасць... Я бачыла, як лілася іх кроў. Чула іх перадсмяротныя стогны! Паглядзі на мяне, Седрык... ці не засталіся на маім зблеклым твары якія-небудзь рысы, што напамінаюць Торкіля?

— Не пытай пра гэта, Ульрыка.

— Доўга разгаралася глухая варожасць паміж тыранам бацькам і яго лютым сынам... доўга песціла я ўпотаікі іх узаемную нянавісць... і ўрэшце полымя ўспыхнула ў нядобрую часіну п'янай гульбы, і за сваім уласным сталом мой крыўднік упаў ад рукі роднага сына!.. Вось якія сакрэты хаваюцца пад гэтым дахам!..

— Што-ж здарылася з табою?—сказаў Седрык.

— Адгадай, але не пытай... Я тут засталася і жыла, покуль заўчасная старасць сваёю цяжкаю рукою не сказала майго аблічча. І тады мяне пачалі асыпаць крыўдамі і ганьбіць там, дзе раней слухаліся і гнুলіся перад мною. З вышні сваёй святліцы, у самотнай вежы я асуджана была слухаць водгукі банкетовак, у якіх раней сама ўдзельнічала, ды крыкі і стогны новых ахвяр уціску!

— Ульрыка,—сказаў Седрык,—мне здаецца, што ў глыбіні сэрца ты ўсё яшчэ не перастала шкадаваць аб страце

тых асалод, якія купляла цаною злачынства; як-жа ты ў такім становішчы духу адважылася звярнуцца да чалавека, апранутага ў гэту святую вопратку?

— Пачакай, не адварочвайся ад мяне, суровы праракаль-нік,—выклікнула яна.

— Я не свяшчэннік,—сказаў Седрык,—я не свяшчэннік, хоць і апрануў вопратку манаха. Я не магу далей заставацца з табою.

— Пачакай яшчэ хвілінку,—сказала Ульрыка,—не пакідай мяне цяпер, сын сябра майго бацькі, інакш прымусяць мяне зграшыць, адпомсціўшы табе за тваю пагарду... Як ты думаеш, ці доўга давялося-б табе жыць на свеце, калі-б Фрон дэ-Бёф застаў Седрыка-Саксонца ў сваім замку ў такім гарнітуры?.. Ён і так ужо паглядваў на цябе, як драпежны сокол на здабычу.

— Што-ж, няхай!—сказаў Седрык.—Няхай ён і дзюбаю і кіпцюрамі разарве мяне, і ўсё-такі мой язык не прагаворыць ні аднаго слова, якога не апраўдала-б маё сэрца. Я памру саксонцам, праўдзівым у словах і адкрытым на справе... Адыдзі прэч! Не затрымлівай мяне. Сам Рэджынальд Фрон дэ-Бёф не такі агідны для маіх вачэй, як ты!

— Ну, няхай будзе патвойму,—сказала Ульрыка, не перапывняючы яго больш,—ідзі сваёю дарогаю і забудзь у сваёй ганарлівай праваце, што тая, што стаяла перад табою была дачка сябра тваёго бацькі. Ідзі сваёю дарогаю, а я астануся адна з маімі пакутамі, адлучаная ад свету... разлучаная і з тымі, у кім думала мець свае надзеі... Затое і помста мая будзе зусім асаблівай і цалкам будзе належыць мне. Ніхто не стане мне дапамагаць, але ўсе пачуюць аб тым, на што я адважуся. Да гэтага дня ў маіх высахшых грудзях поруч з помстай змагалася яшчэ другое імкненне. Цяпер яно адно валодае мною цалкам, і ты сам скажаш потым, што якім-бы ні было жыццё Ульрыкі, яе смерць была вартай дачкі Торкіля... Перад сценамі гэтага праклятага замка сабралася баявая дружна; ідзі, вядзі іх хутчэй у атаку, і калі ўбачыш чырвоны сцяг над бакавой вежай, ва ўсходнім куту крэпасці, смялей наступай на нарманд, цаў, ім будзе досыць работы і ў сярэдзіне сцен, так што

ты можаш узяць сцяну, не гледзячы на іх стрэлы і прашчы. Ідзі, прашу цябе! Выконвай сваё прызначэнне, а мяне пакінь майму лёсу.

Седрык з ахвотаю распытаў-бы яе падрабязна наконт яе сумных планаў, але ў гэту хвіліну пачуўся суровы голас Рэджнынальда Фрон дэ-Бёф:

— Куды дзеўся гэты валында-манах? Клянуса кампастэльскай вустрыцай, я зраблю з яго пакутніка, калі ён уздумае сеяць здрадніцтва сярод маіх чэлядзінцаў!

— Ідзі хутчэй да сваіх!—прашаптала Ульрыка.—Выклікні баявы покліч саксонцаў, і няхай яны заспяваюць сваю ваяўнічую песню, калі захочуць. Мая помста будзе ім прыпевам.

Сказаўшы гэта, яна знікла ў бакавыя дзверы, а Рэджнынальд Фрон дэ-Бёф увайшоў у пакой. Седрык не без цяжкасці прымусіў сябе пакорна пакланіцца гордаму барону, на што той адказаў адным кіўком.

— Доўга-ж цябе затрымалі каючыся грэшнікі, мой айцец! Аднак, ты лепш для іх, таму што на іх вяку другой словедзі ім не будзе. Ты прыгатаваў іх да смерці?

— Калі я прыйшоў да іх,—сказаў Седрык, так-сяк стараючыся гаварыць пафранцузску,—яны ўжо чакалі смерці, таму што ведалі, пад чыёй уладай яны знаходзяцца.

— Гэта-ж што такое, сэр манах? Твая мова падобна на саксонскую гаворку!—сказаў Фрон дэ-Бёф.

— Я выхоўваўся ў манастыры святога Вітольда, што ў Буртоне,—адказаў Седрык.

— Вось як!—прагаварыў барон.—Было-б лепш для цябе, калі-б ты быў нармандцам, ды і мне было-б спадручней, але няма чаго рабіць, пашлю цябе пасланцом, таму што больш няма каго. Гэты Вітольдаў манастыр у Буртоне проста савінае гняздо, і пара яго разбурыць канчаткова. Хутка настане такі час, што ні рыза, ні кальчуга не выратуюць саксонца.

— Хай будзе твая воля,—прагаварыў Седрык голасам, які дрыжэў ад стрыманай ярасці, але Фрон дэ-Бёф прыняў гэта за адзнаку страху.

— Бачу,—сказаў ён,—што ў цябе душа ў пяткі схавалася і ты ўжо ўявіў сабе, што нашы ваякі ўварваліся

ў вашу сталовую і гаспадараць у вашых паграбах. Але зрабі мне паслугу, і што-б ні тварылася з астатняй браціяй, абяцаю табе, што ты будзеш у такой-жа бяспецы ў сваёй келлі, як улётка ў сваёй чарапашыне.

— Калі ласка загадвайце,—сказаў Седрык, прыдушваючы хваляванне.

— Дык ідзі за мною гэтым калідорам, я цябе правяду ў бакавую фортку.

Фрон дэ-Бёф быстраю хадою пайшоў уперад і па дарозе пачаў навучаць уяўнага манаха, які ішоў за ім следам, як яму трымаць сябе ў ролі пасланца.

— Ці бачыш, сэр манах, гэтае стада саксонскіх свіней, якія адважыліся акружыць мой замак Торкільстон? Нагавары ім, чаго хочаш наконт нямоцнасці гэтай цвярдныі або наогул скажы, што ўздумаецца, толькі-б яны яшчэ суткі прастаялі перад сценамі, не кратаючыся з месца. А ты, між тым, аднясі гэты ліст... Аднак пачакай... скажы, ты ўмееш чытаць?

— Ні капелькі,—адказаў Седрык,—толькі і ведаю чытаць свой трэбнік, але гэта таму, што я яго ведаю напамяць.

— Ну, тым лепш для маіх мэтаў. І так, аднясі гэты ліст у замак Філіпа дэ-Мальвуазена; скажы, што гэты ліст ад мяне, а пісаў яго храмоўнік Брыян дэ-Буагільбер, і што я прашу яго адаслаць гэты ліст у Іёрк як можна хутчэй. Скажы яму, каб ён аб нас не турбаваўся, што напэўна ён застане нас цэлымі і непашкоджанымі ў сценах нашай крэпасці.. Я табе гавару, манах, ухітрыся выдумаць якую-небудзь зачэпку, каб утрымаць на месцы гэту погань, покуль не падаспеюць нашы прыхільнікі з сваімі коп'ямі. Мая помста абудзілася, а гэта такі сокал, які не засне, покуль не наесца здабычы!

— Клянуся маім святым апекуном,—сказаў Седрык з такою энергіяй, якой нельга было чакаць ад такога паслухмянага манаха, якім ён прадстаўляўся,—клянуся і ўсімі астатнімі святымі угоднікамі, што жывуць і памерлі ў Англіі, вашы загады будуць выкананы. Ні адзін саксонец не пойдзе з-пад гэтых сцен, калі маё майстэрства і ўплыў будуць мець сілу ўтрымаць іх на месцы.

— Эге, манах,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—ты перамяніў тон і адразу так падбадзёрыўся, як быццам усёю душою жадаеш знішчэння саксонскага стада, а між тым гэтыя-ж свінні табе радня?

Седрык быў не майстар прыкідвацца і ў гэту хвіліну для яго было-б асабліва дарэчы, калі-б апынуўся пад рукою Вамба і навучыў-бы яго, як трэба адказваць на такое пытанне. Але патрэба вывастрае розум, а таму ён прамармытаў штосьці ў такім сэнсе, што калі людзі разбойнічаюць, дык царква адлучае іх, а дзяржава ставіць па-за законам.

— Ты гаворыш зусім праўду,—сказаў Фрон дэ-Бёф. Рыцар вывёў Сердыка праз фортку да рова з вадою, уперак якога перакінута была ў гэтым месцы адна дошка. Перайшоўшы роў па дошцы, яны апынуліся ў невялікім выступе знадворнай сцяны, якая абаранялася бойніцамі, адкуль быў падземны выхад у чыстае поле.

— Цяпер ідзі хутчэй,—сказаў Фрон дэ-Бёф.—Чакай, вось што, паслухай... ты, здаецца, досыць вясёлы поп, дык прыходзь пасля пабоішча: я цябе пачастую мальвазіяй па горла... Я выстаўлю столькі віна, што хапіла-б напіць да п'яна увесь ваш манастыр.

— Разумеецца, мы яшчэ сустрэнемся,—сказаў Седрык.

— А покуль вось табе,—дадаў нармандзец, сілком сунуўшы у руку Седрыка залатую манету.—Памятай-жа, калі не выканаеш майго даручэння, я з цябе здэяру і рызу і тваю уласную шкуру.

— Можаш і тое і другое,—адказаў Седрык, выйшаўшы з падземнага ходу і радасным поступам ідучы па чыстым полі.

Ён павярнуўся ў бок замка, з усёй сілы кінуў назад залатую манету і прагаварыў:

— Праваліцца-б табе, фальшывы нармандзец, прападай разам са сваімі грашымі!

Фрон дэ-Бёф не расчуў гэтых слоў дакладна, але бачыў рух, які суправодзіў іх, і ён здаўся яму падазроным.

— Гэй, стралкі,—крыкнуў ён вартавым, што стаялі на варце каля знадворнага басціёна,—пусціце стралу на ўздагон тэгаму манаху!.. Але, не, чакайце,—дадаў ён, бачачы, што

яны ўжо нацягнулі лукі,—не трэба страляць... няхай занясе ліст, акрамя яго няма каго паслаць. Я думаю, што ён не адважыцца мне здрадзіць... У горшым выпадку прыдзецца заключыць дагавор з тымі саксонцамі, што сядзяць у мяне на ланцугу. Гэй, Жыль, турэмшчык! Загадай, каб прывялі да мяне Седрыка Ротэрвудскага і таго... другога балвана, яго таварыша... Як-то яго?.. Конінгсбургскага... Атэльстана ці што! Дай мне пляшку віна, прапаласкаць рот пасля гэтых імён, як гаворыць вясёлы прынец Іоан. Падай віно ў збраёўню і скажы туды-ж прывесці палонных.

Загад быў выкананы: увайшоўшы ў вызначаную ім гатычную залу, увешаную мноствам рознай зброі, адбітай у ворагаў часткова ім самім, часткова яго бацькам, ён застаў там абодвух саксонскіх палонных, пад канвоем чатырох яго слуг. Віно ўжо стаяла на масіўным дубовым сталe. Фрон дэ-Бёф спачатку выпіў адным духам вялікую шклянку віна, потым звярнуўся да палонных.

Вамба так насунуў сабе шапку на вочы, прытым перамена вопраткі так змяніла агульны характар яго выгляду, што пры цмяным асвятленні праз запылення і каляровыя шыбы і пры недастатковым знаёмстве барона з вонкавым выглядам Седрыка (які рэдка выязджаў з межаў свайго маёнтка і не меў прыцельскіх адносін са сваімі нармандскімі суседзямі), Фрон дэ-Бёф спачатку не заўважыў, што галоўнага з захопленых палонных тут не было.

— Ну, англійскія храбрацы,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—як вам падабаецца гасцяваць у Торкільстоне? Ці скемілі вы цяпер, што значыць грэбаваць гасцінасцю прынца? Запамыталі вы, як адплацілі за ласкавы прыём нашаму царуючаму Іоану! Клянуся, калі вы не заплаціце выдатнага выкупу, я павешу вас за ногі на жалезных кратах вось гэтых самых вокав, і будзеце вы там вісець, покуль коршуны і крумкачы не зробяць вас голымі шклетамі!.. Гаварыце, ці шмат вы дасце за выратаванне свайго жыцця? Спачатку гаварыце вы, Ротэрвудскі.

— Я то ні капейкі не дам,—адказаў Вамба,—а што да павешання за ногі, дык гэта, бадай нядрэнна: у мяне, гавораць, мазгі перавярнуліся ўверх нагамі з той хвіліны, як

на мяне надзелі дзіцячы каптур. Дык калі мяне павесіць галавою ўніз, можа мазгі і стануць зноў як належыць.

— Што ён такое плявузгае?—крыкнуў Фрон дэ-Бёф.

Рухам рукі ён збіў шапку Седрыка з галавы яго блазна, расшпіліў яго каўнер і знайшоў на шыі срэбны нашыйнік.

— Жылы! Клімент!—крыкнуў раз'юшаны нармандзец,—каго вы мне прывялі?

— На гэта я, здаецца, магу адказаць,—сказаў дэ-Брасі, толькі што ўвайшоўшы ў залу.—Гэта пацешны дурань з дружыны Седрыка; ён таксама спрачаўся з Ісаакам з Іёрка з-за лепшага месца на галярэі бегавішча.

— Ну, гэта я за іх вырашу,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—павешу іх на адной шыбеніцы, і няхай вісяць побач. А то няхай яго гаспадар і гэты кабан з Конінгсбурга выкупваюць іх жыццё дарагою цаною. Але аднымі грашыма яны ад мяне не выкруцяцца: няхай абавязуцца адвесці за сабою бадзяг, што акружылі замак, падпішуць адмаўленне ад сваіх правоў і вольнасцей і з гэтага часу жывуць у залежнасці ад нас, як законныя нашы васалы. Мы тут усё перавернем пасвойму, і тады яшчэ шчаслівы будуць тыя з іх, каму мы дазволім дыхаць на свеце. Ідзіце,—звярнуўся ён да слуг,—прывядзіце мне сапраўднага Седрыка, і я на гэты раз не буду з вас узысківаць за памылку, тым больш, што сапраўды цяжка адрозніць простага дурня ад саксонскага франкліна.

— Як-жа так, ваша рыцарская вяльможнасць,—сказаў Вамба,—між намі дурняў-то засталася куды больш, чым франклінаў.

— Што за глупства балбоча гэты блазен?—сказаў Фрон дэ-Бёф, гледзячы на слуг, якія пераміналіся з нагі на нагу і здзіўлена выказвалі дапушчэнне, што калі гэта не Седрык, дык яны не ведаюць, куды той дзеўся.

— Напэўна ён уцёк, пераапрунуўшыся манахам!—выклікнуў дэ-Брасі.

— Ці чорт!—крыкнуў Фрон дэ-Бёф.—Значыцца ротэрвудскага кабана сам я праводзіў да форткі і сваімі рукамі выпусціў з замка. А ты,—звярнуўся ён да Вамбы,—сваім блазенствам перахітрыўшы ідыётаў, яшчэ больш цябе бязмозглях, я табе задам манахаўскі ордэн! Я загадаю, каб

табе агалілі чуб па ўсёй форме! Гэй хто там, садраць яму скуру з галавы і шыбануць яе з вышыні вежы за сцяпу! Ага! Паглядзім, як ты далей будзеш жарты жартаваць!

— Што-ж, шляхетны рыцар,—вашы ўчынкі лепш ваших слоў,—захныкаў Вамба, па прывычцы прадаўжаючы жартаваць нават адчуваючы блізкасць смерці,—калі вы прыбраце мяне ў чырвоную шапачку, значыцца з простага ма-наха я зраблюся кардыналам.

— Небарака, прагаварыў дэ-Брасі,—ён'здаецца, да апошняга ўздыху будзе верны свайму прызначэнню... Фрон дэ-Бёф, не карай яго, лепш падаруй мне, няхай цешыць сваімі прыгаворкамі маю вольную дружыну. Што ты на гэта скажаш, блазен? Згодзен ты сабрацца з духам і адправіцца са мною на вайну?

— Чаму-ж не, толькі трэба ў гаспадара запытаць, таму што, ці бачыш,—сказаў Вамба, паказваючы на свой нашыйнік,—мне нельга знімаць гэтай штукі без яго дазволу.

— Э, нармандская піла ў момант распілуе саксонскі нашыйнік,—сказаў дэ-Брасі.

— Яшчэ-б, ваша светласць,—сказаў Вамба,—адтаго, бадай, і пайшла ў нас пагаворка: „нармандская піла на англійскім дубе, а на англійскай шыі—нармандскае ярмо“.

— І ты добры, дэ-Брасі,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—стаіш і цешышся дурнымі байкамі, тады як нам пагражае сур'ёзная бяда! Хіба ты не бачыш, што яны нас перахітрылі, і наша меркаванне аб пасылцы да нашых саюзнікаў не збудзецца, дзякуючы гэтаму самаму стракатаму блазну, з якім ты ўздумаў жартаваць! Таго і глядзі, пачнуць штурмаваць сцены.

— Дык пойдзем да бойніц,—сказаў дэ-Брасі.—Пакліч храмоўніка, а сам, сваёй велічэзнай асобай лезь на вежу. І я, з свайго боку, пастараюся што-небудзь зрабіць, як умею. А калі лічыш за лепшае ўступіць у перагаворы з бандытамі, чаму-б не выкарыстаць пасрэдніцтва гэтага шаноўнага франкліна, які так паглыбіўся ў сузіранне пляшкі з віном?... Гэй, саксонец,—прадаўжаў ён, звяртаючыся да Атэльстана і падаючы яму келіх з віном,—прамачы сабе глотку гэтым шляхетным напіткам, збярыся з духам і скажы, што ты нам дасі за сваё вызваленне?

— Тое, што я магу заплаціць,—адказаў Атэльстан,—тодкі-б гэта не было супраціўна гонару і мужнасці. Адпусці мяне на волю разам са ўсімі маімі спадарожнікамі, і я дам тысячу марак выкупу.

— І, акрамя таго, адказваеш нам за безадкладнае адступленне бандытаў, якія цэлымі зграямі раяцца вакол замка?—сказаў Фрон дэ-Бёф.

— Наколькі гэта будзе ў маёй уладзе, пастараюся адвесці іх, і не сумняваюся, што Седрык дапаможа мне ў гэтым.

— Значыцца, справа зладжана,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—цябе і іх мы адпусцім з мірам і не будзем больш ваяваць, а ты за гэта запоціш нам тысячу марак. Сума досыць нязначная, і ты павінен быць нам удзячны, саксонец, за тое, што мы згадзіліся прыняць такую дробязь у замен на вашы асобы. Толькі вось што, гэта згода не датычыцца яўрэя Ісаака.

— Ні дачкі Ісаака,—сказаў увайшоўшы ў залу храмоўнік.

— Пытанне аб выкупе не датычыцца таксама і лэдзі Равены,—сказаў дэ-Брасі.—Няхай ні хто не скажа, што я адмовіўся ад такой здабычы, не паспеўшы добра пабіцца з-за яе.

— Наша ўмова,—умяшаўся Фрон дэ-Бёф,—не датычыць таксама і гэтага праклятага блазна. Я пакіну яго за сабою, і маю намер паказаць на ім прыклад таго, як са мною жарты жартávaць.

— Лэдзі Равена,—сказаў Атэльстан тонам непарушнага супакою,—мая нявеста. Я дам сябе разарваць дзікімі коньмі, перш чым згаджуся расстацца з ёю. А нявольнік Вамба выратаваў сёння Седрыка; таму я хутчэй сам загіну, чым дазволю хоць-бы крыху яго пакрыўдзіць.

У гэты час увайшоўшы слуга далажыў, што каля варот стаіць манах і просіць упусціць яго.

— Хацеў-бы я ведаць, ці сапраўдны гэта манах, ці зноў пераапануты ашуканец?—сказаў Фрон дэ-Бёф.—Абшукайце яго нявольнікі, і калі выявіцца, што вы ў другі раз дапусцілі сябе ашукаць, я загадаю вырваць вам вочы і ў раны забіць гарачых вугалляў.

— Няхай я перацярплю ўсе вынікі вашага цяжкага гневу, мілорд, калі гэты манах не сапраўдны,—сказаў Жыль.— Ваш зброяносец, Джослін, спазнаў яго і гатоў ручацца, што гэта не хто іншы, як айцец Амвросій, манах з службыцеляў, прыёра Эймера, з абацтва Жарво.

— Упусціць яго!—загадаў Фрон дэ-Бёф.—Напэўна, ён прынёс весткі ад свайго вясёлага гаспадара. Завядзіце назад палонных; а ты, саксонец, добра падумай над тым, што тут чуў.

— Я патрабую,—сказаў Атэльстан,—каб мяне трымалі ў зняволенні з пашанаю і каб клапаціліся як мае быць аб маёй ядзе і начлезе, як належыць абыходзіцца з людзьмі, што падлягаюць выкупу. Акрамя таго, няхай той з вас, хто лічыць сябе вышэй астатніх, возьме на сябе асабістую адказнасць за супроцьзаконнае затрыманне мяне, я пасылаў ужо табе выклік праз твайго дварэцкага, значыцца, ты ўжо ведаеш, чаго я патрабую і абавязан адказаць мне. Вось мая пальчатка.

— Я не адказваю на выклік свайго палоннага,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—і ты таксама не павінен адказваць, Морыс дэ-Брасі... Жыль,—прадаўжаў ён,—павесь пальчатку франкліна на адзін з аленявых рогаў там, на сцяне: няхай яна застаецца там да таго часу, пакуль яе гаспадар будзе выпушчаны на волю. А тады, калі ён уздумае патрабаваць не назад або скажа, што я супроцьзаконна ўзяў яго ў палон, ён будзе мець справу з чалавекам, які ніколі яшчэ не адмаўляўся ісці насустрач ворагу, усёроўна, пешаму або коннаму, адзін на адзін або разам з сваімі васаламі!

Саксонскіх палонных павялі і ў тую-ж хвіліну ўпусцілі манаха Амвросія, які быў вельмі перапалоханы.

— Вось гэта сапраўды „мір вам“,—сказаў Вамба, мінаючы духоўную асобу,—а то ўсе фальшывыя!

— Маці святая!—сказаў манах, аглядаючыся на сабраўшыхся рыцараў,—урэшце то я ў бяспецы і сярод сапраўдных хрысціян!

— У бяспецы, гэта верна,—сказаў дэ-Брасі,—а што датычыць сапраўдных хрысціян, дык вось табе магутны барон Рэджынальд Фрон дэ-Бёф, які адчувае самую глы-

бокую агіду да язычнікаў. А гэта—рыцар храма Брыян дэ-Буагільбер, бялітасны знішчальнік сарацінаў... Калі гэта недастатковыя доказы хрысціянства, ужо не ведаю, чаго яшчэ табе трэба!

— Вы сябры і саюзнікі вялебнага айца нашага прыёра Эймера, з абацтва Жарво,—сказаў манах, не заўважаючы іроніі ў адказе дэ-Брасі,—і павінны яго выручыць і па рыцарскаму зароку, і па міласэрнасці.

— Да д'ябла ўсё гэта!—перапыніў яго Фрон дэ-Бёф.— Ты лепш проста скажы, у чым справа, сумленны манах?

— Святая Мар'я!—ускрыкнуў айцец Амвросій.—Як гэтыя міране хутка раздражняюцца! Але хай будзе вам вядома харобрыя рыцары, што нейкія лютыя зладзеі, што запам'талі і страх божы і павагу да царквы, і не збаяліся ўказаў святога папскага прастола...

— Слухай, ойча,—сказаў храмоўнік,—усё гэта мы самі ведаем або наперад адгадаем, а ты скажы проста, што здарылася з тваім гаспадаром? Ці не ў палоне ён і хто яго захапіў?

— Вядома,—адказаў Амвросій, ён цяпер у руках язычнікаў; яны кішма кішаць у тутэйшых лясх і ведаць зусім не хочучь, што ў пісанні сказана: „не датыкайся да памазанніка майго і прарокам маім не чыні ніякага зла“.

— Вось яшчэ новая работа для нашых мячоў, панове,—сказаў Фрон дэ-Бёф сваім таварышам.—І так, замест таго, каб прыслаць людзей на падмогу, прыёр Эймер ад нас-жа чакае дапамогі. Гэтыя леныя царкоўнікі заўсёды так: у самую спешную і патрэбную хвіліну глядзяць, каб адарваць ад справы ў сваю карысць! Але гавары-ж манах, скажы толкам, чаго чакае ад нас твой гаспадар?

— Бачыце,—сказаў Амвросій,—калі нахраплівыя рукі ўчынілі гвалт над нашым вялебным настацелем, не глядзячы на вышэйпамянёную забарону, гэтыя вырадкі абрабавалі ўсе яго чамаданы, распатрашылі сумкі, адабралі ад яго дзвесце марак чыстага золата і цяпер патрабуюць яшчэ вялікую суму грошай, а без гэтага не згаджаюцца выпусціць яго з сваіх паганскіх рук. А таму, вялебны наш айцец звяртаецца да вас, як для бліжэйшых сябраў сваіх, з прось-

баю выручыць яго, гэта значыць заплаціць за яго патрабуемы выкуп або адбіць яго ў ворага сілаю зброі, як вы палічыце лепшым.

— А каб чорт забраў твайго прыёра!—сказаў Фрон дэ-Бёф. Напэўна, ён сёння нашча хлебануў цераз край. Дзе-ж гэта чуваць, каб нармандскі барон раскашэльваўся ў карысьць якой-небудзь духоўнай асобы; усім вядома, што ў яго грошай у дзесяць разоў больш, чым у нас! І што можам зрабіць мы для выручкі яго сілай зброі, калі нас акружае натоўп ворагаў, які ў дзесяць разоў большы за нас колькасна, і мы з хвіліны на хвіліну самі чакаем іх наступу.

— Я і пра гэтых хацеў далажыць вам,—сказаў манах,—ды вы так спяшаецеся, што не даеце мне дагаварыць... Я ўжо стары, а гэтыя богапраціўныя бойкі зусім збілі з ладу мяне, старога. Аднак шчырая праўда, што яны размяшчаюцца лагерам і пачалі насыпаць вал каля сцен гэтага замка.

— Дык пойдзем на сцены,—закрычаў дэ-Брасі,—паглядзім, што робяць гэтыя нягоднікі!

З гэтымі словамі ён адчыніў кратчастае акно на пляцоўку аднаго з выступаў, агароджаных сценакаю ў выглядзе балкона, і тойчас крыкнуў адтуль тым, хто застаўся ў зале:

— Клянуся, стары манах прынёс нам зусім праўдзівыя весткі! Яны цягнуць мантилеты і павісы²¹), а стралкі іх на ўскраі лесу стварылі суцэльны натоўп і цямнеюць, як хмара перад навальніцаю.

Рэджнынальд Фрон дэ-Бёф таксама глянуў у поле, схпіў свой рог, моцна і працяжна загучэў і загадаў сваім людзям станавіцца на месцы наверху сцен.

— Дэ-Брасі, вартуй усходні бок, дзе сцены ніжэй астатніх... Шляхетны Буагільбер, ты даўно спрактыкаваны ў навуцы нападу і абароны, вазьмі на сябе нагляд за заходняй сцяной... Я сам стану каля бойніцы. Але прашу вас, адважныя сябры мае, не абмяжоўвацца абаронаю аднаго толькі пункта: сёння мы павінны пабыць усюды, замяняць сабою многіх і па магчымасці імкнуцца туды, дзе наша прысутнасць можа падбадзёрыць людзей у хвіліны крайняй небяспекі. Нас вельмі мала.

— Шляхетныя рыцары,—выклікнуў айцец Амвросій сярод мітусні і шуму, які ўзняўся ў часе падрыхтоўкі да абароны,—няўжо ніхто з вас не выслухае даручэння вялебнага айца нашага, прыёра Эймера з Жарво? Заклінаю цябе, шляхетны рыцар, сэр Рэджнынальд, выслухай мяне!

— Ідзі, мармычы свае закліканні да нябёс,—адказаў распалены нармандзец,—а нам, на зямлі няма калі іх слухаць. Гэй, Ансельм! Загадай, каб гатавалі смалу і алей, каб гатовы было, калі спатрэбіцца ліць на галовы гэтых дзёрзкіх здраднікаў! Глядзі, каб у самастрэлаў нарыхтавана было пабольш балтоў²²⁾ Выставіць на вежы мой сцяг... той, стары, на якім бычачая галава!.. Яны хутка спазнаюць, з кім сёння будуць мець справу.

— Адважны пан,—прыставаў да яго айцец Амвросій, які імкнуўся ўсё-такі звярнуць на сябе ўвагу гаспапара,—я даў зарок паслухмянства, павінен-жа я выказаць волю майго настаўцеля... Дазволь далажыць табе...

— Убярыце гэтага балтуна!—крыкнуў Фрон дэ-Бёф.—Запрыце яго ў капліцы, няхай перабірае свой ружанец, покуль не скончыцца пабоішча... Вось здзіўляцца нашы каменныя святыя, калі пачуюць малітвы ды акафісты; такога гонару ім не аказвалі, бадай, з таго часу, як выразбывалі іх. А добра-б прыцягнуць іх да бойніц ды скінуць на галовы абложнікаў. Там ёсць адзін святы Хрыстафор, такі моцны ды цяжкі, што адзін можа прыдушыць цэлы атрад.

Тымчасам храмоўнік нагледаў за рухам ворага куды больш уважліва, чым грубы Фрон дэ-Бёф ці яго лёгкадумны бяседнік.

— Клянуся гонарам майго ордэна,—сказаў ён,—гэтыя людзі набліжаюцца ў такім узорным парадку, якога цяжка было чакаць ад іх, хто-б яны ні былі. Паглядзіце, як майстэрскі яны карыстаюцца кожным дрэвам або кустам і з якім поспехам хаваюцца ад нашых самастрэлаў! Я не бачу між імі ні сцягаў, ні значкоў, але гатоў закласці свой залаты ланцуг, што імі кіруе які-небудзь рыцар або шляхетны дваранін, спрактыкаваны ў ваеннай справе.

— А я бачу яго,—сказаў дэ-Брасі,—вунь мільгаюць пёры рыцарскага шлема і блішчыць панцыр... Ці бачыце вы вы-

сокага чалавека ў чорнай кальчуге?... Ён накіроўвае той далёкі аград гэтых ашуканцаў іёменаў... Клянуся святым Дзенісам, гэта, напэўна, той самы рыцар, якога мы прызвалі Чорным Гультаём... Памятаеш, Фрон дэ-Бёф, яшчэ ён выбіў цябе з сядла на турніры ў Ашбі?

— Тым лепш,—сказаў Фрон дэ-Бёф,—значыцца, ён сам з'явіўся даставіць мне выпадак адпомсціць яму.

Гэтыя меркаванні былі перапынены яўнымі адзнакамі намеру ворага рушыць на прыступ. Кожны з рыцараў накіраваўся на свой пост і, разам з тымі нямногімі людзьмі, якіх удалося набраць і колькасць іх была далёка недастаткова для абароны сцен ва ўсю іх даўжыню, спакойна і цвёрда сталі чакаць пагражаўшага ім нападу.

РАЗДЗЕЛ XXVIII

КАЛІ Айвенго ў часе турніру ўпаў каля ног Равены і ўсе, як відаць, ад яго адступіліся, Рэвека ўпрасіла свайго бацьку ўзяць рыцара з бегавішча і завезці яго ў дом, які яўрэі займалі на ўскраіне горада Ашбі.

Рэвека, не трацячы часу, правяла маладога рыцара ў часовую кватэру свайго бацькі і ўласнымі рукамі абмыла і перавязала яму рану.

Весткі па медыцыне і лекарскаму майстэрству Рэвека атрымала ад адной пажылай яўрэйкі, дачкі аднаго з вядомых яўрэйскіх дактароў. Гэта старая, звалі якую Мірыям, любіла Рэвеку, як уласную дачку, і былі чуткі, быццам яна перадала Рэвецы ўсе таямніцы пазнання, якія сама атрымала ад свайго мудрага бацькі.

Калі рыцар Айвенго быў прынесены ў жыллё Ісаака, ён усё яшчэ быў у непрытомнасці, дзякуючы таму, што шмат сцякло крыві. Рэвека агледзела рану і, прылажыўшы да яе лекі па ўсіх правілах свайго майстэрства, сказала бацьку, што калі не будзе ў хворага трасавіцы, на што дазволіла спадзявацца вялікая страта крыві, і калі лекавы бальзам старой Мірыям не згубіў свае сілы, дык няма чаго баяцца за жыццё іх госця, і ён можа заўтра-ж накіравацца з імі ў Іерк.

Толькі пад канец вечара Айвенго апрытомнеў і пачаў разумець акружаючае. Апрытомнеўшы, ён спачатку доўга не мог нічога скеміць; дарэмна стараўся ён прыпомніць тое, што было перад тым, як ён упаў на бегавішчы, або колькі-небудзь звязна ўявіць сабе падзеі і ўражанні ўчарайшага дня. Ён адчуваў свае раны, пабітыя месцы, адчуваў вялікую слабасць, знямогу, і ўсё гэта мяшалася ў яго розуме з уяўленнем аб атрыманых і нанесеных ударах, конях, што імчацца адзін на аднаго, сшыбаюцца і падаюць, галосных выгуках, звоне зброі і ўсёй наогул імпэтнай мітусні гарачага бою. З вялікай цяжкасцю спрабаваў ён адхінуць занавеску свайго ложка і да некаторай ступені зрабіў гэта, не глядзячы на боль ад раны, якая перашкаджала яму рухацца.

Да вялікага яго здзіўлення выявілася, што ён знаходзіцца ў надзвычай прыгожа прыбраным пакоі; толькі замест крэслаў удоўж сцен ляжалі горы падушак, ды і ў іншых адносінах мебліроўка мела такі ўсходні адценак, што ён пачаў сумнявацца, ці не прывязлі яго ў часе сну назад у Палестыну. Гэта ўражанне яшчэ больш узмацнілася, калі цяжкая драпіроўка паднялася і ў дзверах паказалася жаночая фігура ў багатай адзежы, якая напамінала хутчэй усходні гарнітур, чым звычайнае еўрапейскае адзенне таго часу; гэта фігура нячутнаю ходою ўвайшла ў пакой, і следам за ёю ўвайшоў смуглы прыслужнік.

Паранены рыцар толькі што намерваўся звярнуцца з запытаннем да наведвальніцы, але яна прылажыла палец да губ, быццам прасіла яго маўчаць. Слуга, падышоўшы да ложка, адкрыў параненае сцягно з тым, каб прыгожая яўрэйка магла пераканацца ў тым, што перавязка не спаўзла з месца і рана ў парадку. Яна выканала сваю справу з грацыёзнай годнасцю, проста і сціпла. У некалькіх кароткіх словах, сказаных на яўрэйскай мове, Рэвека дала патрэбныя ўказанні старому служку; а ён, які не раз ужо, відаць, быў яе памочнікам у такіх выпадках, без пярэчання падначаліўся ёй.

Айвенго моўчкі падпарадкаваўся ўсяму, што лічылі патрэбным зрабіць для яго палёгкі.

Калі ўсе гэтыя турботы былі скончаны і лекарка сабралася адыходзіць, ён больш не меў сілы супрацівіцца ава-

лодаўшай ім цікавасці і сказаў, звяртаючыся да яе на арабскай мове, якую добра вывучыў у часе сваіх вандраванняў на Ўсходзе:

— Прашу вас, добрая дзяўчына, будзьце так ласкавы..
Але тут прыгожая лекарка перапыніла яго гаворку з міжвольнай усмешкай, якая на некалькі секунд азарыла яе твар, звычайна задуменны і сумны.

— Я живу ў Англіі, сэр рыцар,—сказала яна,—і разумею паанглійску, хоць па адзенню і паходжанню належу да іншай краіны.

— Шляхетная дзяўчына,—пачаў Айвенго; але Рэвека зноў паспяшыла перапыніць яго:

— Сэр рыцар,—сказала яна,—не велічайце мяне тытулам шляхетнай: лепш адразу спазнайце, што ваша служанка не больш, як бедная яўрэйка, дачка таго самага Ісаака з Їерка, якому вы нядаўна былі такім дабрадзеям і абаронцам. І ён, і ўсе яго чаляднікі абавязаны акружыць вас магчымым доглядам і апекаю, як таго патрабуе ваша цяперашняя хворае становішча.

Пасля гэтага Рэвека паведаміла Айвенго, што ім трэба спяшацца выехаць у Їерк, што бацька яе вырашыў і яго ўзяць з сабою, пасяліць у сваім доме і да таго часу трымаць там, пакуль яго здароўе не будзе канчаткова ўмацавана.

— Хіба няма ў Ашбі,—сказаў на гэта Айвенго,—або дзе-небудзь у ваколіцах саксонскага франкліна або хоць-бы багатага селяніна, які згадзіўся-б узяць пад сваю апеку параненага земляка і даць яму прытулак, покуль ён не будзе магчы зноў апрануцца ў сваё ратнае ўзбраенне? Няўжо няма паблізу саксонскага манастыра, куды-б мяне прынялі?.. Ці нельга, прынамсі, аднесці мяне ў Буртон, дзе, напэўна, акажа мне гасціннасць наяцяцель абацтва святога Вітольда, з якім мы знаходзімся ў сваяцтве?

— Вядома,—адказала Рэвека,—і горшы з пералічаных вамі прытулкаў быў-бы для вас больш зручным жыллём, аднак, сэр рыцар, калі не хочаце прагнаць свайго ўрача, вам нельга перамяніць месца жыхарства. Яўрэі, як вам вядома, умеюць лячыць раны, хоць і не бяруцца наносіць іх; у нашай сям'і, да таго-ж захоўваюцца некаторыя ўрачэбныя сакрэты; адным з гэтых сродкаў вы ўжо карысталіся і, відаць, выпрабавалі яго дзейнасць. Ні адзін лекар у межах чатырох брытанскіх мораў не здолеў-бы паставіць вас на ногі хутчэй, чым праз месяц.

— А як хутка можаш гэта зрабіць ты?—сказаў Айвенго з нецярплівасцю.

— Праз восем дзён, калі будзеш цярпліва і паслухмяна выковваць мае прадпісанні,—адказала Рэвека.

— Цяпер, мой добры ўрач, скажы мне, што там здарылася пасля мяне? Ці не ведаеш чаго аб шляхетным саксонцы Седрыку, аб яго чалядніках?.. Пра тую прыгожую даму... — Ён запнуўся, не адважваючыся выгаварыць імя Равены.—Пра тую, што была выбрана царыцай турніру?

— Гэта-ж вы яе выбралі, сэр рыцар, і ўзвялі на ганаровы трон,—сказала Рэвека,—і ваш выбар заслужыў не меншую ўхвалу, чым ваша мужнасць.

Не глядзячы на тое, што Айвенго страціў шмат крыві, гэта не перашкодзіла яму ўспыхнуць яркім румянцам пры думцы, што ён неасцярожна выказаў свае сапраўдныя пачуцці да Равены тым, што так нязграбна паспрабаваў схаваць іх.

— Я хацеў гаварыць не пра яе, а галоўным чынам пра прынца Іозана,—сказаў ён,—а яшчэ мне хацелася-б ведаць, куды дзеўся мой верны зброяносец, і чаму ён цяпер не пры мне?

— А я выкарыстаю сваю лекарскую ўладу і загадаю вам памаўчаць,—сказала Рэвека.—Калі ласка, унікайце трывожных разваг, я сама пастараюся паведаміць вам усё, што вы хочаце ведаць. Прынц Іоан спыніў турнір і спешна выехаў у Іёрк разам са сваімі дваранамі, рыцарамі і прэлатамі свае партыі, усякімі праўдамі і няпраўдамі сабраўшы як можна больш грошай з тых, хто мае ў тутэйшым краі рэпутацыю багаццяў. Гавораць, што ён мае намер завалодаць каронаю свайго брата.

— Ну, гэта мы яшчэ паглядзім!—усклікнуў Айвенго, прызняўшыся на ложку.—Я буду біцца за Рычарда з самымі харобрымі з яго праціўнікаў... Адзін супроць двух пайду!..

— Але для гэтага, каб вы змаглі гэта зрабіць,—сказала Рэвека, крануўшы яго рукою за плячо,—вы павінны перш усяго слухаць мяне і ляжаць спакойна.

— Праўда, праўда,—сказаў Айвенго,—так спакойна, як будзе магчыма ў гэты неспакойны час... Ну, дык што-ж Седрык і яго чаляднікі?

— Толькі што быў у нас яго дварэцкі,—сказала Рэвека,—прыбег засопшыся да майго бацькі за грашмыма, якія бацька

быў вінен Седрыку за воўну з яго авечак. Ад гэтага чалавека я даведалася, што Седрык і Атэльстан Конінгсбургскі пайшлі з дому прынца Іоана разгневаныя і той-жа час сабраліся выязджаць дахаты.

— А на гэтым банкете былі з імі дамы?—запытаў Уільфрэд.

— Лэдзі Равена,—адказала Рэвека з большай пэўнасцю, чым ёй задана было пытанне,—лэдзі Равена не паехала на банкет да прынца, і цяпер, як сказаў нам іх дварэцкі, яна таксама паехала дахаты, у Ротэрвуд, разам з яе апекуном Седрыкам. Што-ж датычыцца вашага вернага зброяноса Гурта...

— Ах, — усклікнуў рыцар, — ты ведаеш яго імя?.. Але я бачу, што ведаеш, ды і як табе не ведаць, калі яшчэ ўчора ён атрымаў з тваіх рук сотню цэхінаў, як я цяпер пераканаўся толькі дзякуючы твайму вялікадушшу і шчодрасці!

— Не гавары пра гэта,—сказала Рэвека, моцна пачырванелы, —я цяпер сама бачу, як язык лёгка выкрывае тайны, якія сэрца палічыла-б за лепшае схаваць.

— Мой гонар,—сказаў Айвенго сур'ёзна,—абавязвае мяне звярнуць гэтыя грошы вашаму бацьку.

— Рабі, як хочаш,—сказала Рэвека,—але дачакайся, каб мінула восем дзён, а да таго часу не думай, не гавары ні аб чым такім, што магло-б перашкодзіць твайму выздараўленню.

— Добра, ласкавая душа,—сказаў Айвенго,—з майго боку было-б няўдзячна супраціўляцца тваім загадам... Яшчэ адно слова аб лёсе беднага Гурта, і я ні аб чым больш не буду цябе распытваць.

— З жалем павінна табе сказаць, сэр рыцар, што ён узяты пад варту па загаду Седрыка.

Заўважыўшы, што гэта паведамленне зрабіла на Уільфрэда цяжкое ўражанне, Рэвека той-жа час дадала:

— Аднак, дварэцкі Освальд гаварыў мне, што калі Гурт нічым іншым не выкліча на сябе гаспадарскага гневу, Седрык даруе яму, таму што Гурт—верны слуга, заўсёды лічыўся лепшым і цяпер толькі тым і правініўся, што даказаў сваю прыхільнасць да сына Седрыка. І яшчэ ён мне сказаў, што калі слугі заўважаць, што гнеў Седрыка на Гурта не

будзе змягчацца, дык усе яго таварышы, асабліва блазен Вамба, рашылі ўгаварыць Гурта, каб ён па дарозе ўцёк і схаваўся ад гаспадара.

— Добра калі-б гэта ўдалося ім,—сказаў Айвенго.

— Прымі лякарства, якое я табе прышлю з Рубінам, і пасля таго пастарайся супакойцца і добра заснуць, каб набрацца сіл для надыходзячага табе заўтра пераезду.

Айвенго падначаліўся распараджэнням Рэвекі. Пітво, якое прынёс яму Рубін, было заспакойлівай і снатворнай якасці і дало пацыенту моцны і асвяжальны сон. Раніцою Рэвека застала яго зусім пазбаўленым ад усякіх адзнак трасавіцы і здольным перанесці ўтомнае вандраванне.

Яго падажылі ў конныя насілкі, на якіх прывезлі з турніру, і патурбаваліся, каб яму было зручна і спакойна. Толькі ў адных адносінах Рэвека не магла ўпрасіць бацьку пашанаваць сілы параненага рыцара. Ісааку ўсюды здаваліся зладзеі і разбойнікі; ведаючы, што і буйныя нармандскія дваране, і адважныя саксонскія бандыты былі-б вельмі рады пажывіцца за яго кошт, ён баяўся іх, як агня. Таму ён ехаў са ўсёй хуткасцю, спыняючыся на самы кароткі час; скарачаў харчоўку да-нельга, так што перагнаў Седрыка і Атэльстана, хоць выехаў з Ашбі на некалькі гадзін пазней іх.

Надмерная паспешнасць Ісаака мела фатальныя вынікі.

Калі яны папалі ў рукі дэ-Брасі і яго пасобнікаў, спачатку ніхто не звярнуў увагі на конныя насілкі, і яны рызыкавалі застацца кінутымі сярод дарогі, калі-б дэ-Брасі не пацікавіўся зірнуць у іх. Ён быў надзвычай здзіўлены, калі выявілася, што ў насілках ляжыць паранены, які, думаючы, што трапіў у рукі саксонскай вольніцы, і спадзяючыся, што абвясціўшы сваё імя, тым самым пазбавіць ад гвалту і сябе і сваіх спадарожнікаў, тойчас адкрыта сказаў, што яго завуць Уільфрэд Айвенго.

Строгія разуменні аб рыцарскім гонары, якія ніколі зусім не пакідалі дэ-Брасі, не глядзячы на яго разбэшчанасць і лёгкадумнасць, забаранялі яму ўчыніць гвалт над рыцарам у такім бездапаможным стане; таксама не мог ён аддаць яго ва ўладу Рэджынальда Фрон дэ-Бёф, ведаючы, што той не задумаецца ўмярціць тым ці іншым спосабам пры пер-

шым зручным выпадку чалавека, які меў правы на валоданне маёнткам Айвенго. З другога боку, у дэ-Брасі нехапіла настолькі прыстойнасці, каб адпусціць на ўсе чатыры бакі саперніка, які меў прэтэнзіі на руку Равены.

Дэ-Брасі загадаў двум з сваіх слуг ехаць паабাপал насілак і нікога не дапушчаць да іх. Калі да іх будуць прыставаць з распытваннем, гаспадар загадаў гаварыць ім, што гэта пустыя насілки лэдзі Равены, у якія палажылі аднаго з іх таварышоў, параненых у часе бойкі. Пасля прыезду ў Торкільстон слугі Морыса дэ-Брасі аднеслі Айвенго (прадаўжаючы яго называць параненым таварышам) у адзін з далёкіх пакояў замка. Тое-ж тлумачэнне далі яны і гаспадару дома, калі ён патрабаваў, каб яны ішлі на сцены і прынялі ўдзел у абароне замка.

— Паранены таварыш!—выклікнуў ён у здзіўленні і злосці.—Не дзіўна, што іёмены адважваюцца абложваць баронскія замкі, а блазны і свінапасы прысылаюць дваранам выклік на бой, калі воіны робяцца сядзелкамі пры хворых, а байцы з вольнай дружыны наймаюцца ахоўваць паміраючага ў тую хвіліну, калі замак у аблозе!.. Ідзіце на сцены, праклятыя гультаі!—крыкнуў ён такім грамавым голасам, што падскляпеннем пракаціліся грозныя адгалоскі.—Я вам гавару, па мясцах!.. А не то я ўсе косці вам пераламлю гэтай дубінкай!

Слугі панура адказвалі, што і самі рады ісці на сцены, толькі-б Фрон дэ-Бёф узяўся апраўдаць іх перад іх гаспадаром, які загадаў ім даглядаць за паміраючым.

— Вось я вам задам нягоднікі!—крычаў Фрон дэ-Бёф.—Я вось зараз вас змяню... прыстаўлю іншую сядзелку да вашага агіднага таварыша. Гэй, Урфрыда! Праклятая старая... Гэй, саксонская ведзьма! Не чуеш, ці што?.. Ідзі даглядай за параненым язычнікам, а гэта брыдота пойдзе ў справу... Вось вам два арбалеты, таварышы, і да іх калаўроткі і кварэлі²³). Станавіцеся каля бойніц і глядзіце, каб кожны выстрал пападаў у саксонскую мазгаўню!

Слугі дэ-Брасі, сумаваўшыя ў бяздзейнасці, з радасцю накіраваліся на вызначаны ім небяспечны пост, і такім чынам клопаты аб параненым Айвенго былі ўскладзены на

Урфрыду, або Ульрыку. Але яна ў гэты час была так захоплена атэнсаваннем перанесеных крыўд і прагнасцю помсты, што вельмі ахвотна перадала Рэвэцы абавязкі глядзець за пацыентам.

РАЗДЗЕЛ ХХІХ

АПЫНУЎШЫСЯ зноў каля ложка Айвенго, Рэвека сама здзівілася той ажыўленай радасці, якую мела пры гэтым, не глядзячы на небяспечнае і нават проста жажлівае іх становішча. Намацаваючы яго пульс і пытаючыся пра здароўе, яна дакраналася да яго так пяшчотна і гаварыла так ласкава, што выявіла куды больш шчыры ўдзел, чым жадала б выявіць. Голас яе перарваўся, рука здрыганулася, калі яна пачула голас Айвенго:

— Ах, гэта вы, ласкавая дзяўчына?

Ледзь чутны ўздых вырваўся з яе грудзей. Далейшыя пытанні адносна яго здароўя яна задавала ўжо тонам спакойнага сяброўства.

Айвенго паспяшаўся адказаць, што адчувае сябе надзвычай добра, куды лепш, чым мог чакаць.

— І ўсё дзякуючы твайму майстэрству і клопатам, мілая Рэвека,— дадаў ён.— Ці бачыш, ласкавая дзяўчына,— прадаўжаў Айвенго,— мой дух пакутуе ад трывогі куды мацней, чым цела мучыцца ад болю. З таго што гаварылі пры мне тут мае былыя вартаўнікі, я злагадаўся, што знаходжуся ў палоне; а мяркуючы па грубаму голасу таго, хто зараз толькі прагнаў іх адсюль, даўшы ім нейкае ваеннае заданне, я заключаю, што мы ў замку Фрон дэ-Бёф. Калі гэта так, дык чым-жа гэта можа скончыцца і якім чынам магу я абараніць Равену і майго бацьку.

Рэвека паспяшалася паведаміць Айвенго ўсе весткі, якія паспела сабраць, але гэтага было вельмі мала, і яно абмяжоўвалася тым, што ў замку ўсім распараджаюцца храмоўнік Буагільбер і барон Фрон дэ-Бёф, што знадворку замак абложваюць, але хто—невядома.

Наверсе, удоўж зубчастых сцен, чуліся цяжкія і спешныя крокі ўзброеных слуг; тыя-ж гукі чуліся ўдоўж вузкіх калідораў і на пакручастых усходах, якія вядуць на вежы,

на вартавыя вышкі, да бойніц і іншых пунктаў, годных для абароны. Чутны былі галасы рыцараў, якія падбэдзёрвалі сваіх падначаленых і распараджаліся наконт абароны. Іх галасы часта заглушаліся звамам зброі і голасным кліканнем тых, да каго яны звярталіся.

Айвенго гарэў нецярпліваасцю ад сваёй бяздзеінасці і ўсёю душою імкнуўся прыняць удзел у бойцы, аб якой вяршалі ўсе гэтыя ваяўнічыя гукі.

— Калі-б мне дапаўзці хоць-бы да таго акенца,—гаварыў ён,—хоць-бы паглядзець, як адбудзецца гэта ратная пацеха! Калі-б мне здабыць хоць лук і пусціць стралу або сякеру і хоць раз ударыць ёю дзеля нашага вызвалення! Але ўсё дарэмна! Няма нічога... я бясцільны... і без зброі!

— Не хвалюся, шляхетны рыцар,—сказала Рэвека,—чуеш, як усё раптам змоўкла? Можна і не будзе бойкі.

— Нічога ты не зразумееш!—нецярпліва прагаварыў Уільфрэд.—Гэта зацішка адзначае толькі, што ўсе воіны занялі свае месцы на сценах і зараз чакаюць нападу. Ах, каб мне дапаўзці як-небудзь да таго акна!

— Такая спроба будзе табе на шкоду, шляхетны рыцар,—заўважыла Рэвека, але, бачачы, як ён тужліва імкнецца да гэтага відовішча, дадала з трывогаю;—я сама стану каля акна і, як умею, буду апісваць табе, што там адбываецца.

— Не, не трэба, гэтага нельга!—усклікнуў Айвенго.—Кожнае акно, кожная самая малая шчыліна ў сценах паслужыць цэллю для стралкоў... Якая-небудзь шалёная страла можа забіць цябе...

— Вось было-б добра!—прамармытала Рэвека пра сябе, цвёрдым поступам узышоўшы на дзве ці тры ступенькі, якія вялі да акна.

— Рэвека, мілая Рэвека!—усклікнуў Айвенго.—Гэта зусім не жаночая справа... Не стаў сябе пад небяспеку, не то я ўсё жыццё буду пакутваць ад разумення таго, што я таму прычынай. Прынамсі вазьмі той старадаўні шчыт, закрыйся ім і пастарайся як можна менш выстаўляцца з-за аконных кратаў.

Рэвека з дзіўным спрытам выканалася яго указанні і, засланіўшы ніжнюю частку акна старым шчытом, так зручна

прымасцілася пад яго абаронай, што амаль з поўнай бяспекай для сябе магла бачыць усё, што адбывалася за сценамі замка і гаварыць Айвенго, як абложнікі рыхтаваліся да штурму.

Акно знаходзілася ў рагу галоўнага будынка і адтуль былі відаць не толькі ваколіцы замка, але і перадавы рэдут, на які, відаць, мелі намер перш усяго напасці абложнікі. Гэта была знадворнае ўмацаванне і складалася з вежы невялікіх памераў, прызначэнне якой было абараняць тую самую фортку, праз якую Фрон дэ-Бёф выпусціў Седрыка. Гэта вежа адлучана была ад астатняй крэпасці ровам, напоўненым вадою, і ў выпадку, калі-б вораг завалодаў ёю, лёгка было перарваць зносіны паміж ёю і замкам, для гэтага трэба толькі зняць дашчаны мосцік, перакінуты праз роў.

У сярэдзіне перадавога ўмацавання была кратчастая брама, адпаведныя форткі ў сцяне самога замка і ўвесь гэты форт быў агароджаны моцным частаколам. Па колькасці людзей, пастаўленых на абарону гэтага пункта, Рэвека магла заключыць, што абложаныя асабліва баяліся нападу з гэтага боку, а мяркуючы па таму, што супроць гэтага месца высталіся галоўныя сілы абложнікаў, ясна было, што і яны лічылі яго найбольш слабым пунктам і вырашылі адсюль пачаць атаку.

Рэвека паспяхалася паведаміць Айвенго гэтыя падрабязнасці, дадаўшы:

— На ўскраі лесу суцэльнай сцяной стаяць стралкі, але яны ў цяні пад дрэвамі, вельмі нямногія выйшлі ў адкрытае поле.

— А пад якім яны сцягам?—спытаў Айвенго.

— Я не бачу ніякіх сцягаў, ні значкоў.

— Вось дзіўная навіна! Ці не відаць, прынамсі, хто іх правадыры?

— Больш усіх відаць адзін рыцар, апрануты ў чорнае ўзбраенне.

— Які дэвіз на яго шчыту?

— Штосьці падобнае на жалезную поласу ўпоперак шчыта і на чорным полі вісячы замок блакітнага колеру.

— А што напісана на шчыце?

— На такой адлегласці, — адказала Рэвека, — я ледзь магу разгледзець самы дэвіз, і то тады толькі, калі сонца ўдарэ ў яго.

— А іншых правадыроў не відаць?

— Адсюль я не бачу нікога выдатнага. Здаецца, яны цяпер рушылі ўперад... Набліжаюцца... Якое страшнае відовішча! Тыя, што ідуць уперадзе, нясуць велізарныя шчыты і дашчаныя загароды...

Яе словы былі перапынены раптоўным сігналам да прыступу: абложнікі прарэзліва затрубілі ў рог, а са сцен загучэлі нармандскія трубы і літаўры, якія задзірыста адказвалі на выклік ворага.

Шалёны націск абложнікаў сустрэў не менш шалёны адпор з боку абложаных. Стралкі, прывыкшыя ў сваім бадзянні па лясах памайстэрску ўпраўляцца з лукам і стрэламі, дзейнічалі з такой беспамылковай дакладнасцю, што ні адзін пункт, у якім абаронцы праяўлялі самую малую адзнаку свае прысутнасці, не выслізаў ад іх увагі і ад меткіх даўгіх стрэл. Стральба была такая частая і роўная, што стрэлы падалі, як град, і дзякуючы таму, што кожная пападала ў цэль, яны дзесяткамі ўляталі ў кожную бойніцу, акно ці шчыльную ў загарожы балконаў, дзе мог знаходзіцца вартавы або хто-небудзь з абаронцаў. У самым хуткім часе двое ці трое з іх былі забіты і некалькі чалавек паранена. Але староннікі Рэджынальда Фрон дэ-Бёф і яго саюзнікі, з поўным давер'ем да непранікальнасці сваіх панцыроў і да непрыступнасці свайго прытулка, абараняліся гэтак-жа ўпарта, як энергічна адбываўся напад, і на хмары стрэл, якія сыпаліся бесперапынна на іх, адказвалі такімі-ж выстраламі з сваіх доўгіх арабалеаў і лукаў, шыбаннем дроцікаў, прашчаў і іншымі шыбальнымі знарадамі. Абложнікі хоць і карысталіся самым нікчэмным прыкрыццём, але трацілі значна больш людзей, чым абложаныя. Свіст і шчоўканне ў паветры стрэл, балтоў і камяў суправаджаліся моцнымі выгукамі.

— А я павінен тут ляжаць не кратаючыся, быццам аслаблы манах, — выклікнуў Айвенго, — покуль іншыя вядуць барацьбу,

ад якой залежыць мая свабода, або смерці! Паглядзі зноў у акно, добрая дзяўчына, толькі асцярожна, каб стралкі цябе не заўважылі!.. Паглядзі і скажы мне, ці ідуць яны на прыступ?

Рэвека заняла зноў сваё месца каля акна, засланіўшыся шчытом так, каб знізу нельга было яе ўбачыць.

— Што ты бачыш, Рэвека? — зноў запытаў паранены рыцар.

— Толькі і бачу хмару ляцячых стрэл; яны мільгаюць так густа, што ў мяне мітусіцца ў вачах і я не магу разгледзець саміх стралкоў.

— Гэта не можа доўга прадаўжацца, — сказаў Айвенго, — калі яны тойчас не пойдучь на прыступ, што-ж можна зрабіць з дапамогаю адных лукаў ды стрэл супроць каменных сцен ды вежаў! Паглядзі, прыгожая Рэвека, дзе цяпер Чорны Рыцар і як ён сябе трымае, таму што, які правадыр, такія будуць і яго падначаленыя.

— Я штосьці не бачу яго, — адказала Рэвека.

— Агідны трус! — усклікнуў Айвенго. — Няўжо ён адступіць цяпер, калі адвага больш усяго патрэбна?

— Не, не, не адступае, — сказала Рэвека. — Вось ён, я яго бачу; ён вядзе атрад воінаў да знадворнай агарожы перадавой вежы. Яны валяць слупы і частаколіны, сякуць агарожу сякерамі... Высокае, чорнае пер'е развінаецца на яго шлеме над натоўпам акружаючых байцоў, быццам чорны груган, што лётае над ратным полем. Яны прасеклі дзірку ў агарожы... уварваліся... не! Іх адціснулі назад!.. На чале абаронцаў бачу барона Фрон дэ-Бёф... Зноў кінуліся на прабоіну і б'юцца ўручную...

Яна адварнулася ад акна.

— Паглядзі зноў, Рэвека, — сказаў Айвенго, — страляніна з лукаў цяпер, напэўна, стала радзейшаю. Паглядзі яшчэ, цяпер не так небяспечна стаяць ля акна.

Рэвека зноў выглянула і амаль той-жа час ускрыкнула:

— Фрон дэ-Бёф схапіўся з Чорным Рыцарам... Яны б'юцца адзін на адзін, а астатнія толькі глядзяць на іх і крычаць... Ён упаў!

— Хто упаў? — ускрыкнуў Айвенго. — Скажы, хто упаў?

— Чорны Рыцар,—адказала Рэвека ледзь чутна, але адразу затым з радасцю закрычала:—Не, не! Ён зноў ускочыў на ногі і б'еца так, як быццам у адной яго руцэ знаходзіцца сіла дваццаці чалавек... У яго меч пераламаўся надвое... ён выхапіў сякеру ў аднаго з іёменаў... Так і сыпле ўдарамі на барона Фрон дэ-Бёф... Асілак хіліцца... Упаў!..

— Хто, Фрон дэ-Бёф?—усклікнуў Айвенго.

— Так, Фрон дэ-Бёф!—адказала яўрэйка.—Яго людзі кінуліся яму на дапамогу... на чале іх з'явіўся горды храмоўнік... Агульнымі сіламі яны прымушаюць рыцара спыніцца... Цяпер пацягнулі барона ва ўнутраны двор замка.

— Абложнікі завалодалі бар'ерамі, прарваліся?—запытаў Айвенго.

— Так, так, завалодалі!—ускрыкнула Рэвека.—Прыперлі абаронцаў да знадворнай сцяны... некаторыя прыстаўляюць драбіны... кружацца, як пчолы... ускакваюць на плечы адзін аднаму... На іх кідаюць каменні, бявенні, драўляныя слупы ляцяць ім на галовы... Параненых адцягваюць прэч, і заразжа на іх месца становяцца новыя байцы...

— Каторы бок перамагае?.. Хто перамагае?..

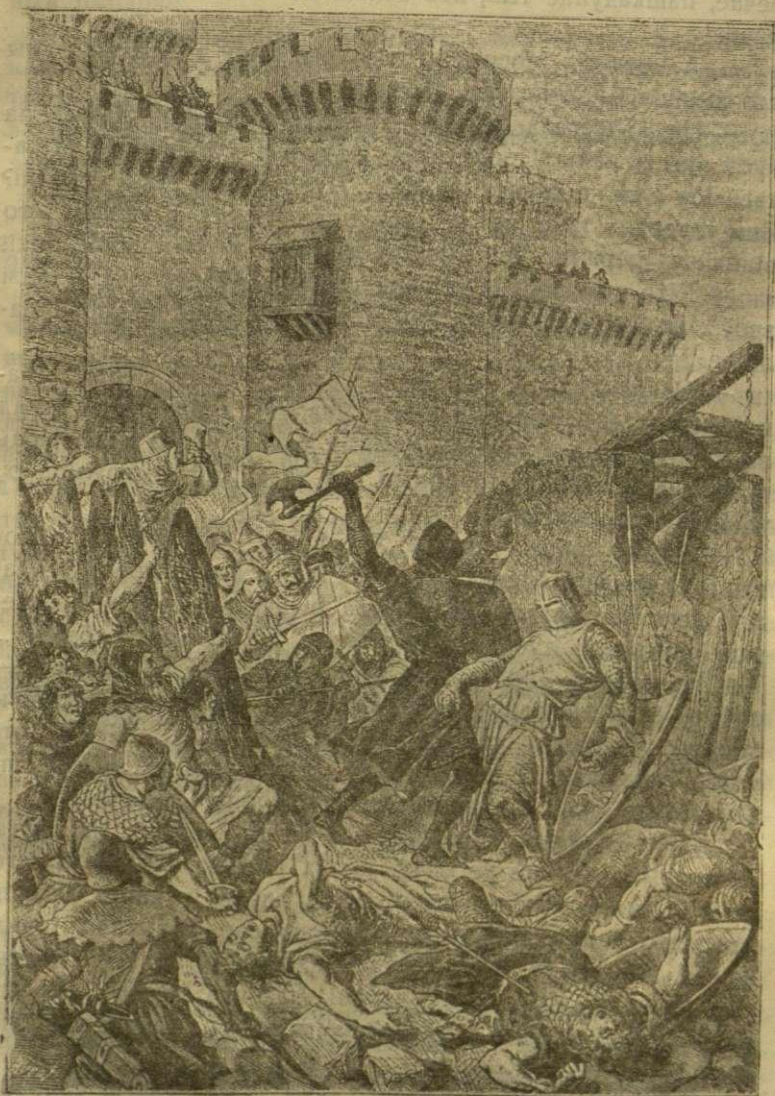
— Драбіны ўпалі...—адказала Рэвека, здрыгануўшыся,—воіны ляжаць пад імі, распластаныя, як раздушаныя чарвякі!.. Абложаныя ўзялі верх!

— Няўжо гэтыя здраднікі іёмены адступаюць?

— Не,—сказала Рэвека,—яны трымаюць сябе малайцамі. Вось цяпер Чорны Рыцар са сваёю велізарнай сякерай падступіў да брамы... сячэ яе... Чуеш, які страшэнны стук? Гэта ён б'е сякераю ў дзверы, і гул ад яго ўдараў глушыць астатні шум і крыкі... Яму на галаву скідаюць каменні і бявенні... Але адважны рыцар не звяртае на іх ніякай увагі, быццам гэта пух або пер'е!

— Клянуся,—сказаў Айвенго, радасна прыўстаючы на локці,—я думаў, што ва ўсёй Англіі толькі адзін чалавек здольны на такую справу!

— Брама здрыганулася,—прадаўжала Рэвека,—вось яна трашчыць распадаецца пад яго ўдарамі... Яны кінуліся праз пралом... захапілі вежу!.. Хапаюць абаронцаў і кідаюць

у роў з вадою!.. О, людзі, калі ў вас ёсць што-небудзь чалавечае, пашкадуйце тых, хто больш не можа вам супраціўляцца!

— А мосцік?.. Мосцік, што злучае вежу з замкам... яны яго захапілі?—дамагаўся Айвенго.

— Не,—адказала Рэвека,—храмоўнік знішчыў дошку, па якой яны перайшлі цераз роў. Нямногія з абаронцаў выратаваліся з ім у сценах замка... Чуеш гэтыя енкі і крыкі? Яны гавораць табе, які лёс астатніх... Цяпер я ведаю, што відовішча перамогі яшчэ больш жахлівае за відовішча бойкі!

— Што яны робяць цяпер?—сказаў Айвенго.—Паглядзі зноў... не такі час цяпер, каб млецць гледзячы на кровапраліцце.

— Часова спіхлі,—адказала Рэвека,—нашы сябры ўмацоўваюцца ў заваяванай вежы. Яна так добра хавае іх ад выстралаў ворага, што абложаныя толькі рэдка пасылаюць туды свае стрэлы, і то больш для таго, каб трывожыць іх, а шкоды не наносяць.

— Нашы сябры,—сказаў Уільфрэд,—напэўна, не адмовяцца ад прадпрыемства, якое яны так можна пачалі. Я ўскладаю ўсю маю надзею на добрага рыцара, што сваёю сякераю праламаў дубовую браму за жалезнымі скрэпамі... Дзіўная справа,—прадаўжаў ён мармытаць сабе пад нос,—няўжо ёсць на свеце двое, здольных на такую шалёную адвагу?.. Аковы і скрэпы на чорным полі... Што-б гэта магло значыць?.. Рэвека, ты не бачыш іншых знакаў, па якіх можна было-б спазнаць гэтага Чорнага Рыцара?

— Не,—сказала яўрэйка,—усё на ім чорнае, як груганова крыло. Нічога не бачу, ніякіх адзнак; але пасля таго, як я была сведкаю яго магутнасці і адвагі ў бойцы, здаецца мне, што я яго спазнаю і адрозню сярод тысячы іншых воінаў. Ён ідзе ў бойку, быццам на вясёлы банкет. Не адна сіла мышцаў кіруе яго ўдарамі, здаецца, быццам ён усю сваю душу ўкладвае ў кожны ўзмах зброі... Страшэнна глядзець!

— Рэвека,—сказаў Айвенго,—ты абмалёўваеш сапраўднага героя; калі яны бяздзейнічаюць, дык пэўна, толькі збіраюцца з сіламі для новага наступу, або прадумваюць спо-

саб перапраўкі цераз роў. Я аддаў-бы дзесяць гадоў жыцця, каб хоць адзін дзень пабыць побач у бойцы з гэтым адважным рыцарам.

— Выбач,—прагаварыла Рэвека, пакідаючы сваё месца каля акна і падыходзячы да ложка параненага рыцара,— такая нецярплівая прагнасць дзейнасці, такая барацьба з аслываючай цябе слабасцю і безупыннае ўзбуджанне абавязкова затрымаюць тваё ачуньванне...

Айвенго змоўк.

Рэвека паглядзела на параненага рыцара і прагаварыла пра сябе:

— Ён спіць! Прырода ўзяла сваё. Ах, няўжо нельга мне мілавацца ім, калі, можа, я гэта раблю ў апошні раз?.. Хто ведае, можа, пройдзе некаторы час, і гэтыя прыгожыя рысы не будуць больш ажыўлены тым смелым і прадпрыемным духам, які не пакідае іх нават і ўва сне? Ноздры асунуцца, вусны раскрыюцца, вочы нальюцца крывёю і спыняцца... І тады кожны подлы жыхар гэтага праклятага замка будзе таптаць нагамі гэтага гордага чалавека, а ён не варухнецца і не адаб'е наступваючую на яго пяту... А бацька мой? О, мой бацька! Дрэнная-ж дачка ў цябе, калі забылася аб тваёй сівізне, заглядаеўшыся на залацістыя кудры юнасці!.. Але не, гэту слабасць я вырву з свайго сэрца, хоць-бы яно парвалася на часткі і сцякло крывёю ад такога гвалту!

Яна шчыльней ухуталася ў пакрывала і, адварнуўшыся ад ложка параненага рыцара, села да яго спіною, умацоўваючы (ці, прынамсі, стараючыся ўмацаваць) свой дух не толькі супроць знадворнага ліха, але і супроць тых здрадніцкіх пачуццяў, якія закрадваліся ў глыбіню яе сэрца.

РАЗДЗЕЛ XXX

У ЧАС зацішша, пасля першага поспеху абложнікаў, покуль яны рыхтаваліся прадаўжаць пачатую справу, а абложаныя прымалі захады да яшчэ больш дзейснай абароны, храмоўнік і Морыс дэ-Брасі сышліся ў вялікай зале замка.

— Дзе Фрон дэ-Бёф?—запытаў дэ-Брасі, які кіраваў абаронай замка з супроцьлеглага боку.—Ці праўду гавораць, быццам ён забіты?

— Не, жывы,—адказаў храмоўнік холадна,—жывы, покуль; але каб у яго на плечах была тая бычачая галава, якая намалявана на шчыце і каб яна была хоць у дзесяць разоў закавана ў жалеза, яму-б усё-такі не ўтрымацца супроць гэтай фатальнай сякеры. Яшчэ некалькі гадзін—і Фрон дэ-Бёф адправіцца да праайцоў. Магутнага памочніка страціў у ім прынец Іоан!

— За тое чорту вялікі прыбытак,—заўважыў дэ-Брасі.

— Ну, як з твайго боку змагаліся гэтыя іёмены?

— Як д'яблы,—адказаў дэ-Брасі.—Яны шчыльным натоўпам падступілі да сцен, пад кіраўніцтвам ледзь не таго самага шальмяца, які выйграў приз у стральбе з лука: я пазнаў яго рог і перавязь. Калі-б не было на мне непрыкальнай броні, гэты нягоднік сем раз падстрэліў-бы мяне гэтак-жа спакойна, як дужага аленя. У кожную злітоўку майго панцыра ён пападаў даўжэзнай стралой, абмацаваючы мае рэбры, быццам у мяне косці жалезныя. І добра, што я дадумаўся надзець пад панцыр іспанскую кальчугу; калі-б не гэта перасцярога, мне-б не мінуць ліха.

— Але вы ўсё-такі ўтрымалі за сабою пазіцыю?—сказаў храмоўнік.—Мы сваю вежу прайгралі.

— Гэта сур'ёзная страта,—сказаў дэ-Брасі.—Пад прыкрыццём вежы яны цяпер падступілі да замка значна бліжэй. Нас так мала, што няма магчымасці абараняць кожны пункт. Вось і Фрон дэ-Бёф пры-смерці, значыцца няма чаго чакаць дапамогі ад яго бычачае галавы і конскае сілы. Як вы мяркуеце, сэр Брыян, ці не скарыцца неабходнасці, і ці не памірыцца з гэтымі агіднікамі, выдаўшы ім палонных?

— Што,—усклікнуў храмоўнік,—выдаць нашых палонных? Гэта значыць выставіць сябе перад усімі на-смах, асароміцца на ўвесь свет? Скажуць—добрыя рыцары! Змаглі начным часам напасці на безабаронных праезджых і ўзяць іх у палон, а сярод белага дня не змаглі абараніць моцны замак, абараніць яго супроць натоўпу нейкіх валацуг, з свінапасамамі і блазнамі замест правадыроў! Саромцеся так раіць, Морыс дэ-Брасі! Няхай лепш рухне гэты замак і пад яго руінамі загіне маё цела і схавae маю ганьбу, а на такую ганебную згоду я ні за што не згаджуся.

— Дык пойдзем абараняць сцены,—прагаварыў дэ-Брасі бесклапотна.

— Па мясцах!—адказаў храмоўнік, і яны пайшлі на сцены. Абодва былі згодны ў тым, што найбольш небяспечным пунктам была брама супроць той перадавой вежы, якою паспеў авалодаць вораг. Праўда, гэта вежа была адлучана ад самага замка глыбокім ровам, напоўненым вадою, і абложнікам нельга было інакш падступіцца да сцен, і атакаваць браму, як перамогшы гэту перашкоду; тым не менш і храмоўнік і дэ-Брасі меркавалі, што, калі абложнікі будуць кіравацца тым планам, які, як відаць, з самага пачатку быў вызначаны іх кіраўніком, яны пойдучь на прыступ іменна з гэтага боку, пастараюцца прыцягнуць да гэтага пункта як можна большую колькасць абаронцаў замка, а пад шумок тымчасам стануць шукаць вакол, ці няма дзе зручнага месца, кудою можна было-б прабрацца ў замак, карыстаючыся хібаю абложаных. Каб папярэдзіць гэта, рыцары маглі толькі расставіць па ўсёй даўжыні сцен вартавых так, каб яны маглі мець сувязь адзін з адным шляхам сігналаў і, у выпадку нечаканай небяспекі, паведамлілі-б аб гэтым. Было вырашана што дэ-Брасі зоймецца абаронаю брамы супроць перадавой вежы, а храмоўнік возьме чалавек дваццаць і будзе выкарыстоўваць іх, як рэзерв. З'яўляючыся на выручку то да аднаго пункта, то да другога, гледзячы па тым, дзе дапамога будзе больш патрэбна.

РАЗДЗЕЛ XXXI

ХОЦЬ Седрык не вельмі верыў словам Ульрыкі, аднак паведаміў аб дэдзеным ёй абяцанні як Чорнаму Рыцару, так і іёмену Локслі. Ём было прыемна ведаць, што ў абложанай крэпасці ёсць у іх саюзніца, якая ў выпадку патрэбы можа зрабіць палёгку ім у доступе ў замак, і зусім згадзіліся з саксонцам, што, як-бы там ні было, трэба паспрабаваць узяць сцяну прыступам, бо гэта адзіны сродак выратаваць палонных, якія папалі пад уладу жорсткага барона Фрон дэ-Бёф.

— Ну, добры мой Локслі,—сказаў Чорны Рыцар,—ці не час шляхетнаму Седрыку ўзяць на сябе начальства і весці нас на прыступ?

— Не, я не вазьмуся!—сказаў Седрык. Я зроду не вучыўся ні браць, ні абараняць гэтых гнёзд тыранаў, якія нармандцы пабудавалі па ўсёй нашай прыгнечанай краіне. Біцца я гатоў у першых радах; але мае сумленныя суседзі ведаюць, што я не салдат, не прывык ні да вайсковай дысцыпліны, ні да штурму крэпасцей.

— Калі так, шляхетны Седрык,—сказаў Локслі,—я з ахвотаю вазьмуся кіраваць стралкамі і даю вам права павесіць мяне на маім любёным дубе, калі хоць адзін з абложаных, паказаўшы нос з-за сцяны, не будзе засыпаны незлічонай колькасцю стрэл.

— Удада сказана; адважны іёмен,—прагаварыў Чорны Рыцар.—Калі палічыце і мяне вартым асобнага прызначэння і калі знойдзецца паміж тутэйшымі малайцамі досыць народу, гатовага ісці за сапраўдным англійскім рыцарам, якім магу лічыць сябе, я з радасцю прапаную вам сваё майстэрства і баявую вопытнасць і павяду атаку на сцены замка.

Размеркаваўшы такім чынам свае задачы, правядыры павялі свае атрады на першы прыступ.

Калі перадавая вежа была ўзята, Чорны Рыцар паслаў паведаміць гэту радасную вестку іёмену Локслі, у той-жа час загадаў яму сказаць, каб ён як мага больш уважліва наглядаў за абложанымі і не даваў ім часу згрупаваць свае сілы або раптоўнай вылазкай зноў адбіць толькі што ўзятае ў іх умацаванне. Рыцару было асабліва пажадана папярэдзіць магчымасць вылазкі; ён ведаў, што людзі, якімі ён камандаваў, былі не абучаны правільнай ваеннай дзейнасці, дрэнна ўзброены і што неспрактыкаваныя добраахвотнікі не змогуць вытрымаць націск вопытных воінаў, што складалі дружыну нармандскіх рыцараў, забяспечаных прытым усякай зброяй як наступальнай, так і абарончай. Стараннасць і ўздым абложнікаў былі вельмі вялікія, але ў іх не магло быць такой спакойнай самаўпэўненасці, якая ўзнікае пад уплывам правільнай дысцыпліны і прывычкі валодаць зброяй.

Рыцар, выкарыстаўшы зацішша, загадаў зрабіць нешта падобнае на пльвучы мост, або проста доўгі плыт, з дапамогаю якога ён спадзяваўся перабрацца цераз вадзяны роў.

Збіць такі мост можна было не вельмі хутка, але правядыры не шкадавалі страчанага часу, мяркуючы, што яго выкарыстае і Ульрыка, у вольны час учыніўшы ў замку якую-небудзь выгодную для іх дыверсію.

Калі плыт быў зроблены, Чорны Рыцар звярнуўся да абложнікаў з такою прамоваю:

— Далей чакаць няма чаго, мае сябры. Сонца схіляецца да захаду, а ў мяне ёсць такая справа, якая не дазволіць мне пабыць з вамі яшчэ адзін дзень. Пры гэтым, кожную хвіліну з Ёрка можа падаспець супроць нас конніца, і нам трэба спяшацца, покуль на нас не напалі. Няхай адзін з вас сходзіць да Локслі і скажа яму, каб ён пачынаў стральбу з лукаў з супроцьлеглага боку замка і паступова рухаўся наперад, як-бы на прыступ; а вы, непахісныя англійскія малайцы, застаньцеся са мною і будзьце гатовы спусціць на ваду плыт упоперак рова, як толькі я адчыню браму нашага ўмацавання. Смела ідзіце за мною па дошках і дапамажыце мне разбіць вось тую браму, што зроблена ў галоўнай сцяне крэпасці. Тыя з вас, каму не захочацца ісці за мною, або ў каго няма годнай зброі для разбівання брамы, няхай залезуць наверх перадавой вежы, добра нацягнуць лукі і страляюць у кожнага, хто пакажацца на супроцьлеглай сцяне. Шляхетны Седрык, ты возьмеш на сябе абавязак распараджацца тымі, што застаюцца?

— О, не! Клянуся душою Херварда,—адказаў саксонец,— распараджацца я не ўмею; але няхай патомкі праклінаюць мяне і ў магіле, калі я не стану біцца ў першым радзе, куды-б ты ні павёў нас... Справа гэта—мая крэўная справа, і таму мне прыстойна ісці наперадзе ўсіх.

— Падумай аднак, шляхетны саксонец,—сказаў рыцар,— на табе няма ні панцыра, ні шлема, ты ў адной лёгкай шапцы, а замест ратнага ўзбраення ў цябе толькі шчыт ды меч.

— Тым лепш,—адказаў Седрык,—тым лягчэй мне будзе лезці на сцяну... І не палічы за пахвальбу, сэр рыцар, я табе пакажу сёння, што саксонец і з адкрытымі грудзямі гэтак жа смела ідзе ў бойку, як нармандзец у сталёвым панцыры.

— Ну, дык наперад!—крыкнуў Чорны Рыцар,—адчыняйце браму і спускайце на воду плывучы мост.

Брама раптам адчынілася, часовы мост выштурхнулі адтуль і праз хвіліну ён быў спушчаны на воду, стварыўшы ўперак рова слізкую і небяспечную сцежку, на якой змяшчаліся ніяк не больш двух чалавек радам. Зусім разумеючы, як важна захапіць ворага знянацку, Чорны Рыцар, а за ім і Седрык саскочылі на гэты пльвучы масток і хутка перайшлі на другі бераг. Тут рыцар узяўся наносіць грамавыя ўдары сваёю сякераю па браме. З вышыні сцен абложаныя кідалі на яго каменні, стралялі з лукаў і арбалетаў, але ён быў абаронены ад гэтых знарадаў рэшткамі былога пад'ёмнага маста, знішчавага храмоўнікам у часе адступлення з перадавой вежы; частка насцілу гэтага маста, разам з пад'ёмнымі блокамі, так і засталася прымацаванай да верхняй бойніцы брамы, ствараючы нешта падобнае навесу над Седрыкам і рыцарам.

Людзі, якія перайшлі па пльвучаму масту следам за ім, не мелі гэтага прыкрыцця: двое, пранізаныя стрэламі, былі забіты напавал, двое другіх упалі ў роў, астатнія спешна адступілі назад на вежу.

Становішча Седрыка і Чорнага Рыцара было сапраўды небяспечнае, і было-б яшчэ больш небяспечнае, калі-б не дружная дапамога стралкоў, што заселі ў перадавой вежы, яны не пакідалі сыпаць стрэламі ў бойніцы на сценах, адцягваючы ўвагу абаронцаў замка і перашкаджаючы ім кідаць на абодвух правадыроў каменне і балты, якія пагражалі знішчыць навес над іх галовамі. З кожнай хвілінай павялічвалася пагражаўшая ім небяспека.

— Ці не сорам вам!—крычаў дэ-Брасі сваім салдатам.— Вы дарэмна толькі называецеся стралкамі, калі дапушчаеце гэтых двух саксонскіх сабак гаспадарыць пад самымі сценамі замка! Зварочвайце зубцы са сцен і валіце іх уніз... Добрая будзе штука! Дастаньце ламы, вагары і звярніце мне вось гэты самы зубец!—ён паказаў на цяжкі каменны выступ, што выдаваўся над балясамі.

У гэтую хвіліну абложнікі ўбачылі чырвоны сцяг, выстаўлены з акна рагавой вежы, пра якую Ульрыка гаварыла Седрыку. Адважны іёмен Локслі першы за ўсіх убачыў гэты сігнал па дарозе ў перадавое ўмацаванне, куды ён бег у нецярпліваці даведацца, як ідзе аблога.

— Наперад, добрыя іёмены! Што-ж вы пакінулі рыцара з шляхетным Седрыкам? Удваіх, ці што, яны будуць штурмаваць крэпасць? Гэй, манах, шалёная галава, пакажы, як ты ўмееш біцца! Націскайце, адважныя іёмены!.. Наша ўзяло, у нас ёсць саюзніца ў сярэдзіне крэпасці... Бачыце чырвоны сцяг? Гэта ўмоўны сігнал... Замак Торкільстон будзе наш!..

Які гонар! Колькі спажывы!.. Яшчэ адзін напор—і мы возьмем крэпасць!

З гэтымі словамі ён нацягнуў лук і пранізаў стралою грудзі аднаго з воінаў, які пад кіраўніцтвам дэ-Брасі толькі што ўзяўся ссоўваць велізарны камень са сцяны, збіраючыся скінуць яго на галовы Седрыка і Чорнага Рыцара. Другі воін выхапіў з рук паміраючага жалезны лом, падсунуў яго пад камень, але ў тую-ж секунду меткая страла ўваткнулася ў яго шлем і ён мёртвы ўпаў праз балясы ў вадзяны роў. Астатнія байцы спалохаліся, бачачы, што ніякае узбраенне не можа вытрымаць супроць страшнага стралка.

— Спужаліся, падлюгі? — сказаў дэ-Брасі. — Вось я вам пакажу... Падайце мне вагар!

Ён схапіў яго і зноў пачаў падсоўваць пад камень, які быў такі вялікі і цяжкі, што калі-б упаў уніз, то, напэўна, збіў-бы канец пад'ёмнага маста, які служыў абаронаю для Седрыка і рыцара, і, акрамя таго, утапіў-бы дашчаны плит, па якім яны перапраўляліся праз роў. Усе ўбачылі небяспеку і нават самыя смелыя (у тым ліку пустэльнік) не адважыліся ступіць на пльвучы мосцік.

Локслі тройчы страляў у дэ-Брасі, і кожны раз страла адскоквала ад яго непранікальнай зброі.

— Д'ябал-бы ўзяў тваё іспанскае ўзбраенне! — бурчэў Локслі. — Каб яны былі зроблены англійскім кавалём, мае стрэлы даўно-б пракалолі іх насквозь, як шоўк або палатно.

І, узняўшы голас, ён пачаў крычаць:

— Гэй, таварышы, сябры! Шляхетны Седрык! Ідзіце назад! Дайце скінуць камлыгу!

Але яны не чулі яго голасу, таму што грукат ад сякеры рыцара, разбіваўшага браму мог-бы заглушыць дваццаць баявых труб. Праўда, Гурт саскочыў на мосцік і пабег папярэдзіць Седрыка аб пагражаючай небяспецы. Але папярэджанне было-б занадта позна, таму што велізарны камень пачынаў ужо кратацца, а дэ-Брасі, які не пакідаў працаваць над ім, урэшце скінуў-бы, калі-б ля самага яго вуха не пачуўся голас храмоўніка:

— Усё прапала, дэ-Брасі, замак гарыць.

— Ці не вар'ячееш ты! — засупярэчыў рыцар.

— Увесь заходні бок ахоплены полымем. Я спрабаваў тушыць, але дарэмна.

Брыян дэ-Буагільбер паведаміў гэту жахлівую навіну з суровай халоднасцю, якая была асноўнай рысай яго характару; але не так успрыняў гэта паведамленне яго здзіўлены таварыш.

— Што-ж тут рабіць? — усклікнуў дэ-Брасі. — Абяцаю зрабіць падсвечнік з чыстага золата...

— Пачакай рабіць зарокі і выслухай мяне, — перапыніў яго храмоўнік. — Вядзі сваіх людзей уніз, быццам на вылазку; адчыні браму і выскачы вон... там на плыту толькі і ёсць два

чалавекі, скінешіх у роў, а сам са сваімі людзьмі перапраўся да перадавое вежы. Тым часам я падаспею да знадворнае брамы і буду атакаваць вежу з таго боку. Калі нам удасца зноў авалодаць гэтым пунктам, будзь упэўнены, што мы зможам абараняцца да таго часу, пакуль не прыдуць да нас на выручку, або прынамсі, здадзімся на выгодных умовах.

— Гэта добрая думка,—сказаў дэ-Брасі.—Я сваю задачу выканаю... А ты храмоўнік, мяне не выдасі?

— Вось табе мая рука і пальчатка, не выдам!—адказаў Буагільбер.—Але трэба спяшацца... Хутчэй.

Дэ-Брасі хутка сабраў сваіх людзей і кінуўся ўніз да выходнай брамы, якую загадаў адчыніць насцеж. Як толькі гэта было выканана, Чорны Рыцар уварваўся ў сярэдзіну, не глядзячы на супраціўленне дэ-Брасі і яго воінаў. Двое прэдных адразу ўпалі мёртвымі, а астатнія раступіліся, як ні крычаў ім іх начальнік, каб згруппаваліся і ішлі наперад.

— Быдла!—гвалтаваў дэ-Брасі.—Няўжо вы дасце дваім авалодаць нашым адзіным выходам да ратунку?

— Ды гэта-ж сам чорт!—сказаў адзін стары воін, ухільваючыся ад удараў Чорнага Рыцара.

— А хоць-бы і чорт,—ускрыкнуў дэ-Брасі,—што вам ад яго ўцякаць, калі ўсёроўна ў пекла трапіце. У замку пажар, нягоднікі... За намі ўсё гарыць! Няўжо распач не надае вам адвагі?.. Ну, дык пусціце мяне ўперад, я сам расквітаюся з гэтым рыцарам! Складзеністая дзірка ў сцяне, якая служыла падходам да брамы, стала тэатрам бойкі ўручную гэтых двух байцоў, і гулка адзываліся пад каменным складзеннем ярасныя ўдары, якія наносілі яны адзін аднаму: дэ-Брасі—мячом, а Чорны Рыцар—цяжкаю сякераю. Урэшце нармандзец атрымаў удар, часткова адбіты шчытом,—інакш ён, вядома, тут-жа спусціў-бы дух, і Чорны Рыцар так хапіў яго сякераю па грэбню шлема, што дэ-Брасі ва ўвесь рост распластаўся на каменным доле.

— Здавайся, дэ-Брасі,—сказаў Чорны Рыцар, нахіліўшыся над ім і заносячы над кратамі яго забрала кінжал, якім рыцары канчалі сваіх зваленых ворагаў,—здавайся, Морыс дэ-Брасі, пакарыся без разважанняў, не то зараз табе канец.

— Не хочу здавацца невядомаму пераможцу,—адказаў дэ-Брасі слабым голасам.

Чорны Рыцар прашаптаў некалькі слоў на вуха павале-нага праціўніка.

— Здаюся ў палон без агаворак,—адказаў нармандзец, пераходзячы ад упартага і задзёрыстага тону да поўнай, хоць панурай пакорнасці.

— Ідзі ў перадавую вежу,—сказаў валадарна пераможца,— і там чакай маіх далейшых загадаў.

— Спачатку дазволь мне сказаць,—прамовіў дэ-Брасі,— тое, што табе не лішне ведаць: Уільфрэд Айвенго, паранены і палонны, загіне ў пылаючым замку, калі безадкладна яму не дапамагчы.

— Уільфрэд Айвенго,—усклікнуў Чорны Рыцар,—у палоне і гіне?.. Калі хоць адзін волас на яго галаве апаліць агонь, усё насельніцтва замка адкажа мне за гэта жыццём!.. Пакажы мне у якім ён пакой?

— Вось там, вітыя драбіны,—сказаў дэ-Брасі,—узыйдзі наверх, яны вядуць у яго пакой... Калі хочаш, я правяду цябе,—дадаў ён пакорным тонам.

— Не, ідзі ў перадавую вежу і чакай маіх распараджэнняў. Я табе не давяраю, дэ-Брасі.

У працягу гэтай сутычкі і кароткай гутаркі, якая адбылася пасля яе, Седрык, убачыўшы, што брама адчынілася, на чале атрада, сярод якога асабліва выдатнае месца займаў пустэльнік, спуściўся на мосцік і, перайшоўшы роў, адціснуў назад разгубленых і збянтэжаных воінаў дэ-Брасі з іх адні прасілі літасці, іншыя дарма спрабавалі супраціўляцца, а большая частка пабегла хавацца ва ўнутраны двор. Сам дэ-Брасі падняўся з падлогі і сумнымі вачыма сачыў за сваімі пераможцамі.

— Ён мне не верыць!—прашаптаў ён.—Але хіба я заслужыў яго давер'я?

Ён падняў меч, што валяўся на зямлі, здзеў шлем у адзнаку пакорнасці і перайшоўшы цераз роў у перадавую вежу, аддаў свой меч іёмену Локслі.

Пажар тымчасам разгараўся усё мацней, і адзнакі яго паступова пранікалі ў той пакой, дзе Рэвека даглядала за

параненым Айвенго. Шум бойкі, якая зноў аднавілася, разбудзіў яго ад кароткага сну. Па яго настойлівай просьбе клапатлівая сядзелка зноў заняла месца каля акна з тым-каб наглядаць за ходам барацьбы і паведамляць яму, што робіцца пад сценамі; але некаторы час яна нічога не магла разабраць, таму што ўсё зацягнулася нейкім смуродным туманам. Урэшце дым чорнымі клубамі ўварваўся ў пакой, потым, не гледзячы на аглушальны шум бойкі, пачуліся крыкі: „Вады, вады!“ і Рэвека здагадалася, што прыйшла новая небяспека.

— Замак гарыць!— сказала яна.— Пажар! Што рабіць для нашага ратунку?

— Бяжы, Рэвека, выратоўвай сваё жыццё, а мне ўжо няма ратунку.

— Я не пайду ад цябе, разам выратуемся, або загінем... Але мой бацька, бацька!.. Які яго будзе лёс?

У гэту хвіліну дзверы адчыніліся насцеж, і на парозе з'явіўся храмоўнік, але ў якім жахлівым выглядзе! Залочанае ўбранне на ім было праламана і заліта крывёю, а пер'е на шлеме часткова абгарэла і звесілася на бок.

— Урэшце я знайшоў цябе, Рэвека,— сказаў ён.— Убачыш цяпер, як я стрымаю сваё абяцанне падзяляць з табою і гора і радасць... Нам застаўся адзін толькі шлях да выратавання... я перамог дзiesiąткі перашкод і небяспек, каб паказаць табе гэты шлях... Уставай і, зараз-жа ідзі за мною!

— Адна я не пайду,— сказала Рэвека.— Выратуй майго старога бацьку... і выратуй гэтага параненага рыцара!

— Рыцар,— адказаў храмоўнік з уласцівай яму спакойнасцю,— усякі рыцар, Рэвека, павінен пакарыцца свайму лёсу, хоць-бы прыйшлося яму загінуць ад мяча ці агня.

— Жорсткі воін,— сказала Рэвека,— я хутчэй загіну ў полімі, чым згаджуся ісці з табою!

— Табе не прыдзецца выбіраць, Рэвека... Адзін раз ты прымусіла мяне адступіць... але не нарадзіўся яшчэ на свеце той чалавек, перад якім я адступіў-бы двойчы.

З гэтымі словамі ён схаліў перапалоханую дзяўчыну і панёс яе вон з пакоя, не гледзячы на яе распачлівы крык і на грозны воплік Айвенго, які крычаў яму ўслед:

— Храмоўнік, паганы сабака!. Ганьба свайго ордэна... пусці зараз гэту дзяўчыну! Зраднік Буагільбер. Гэта я Айвенго, табе загадваю... Агіднік! Ты заплочіш мне за гэта сваёю крывёю!

— Я-б, бадай, не знайшоў цябе, Уільфрэд, калі-б не пачуў твой голас,—сказаў Чорны Рыцар, уваходзячы ў пакой.

— Калі ты сапраўдны рыцар,—адказаў Уільфрэд,—не клапаціся пра мяне, а бяжы за тым злодзеем, выратуй лэдзі Равену... ахоўвай шляхетнага Седрыка!

— Усіх па парадку,—адказаў рыцар Вісячага Замка,—але цяпер твая чарга.

Схапіўшы на рукі Айвенго, ён панёс яго гэтак-жа лёгка як храмоўнік панёс Рэвеку, дабег з ім да брамы, здаў з рук на рукі дваім іёменам, а сам кінуўся назад у замак выручаць астатніх палонных.

Адна вежа была ўся ахоплена полымем; агонь вырываўся з усіх яе вокан і бойніц. Але ў іншых частках замка таўшчыня сцен і скляпеністых столей яшчэ супраціўлялася дзейнасці агня, і тут разыгралася на прасторы чалавечая ярасць, не менш магутная і разбуральная, чым тая стыхійная сіла, якая панавала ў другім месцы. Абложнікі праследвалі абаронцаў замка з аднаго пакоя ў другі і задавольвалі тую помстную нянавісць, якую даўно наклікалі на сябе лютыя воіны барона Фрон дэ-Бёф. Большасць гарнізона абаранялася да апошніх сіл; нямногія прасілі літасці... ні аднаго не пашкадавалі.

Сярод гэтай мітусні і жаху Седрык бегаў па ўсяму замку, шукаючы Равену, а верны Гурт ішоў следам за ім. Саксонцу пашанцавала дасягнуць пакоя, дзе схавана была яго выхаванка. Седрык даручыў яе апецы Гурта, загадаўшы праводзіць да перадавое вежы, куды шлях быў ачышчаны ад ворагаў і не загароджаны пажарам. Скончыўшы з гэтай справай, Седрык паспяшыўся на выручку свайго сябра Атэльстана. Але раней чым ён дайшоў да старадаўняе залы, дзе спачатку сам трымаўся ў палоне, Атэльстан і так ужо выйшаў на волю, дзякуючы вынаходлівасці блазна Вамбы, якому ўдалося хітрасцю здабыць свабоду і сабе і свайму сатаварышу па зняволенні.

Калі шум і трэск былі ўсяго мацней і Вамба справядліва заключыў, што барацьба дасягнула свайго апагею, ён пачаў крычаць з усіх сіл: „Ура, наша ўзяло!“. Каб гэтыя крыкі былі больш страшныя, ён сцягнуў дзве ці тры штукі іржавага ўзбраення, што вісела ў розных кутах залы, і пачаў з грукатам удараць адно аб адно.

Вартавы, што стаяў у сумежным пакоі, які і без таго вельмі хваляваўся, спужаўся шуму, які ўчыніў Вамба і, адчыніўшы насцеж знадворныя дзверы, пабег далажыць храмоўніку, што вораг уварваўся ў замак і ў старой зале цяпер б'юцца. Палонныя без усякае перашкоды выйшлі ў каравулку, а адтуль прабраліся ў двор замка, дзе адбывалася апошняя сутычка.

Тут быў ганарлівы Буагільбер, верхам на кані, акружаны жменькаю конных і пешых абаронцаў замка, што згрупаваліся вакол правадыра, у надзеі пад яго кіраўніцтвам як-небудзь выратавацца адсюль. Пад'ёмны мост быў па яго распараджэнню спушчаны, але ўжо зняты абложнікамі. Стралкі, якія да гэтага часу стаялі перад сценамі замка з гэтага боку, з мэтай ўсялякімі шыбальнымі знарадамі трывожыць гарнізон, як толькі ўбачылі пажар і заўважылі, што пад'ёмны мост спускаюць, хутка абступілі браму; мэта іх была, папершае, не выпускаць гарнізона з замка, а падругое, забяспечыць сабе долю здабычы, перш чым замак паспее згарэць.

У той-жа час частка абложнікаў толькі што пранікла ў двор і шалёна напала на ўцалеўшых абаронцаў, якія такім чынам мелі напад спераду і з тылу.

Натхнёныя распаччу і падбздэраныя прыкладам свайго правадыра, застаўшыся воіны біліся з надвычайнай мужнасцю; і хоць іх было нямнога, але яны былі так добра ўзброены, што некалькі разоў адціскалі наіпраўшы на іх натоўп. Рэвека, пасаджаная на каня з адным з сарацінскіх нявольнікаў Буагільбера, была ў самай сярэдзіне яго маленькага атрада, і храмоўнік нават у распале сутычкі ўвесь час клапаціўся аб яе бяспецы. Ён штораз вяртаўся да яе, не думаючы аб уласнай абароне, трымаў перад ёю трохраговы вылажаны сталлю шчыт. Хвілінамі ён пакідаў яе, выскокваю

уперад, выкрыкваў свой баявы покліч, звальваў на зямлю некалькіх перадавых байцоў з ліку нападаючых, і тойчас зноў становіўся поруч з канём Рэвекі.

Атэльстан убачыў на кані жаночую фігуру, якую так зайздросна ахоўваў рыцар храма, і ўявіў, што гэта лэдзі Равена.

— Клянуса душою святога Эдуарда,—сказаў ён,—я я адбярэ ў гэтага ганарлівага рыцара, і ён памрэ ад мае рукі!

— Што вы робіце!—усклікнуў Вамба.—Пачакайце... спяшыць—толькі людзей смяшыць. Палезеш за рыбай, а зловіш жабу... упэўніваю вас, што гэта зусім не лэдзі Равена... вы паглядзіце, якія ў гэтай даўгія чорныя косы!.. Ну, калі вы не ўмеете адрозніваць чорнага ад белага, можаце самі распраўляцца, а я вам не слуга! Ды на вас і панцыра няма! Падумайце, хіба шоўкавая шапка вытрымае супроць сталёвага мяча? Ну, узяўся збан па вадзі хадзіць, тут яму і галаву злажыць! „Мір вам“, адважны Атэльстан,—заклучыў ён сваю прамову, выпусціўшы крысу каптана, за якую стараўся ўтрымаць саксонца.

Атэльстан мігам схапіў паліцу, якая ляжала на зямлі побач з паміраючым байцом, і, размахваючы ёю направа і налева, рынуўся да атрада храмоўніка, кожным ударам звальваючы з ног таго, то другога з абаронцаў замка, што пры яго магутнай сіле, якая распальвалася раптоўным прыступам ярасці, было няцяжка; праз хвіліну, апынуўшыся за два крокі ад Буагільбера, ён моцна крыкнуў яму выклік:

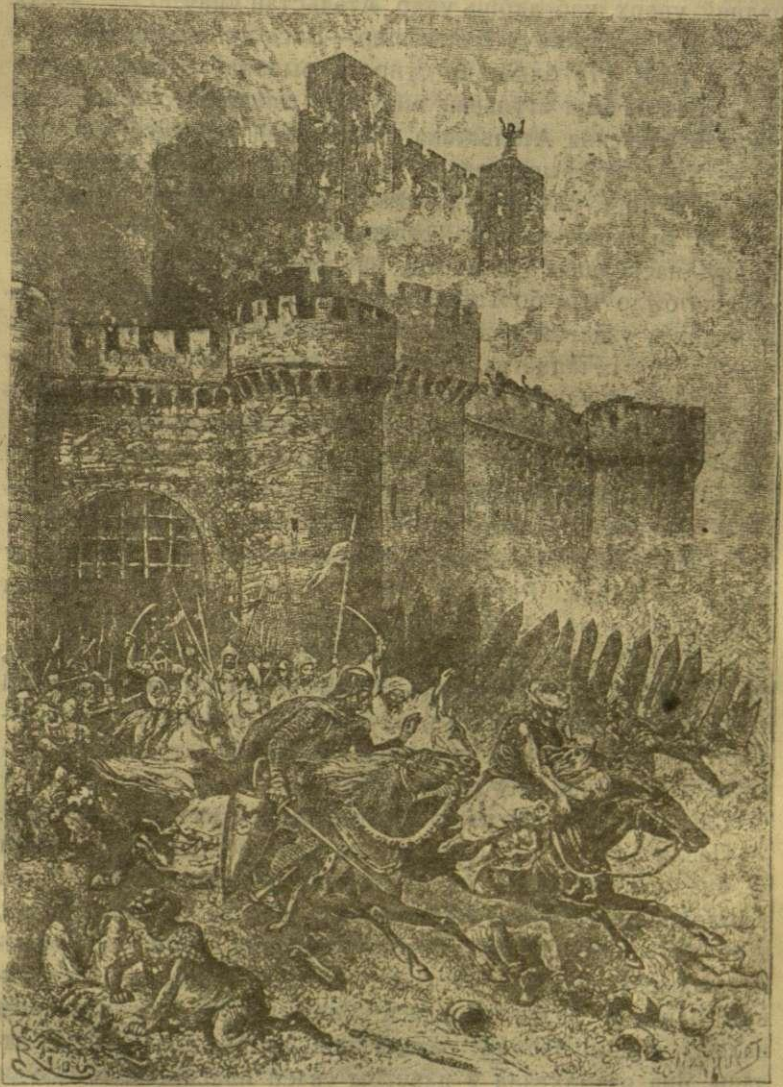
— Вяртай назад, няверніцкі храмоўнік! Аддавай зараз-жа тую, якой ты не варты дакрануцца! Вяртай, гавораць табе, агідны член зладзейскай зграі разбойнікаў і ліцамераў!

— Сабака,—прагаварыў Буагільбер, заскрыгатаўшы зубамі.—Я цябе навучу зневажаць святы ордэн!

З гэтымі словамі ён павярнуў каня і, прымусіўшы яго стаць на дыбы, у тую-ж секунду ўзяўшыся на стрэмёнах і ў той момант, калі яго конь зноў апускаўся на пярэднія ногі, выкарыстаў сілу яго падзення і з размаху ўдарыў Атэльстана мячом па галаве.

Праўду казаў Вамба, што шоўкавая шапачка не абароніць ад сталёвага мяча. Зброя храмоўніка была навострана

ВЪ ТУМАНѢ ДАВАННОМЪ СЪМЪ ПУССКАМЪ НА ПРОВОДНУЮ ПОСЛАВЪ
ПЫСЪ НАМЪ ДАВАННОМЪ СЪМЪ ПУССКАМЪ НА ПРОВОДНУЮ ПОСЛАВЪ

Историческая картина изъ жизни древнихъ временъ
Историческая картина изъ жизни древнихъ временъ

з такой дасканаласцю, што рассекла, як трысцінку, тоўстую ручку паліцы, акутую жалезам, якую гарацешны саксонец падняў уверх, каб адбіць удар. Атэльстан упаў.

— Ага!—усклікнуў Буагільбер.—Вось як мы распраўляемся з тымі, хто блюзніць супроць рыцараў храма!

Карыстаючыся агульнай мітуснёй саксонцаў, якія былі сведкай падзення Атэльстана, Буагільбер крыкнуў:

— Хто хоча выратавацца, за мною!—і рынуўшыся цераз пад'ёмны мост, разагнаў стралкоў, якія спрабавалі спыніць яго. За ім паскакалі яго сараціны і чалавек пяць-шэсць воінаў, паспеўшых ускочыць на коняй. Адступленне храмоўніка было тым больш небяспечна, што цэлая хмара стрэл паімчалася ўздагон за ім і яго атрада. Але гэта не перашкодзіла яму імчацца вакол замка і пад'ехаць да перадавой вежы; ён меркаваў, што Морысу дэ-Брасі, можа ўдалося авалолаць ёю, згодна іх першапачатковага плана.

— Дэ-Брасі!—закрычаў ён.—Дэ-Брасі, ці тут ты?

— Тут,—абазваўся дэ-Брасі,—але я палонны.

— Магу я выручыць цябе?—прадаўжаў Буагільбер.

— Не,—адказаў дэ-Брасі,—я здаўся без агаворак і хочу стрымаць слова. Ратуйся сам... Сокал прыляцеў... Бяжы з Англіі за мора... Больш нічога не магу табе сказаць.

— Добра,—сказаў храмоўнік,—заставайся, калі хочаш, але памятай, што я стрымаў сваё слова. Якія сокалы ні прыляталі-б, думаю, што ад іх можна схавацца ў прэсепторыі Тэмпльстоу; гэты прытулак надзейны, туды я і накіроўваюся, як чапля ў сваё гняздо.

Сказаўшы гэта, ён паімчаўся далей, а за ім і яго дружна.

Пасля ад'езду храмоўніка, тья з абаронцаў замка, якім не ўдалося ўскочыць на коняй, прадаўжалі шалёна біцца з абложнікамі, але хутчэй адтаго, што не чакалі літасці, а не таму, што спадзяваліся выратавацца. Агонь хутка распаўсюджваўся па ўсіх частках будынка. Раптам наверху адной бакавой вежы з'явілася Ульрыка. Яе раскудлачаныя валасы даўгімі пасмамі развяваліся вакол непакрытай галавы. Яна размахвала ў паветры сваёй прасніцай.

Полымя ўзнялося да вячэрняга неба адным велізарным, чырвоным слупам, які быў відзен адусюль на далёкай ад-

дегласці. Адна за другою рушыліся высокія вежы; палаючыя стрэхі і бэлькі ляцелі ўніз; байцам нельга было далей заставацца ў сценах замка і яны выбеглі з двара ў адкрытае поле. З пераможаных нямногія засталіся жывымі, разбегліся і схаваліся ў суседніх лясах. Пераможцы, сабраўшыся значнымі натоўпамі, са здзіўленнем і нават са страхам глядзелі на пажар, водблескі якога афарбоўвалі пурпуровым колерам іх саміх і іх зброю. Апантаная фігура саксонкі Ульрыкі яшчэ доўга віднелася наверх выбранга ёю п'едэстала; яна з лямантам дзікай урачыстасці ўзмахвала рукамі. Урэшце і гэта вежа з жахлівым трэскам рухнула, і Ульрыка загінула ў полі, якое знішчыла яе ворага і тырана. Жах скаваў языкі ўсіх узброеных байцоў, сведкаў гэтага відовішча, і ў працягу некалькіх хвілін ніхто не крануўся. Потым пачуўся голас Локслі.

— Радуйцеся, іёмены, гнездо тырана разбурана... Цягніце ўсю здабычу на зборнае месца да Запаветнага Дуба, што каля Крутога Спуска; я там буду на світанні, і мы часна падзелім дабро паміж нашымі дружынамі, ды падзелімся і з паважанымі саюзнікамі, якія дапамагалі выканаць гэту вялікую справу.

РАЗДЗЕЛ XXXII

РАНИШНЯЕ сонца асвятліла прагаліны дубовага лесу. Зялёныя галіны заблішчелі дыямантамі рос. Лань вывела дзіцянё з гушчару высокай папараці на адкрытую палянку, і не было блізка ніводнага паляўнічага, каб высачыць стройнага аленя, які чуйным поступам хадзіў на чале свайго рагатага статка.

Лясная вольніца сабралася вакол Запаветнага Дуба, на зборным месцы каля Крутога Спуска, дзе правяла ноч, адпачываючы пасля ўчарайшай аблогі; адны падмацоўвалі свае сілы віном, другія проста спалі, а шмат хто слухаў або сам расказваў розныя здарэнні баявога дня, або лічылі дабро, сабранае імі сюды і адданае ў распараджэнне іх галоўнага начальніка.

Здабыча была вельмі значная. Не гледзячы на тое, што шмат што згарэла ў час пажару, адважныя малайцы ўсе-

такі набрали шмат сребнай пасуды, багатай зброі і раскошнай адзежы. Аднак яны падначальваліся ўнутры сваёй арганізацыі такім строгім законам, што ніхто і не спрабаваў самавольна прысвоіць сабе хоць-бы самую малую частку здабычы, зваленай у адну кучу і адданай у распараджэнне правадыра.

Месца зборышча было ўкрыта вельмі старым дубам; але гэта было не тое дрэва, да якога Локслі прыводзіў Гурта і Вамбу: гэты Запаветны Дуб стаяў сярод лясной лагчыны, у адлегласці поўмілі ад разбуранага замка Торкільстона. Локслі заняў сваё месца—дзярнову лаву, складзеную пад густым пераблытаным галлём велізарнага дуба, а салдаты яго „лясной арміі“ стоўпіліся вакол. Ён папрасіў Чорнага Рыцара сесці побач з ім на правую руку, а з левага боку пасадзіў Седрыка.

— Прабачце маю смеласць, дарагія госці,—сказаў ён,—але ў гэтых нетрах я адзін валадар, гэта маё царства; і на маіх адважных васалаў зрабіла-б дрэннае ўражанне, калі-б я ўздумаў у межах сваіх валоданняў каму-б там не было ўступіць сваё месца. Але дзе-ж наш капелан? Куды дзеўся куцы манах?

Выявілася, што ніхто не бачыў алтарніка з Копмангерста.

— Што гэта?—сказаў Локслі.—Спадзяюся, што наш вясёлы поп талькі таму знік, што крыху пераседзеў, гутарачы з бутэлькаю віна. Хто яго бачыў пасля таго, як мы ўзялі замак?

— Я,—адказаў Мельнік.—Я бачыў, як ён вазіўся каля адных дзвярэй падвала і кляўся ўсімі святымі, што паспрабуе, якія ў барона Фрон дэ-Бёф былі гасконскія віны.

— Ну,—прагаварыў капітан,—ніякія святыя, колькі іх ні ёсць, не абароняць яго ад спакусы так налізацца, каб загінуць пад руінамі замка! Мельнік, ідзі туды, вазьмі з сабою дастатковую колькасць людзей, ідзі ў тое месца, дзе ты яго заўважыў у апошні раз, накачайце вады з рова, аблейце гарачае каменне... Я гатоў разабраць усе руіны па каменьчыку, толькі-б не страціць майго куцага манаха!

І столькі народу той-жа час пайшло выконваць даручэнне, што, калі ўзяць пад увагу цікавасць дзяльбы здабычы,

трэ' было заключыць, што таварышы вельмі шчыра прымалі да сэрца знікненне свайго манаха...

— А мы тымчасам прыступім да справы,—сказаў Локслі.—Як толькі пройдзе чутка аб нашым смелым учынку, атрады дэ-Брасі, Мальвуазена і іншых саюзнікаў барона Фрон дэ-Бёф пачнуць нас шукаць, і нам лепш хутчэй выбрацца з тутэйшых месц. Шляхетны Седрык,—прадаўжаў ён, звяртаючыся да саксонца,—здабыча падзелена, як бачыш, на дзве кучы, выбірай, што табе лепш спадабаецца, і раздай дабро тваім слугам, удзельнікам нашага агульнага прадпрыемства.

— Добры іёмен,—сказаў Седрык,—сэрца маё вельмі засмучана. Няма больш Атэльстана Конінбургскага!.. З ім загінулі такія надзеі, якім ніколі больш не збыцца! Яго кроў патушыла такую іскру, якую больш не раздзьмуць! Мае слугі, за выключэннем толькі нямногіх, што знаходзяцца тут пры мне, толькі і чакаюць, каб перавезці яго астанкі да іх апошняга жылля. Лэдзі Равена пажадала вярнуцца ў Ротэрвуд, і трэба праводзіць яе з дастатковым атрадам узброенай прыслугі. Так што мне ўжо трэба было-б адбыць з гэтых месц, але я чакаў не здабычы, не, ні я, ніхто з маіх людзей не дакранецца да яе... але я чакаў толькі выпадку выказаць маю ўдзячнасць табе і тваім харобрым таварышам за захаванне майго жыцця і гонару.

— Як-жа так,—сказаў правадыр,—мы выканалі сама больш толькі палову справы; вазьмі-ж са здабычы хоць тое, чым узнагародзіць тваіх суседзяў і прыхільнікаў.

— Узнагародзіць іх я магу і сваім дабром,—адказаў Седрык,—я досыць багаты для гэтага.

— А іншыя,—сказаў Вамба,—былі настолькі разумныя, што самі сябе ўзнагародзілі. Не з пустымі рукамі пайшлі! Не ўсе-ж ходзяць у дурных каптурах.

— І добра зрабілі,—сказаў Локслі,—нашы статуты абавязковы толькі для нас саміх.

— А ты мой небарака,—сказаў Седрык, павярнуўшыся і абняўшы свайго блазна,—як узнагародзіць мне цябе? Усе мяне кінулі, адзін ты застаўся сябром да канца!

Слёзы павіслі на расніцах суровага тана. Ён не быў так расчулены нават у тую хвіліну, калі ўпаў Атэльстан.

— Што-ж гэта будзе!—сказаў блазен, вырываючыся з абдымкаў свайго гаспадара;—калі ты станеш плаціць за паслугі толькі салёнаку вадою з вачэй, то як-бы і я не расплакаўся!. А тады як буду я выконваць свае абавязкі? Слухай, дзядзечка, калі на самай справе хочаш зрабіць мне прыемнасць, даруй, будзь ласкавы, майго прыяцеля Гурта за тое, што ён украў адзін тыдзень свайго часу і прысвяціў яго на службу твайму сыну.

— Дараваць яго!—усклікнуў Седрык.—Не толькі дарую, але і моцна ўзнагароджу яго! Гурт, станавіся на калені! Свінапас уміг апынуўся каля ног свайго гаспадара.

— Ты больш не раб і не нявольнік,—прагаварыў Седрык, дакрануўшыся да яго посахам,—з гэтага часу ты вольны чалавек і можаш жыць у гарадах і па-за гарадамі, у лясах і ў чыстым полі. Дарую табе ўчастак зямлі ў маёй Вальбургемскай вотчыне, прымі яго ад мяне і маёй сям'і ў карысць тваю і сваёй сям'і, з гэтага часу і назаўсёды!

Не раб, не нявольнік, а вольны чалавек і землеўладар!. Гурт ускочыў на ногі і двойчы падскочыў на вышыню амаль свайго росту ад зямлі.

— Кавалю-б мне... пілу,—закрычаў ён,—хутчэй зняць нашыйнік з вольнага чалавека! Шляхетны пан мой, ваш шчодры падарунак падвоў мае сілы, і я ад гэтага часу буду ўдвойчы больш паспяхова біцца! Адчуваю вольную душу ў сваіх грудзях! Зусім іншы чалавек стаў, і для сябе, і для іншых... Ах, Фангс,—прадаўжаў ён, звяртаючыся да сабакі, які, заўважыўшы настрой свайго гаспадара, пачаў падскокваць побач з ім,—дык ты прызнаеш свайго гаспадара?

— Як-жа,—сказаў Вамба,—мы з Фангсам усё яшчэ цябе прызнаем, Гурт, дарма, што самі не пазбавіліся ад нашыйніка, абы ты не забываў нас цяпер, ды і сам не вельмі-б забыўся.

— Хутчэй я сам сябе забуду, чым цябе, мой сапраўдны сябра і таварыш,—адказаў Гурт.

Пачуўся тупат коняў і з'явілася лэдзі Равена разам з некалькімі коннікамі і вялікім атрадам пешай прыслугі. Яны

весела махалі сваімі пікамі і стукалі ў алебарды. Сама яна зусім авалодала сабою; толькі незвычайная бледнасць яе твара напамінала аб перанесеных ёю пакутах. Яе твар быў сумны, але адлюстроўваў як-бы зноў абуджання надзеі на будучае і разуменне пазбаўлення ад мінулых пакут... яна ведала, што Айвенго жывы, і што Атэльстан памёр. Выратаванне Айвенго напаўняла яе сэрца шчырым захапленнем.

Калі Равена накіравала свайго каня да таго месца, дзе сядзеў Локслі, адважны іёмен і ўсе яго таварышы ўсталі і пайшлі ёй насустрач. Шчокі яе афарбаваліся румянцам, яна прывітала іх і, нахіліўшыся так нізка, што яе пышныя распушчаныя косы на хвіліну змяшаліся з грываю каня, у нямногіх словах выказала сваю ўдзячнасць і разуменне таго, чым яна абавязана самому Локслі і ўсім яго таварышам.

— Хто з вас будзе галодны,—сказала яна ў заключэнне,— памятайце, што ў Равены ёсць чым накарміць вас; для тых, у каго будзе смага, у яе назапашана віно і піва; а калі-б нармандцы выціснулі вас з тутэйшых месц, ведайце, што ў Равены ёсць свае лясныя ўгоддзі, дзе яе выратоўнікі могуць гуляць, колькі яны захочуць, і ні адзін вартаўнік не пасмее пытацца, чыя страла падстраліла аленя.

— Дзякую, шляхетная лэдзі,—адказаў Локслі,—дзякую за сябе і за таварышоў.

Равена яшчэ раз нізка пакланілася і павярнула каня, але не ад'ехала, чакаючы, пакуль Седрык, які павінен быў ехаць разам з ёю, развітаўся з Локслі і яго таварышамі; але тут зусім нечакана яна апынулася твар у твар з палонным дэ-Брасі. Той стаяў пад дрэвам у глыбокім задуменні, зляжыўшы на грудзях рукі, і Равена спадзявалася, што ён не заўважыць, як яна праскочыць міма. Але ён узняў галаву і, убачыўшы яе, здрыгануўся, і чырвань сораму заліла яго твар. З хвіліну ён стаяў у нерашучасці, потым ступіў уперад, узяў яе каня за вуздэчку і апусціўся на калені.

— Ці паглядзіць лэдзі Равена хоць адзін раз... на абняслаўленага воіна?

— Сэр рыцар,—адказала Равена,—у падобным вашаму ўчынку сапраўдная ганьба заключаецца ў поспеху, а не ў няўдачы.

— Пусці вуздэчку... не трымай каня гэтай дамы!—сказаў Седрык, падыходзячы.—Клянуся ясным сонцам, каб не сорам было, я б прыгваздіў цябе да зямлі маім дроцікам... Але будзь упэўнены, Морыс дэ-Брасі, што ты яшчэ адкажаш мне за свой удзел у гэтай агіднай справе.

— Палоннаму пагражаць лёгка!—сказаў дэ-Брасі.—Аднак, якой-жа далікатнасці можна чакаць ад саксонца!

Ён адступіў на два крокі і прапусціў Равену ўперад.

Перад ад'ездам Седрык горача дзякаваў Чорнаму Рыцару і вельмі запрашаў яго з сабою ў Ротэрвуд.

— Я ведаю,—гаварыў ён,—што вы, вандроўныя рыцары, любіце лётать па свету, усё сваё багацце вы бачыце ў спраўнасці свае зброі, а зялёных угоддзяў і іншай маёмасці зусім не цэніце. Але шчасце вайны нясталае; часам захочацца свайго цёплага кута нават і таму, хто ўсё жыццё ваяваў ды вандраваў. Ты сабе зарабіў такі цёплы кут у Ротэрвудзе, шляхетны рыцар. Седрык усё, што мае, з радасцю прапануе табе. Таму прыезджай у Ротэрвуд і будзь там не госцем, а як сын ці брат.

— Я і так шмат набыў ад знаёмства з Седрыкам,—адказаў рыцар, ён навучыў мяне цаніць саксонскую дабрачыннасць. Я прыеду ў Ротэрвуд, чэсны саксонец, хутка прыеду; але ў сучасны момант неадкладныя і важныя справы перашкаджаюць мне пакарыстацца тваім запрашэннем. Можа здарыцца, што, калі я прыеду да вас, я папрашу такой узнагароды, што нават і ты задумаешся, дарма, што такі шчодры і вялікадушны!

— Зараней на ўсё зголзені!—адказаў Седрык, з гатоўнасцю ляснуў далонню ў працягнутую яму ў жалезнай пальчатцы руку.—Бяры, што хочаш, хоць-бы палову ўсяго, што я маю.

— Ну, глядзі, не раздавай сваіх абавязкаў з такою лёгкасцю,—сказаў рыцар Вісячага Замка,—я, аднак, усё-такі спадзяюся атрымаць жаданую ўзнагароду. А покуль бывай!

— Я яшчэ павінен папярэдзіць цябе,—дадаў саксонец,—што покуль адбудзецца пахаванне Атэльстана, жыць буду я ў яго замку Конінгсбургу. Залы замка будуць увесь час

адчынены для ўсякага, хто жадае прыняць удзел у пахавальнай трызне, і, гаворачы ад імя шляхетнай Эдзіты, мацеры пакойнага тана, магу цябе запэўніць, што дзверы гэтага замка заўсёды будуць адкрыты для таго, хто так можна, хоць і беспаспяхова, папрацаваў дзеля вызвалення Атэльстана ад нармандскіх кайданаў і ад нармандскага мяча.

— Так, так,—загаварыў Вамба, які заняў сваё звычайнае месца каля гаспадара,—будзе там велічэзнае кармленне... Шкада, што шляхетнаму Атэльстану нельга паесці на сваіх уласных хаўтурах. Але, мабыць, — дадаў блазен, сур'ёзна ўзняўшы вочы да неба, — ён цяпер вячэрае ў раі і, пэўна, есць з апетытам.

— Перастань і едзь наперад, — лагодна сказаў Седрык, хоць і быў незадаволены нясвоечасовым жартам. Равена паслала рукою прывітанне Чорнаму Рыцару. Саксонец пажадаў яму шчаслівай дарогі, і яны накіраваліся сваім шляхам удоўж шырокай лясной палянкі.

Толькі яны ад'ехалі, як з-пад навеса дубовага галля паказалася другая працэсія і, абагнуўшы ўскраіну лесу, накіравалася следам за Седрыкам, Равенай і іх дружынай. Гэта былі манахі суседняга манастыра, якіх прыцягнула паведамленне, што Седрык абяцаў багатыя афяраванні на „памінкі душы“; яны пайшлі за насілкамі, на якія паложана было цела Атэльстана, і пелі псалмы, покуль васалы пакойніка павольна неслі яго на плячах у замак Конінгсбург, дзе павінны былі палажыць яго ў радавітую магілу. Яшчэ раз лясныя дружыннікі ўсталі ўсе разам, пасвойму ўшанавалі памёршага... Ціхае п'яанне і мерны ход манахаў напаміну ім раптам ратных сатаварышоў, якія забіты напярэдадні ў часе бойкі.

Але іх сумны настрой прадаўжаўся нядоўга, і не паспелі згубіцца ўдалечыні апошнія адгалоскі хаўтурных спеваў, як стралкі ўзяліся зноў за дзяльбу здабычы.

— Харобры рыцар,—сказаў Локсл Чорнаму Рыцару,—без вашай адважнай дапамогі і магутнай рукі не маглі б мы з такім поспехам выканаць сваё прадпрыемства, а таму ці не выбераце вы з кучы добра, што вам спадабаецца, на ўспамін аб гэтай палянцы і аб маім Запаветным Дубе?

— Прымаю вашу прапанову гэтак-жа шчыра, як вы яе зрабілі,—сказаў рыцар,—і прашу вас аддаць у маё распа-
раджэнне сэра Морыса дэ-Брасі.

— Ён і так твой,—сказаў Локслі,—і гэта для яго вялі-
кае шчасце! Інакш вісець-бы яму на самай верхняй галіне
гэтага дуба, а для кампаніі мы злавілі-б як можна больш
яго таварышоў і ўпрыгожылі-б імі ўсё дрэва вакол яго, як
жалудамі!. Але ён твой палонны, і таму я яго не крану,
хоць-бы ён зарэзаў майго роднага бацьку.

— Дэ-Брасі,—сказаў Чорны Рыцар,—ты вольны... ідзі!
Той, каму ты папаўся у палон, грэбае помсціцца за мінулае.
Але ўперад будзь асцярожны, сцеражыся, як-бы не здарыўся
табе горшы лёс... Я табе гавару, Морыс дэ-Брасі, сцера-
жыся!

Дэ-Брасі моўчкі нізка пакланіўся.

Чорны Рыцар схапіў за повад аднаго з асядланых коняў,
што выведзены былі з канюшняў барона Фрон дэ-Бёф і скла-
далі адзін з каштоўных частак здабычы. Дэ-Брасі мігам
ускочыў на каня і паімчаўся ў лес.

Правадыр лясной вольніцы зняў з свае шыі дарагі рог
і перавязь, якія нядаўна дасталіся яму на спаборніцтве
стралкоў у Ашбі.

— Сябра рыцар,—сказаў ён Чорнаму Рыцару,—калі не
грэбуеш прыняць у падарунак паляўнічы рог, які пабыў
ва ўжытку ў англійскага іёмена, прашу вас насіць вось
гэта на ўспамін аб мужных ваших справах сярод нас. А калі
вы маеце які-небудзь намер і калі, як нярэдка здараецца
з рыцарамі, спатрэбіцца вам таварыская дапамога ва ўсёй
прасторы лясоў між Трэнтам і Тысам, вы толькі пратру-
біце ў гэты рог тры слоўцы... вось так: „Уа-за-хо-о!“ і зусім
магчыма, што з’явіцца вам і выручка і падмога!

Тут ён дзьмухнуў у рог і некалькі разоў узапар пратру-
біў сігнал, покуль рыцар не завучыў яго напамяць.

— Вялікае дзякуй за падарунак, адважны іёмен,—сказаў
рыцар,—лепшых памочнікаў, чым ты і твае таварышы, я і
шукаць не буду, калі прыдзецца туга.

Ён узяў рог і ў сваю чаргу затрубіў той-жа сігнал, так
што па ўсяму лесу пайшлі адгалоскі.

— Слаўна ты трубіш і вельмі ў цябе чыста атрымліваецца,—сказаў іёмен.—Праваліцца мне на гэтым месцы, калі ты не такі-ж добры паляўнічы, як ратны воін. Б'юся аб заклад, што і ты на сваім вяку перастраляў досыць дзічынны!.. Таварышы, добра запамятайце гэты заклік: ён будзе сігналам рыцара Вісячага Замка; і хто яго пачуе, ды не паспяшаецца да яго на падмогу, таго я загадаю гнаць вон з нашай вольніцы цецівою ад яго ўласнага лука.

— Многія леты нашаму правадыру,—закрычалі іёмены.— Няхай жыве Чорны Рыцар Вісячага Замка! Добра-б хутчэй пачуць яго заклік, каб даказаць, як мы рады служыць яму.

Урэшце Локслі ўзяўся за дзяльбу здабычы і выканаў гэты абавязак з поўнай бесстароннасцю. Дзесятую долю ўсяго дабра адлічылі на дабрачынныя справы, яшчэ адну частку пакінулі на нешта падобнае агульнай хасы; другую частку на долю ўдоў і сірат забітых. Астатняе падзялілі між усімі членамі вольніцы, згодна іх заслугам. Ва ўсіх спрэчных выпадках начальнік выказваў сваё цвёрдае рашэнне, і яму падначальваліся бяспрэчна. Чорны Рыцар толькі дзівіўся таму, як гэтыя людзі, што стаяць па-за законам, змаглі ўстанавіць у сваім асяроддзі такі справядлівы і дакладны парадак. Ён уважліва сачыў увесь час за іх правадыром, і ўсё, што бачыў і чуў, толькі падцвярджала яго высокую думку аб розуме і бесстароннасці адважнага іёмена.

Калі кожны ўзяў сваю частку здабычы, а скарбнік з чатырма рослымі іёменамі перацягнулі частку, што была прызначана ў агульны скарб, у нейкае патаемнае месца,—усё дабра, адлічанае на дабрачынную справу, так і засталася някранутым.

— Хацелася-б мне даведацца,—сказаў Локслі,—што здарылася з нашым вясёлым капеланам. Раней ніколі не было так, каб ён адлучаўся, калі трэба дзяліць здабычу, а цяпер яго проста абавязак распарадзіцца дзесятаю доляю барышоў з нашага паспяховага мерапрыемства. Акрамя таго, ёсць у мяне тут блізка палонны, таксама духоўнага звання, дык мне хацелася-б, каб наш манах дапамог мне з ім абысціся, як трэба... Толькі баюся, што не відаць нам больш нашага весельчака.

— Я-б шчыра пашкадаваў аб гэтым,—сказаў Чорны Рыцар,—я ў яго ў даўгу за яго добрую гасціннасць і за вясёлую ноч, праведзеную ў яго келлі. Пойдзем назад, да руін замка; можа там што-небудзь і даведаемся пра яго.

Як толькі ён прагаварыў гэтыя словы, як галосныя выкрыкі іёменаў паведамлілі набліжэнне таго, аб кім яны непакоіліся. Яшчэ задоўга да таго, як яны ўбачылі здаравеннага пустэльніка, здалёк чуцен быў яго асілкавы голас.

— Раступіцеся, хлопчыкі!—крычаў ён.—Шырэй дарогу вашаму духоўнаму айцу і яго палоннаму. А ну, яшчэ раз вітайце мацней!.. А я, мой шляхетны правадыр, іду як арол са здабычаю ў кіпцюрах!

Ён праціснуўся праз натоўп, пад агульны рогат махаючы сваім цяжкім бердышам. За ім баязліва ішоў стары Ісаак з Ёрка. Гаротны яўрэй, згорблены горам і жахам, ледзь ішоў за пераможным манахам, які крычаў:

— Дзе-ж Ален-менестрэль, каб апяць мае баявыя ўчынкi ў баладзе або хоць прыказку стварыць? Гэты шут гароховы заўсёды блытаецца ля ног, калі яму няма чаго рабіць; а вось як толькі даюць яму багатую тэму для праслаўлення адвагі, яго і няма нідзе!

— Куцы манах,—сказаў капітан,—ты, здаецца, з самае раніцы прамачыў сабе горла? Скажы, калі ласка, каго гэта ты вядзеш за сабою?

— Уласным кап'ём і мячом здабыў сабе палоннага, шляхетны капітан,—адказаў алтарнік з Копмангерста,—ці лепш сказаць лукам і алебардай.

— Добрыя людзі!—усклікнуў стары,—пазбаўце вы мяне ад гэтага вар'ята... ці-бо, я хацеў сказаць, ад гэтага святога чалавека!

— Слухай, шалёны манах,—крыкнуў Локслі.—Раскажы, дзе і як ты знайшоў свайго палоннага?

— Клянуся святым Дунстанам,—загаварыў пустэльнік,—знайшоў я ў такім месцы, дзе думаў пашукаць тавару лепшага за яго. Я спусціўся перш усяго ў падвалы, паглядзець, ці нельга чаго выратаваць з тамтэйшых запасаў, таму што, хоць і праўда, што шклянка гарачага віна, згатаванага са

спецыямі, сапраўдны нектар і любому чалавеку паважна яго выпіць на сон, аднак навошта-ж адразу гатаваць у такой вялікай колькасці?.. Вось ухапіў я адну бочку іспанскага віна і пайшоў клікаць на дапамогу больш народу... але дзе-ж знойдзеш гэтых агіднікаў? Вядома, што яны заўсёды забрыдуць куды-небудзь, калі ёсць на ўвазе зрабіць добрую справу... Азіраюся навакол і раптам заўважваю ў сярэдзіне падвала моцныя патайныя дзверы... Ага, думаю сабе, вось значыцца дзе самыя адборныя гатункі.. яны ў асобным патаемніку... Добра. А нягоднік буфетчык, напэўна, патрывожаны ў сваіх занятках, пайшоў, забыўшы ўзяць ключ. Я пакруціў ключ, увайшоў у патаемнік, а там ані нічога такога няма; толькі іржавыя ланцугі валяюцца, ды яшчэ вось гэты стары, які адразу і здаўся мне ў палон безумоўна. Я ледзь паспеў прапусціць адну шкляначку віна для падмацавання сіл пасля калатнечы з ворагам і збіраўся разам з палонным вылазіць з падвала, як раптам пачуўся страшэнны трэск, шум і гуд, быццам ад грому з маланкай... Гэта рухнула адна з крайніх веж... д'ябал-бы забраў таго, хто яе так дрэнна збудаваў!.. І абломкі завалілі наглуха выхад з нашага падвала... Пасля таго адна за другой пачалі рушыцца і іншыя вежы, і пайшоў такі грукат, што я думаў, не жыць мне больш на свеце! Вось Джыльберт і Вібальд сведкі... яны скажуць, у якім стане мяне знайшлі... зусім як ёсць знямог.

— Як-жа,—сказаў Джыльберт,—мы і сапраўды сведкі. Калі мы адгрэблі смяццё і адшукалі ход у падвалы, бочачка з віном аказалася напалову пустая, стары яўрэй поўмёртвы, а манах больш чым на палову... зняможаны, як ён гаворыць.

— Вось і брэшаш, нягоднік!—засупярэчыў манах.—Гэта ты са сваімі таварышамі разласаваўся і выпіў усю бочачку, быццам, што гэта ваша ранішняя порцыя; а я... будзь я ерэтык, калі не шчадзіў гэта вінцо для самога капітана. Але гэта не бяда! А седзячы ў цямніцы, я навучыў свайго палоннага правілам і канонам і ён разумеў усё, што я яму гаварыў, амаль гэтак-жа добра, як я сам... калі не лепш.

— Злітуйцеся нада мною, шаноўны пан,—засупярэчыў стары,—я нават ні слоўца не расчуў з усяго, што шаноўны прэлат гаварыў мне ў працягу гэтай жахлівай ночы.

— Як?—закрычаў манах.—Я табе напмню толькі адно слоўца з усяе нашае гутаркі: памятаеш, як ты абяцаў аддаць усё сваё багацце нашаму ордэну?

— Ніколі мае вусны не гаварылі падобных слоў.

— Не,—падхапіў пустэльнік,—калі ты аднекваешся ад абяцання, якое даў у карысць ордэна, ты падлягаеш самай строгай кары.

Сказаўшы гэта, ён падняў алебарду і намерваўся рукаяткаю ўдарыць старога, але Чорны Рыцар уступіўся ў гэту справу і ўтрымаў манаха за руку, чым выклікаў выбух гневу супроць сябе.

— Клянуся святым Фамою з Кента,—закрычаў алтарнік,—калі я вазьмуся біцца, я цябе навучу соўгацца не ў сваю справу, сэр Гультай, не пагляджу, што ты захаваўся ў цэлую жалезную скрынку!

— Ну, ну,—сказаў рыцар,—завошта-ж на мяне гневацца, ты-ж ведаеш, што я табе заўжды сябра і прыцель.

— Нічога гэтага я не ведаю,—адказаў манах,—а хочу з табою біцца, таму што ты балбатун і нахабнік.

— Як-жа так,—засупярэчыў рыцар, якому, відаць, падалася падражніваць свайго нядаўняга сябра,—няўжо ты забыўся, што дзеля мяне (я не хочу ўспамінаць аб спакусе ў выглядзе віннай пляшкі і пірага!) ты добраахвотна парушыў свой зарок устрымання і малітвы?

— Ці ведаеш, сябра,—прагаварыў пустэльнік, сціскаючы свой здаравенны кулак,—я не ўтрымаюся і лупану цябе па вуху.

— Такіх падарункаў я не прымаю,—сказаў рыцар,—а памянцца з табою згодзен; калі ласка, толькі я табе адплачу з процантамі.

— А вось зараз убачым,—сказаў манах.

— Пачакай,—закрычаў капітан,—што ты гэта ўздумаў, шалёны манах? Сварыцца пад нашым Запаветным Дубам?

— Гэта не сварка,—супакойваў яго рыцар,—а проста сяброўскі абмен ласкавацямі. Ну, манах, удар, як умееш; я ўтрымаюся на месцы; паглядзім, ці ўтрымаешся ты.

— Табе добра гаварыць, маючы на галаве гэты жалезны гаршок,—сказаў манах,—але ўсёроўна, я цябе павалю з ног!

Пустэльнік агаліў сваю смуглую руку па самы локаць і з усяе сілы ўдарыў рыцара кулаком па вуху. Ад такой аплявухі мог-бы паваліцца здарваенны бык, але праціўнік яго і не варухнуўся. Моцны крык пахвальбы вырваўся з вуснаў іёменаў, якія стаялі навакол: кулак алтарніка ўвайшоў у пагаворку паміж імі, і большасць на сабе паспрабавала яго магутнасць, хто жартам, а хто і ў сур'ёзных выпадках.

— Бачыш манах,—сказаў рыцар,—здымаючы сваю жалезную пальчатку,—хоць на галаве ў мяне і было прыкрыцце, але на руцэ нічога не будзе. Станавіся-ж мацней!

— Падстаўлю шчаку маю ўдараючаму,—сказаў манах,—і наперад кажу, хлапчына, калі ты скранеш мяне з гэтага месца, я табе дарую выкуп з яўрэя цалкам!

Здаравенны поп стаў у гордую і выклікаючую постаць. Але ад лёсу не ўцячэш! Аплявуха, якую даў яму рыцар, была ўлеплена з такім стараннем і сілай, што манах кулём паляцеў на зямлю, на вялікае здзіўленне ўсіх гледачоў. Аднак, ён устаў і, не выказваючы ні гневу, ні суму, сказаў:

— Ведаеш, братка, ты-б крыху пасцярогся, маючы такую сілу. Як-жа я буду цяпер служыць імшу, калі ты мне сківіцу зламаў? І на дудцы-ж нельга іграць, не маючы ніжніх зубоў. Аднак, вось табе мая рука ў доказ непарушнай прыязні, а мяняцца з табою аплявухамі я больш не буду, таму што мне гэта нявыгодна. Значыцца, канец усякай няпрыязні...

— А манах-то наш добранькі стаў з таго часу, як атрымаў аплявуху,—сказаў Клеменцій...

— Адкасніся, абібок! Што-ж гэта, урэшце, ніякай павагі да сябе я не бачу! Усе сталі гаспадарамі, а слуг няма! Я табе гавару, хлапчына, дакладна, што я крыху не цвёрды быў на нагах, калі добры рыцар мяне ўдарыў... а то-б я, канечна, утрымаўся на месцы. Калі-ж ты хочаш яшчэ пагаварыць наконт гэтага, дык давай я табе пакажу, як умею іншых з ног збіваць.

— Годзе вам, кінце!—сказаў капітан.—А ты, ісаак, падумай, ці шмат ты можаш даць за сябе выкупу, а я покуль займуся допытам другога палоннага, зусім іншага гатунку.

— А ці шмат забрана людзей барона Фрон дэ-Бёф?—
запытаў Чорны Рыцар.

— Ні аднаго такога, каб мог даць за сябе выкуп,—
адказаў капітан,—было некалькі баязлівых нягоднікаў, ды мы
іх адпусцілі на волю, няхай шукаюць сабе іншых гаспада-
роў... Для помсты і дзеля выгады было і так шмат зроб-
лена, а гэта жменька народу і ўся не варта мядзянага гроша.
Той палонны, пра якога я казаў, будзе куды лепш; гэта
распусны манах, які ехаў у госці да свае каханкі, мяркуючы
паводле яго франтаватага адзення і ўбранства яго каня...
Ды вось і ён, пра воўка прамоўка, а воўк і тут. Шаноўны
прэлат ідзе так жвава і бадзёра, быццам сарока!

Двое іёменаў прывялі пад рукі і паставілі перад началь-
нікам лясной вольніцы прыёра Эймера з абацтва Жарво.

РАЗДЗЕЛ ХХХІІІ

РЫСЫ твара і постаць палоннага абата паказвалі на дзіў-
ную помесь пакрыўджанай гордасці, зухаватасці і жы-
вельнага страху.

— Што гэта значыць, панове?—загаварыў ён такім тонам,
у якім былі ўсе тры гэтыя адзнакі разам.—Што за парадкі
ў вас, скажыце на ласку? Як вы абыходзіцеся з духоўнай
асобай? Ці ведаеце вы, што значыць „не накладай рукі на
служку бога“. Вы абрабавалі мае скрыні, разарвалі мне
карункавы каўнер надзвычай тонкай работы, які-б і карды-
налу згадзіўся-бі! Іншы на маім месцы проста адлучыў бы
вас ад царквы, але я не злапомны, і калі вы зараз загадаеце
даць маіх коняй, адпусціце маю брацію і звернеце цэлымі
мае пакункі, заплочце сотню крон за заказаную імшу ля
алтара ў абацтве Жарво, ды дасце зарок не есці дзічыны
да будучай сёмухі, тады, можа, я змаўчу пра гэты бязглузды
учынак і пра яго гаварыць больш не буду.

— Вялебны айцец,—казаў з усмешкай капітан,—мне
прыкра думаць, што хто-небудзь з маіх сатаварышоў мог
так абысціся з вамі, каб выклікаць з вашага боку такі
бацькоўскі наказ.

— Якое там абыходжанне!—засупярэчыў абат, падбадзё-
раны мяккаю прамоваю правадыра.—Так нельга абыходзіцца

і з заводскім сабакам, не толькі з духоўнай асобай... а га-лоўнае, з прыёрам манахаўскага ордэна ў Жарво! Быў тут, напрыклад, нейкі п'яны менестрэль па прозвішчу Ален з Лагчыны (цёмная асоба!)... дык ён пагражаў мне цялеснай карай і нават смерцю, калі я не заплачу чатырохсот крон выкупу, акрамя ўсяго, што ён у мяне нарабаваў, а там было адных залатых ланцужоў і пярсцёнкаў з самацветамі на незлічоную суму... ды, акрамя таго, паламалі і папсавалі сваімі няўмелымі рукамі шмат каштоўных штучак, як: скрыначку з парфумай, срэбныя шчыпчыкі для зав'язкі валос..

— Ці можа быць, каб Ален з Лагчыны абышоўся так груба з асобаю вашага духоўнага звання?—зноў іранічна запытаў капітан.

— Усё гэта шчырая праўда, такая-ж ісціна, як евангелле ад святога Нікадыма,—адказаў прыёр,—і пры гэтым ён ляўся на сваёй грубой паўночнай гутарцы і кляўся павесіць мяне на самым высокім дрэве ў гэтым лесе.

— Ды няўжо кляўся?.. У такім разе, вялебны айцец, на маю думку, вам трэба задаволіць яго патрабаванне... Таму што, бачыце, Ален з Лагчыны такі чалавек, што калі раз сказаў, дык абавязкова стрымае сваё слова.

— Вы ўсё жартуеце,—сказаў збянтэжаны прыёр з напускным смехам.—Я і сам вялікі ахвотнік да трапнага жарту. Аднак, ха-ха-ха, гэтыя жарты цягнуліся ўжо цэлую ноч навывёт, так што раніцою час ужо спыніць іх.

— Ды я ніколькі не жартую,—сказаў Локслі,—я цяпер такі-ж сур'ёзны, як манах у спавядальні. Вам прыдзецца заплаціць значны выкуп, сэр прыёр, інакш вашай браціі трэба будзе выбраць сабе новага настаецеля, таму што вы ўжо не вернецца да свае паствы.

— Ды як-жа вы можаце гаварыць так, звяртаючыся да духоўнай асобы?—сказаў прыёр.

— Паклічце нашага вясёлага папа,—загадаў капітан,—няхай выступіць наперад і прыгадае шанюўнаму абату тэксты, якія адносяцца да гэтага выпадку.

— Пустэльнік, крыху працвярозеўшы, апануў між тым манахаўскі балахон паверх свайго зялёнага каптана і выйшаўшы з натоўпу, сказаў:

— Вялебны айцец, маё шанаванне ў нашых лясах.

— Што гэта за язычаскі маскарад?—сказаў прыёр.— Калі ты, брат, сапраўды духоўная асоба, ты-б лепш навучыў мяне, як вызваліцца з рук гэтых людзей, чым дзюбаць носам ды крыўляцца перада мною, быццам кірмашовы танцор.

— Сапраўды, вялебны айцец,—адказаў манах,—я толькі і ведаю адзін спосаб, якім ты можаш вызваліцца. Мы святкуем сёння Андрэя першазваннага, значыцца, збіраем дзесяціну.

Толькі не з царквы, спадзяюся, добры брат мой?—сказаў прыёр.

— І з папоў і з міран, нам усёроўна,—адказаў пустэльнік,—а таму, сэр прыёр, уступай у прыязнь з мамонаю беззаконня, таму што ніякае іншае сяброўства табе не дапаможа.

— Люблю вясёлых паляўнічых, усім сэрцам люблю,—сказаў прыёр, мяняючы тон.—Ну, кіньце, навошта гэтыя строгасці, я-ж і сам вялікі майстар паляўнічай справы, умею трубіць у рог так зычна і чыста, што аж кожны дуб мне адклікнецца... Са мною можна-б і мякчэй абысціся.

— Дайце яму рог,—сказаў Локслі,—няхай пакажа сваё майстэрства.

Прыёр Эймер пратрубіў сігнал. Капітан толькі галавою паматаў.

— Сэр прыёр,—сказаў ён,—трубіць то ты ўмееш, але гэтым ал нас не выкруцішся. Мы не можам адпусціць цябе на волю за такую музыку. Да таго-ж, я зараз бачу... ты адзін з тых, якія ўводзяць у нас розныя французскія выкрутасы і гэтым толькі псуюць старыя англійскія лады. Не, прыёр, вось за гэту апошнюю закаручку ты заплоціш яшчэ пяцьдзсят крон штрафу, звыш выкупу, і па заслуге: не скажай старых, сапраўдных напеваў, сапраўднага палявання сабакамі.

— Ну, сябра,—прагаварыў абат незадаволеным тонам,—табе, бачу я, цяжка дагадзіць у адносінах палявання. Прашу цябе, будзь больш угаворлівы ў пытанні аб маім выкупе. Адным словам, скажы проста, колькі ты хочаш з мяне ўзяць, каб адпусціць зусім, без усялякага канвоя і наглядчыкаў?

— Капітан,—шапнуў начальніку адзін з дружыннікаў, які выконваў абавязкі яго ад'ютанта,—ці не прапанаваць абату прызначыць выкуп з яўрэя, а яўрэй хай вызначыць, колькі ўзяць з абата?

— Ты хоць і бязмозглы хлапец, а выдумаў добрую штуку,—адказаў капітан. Гэй, Ісаак, хадзі сюды! Паглядзі: гэта вялебны айцец Эймер, прыёр надзвычай багатага абацтва ў Жарво; скажы, ці шмат можна ўзяць з яго выкупу? Я ручаюся, што ты дакладна ведаеш, якія прыбыткі іх манастыра.

— О, яшчэ-б мне не ведаць,—сказаў Ісаак.—Я заўсёды меў гандлёвыя зносіны з вялебнымі айцамі: купляў у іх пшаніцу і ячмень і розную садавіну, а таксама шмат воўны. О, гэта найбагатшы манастыр, і святыя айцы ў сябе у Жарво ядзяць сытна і п'юць салодкія віны па-горла. Калі-б у мяне быў такі прытулак, ды яшчэ такія штогадовыя і штомесячныя прыбыткі, я-б даў шмат золата і срэбра ва ўзнагароду за сваё вызваленне з палону!

— А, ты, здраднік!—усклікнуў прыёр.—Табе я думаю усіх лепш вядома, што мы да гэтага часу ў даўгу за няскоўчаную прыбудову да храма!

— І за дастаўку ў вашы паграбы звычайных запасаў гасконскага віна ў мінулым годзе!—дадаў Ісаак.

— Што ён мелі!—сказаў прыёр.—Паслухаць яго, дык падумаеш, што наша святая брація ўлезла ў даўгі за віно, якое дазволена нам піць. Гэта хлусня!

— Гэта ўсё пустыя словы,—сказаў Локслі.—Ісаак, вырашы, колькі ён можа даць, з тым, каб не зусім злупіць з яго скуру.

— Шэсцьсот крон. Гэту суму шаноўны прыёр зусім можа заплаціць вам і ад гэтага яму не горш будзе жыць на свеце.

— Шэсцьсот крон,—паўтарыў начальнік.—Ну, добра, я задаволены. Ты праўдзіва вырашыў, Ісаак... Дык, значыцца шэсцьсот крон. Такое рашэнне, сэр прыёр.

— Рашэнне, рашэнне!—загаварылі дружыннікі.—Сам Саламон не мог-бы лепш прыдумаць.

— Ты чуў прысуд, прыёр?—сказаў начальнік.

— Звар'яцелі вы, панове,—сказаў прыёр.—Дзе-ж я вазьму такую суму? Калі я прадім і дараносіцу, і падсвечнікі з алтара, і то ледзь выручу палову гэтых грошай, ды і для гэтага мне самому трэба з'ездзіць у Жарво. Аднак, можаце пакінуць у сябе заложнікамі маіх двух манахаў.

— Гэта была-б вельмі рызыкоўная справа,—сказаў начальнік,—лепш ты ў нас заставайся, прыёр, а іх пашлі за сваім выкупам. Тымчасам мы цябе голадам марыць не будзем: шклянка віна і кавалак запечанай дзічыны заўсёды да тваіх паслуг, а калі ты сапраўдны аматар палявання, мы табе пакажам такія віды, якіх яшчэ не было ў вас на поўначы. А цяпер, айцец Эймер, як вы думаеце, ці мае сродкі сам Ісаак даць за сябе выкуп?

— Ці мае ён сродкі!—падхапіў раззлаваны прыёр.—Ды гэта-ж Ісаак з Іёрка, багатыр. Я асабіста з ім вельмі мала знаёмы, але наш келар і скарбнік мелі з ім бесперапынныя зносіны, і ходзяць чуткі, што яго дом у Іёрку набіты золатам і срэбрам.

— Слухай, прыёр,—сказаў капітан,—без усялякіх акалічнасцей вызначай з яго выкуп, як ён з цябе прызначыў.

— Калі вы мяне запрашаеце прызначыць выкуп, я адкрыта заяўляю, што для вас крыўдна будзе ўзяць менш тысячы крон.

— Добра! Згода!—сказаў капітан.

— Згода!—падхапілі яго дружыннікі.

— Вы хочаце ўшчэнт згубіць мяне,—заенчыў Ісаак.— Я і так у сучасны момант бяздзетны, а няўжо вы мяне пазбаўляеце нават апошніх сродкаў на пракармленне?

— Калі ты бяздзетны, тым менш табе патрэбны грошы,—сказаў Эймер.

— Прабачце, мілорд,—сказаў Ісаак,—вашы законы забараняюць вам мець сям'ю, а таму вы не ведаеце, як роднае дзіця цесна звязана з лепшымі струнамі нашага сэрца... О, Рэвека, дачка мае любая Рахілі! Я-б аддаў увесь гэты скарб, каб толькі ведаць, што ты жывая і выратавалася з рук зладзеяў!

— А што, у твае дачкі чорныя валасы,—запытаў адзін з дружыннікаў,—і ці не было на ёй шаўковай накідкі, вышатай срэбрам?

— Было!.. Было!..—сказаў стары, дрыжучы ад нецярплі-
васці.—Ці не можаце сказаць вы мне што-небудзь пра яе?

— Значыцца, гэта яе вёз горды храмоўнік, калі прабі-
ваўся праз наш натоўп учора ўвечары?—сказаў іёмен.—
Я хацеў быў паслаць яму ўздагон стралу, ужо і лук нацяг-
нуў, ды збаяўся, каб нехаця не папасці ў дзяўчыну, так і не
выстраліў.

— Таварышы,—сказаў капітан, азіраючыся вакол,—гора
гэтага старога расчуліла мяне... Гавары з намі шчыра, Ісаак:
сазнайся, заплаціўшы нам тысячу крон, ты сапраўды заста-
нешся без усякіх сродкаў на жыццё?

Пытанне капітана прымусіла Ісаака пабляднець, і ён
заікаючыся, прагаварыў, што „мога, усё-такі застанецца
такая-сякая крошка“.

— Ну, добра,—сказаў Локслі,—колькі-б там ні было,
мы не будзем у цябе лічыць. Без грошай табе таксама мала
надзеі выратаваць сваё дзіця з кіпцяў сэра Брыяна дэ-Буа-
гільбера, як калі-б ты захачеў тупою стралою забіць зда-
равеннага аленя. Мы возьмем з цябе такі-ж выкуп, як з
прыёра Эймера, або лепш яшчэ на сто крон дзешавей; гэта
сотня была-б маім асабістым барышом, і я ад яго адмаўля-
юся ў тваю карысць, не чапаючы выгад нашай дружыны.
У цябе ў кішэні застанецца пяцьсот крон на выкуп твае
дачкі. Храмоўнікі любяць бляск срэбных шэкеляў не менш,
чым бляск чорных вачэй. Паспяшайся як можна хутчэй за-
чараваць дэ-Буагільбера відам грошай, а то можа зда-
рыцца вялікая бяда. Мяркуючы па таму, што нам данеслі
выведнікі, ты яго застанеш у бліжэйшым адсюль манастыры,
прэсепторыі іх ордэна. Ці так кажу я, адважныя мае та-
варышы?

Іёмены выказалі, як і заўсёды, поўную згоду з думкай
свайго правадыра; Ісаак, напалову супакоены весткаю, што
дачка яго жывая і можна паспрабаваць выкупіць яе, стаў
дзякаваць вялікадушнага стралка.

— Эх, каб цябе д'ябал забраў, уставай хутчэй! Я англі-
чанін і не прыхільнік такіх усходніх цэрамоній.

— Так, Ісаак,—сказаў прыёр Эймер,—я тужу аб лёсе
твае дачкі, яна-ж вельмі прыгожая і прывабная. Я яе бачыў

на турніры ў Ашбі. Што-ж датычыцца Брыяна дэ-Буагільбера, то на яго я маю вялікі ўплыў. Падумай-жа добра, чым ты можаш заслужыць маю ласку, каб я яму закінуў за цябе добрае слова.

Ісаак голасна застагнаў. Локслі адвёў яго ў бок і сказаў яму:

— Абдумай добра, Ісаак, што табе рабіць у такім выпадку. Мая парада—пастарайся задобрыць гэтага папа. Ён чалавек ганарлівы і хцівы, прынамсі, мае вялікую патрэбу ў грошых на здавальненне сваіх прывычак. У гэтых адносінах табе лёгка дагадзіць яму; ты не думай, што я хоць на хвіліну паверыў тваім запэўненням, быццам ты бедны. Я вельмі добра ведаю тую жалезную скрыню, у якой ты трымаеш грошы... Ды гэта яшчэ што! Я ведаю і той вялікі камень пад яблыняй, які хавае патайны ход у скляпенне, пад тваім садам у Іёрку...

Ісаак смяртэльна збялеў пры гэтых словах.

— А ты не бойся мяне,—прадаўжаў іёмен,—таму што мы з табою-ж старыя прыяцелі. Памятаеш ты таго хворага іёмена, якога дачка твая Рэвека выкупіла з іёркскай турмы і трымала ў сябе ў доме покуль ён ачуняў, а калі ён паправіўся і збіраўся ісці ад вас, ты яшчэ даў яму срэбную манету на дарогу? Гэта срэбная манета захавала табе сёння цэлых пяцьсот крон!

— Значыцца, ты той самы, каго мы звалі Дзік-Самастрэл? Мне і здавалася, быццам твой голас мне знаёмы.

— Так, я Дзік-Самастрэл,—адказаў капітан, а таксама Локслі і ёсць у мяне яшчэ іншае харошае імя.

— Толькі ты памыляешся, мой добры сябра, адносна гэтага самага скляпення. Там нічога няма, акрамя такога-сякога тавару, з якім я ахвотна расквітаюся ў тваю карысць, а іменна: сто ярдаў зялёнага лінкольнскага сукна на каптаны тваім малайцам, сотня дошак іспанскага тысавага дрэва, годнага на выраб лукаў, і сто канцоў шоўкавай цецівы, моцнай, роўнай, кручанай... Вось гэта ўсё я прышло табе, сумленны Дзік, за твае добрыя да мяне адносіны... Толькі ўжо, калі ласка, мой добры Дзік, змаўчы наконт скляпення.

— Будзь спакойны, буду маўчаць, як сурык,—адказаў стралок,—і павер, што я шчыра тужу аб лёсе твае дачкі. Але дапамагчы справе не магу. У адкрытым полі мае стрэлы бяссільныя супроць коп'яў храмоўніка: ён уміг сатрэ мяне ў парашок. Калі-б знаць ды ведаць, што то была Рэвека, у той час, як яе везлі, яшчэ можна было што-небудзь зрабіць; а цяпер—адзін сродак, дзейнічай хітрасцю. Ну, хочаш, я за цябе зраблю кантракт з прыёрам?

— Рабі, як ведаеш, Дзік, толькі дапамажы мне выручыць маё роднае дзіця.

— Дык ты не перапыняй мяне,—сказаў Локслі.—Тады я згодзен і зараз перагавару з абатам.

— Прыёр Эймер,—сказаў Локслі,—прашу цябе падысці да мяне на пару слоў сюды, пад дрэва. Ходзяць чуткі, быццам ты любіш добрае віно і прыемнае жаночае асяроддзе больш, чым гэта падабае ў тваім званні, сэр абат. Але да гэтага мне няма справы. Яшчэ гавораць, што ты любіш мець зграю заводскіх сабак і шустрага каня, і лёгка можа быць, што, маючы ўнаду да рэчаў, якія абыходзяцца дорага, ты не грэбуеш і мяшком з золатам. Але ёсць нешта, у чым пагалоска ніколі не будзе дакранаць цябе, а імяна: ніхто не скажа, каб ты любіў уцскаць людзей ці быў жорсткім... Ну, вось Ісаак, ён супроць таго, каб здабыць табе каліту з сотняю марак срэбра на твае пацехі, калі ты згодзен зрабіць уплыў на твайго прыяцеля храмоўніка, у тым сэнсе, каб ён адпусціў на волю дачку Ісаака.

— Гэта справа досыць складаная па сутнасці,—адказаў прыёр,—але, калі яўрэй афяруе звыш таго што-небудзь на царкву або, напрыклад, на пабудову спальні для браці, я, бадай, дапамагу яму выручыць яго дачку.

— Мы не будзем спрачацца з вамі з-за якіх-небудзь дваццаці марак срэбра на спальню або з-за пары срэбных падсвечнікаў для алтара,—сказаў капітан.

— А якое-ж забеспячэнне будзе мне за гэта?—запытаў прыёр.

— Калі Ісаак вернецца дамоў, паспяхова выканаўшы ўсё дзякуючы вашай дапамозе, ён сумленна разлічыцца з вамі звонкаю манетай; я сам дагляджу за гэтым.

— Ну, добра Ісаак,—сказаў Эймер,—калі я абавязкова павінен умяшацца ў гэту справу, давай сюды свае пісьмовыя прылады.

Прыёр усеўся і, не спяшаючы, склаў пасланне да Брыяна дэ-Буагільбер; потым акуратна запячатаў ліст і ўручыў яго яўрэю, гаворачы:

— Гэта будзе табе абаронны ліст, дапаможа знайсці прыступ у прэсепторыю Тэмпльстоу і, зусім магчыма, дапаможа ў справе звароту табе дачкі. Вядома, ты з свайго боку прапануеш выгодную ўзнагароду, таму што, павер мне, добры рыцар Буагільбер належыць да ліку тых людзей, якія нічога не робяць дарма.

— Ну, прыёр—сказаў Локслі,—далей я цябе затрымліваць не буду, толькі напішы спачатку распіску ў атрыманні ад Ісаака тых шасцісот крон, якія прызначаны на выкуп з цябе, а я бяруся сам атрымаць іх з яго. А калі пачую, што ты зноў уздумаеш гандлявацца або адцягваць выплату, клянуся, я спалю тваё абацтва з табою разам, хоць-бы мне прыйшлося за гэта быць павешаным дзесяціцю гадамі раней, чым трэба.

Прыёр значна менш ахвотна ўзяўся пісаць распіску, чым ліст да Буагільбера; але ўсё-такі напісаў, што ўзятыя пазычкова ў Ісаака з Іёрка шэсцьсот крон на выплату за сябе выкупу ён абязуецца звярнуць яму ў такі-то тэрмін сумленна і абавязкова.

— А цяпер,—сказаў прыёр Эймер,—я прашу звярнуць мне мулаў і коняй, адпусціць на волю вялебных айцоў, якія праводзілі мяне, а таксама выдаць мне назад каштоўныя пярсцёнкі, засцёжкі з самацветамі і дарагія ўборы, адабраныя ў мяне, таму што я вас задаволіў у пытанні аб сваім выкупе, як сапраўдны палонны.

— Што датычыцца вашых манахаў, сэр прыёр,—сказаў Локслі, мы іх вядома, зараз-жа адпусцім, таму што было-б несправядліва іх затрымліваць; коняй і мулаў таксама аддадуць вам, а таксама некаторую колькасць грошай, каб вы маглі шчасліва даехаць да Іёрка, інакш было-б жорсткасцю пазбаўляць вас сродкаў для выканання задуманага вандравання. Што-ж датычыцца пярсцёнкаў, ланцужкоў, засцёжак

і іншага, вы павінны зразумець, што мы маем вельмі чулае сумленне, а таму не адважымся такую шаную асобу, як ваша вялебнасць, спакушаць нікчэмным пустаслоўем. Вы-ж далі зарок адмовіцца ад свецкіх клопатаў і ад усіх свецкіх прываб, дык навошта-ж мы будзем спакушаць вас на парушэнне манастырскіх статутаў нашэннем пярсцёнкаў, ланцужкоў і іншых марных аздобаў?

— Абдумайце добра, панове,—сказаў прыёр,—што вы намерыліся зрабіць? Гэта-ж значыць налажыць руку на царкоўную маёмасць, гэтыя рэчы святыя і...я не ведаю, якое няшчасце будзе вам за тое, што вы дакранаецеся да іх сваімі свецкімі рукамі!

— Наконт гэтага я паклапачуся, ваша вялебнасць,—умяшаўся пустэльнік з Копмангерста,—і ў выпадку чаго.. сам буду насіць гэтыя рэчы.

— Сябра ці брат мой,—сказаў прыёр у адказ на такое вырашэнне сваіх сумненняў,—калі ты сапраўды належыш да духоўнага саслоўя, прашу цябе сур'ёзна падумаць, якую адказнасць будзеш мець ты перад сваім епархіяльным начальствам за той удзел, які прымаеш у падзеях гэтага дня.

— Эх, сябра прыёр,—адказаў пустэльнік,—трэба табе ведаць, што я належу да вельмі маленькай епархіі, і ў ёй я сам сабе начальнік, так што не баюся епіскапа Іёркскага, ніякіх абатаў, ні прыёра з Жарво...

— Значыцца, ты не сапраўдны свяшчэннік,—сказаў прыёр, а проста адзін з тых самазванцаў, якія беззаконна прысвойваюць сабе званне.

— Сам ты самазванец!—усклікнуў абураны пустэльнік.—Я не нзмераны цярэць твае знявагі, ды яшчэ ў прысутнасці маіх парафіян. Я знаходжу, што пазбавіць свет ад такога фанабэрыстага гардуна, як ты, адабраўшы ў яго ўсялякія пярсцёнкі і іншую падобную дрэнь—самая законная і пахвальная справа...

— Oго!—усклікнуў капітан.—Вось да чаго дагаварыліся вялебныя айцы!—Ну манах, досыць-жа. А ты, прыёр, не прыставай больш да нашага пустэльніка. Слухай, ойча, адпусці з мірам вялебнага абата, ён-жа ўжо заплаціў выкуп.

Іёмены так-сяк разнялі сашчапіўшыхся папоў, якія прадаўжалі голасна лаяцца, прычым прыёр выражаўся больш гладка і вольна, а пустэльнік перавышаў яго сілай і запалам свае прамовы. Урэшце прыёр апамятаўся і скеміў, што траціць сзаю годнасць, пачаўшы лаяцца з лясным капеланам. Ён паклікаў сваіх спадарожнікаў, і яны ўсе разам паехалі.

Заставалася ўзяць у яўрэя якую-небудзь распіску ці абавязацельства ў тым, што ён заплочіць выкуп за сябе і за прыёра.

Ісаак выдаў за сваім подпісам вексель на аднаго з сваіх сабратаў у Іёрку, просячы яго выдаць прад'яўвіку тысячу крон срэбнай манетай і, акрамя таго, перадаць яму некаторыя тавары, тут-жа дакладна азначаныя.

На развітанне правадыр лясной вольніцы даў Ісааку практычную параду:

— Не скупіся на шчодрыя прапановы, Ісаак.

Ісаак згадзіўся з гэтым і адправіўся ў дарогу разам з двума рослымі леснікамі, якія ўзяліся праводзіць яго праз лес і ў той-жа час служыць яму абаронай.

Чорны Рыцар, які ўвесь час з найвялікшай цікавасцю сачыў за ўсім, што тут адбывалася, у сваю чаргу пачаў развітвацца. Ён выказаў Локслі сваё здзіўленне з прычыны тых форм грамадзянскасці і парадку, якія ён бачыў у асяроддзі людзей, што хаваюцца ў глыбіні лясоў ад пабораў і ўціску ўрада і дваранства.

— Так, сэр рыцар,—адказаў іёмен,—здараецца, што і дрэннае дрэва дае добрыя плады, а дрэнныя часы параджаюць не адну толькі бяду.

— Хто-ж ты?—запытаў рыцар.

— Сэр рыцар,—сказаў правадыр лясной дружыны,—у кожнага з нас свой сакрэт. Мяркуйце пра мяне як хочаце, і сам складу сабе наконт вас некаторыя меркаванні, але зусім магчыма, што ні вы, ні я не пападзем у цэль. Але таму што я не прашу вас адкрыць мне вашу тайну, не крыўдзіцеся, калі і я вам свае не адкрыю.

— Прашу прабачэння, адважны іёмен,—сказаў рыцар,—ваш дакор зусім справядлівы, Але можа здарыцца, што мы яшчэ

сустрэнемся і тады не будзем адзін ад аднаго хавацца. А цяпер, спадзяюся, мы развітаемся сябрамі?

— Вось вам мая рука ў адзнаку сяброўства,—казаў Локслі.

— А вось табе мая рука,—казаў рыцар,—і ведай, што я лічу за гонар паціснуць тваю руку. Бывай здароў, адважны вольны чалавек.

Рыцар Вісячага Замка сеў на свайго каня і ўглыбіўся ў лес.

РАЗДЗЕЛ XXXIV

У ПРЫНЦА Іоана ў Іёркскім замку быў банкет. Ён запрасіў да сябе ў госці ўсіх дваран, прэлатаў і правядыроў, з дапамогаю якіх спадзяваўся ажыццявіць свае планы і захапіць прастол брата. Вальдэмар Фіц-Урс, яго хітры і спрытны памочнік, употайку арудаваў сярод гасцей, стараючыся выманіць у іх адкрытае прызнанне ў тым, што яны пераходзяць на бок партыі прынца Іоана. Але поспех затрымаўся з прычыны адсутнасці некалькіх важных аднадумцаў. Не было барона Фрон дэ-Бёф, смелага Морыса дэ-Брасі і выдатнага ваеннымі талентамі Брыяна дэ-Буагільбер. Прынц Іоан і яго любімы дарадца тайком пракліналі іх бязглузду і лёгкадумную адлучку, але не адважваліся дзейнічаць без іх. Таксама кудысьці схаваўся яўрэй Ісаак, а з ім знікла і надзея на некаторую суму грошай, якую прынц хацеў з яго дапамогаю пазычыць у мясцовых яўрэяў. Недахоп грашовых сродкаў мог чыніць вельмі сур'ёзныя небяспекі.

Раніцою, на другі дзень пасля падзення замка Торкільстон, у горадзе Іёрку распаўсюдзілася чутка, быццам дэ-Брасі, дэ-Буагільбер і саюзнік іх Фрон дэ-Бёф узяты ў палон ці забіты. Фіц-Урс сам данёс прынцу аб гэтай чутцы, дадаўшы, што яна яму здаецца тым больш праўдзiвай, што гэтыя рыцары паехалі з вельмі невялікім атрадам слуг і хацелі зрабіць напад на Седрыка-Саксонца і на яго дружыну.

У іншы час прынц палічыў-бы падобны намер вельмі пацешным, але на гэты раз ён пераблытваў яго ўласныя планы, а таму ён пачаў дакараць зачыншчыкаў такога непарадку і парушыцеляў законаў.

— Свавольныя марадзёры!—крычаў прынц.—Калі я калі-небудзь буду англійскім каралём, я буду вешаць такіх непаслушнікаў на пад'ёмных мастах іх уласных замкаў!

— Але для таго, каб зрабіцца англійскім каралём,—холадна сказаў прысяжны дарадца,—трэба, каб ваша светласць не толькі церпяліва перанесла непаслухмянства гэтых свавольных марадзёраў, але, наадварот, узяла-б над імі ўсялякае апякунства. Мы зайшлі так далёка, што адступець не зусім бяспечна.

Прынц Іоан нервова хлопнуў сябе далоняю па лбу і пачаў шырокім крокам хадзіць па пакоі.

— Падлюгі, — бурчэў ён,—агідныя здраднікі! Пакінулі мяне ў такую важную хвіліну!

— Хутчэй можна назваць іх лёгкадумнымі блазнюкамі,—сказаў Вальдэмар,—таму што, напэўна, яны займаюцца глупствам, замест таго, каб рабіць сапраўдную справу.

— Што-ж нам аднак рабіць?—сказаў раптам прынц, спыняючыся перад Вальдэмарам.

— Не ведаю, што можна-б рабіць,—адказаў Фіц-Урс,—акрамя таго, што ўжо зроблена. Я не прыйшоў-бы да вашай светласці разам гараваць аб нашых няўдачах, каб не даў загад пусціць у ход усякія захады для папраўкі справы.

— Ты заўсёды быў маім добрым геніем, Вальдэмар,—сказаў прынц.—Калі ў мяне заўсёды будзе такі таленавіты і старанны канцлер, маё цараванне будзе праслаўлена ў летапісах гэтай краіны... Ну, як-жа іменна ты распарадзіўся?

— Я загадаў Луі Внкельбранду, старэйшаму памочніку Морыса дэ-Брасі, трубіць збор, усёй яго дружыне сесці на коняй, разгарнуць яго сцяг і зараз-жа ехаць у замак барона Фрон дэ-Бёф на вылучку нашых сяброў, пакуль яшчэ не позна.

Прынц Іоан пачырванеў ад прыкрасці.

— Ці не занэдта шмат ты на сябе бярэш, Вальдэмар Фіц-Урс?—усклікнуў ён.—Якая дзёркасць! Загадвае ў трубы трубіць, і сцяг распускаць, тады як мы самі тут прысутнічаем і ніякіх загадаў наконт гэтага не давалі.

— Прабачце, ваша вялкасць,—сказаў Фіц-Урс, у душы праклінаючы пустахвальства свайго патрона,—але марудзіць

было нельга, тут кожная хвіліна дорага, а таму я і адважыўся ўзяць на сябе ўсю адказнасць у справе, якая так важна для бяспекі вашай светласці.

— Я табе дарую, Фіц-Урс,—сказаў прынец з важнасцю,—добры намер адкупляе тваю неабдуманую паспяховасць... Але каго я бачу? Клянусь крыжам, гэта сам дэ-Брасі... У якім страшэнным выглядзе ён з'яўляецца перад намі!

Сапраўды, гэта быў дэ-Брасі, з акрываўленымі шпорами і тварам, расчырванелым ад шалёнай язды. Усё яго ўзбраенне мела відавочныя сляды нядаўняй упартай бойкі, яно было праломлена, памята, у шмат якіх месцах запэцкана крывёю і гразю, а пыл густым пластам пакрываў рыцара з галавы да ног. Расцягнуўшы шлем, ён паставіў яго на стол і з хвіліну стаяў моўчкі, як-бы збіраючыся з сілаю, каб паведаміць прывезеныя весткі.

— Дэ-Брасі,—сказаў прынец Іоан,—што гэта значыць? Гавары, я табе загадваю! Саксонцы ці што, абурыліся?

— Гавары, дэ-Брасі,—прагаварыў следам за прынцам Фіц-Урс, ты заўсёды быў мужны чалавек... Дзе храмоўнік... і дзе Фрон дэ-Бёф?

— Храмоўнік уцёк,—сказаў дэ-Брасі,—а барона Фрон дэ-Бёф вы больш неўбачыце, ён загінуў у распаленай магіле, сярод пылаючых руін свайго замка... Я адзін выратаваўся і прыйшоў паведаміць вам аб гэтым.

— Дрыжыкі бяруць ад такіх вестак,—сказаў Вальдэмар,—хоць ты і гаворыш пра пажар і полымя.

— Горшыя весткі наперадзе,—сказаў дэ-Брасі і, падышоўшы бліжэй да прынца, прагаварыў ціхім і выразным голасам:

— Рычард тут, у Англіі. Я яго бачыў і гаварыў з ім.

Прынц Іоан збялеў, захістаўся і ухапіўся за спінку дубовага крэсла, каб не ўпасці.

— Ты брэдзіш, дэ-Брасі,—сказаў Фіц-Урс,—гэтага быць не можа.

— Гэта праўда,—сказаў дэ-Брасі.—Ён узяў мяне ў палон і гаварыў са мною.

— Ты гаварыў з Рычардам Плантагенетам?—прадаўжаў дапытваць Фіц-Урс.

— Так, з Рычардам... Плантагенетам,—адказаў дэ-Брасі,— з Рычардам Львінае Сэрца... з Рычардам, каралём англійскім...

— І ты быў яго палонным?—сказаў Вальдэмар.—Значыцца ён ідзе на чале моцнага войска?

— Не, ён быў толькі са жменькаю вольных іёменаў, ды і тыя не ведаюць, хто ён такі. Я чуў, як ён выказваў намер развітацца з імі. Ён толькі затым і прыстаў да іх, каб дапамагчы ўзяць замак Торкільстон.

— Так, так,—прагаварыў Фіц-Урс,—у гэтым я пазнаю характар Рычарда... Сапраўдны вандроўны рыцар, заўсёды гатовы ўвязацца ў прыгоды, у надзеі на сваю асабістую сілу. Што-ж ты думаеш рабіць, дэ-Брасі?

— Я?.. Я прапанаваў Рычарду паслугі маёй вольнай дружны, але ён адмовіўся. Завяду сваіх людзей у Гуль, пасаджу на караблі і паеду з імі ў Фландрыю. Дзякуючы непакойнаму часу, ваеннаму чалавеку ўсюды знойдзецца справа. А ты, Вальдэмар, ці не думаеш адкласці ўсякую палітыку ў бок, узяцца за шчыт і кап'ё і так сама накіравацца разам са мною.

— Для гэтага я занадта стары, Морыс, і ў мяне яшчэ дачка на руках,—адказаў Вальдэмар.

— Аддай яе за мяне, Фіц-Урс. Я змагу з дапамогаю свайго ратнага ўзбраення ўтрымліваць яе зусім добра,—сказаў дэ-Брасі.

— Не,—адказаў Фіц-Урс,—я думаю схаватца ў тутэйшым храме святога Петра... Бачыш, архіепіскап з'яўляецца маім блзкім сваяком.

Пакуль яны гутарылі, прынец Іоан паступова апрытомнеў ад аслупяннення, якое яго ахапіла пасля нечаканай весткі. Ён уважліва прыслухоўваўся да гутаркі сваіх прыхільнікаў.

— Яны ад мяне адступаюцца,—разважаў ён сам з сабою,—паспелі ўжо адпасці, як сухое лісце пры першым подыху асенняга ветра! Няўжо нельга будзе нічога зрабіць у сваю карысць, калі гэтыя агіднікі канчаткова кінуць мяне?

Ён маўчаў, потым засмяўся ненатуральным, фальшывым смехам, які надаваў агідны выраз яго твару і гόласу.

— Ха-ха-ха, любыя, я лічыў вас разумнымі людзьмі, адважнымі і разумнымі воінамі!.. І што-ж? Вы адмаўляецеся ад багацця, ад лашаны, ад радасцей жыцця, словам, ад усяго, што нам абяцаў наш намер... і прытым адмаўляецеся ў такую хвіліну, калі трэба толькі зрабіць адзін смелы крок—і перамога была-б атрымана!

— Не разумею!—сказаў дэ-Брасі.—Як толькі разнясецца чутка, што Рычард вярнуўся, ён у момант апыніцца на чале цэлай арміі, і тады нам будзе дрэнна! Я-б вам параіў, мілорд, уцякаць у Францыю або шукаць апекі ў каралевы-мачеры.

— Я ні ў кога не шукаю абароны!—ганарліва адказаў прынец Іоан.—Калі-б я толькі думаў аб сваёй бяспецы, мне варта сказаць адно слова брату... і справа будзе выйграная. Але хоць вы абодва, і ты, дэ-Брасі, і Вальдэмар Фіц-Урс, не задумваючыся, адступаецеся ад мяне, мне было-б непрыемна глядзець, як вашы адсечаныя галовы тырчаць над Кліффордскай брамай. Ты, здаецца, уяўляеш, Вальдэмар, што хітры архіепіскап не выдасць цябе ўласнымі рукамі з-пад самага алтара, калі гэта дапаможа яму выслужыцца перад Рычардам? А ты, дэ-Брасі, забыўся, што на шляху адсюль у Гуль стаіць лагерам Роберт Эстотвіль і граф Эсекс склікаў туды сваіх прыхільнікаў? Калі мы мелі прычыны непакоіцца гэтых зборышчаў нават тады, калі аб звароце Рычарда і гаворкі не было, як ты мяркуеш цяпер, на чым баку будуць іх правадыры?.. Павер мне, у аднаго Эстотвіля досыць войска, каб утапіць цябе з усёю тваёю вольнаю дружнаю ў водах Гомбра.

Фіц-Урс і дэ-Брасі паглядзелі адзін на аднаго ў неразуменні.

— Нам застаецца адзін сродак,—прадаўжаў прынец,—прадмет нашага жаху вандруе адзін... Трэба дзе-небудзь прысачыць яго.

— Я за гэта не возьмуся,—спешна адказаў дэ-Брасі.—Ён узяў мяне ў палон і дараваў. Я не згодзен пашкодзіць хоць-бы адно пяро на яго шлеме.

— Ды хто-ж табе загадвае наносіць яму шкоду?—прагаварыў прынец Іоан з праразлівым смехам.—Ты, можа,

яшчэ будзеш расказаць, што я цябе падгаварваў яго забіць... Не, турма лепш усяго; а дзе ён будзе зняволены, у Аўстрыі або ў Англіі ці не ўсёроўна? Ён апыніцца ў такім самым становішчы, у якім быў, калі мы пачыналі сваё прадпрыемства. Мы-ж таму і пачалі справу, што спадзяваліся, што Рычард застанеца ў палоне ў Германіі... Вядома, што дзядзька наш Роберт і жыў і памёр у замку Кардзіф.

— Так-то так,—сказаў Вальдэмар,—але ваш пакойны бацька значна мацней сядзеў на прастоле, чым гэта магчыма для вашай светласці. Памойму самая лепшая турма тая, ад якое ключы хаваюцца ў панамара. Няма нічога лепшага падземнага скляпення пад царквою! Больш мне няма чаго сказаць.

— Ці турма, ці магіла, гэта мяне не датычыць,—сказаў дэ-Брасі.—Я ўмываю рукі.

— Нягоднік!—сказаў прынец Іоан.—Спадзяюся ты яму не данясеш падрабязнасцей нашай нарады?

— Я яшчэ ніколі не быў даносчыкам,—напышліва сказаў дэ-Брасі,—і не прывык, каб мяне называлі нягоднікам.

— Годзе, годзе, сэр рыцар!—умяшаўся Вальдэмар.—А вы, гасудар, даруйце ўразлівасці адважнага дэ-Брасі. Я спадзяюся ўгаварыць яго і перамагчы яго хістанні.

— Дарма траціш сваё красамоўства, Фіц-Урс,—адказаў дэ-Брасі.

— Ну, што гэта, мой добры сэр Морыс!—прадаўжаў хітры дыпламат.—Не кідайся ў бок, быццам спуджаны конь, а спачатку разгледзьце добра, чаго вы так спалохаліся. Гэты Рычард... Не далей як пазаўчора ты быў-бы вельмі здаволены, каб сустрэўся з ім твар у твар на ратным полі... Я сто разоў чуў, як ты марыў аб гэтым.

— Яшчэ-б,—адказаў дэ-Брасі,—іменна, як ты сказаў, твар у твар, і ў ратным полі! А калі-ж я гаварыў, што хацеў-бы напасці на яго адзін у глухім лесе?

— Які-ж ты рыцар, калі гэта цябе палюхае,—сказаў Вальдэмар.—Хіба Ланселот дэ-Ляк і сэр Трыстрам набывалі сабе вялікую славу на ратным полі? Яны якраз тым і праславіліся, што нападзілі на аслкаў і волатаў у глыбіні дзікіх і нязведаных лясоў.

— Так,—сказаў дэ-Брасі,—толькі ручаюся, што ні Тры-
страм, ні Ланселот не справіліся-б у ручной бойцы з Ры-
чардам Плантагенетам; а адпраўляцца ўдваіх супроць аднаго
чалавека ў іх не было ў звычаі.

— Ты вар'яцееш, дэ-Брасі,—сказаў Фіц-Урс.—Ці разу-
мееш ты, што мы прапануем табе, наёмнаму начальніку
вольнай дружыны, якая за грошы ўзялася служыць прынцу
Іоану? Табе вядома, дзе знаходзіцца наш вораг, а ты не
адважышся і не зразумееш, тады як лёс твайго апекуна
і тваіх таварышоў, і ўласнае тваё жыццё, жыццё і гонар
кожнага з нас залежыць ад гэтага.

— Я вам гавару,—панура сказаў дэ-Брасі,—што ён дара-
ваў мне жыццё. Праўда, ён прагнаў мяне з вачэй, адмовіўся
ад маіх паслуг... Значыцца, я не абавязан яму ні паднача-
леннем, ні адданасцю... Але я не магу падняць на яго руку.

— Ды і не трэба. Пашлі Луі Вінкельбранда з двума
дзесяткамі тваіх копейшчыкаў.

— У нас досыць і сваіх агіднікаў,—сказаў дэ-Брасі.—
З маіх ні адзін не пойдзе на гэту справу.

— Ты аднак вельмі ўпарты, дэ-Брасі,—сказаў прынец
Іоан.—Няўжо ты пакінеш мяне пасля ўсіх тваіх запэўненняў
у адданасці і стараннасці?

— Я не хочу вас пакідаць,—сказаў дэ-Брасі.—Гатоў слу-
жыць вам ва ўсім, што прыстойна рыцарскаму званню як на
турніры, так і на 'ратным полі, але разбойніцкія замашкі
мне агідны.

— Вальдэмар, падыдзі сюды... да мяне, бліжэй,—сказаў
прынец Іоан.—Які я няшчасны прынец! Вось у бацькі майго,
караля Генрыха, былі верныя слугі: яму варта было толькі ска-
заць, што яму абрыдзеў такі васьм бунтар з духоўнага звання,
і кроў Фамы Бекета пралілася на ступені алтара, у якога
ён служыў... дарма што яго лічылі святым! Хоць у Рэджы-
нальда Фіц-Урс і застаўся сын, але ён не ўнаследваў адвагі
бацькі!

— Не, у яго няма недахопу ні ў тым ні ў другім,—ска-
заў Вальдэмар Фіц-Урс,—і калі больш няма каму выканаць
гэту небяспечную задачу, я бяру яе на сябе. Дэ-Брасі, да-
ручаю табе падтрымліваць бадзёры настрой у падаючых

духам, і будзь асабістым вартаўніком прынца. Калі мне ўдасца прыслаць вам вестку аб удачы майго плана, поспех нашага прадпрыемства будзе без сумнення... Гэй, паж, бяжы ў маю кватэру і скажы майму зброяносцу, каб чакаў мяне і ўсё падрыхтаваў... Перадай Стывену Ветролю, дужаму Торсбі і траім братам Спірс з Спайнгау, каб зараз-жа з'явіліся да мяне... І няхай паклічуць галоўнага выведніка Гуга Бардона... няхай таксама чакае мяне. Бывайце, прынец, да пабачэння!

Сказаўшы гэта, ён выйшаў з пакоя.

— Адпраўляецца браць у палон майго брата,—сказаў прынец Іоан Морысу дэ-Брасі,—і адчувае ён пры гэтым сябе так-жа, як быццам справа ідзе аб арышце якога-небудзь саксонскага франкліна! Спадзяюся, што ён будзе строга выконваць нашы наперад акрэсленыя планы і з належнай пашанай абыдзецца з асобай нашага любімага Рычарда.

Дэ-Брасі замест адказу толькі ўсміхнуўся.

— Мы далі яму наконт гэтага самыя дакладныя ўказанні,—прадаўжаў прынец,—толькі ты, можа, не чуў нашай гутаркі, таму што мы ў той час стаялі ля поўкруглага акна... Я вельмі ясна і станоўча загадаў яму берагчы Рычарда, і гора Вальдэмару, калі ён парушыць маю волю... Я з яго галаву зніму!

— Дык я лепш схаджу да яго на кватэру,—сказаў дэ-Брасі, і яшчэ раз паўтару яму больш дакладна загады вашай светласці; таму што, калі я не чуў такіх ваших слоў, магчыма і Вальдэмар іх не расчуў.

— Не, не!—сказаў прынец нервова.—Напэўна, ён расчуў, павер мне. Да таго-ж мне трэба з табою пагаварыць. Падыдзі сюды, Морыс, дай мне абалперціся на тваё плячо.

У гэтай панібрацкай позе яны абышлі ўсю залу кругом, і прынец распачаў сяброўскую гутарку.

— Якой ты думкі аб гэтым Вальдэмары Фіц-Урс, мой любы дэ-Брасі? Ён спадзяецца быць пры мне канцлерам; але мы пачакаем і добра падумаем, ці можна даручыць такую высокую пасаду чалавеку, які выказвае вельмі слабую пашану да нашага рода і ахвотна бярэцца ўзначаліць гэту экспедыцыю супроць Рычарда. Ты, можа, думаеш, што

некалькі страціў у нашых адносінах да цябе тым, што так смела адмовіўся ад гэтага непрыемнага даручэння? Не, Морыс!.. хутчэй можна сказаць, што мая павага да цябе павялічылася, бачачы тваю сумленнасць і цвёрдасць. Здарэцца, што нам аказваюць неабходныя паслугі, а мы ўсё-такі не маем сілы ні любіць, ні паважаць тых, хто іх аказвае, а з другога боку, бывае, што проста адмаўляюцца нам служыць, і мы за гэта пранікаемся яшчэ большай павагай да непаслушнікаў. Я знаходжу, што арыштаваць майго няшчаснага брата не такая ўжо вялікая заслуга, каб за яе ўзнагародзіць тытулам канцлера... Але за тое ты сваім рыцарскім адмаўленнем хутчэй заслугоўваеш тытула і посах галоўнага маршала... Падумай аб гэтым, дэ-Брасі, і ідзі, выконвай сваю справу.

— Капрызны тыран!—мармытаў пра сябе дэ-Брасі, выйшаўшы ад прынца.—Дрэнна будзе таму, хто табе даверыцца. Канцлер... Скажыце, якая ласка! Нялёгкаю задачу возьме на сябе чалавек, які будзе кіраваць тваім сумленнем. Але маршальскі посах... Галоўны маршал Англіі,—прагаварыў ён, працягваючы рукі наперад, як-бы жадаючы схпіць гэты посах і ідучы больш паважна,—гэта сапраўды такое званне, з-за якога варта паклапаціцца!

Як толькі дэ-Брасі пайшоў з яго пакояў, прынец Іоан паклікаў слугу і сказаў яму:

— Скажы Гугу Бардону, нашаму галоўнаму выведніку, каб прыйшоў да мяне адразу-ж пасля таго, як пагаворыць з Вальдэмарам Фіц-Урс.

Праз самы кароткі час, у працягу якога прынец трывожнымі і хуткімі крокамі хадзіў па пакоі, галоўны выведнік з'явіўся.

— Бардон,—сказаў прынец,—што табе загадаў Вальдэмар?

— Даць яму дваіх адважных людзей, якія добра знаёмы з паўночнымі ляснымі нетрамі і ўмеюць адшукваць сляды чалавека і каня.

— І ты можаш дастаць такіх людзей?

— Ужо наконт гэтага будзьце спакойны, гасудар.—Адзін будзе з Гексамшыра: ён гэтак-жа прывычны высочваць тайндэльскіх і тэвіэтдэльскіх зладзеяў, як ганчак чуе след

параненага аленя. Другі з Ёркшыра і нямала на сваім вяку пастраляў дзічыны ў шэрвудскіх лясах; ён ведае кожную сцэжку, кожны загон, кожную палянку і гушчар, адсюль аж да Рычмонда.

— Ну, добра,—прагаварыў прынец.—А сам Вальдэмар таксама едзе з імі?

— Вось зараз выязджаюць,—сказаў Бардон.

— А пры ім хто яшчэ?—запытаў Ёан бесклапотным тонам.

— Дужы Тарсбі паедзе з ім, ды Ветроль, якога за яго жорсткасць празвалі Стывен Сталёвае Сэрца, і яшчэ трое паўночнікаў з былога атрада Ральфа Мідльтона; іх завуць братамі Спірс з Спайнгау...

— Добра,—сказаў прынец Ёан і, памаўчаўшы з хвіліну, дадаў:—Бардон, для карысці нашай службы трэба, каб ты ўстанавіў строгі нагляд за Морысам дэ-Брасі... толькі так, каб ён аб гэтым не даведаўся. Ад часу да часу данось мне, як ён сябе паводзіць, з кім гутарыць, што намерваецца рабіць. Пастарайся пра ўсё даведацца дакладна, таму што адказнасць кладзецца на цябе.

Гуг Бардон пакланіўся і выйшаў.

— Калі Морыс мне здрадзіць,—сказаў прынец Ёан,—калі ён мяне выдасць, як таго можна чакаць, мяркуючы па яго манеры трымаць сябе, я з яго галаву зніму, хоць-бы ў гэту хвіліну сам Рычард ламаўся ў вароты Ёрка.

РАЗДЗЕЛ XXXV

ІСААК з Ёрка верхам на муле адправіўся разам з двума рослымі іёменамі ў прэсепторыю Тэмпльстоу з мэтай выкупіць сваю дачку. Прэсепторыя знаходзілася на адлегласці аднаго дня язды ад разбуранага зямка Торкільстона, і Ісаак спадзяваўся завідна дабрацца туды. Дзякуючы гэтаму, як толькі яны выехалі з лесу, ён адпусціў праваднікоў, узнагародзіўшы іх за турботу срэбнай манетай, і стаў паганяць свайго мула з такой стараннасцю, як гэта дазвалялі яго слабыя сілы і надзвычайная зморанасць. Але, не даязджаючы чатырох міль да Тэмпльстоу, ён адчуў сябе вельмі дрэнна: у спіне і ва ўсім целе пачалася такая ла-

мота, а душэўная трывога так змучыла яго і без таго слабы арганізм, што ён з вялікай цяжкасцю дацягнуўся да невялікага гандлёвага мястэчка, дзе жыву адзін рабін, вядомы сваімі медыцынскімі ведамі і добра знаёмы Ісааку.

Натан Бен-Ізраіль прыняў Ісаака прыветна. Ён адразу палажыў яго ў ложак і прымусіў прыняць лякарства, якое ў той час лічылася найбольш дзейным супроць трасавіцы, што ахапіла гаротнага старога пад уплывам перацёрплених жахаў, зморы, пабояў і суму.

На другі дзень раніцою Ісаак сабраўся зноў устаць і прадаўжаць свой шлях, але Натан супрацівіўся гэтаму, даводзячы, што такая неасцярожнасць можа каштаваць яго жыцця. Але Ісаак адказаў на гэта, што яму трэба безадкладна-ж ехаць у Тэмпльстоу.

— У Тэмпльстоу!—усклікнуў Натан са здзіўленнем. Ён яшчэ раз памацаў яго пульс і прамармытаў сабе пад нос: „Трасавіцы як быццам няма, аднак брэдзіць... ці крыху звар’яцеў?“

— Чаму-ж мне не ехаць у Тэмпльстоу?—запытаў Ісаак.

— Але ці вядома табе, што там цяпер Лука Бомануар, начальнік іх ордэна і, як кажуць, іх grosмайстар?

— Гэтага я не ведаю,—сказаў Ісаак.—Паводле апошніх вестак, якія я меў ад сваіх сапляменнікаў з Парыжа, Бомануар быў у сталіцы Францыі і ўпрошваў караля Філіпа выступіць супроць султана Саладына.

— З таго часу ён прыбыў у Англію, нечакана для сваіх сабратаў,—сказаў Бен-Ізраіль,—і з’явіўся ён з прасцёртаю рукою, гатовы караць і праследваць. Твар яго палае гневаў супроць парушыцеляў зароку, якія давалі ўступаючыя ў іх ордэн, і ўсе дрыжаць перад ім. Ты, напэўна, і раней чуў яго імя?

— Так, яно мне вельмі знаёмае,—адказаў Ісаак.—Шмат сарацін і яўрэяў загінула ад рукі гэтага шалёнага фанатыка. А ўсё-такі я павінен ехаць у Тэмпльстоу.

Ён адважыўся ўрэшце растлумачыць Натану, чаму яму так патрэбна як можна хутчэй туды адпраўляцца. Рабін выслухаў яго ўважліва.

— Дык едзь,—сказаў ён,—і будзь разважным.

Ісаак развітаўся з прыяцелем і праз гадзіну язды пад'ехаў да прэсепторыі Тэмпльстоу.

Гэты манастыр рыцараў храма знаходзіўся сярод багатых лугоў і пашаў. Будынкі былі моцныя і добра ўмацаваныя. Двое вартавых у чорным адзенні і з алебардамі на плячах стаялі на варце ля пад'ёмнага маста, другія такія-ж чорныя фігуры павольна хадзілі ўзад і ўперад па сценах.

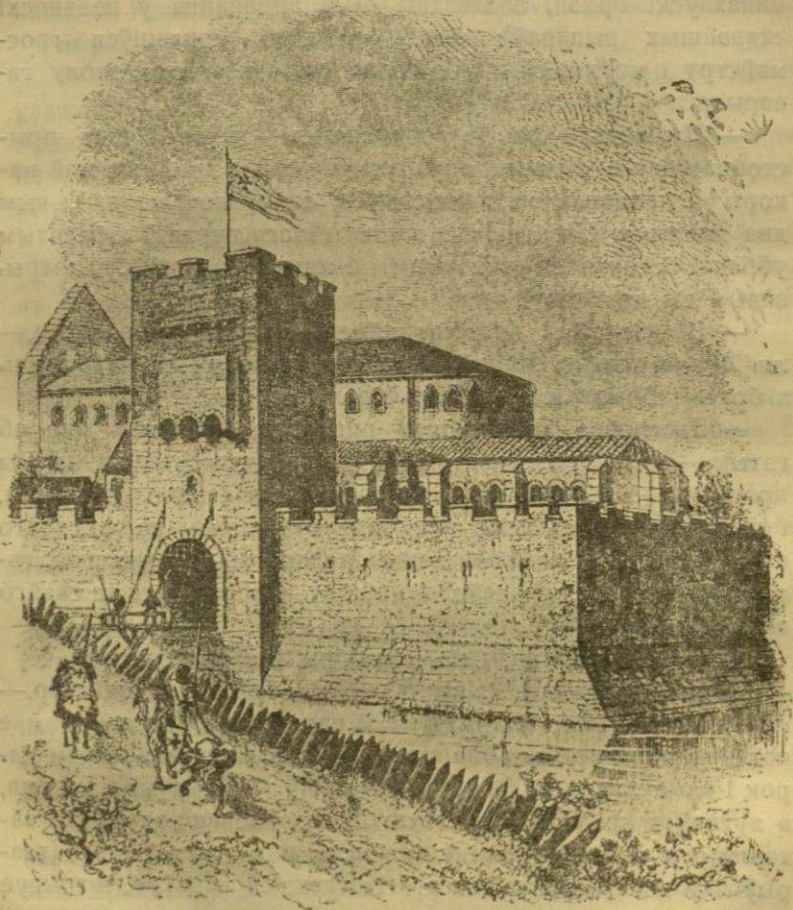
Час-ад-часу па двары праходзілі хто-небудзь з рыцараў, у даўгой белае манты, з апушчанай галавой і складзенымі на грудзях рукамі. Пры выпадковых сустрэчах адзін з адным яны моўчкі абменьваліся павольным і ўрачыстым паклонам. Суровая аскетычная строгасць іх манахаўскага статута, якая даўно змянілася распусным і вольным жыццём, як быццам раптам зноў уступіла ў свае правы пад уплывам грознай прысутнасці Лукі Бомануара.

Ісаак спыніўся ля варот і пачаў абдумваць, як лепш усяго можна дабіцца допуску ў агарожу манастыра, таму што ён добра разумеў, што зноў абуджаны фанатызм храмоўніка пагражае яўрэям няменшай небяспекай, чым былая іх распуснасць і свавольства, з тою толькі розніцай, што цяпер зачэпкаю да нянавісці і праследвання можа быць рэлігійны фанатызм, а раней яны цярпелі крыўды і вымаганні толькі таму, што некаторыя з іх былі багатыя.

Тымчасам Лука Бомануар гуляў у садочку, што быў у замку за знадворнымі сценамі ўмацавання і гутарыў з адным з членаў свайго ордэна, які разам з ім прыехаў з Палестыны.

Гросмайстар быў чалавек пажылых год, што даказвала яго даўгая сівая барада і шчаціністыя сівыя брові, якія навіслі над вачыма. Ён быў грозным воінам, і суровыя рысы яго хударлявага твара ўсё яшчэ захоўвалі выраз адвагі, але фанатызм і аскетычнае жыццё налажыла на яго твар адбітак шаленства. Ён быў высокага росту; трымаўся прама. Яго белае мантыя была выкраена самым акуратным чынам па яго росту і складу, як гэтага патрабуе статут, і пашыта з грубога сукна, з васьміканцовым крыжам з чырвонага сукна на левым плячы. Мантыя не была аблямована ні гарнастам, ні выхухалем; але ўважаючы на старасць грос-

майстра (што дапускалася і статутам ордэна), яго ніжні каптан або даўгая фуфайка была падбіта і аблямована мяккаю аўчынаю; гэта ўсё, што ён мог сабе дазволіць у адносінах мехавай аблямоўкі, тады як розныя мяхі ў той час

былі ў вялікай модзе і складалі неабходную прыналежнасць самых раскошных убораў. У руцэ ў яго была тая дзіўная абака або кіёк, з якой звычайна малююць храмоўнікаў; яна адрознівалася тым, што замест булавешкі, канчалася плоскім кружком, з награвіраваным на ім кальцом ці абадком,

у сярэдзіне якога быў выразаны той-жа васьміканцовы крыж рыцараў храма.

На дарожцы саду з'явіўся зброяносец у панашаным адзенні (таму што навічкі, якія паступалі на выпрабаванне ў гэты манахаўскі ордэн, абавязаны былі апранацца ў неданоскі старэйшых рыцараў); ён з пашанай пакланіўся grosмайстру і моўчкі спыніўся перад ім, чакаючы дазволу гаварыць.

— Ну, вось,—сказаў grosмайстар,—ці не больш прыстойна бачыць Даміяна апранутым у рызы хрысціянскай пачоры ў пачцівым маўчанні перад сваім начальнікам, чым два дні таму назад, калі я застаў гэтага дурня ў стракатым убранні і нахабна скачучым, быццам папугай?.. Гавары, зачым ты прыйшоў?

— Шляхетны і вялебны айцец,—адказаў зброяносец,—ля брамы стаіць яўрэй і просіць дазволу перагаварыць з братам Брыянам дэ-Буагільберам.

— Ты добра зрабіў, што прыйшоў далажыць мне аб гэтым,—сказаў grosмайстар.—У нашай прысутнасці кожны прэсептар ёсць такі-ж член ордэна, як і астатняя брація, і не павінен мець свае волі, але выконваць волю свайго начальніка. Нам асабліва важна ведаць аб усіх учынках гэтага Буагільбера,—дадаў grosмайстар, звяртаючыся да свайго спадарожніка.

— Паводле чутак, гэта—харсбры і мужны рыцар.

— Гэта чутка праўдзівая, Конрад,—сказаў grosмайстар.—Але брат Брыян, уступаючы ў наш ордэн, здаваўся мне чалавекам панурым, абманутым у сваіх надзеях; даючы зарок і адмаўляючыся ад свету, ён рабіў не ад шчырага сэрца, а хутчэй з крыўды на нейкую пустую перашкоду, якая загнала яго шукаць уцехі ў каянні. З таго часу ён ператварыўся ў дзейнага і палкага агітатара; ён наракае, інтрыгуе і стаў на чале партыі, якая супярэчыць нам у правах на вышэйшую ўладу над ёю, ён забыўся, што ўлада наша адзначаецца сімвалам крыжа, які складаецца з двух накрыв складзеных кіёў: адзін кіў дадзены нам у адзнаку апоры для слабых, а другі для пакарання віноўных... Даміян,—звярнуўся ён да паслушніка,—прывядзі яўрэя.

Зброносец нізка пакланіўся, пайшоў і праз некалькі хвілін вярнуўся разам з Ёсаакам з Ёрка.

— Даміян,—сказаў grosмайстар,—адыдзі прэч і распарадзіся, каб вартаўнік быў гатоў з'явіцца, як толькі мы клікнем. Нікога не ўпускаць у сад, покуль мы не пойдзем з яго.

Зброносец нізка пакланіўся і пайшоў.

— Яўрэй,—прадаўжаў напышліва Бомануар,—слухай уважліва. Мы ні для каго не любім траціць часу і слоў. Адказвай як можна карацей на пытанні, якія буду я прашаваць табе, і гавары праўду; калі-ж твой язык будзе хітраваць перада мною, я загадаю яго вырваць.

Ёсаак ужо хацеў адказаць, але grosмайстар прадаўжаў:

— Маўчаць! У нашай прысутнасці не смей пікнуць, інакш як у адказ на нашы пытанні... Гавары, навошта табе трэба бачыць брата Брыяна дэ-Буагільбера?

Ёсаак аслупянеў ад замяшання. Калі раскажаць усё, што было, гэта можа быць вытлумачана як паклёп на ўвесь ордэн, а калі не гаварыць, дык як-жа інакш выручыць ён сваю дачку? Бомануар заўважыў яго страх.

— Для сябе асабіста нічога не бойся,—сказаў ён,—толькі-б ты дзейнічаў проста і шчыра. Яшчэ раз пытаю цябе, якая ў цябе справа да Брыяна дэ-Буагільбера?

— У мяне да яго ліст,—пралапатаў яўрэй,—адважваюся далажыць вашай мужнай вялебнасці... ліст да шляхетнага рыцара ад прыёра Эймера з абацтва ў Жарво.

— Вось у якія часы мы з табой жывём, Конрад!—сказаў grosмайстар.—Францысканскі абат піша воіну святога храма і не мог знайсці лепшага пасланца, як гэтага яўрэя!.. Дай сюды ліст.

Ёсаак дрыжачымі рукамі разблытаў складкі галаўное павязкі, куды для большай бяспекі схаваў ліст, і, выняўшы яго, працягнуў з намерам уручыць самому grosмайстру. Але Бомануар крыкнуў на яго.

— Конрад, вазьмі ў яго ліст і аддай мне.

Бомануар дакладна агледзеў канверт з усіх бакоў і пачаў разблытваць нітку, якою яно было абматана.

— Вялебны айцец,—сказаў Конрад баязліва, хоць надзвычай пачціва,—ты і пячатку зломіш?

— А чаму-ж не зламаць?—адказаў Бомануар, насупіўшы брові.—У сорок другім раззеле статута хіба не сказана, што рыцар храма не павінен атрымліваць лістоў нават ад роднага бацькі, не паказаўшы свайму настаяцелю, а чытаць іх не інакш, як у яго прысутнасці?

Ён спачатку бегла прачытаў ліст пра сябе, прычым на твары яго адлюстраваліся здзіўленне і жах. Потым у другі раз перачытаў больш павольна і, урэшце, працягнуўшы яго Конраду, хлопнуў другою рукою па спісаных дошчачках і ўсклікнуў:

— Няма чаго казаць, добрая прычына для ліста ад аднае духоўнае асобы да другога!

Конрад Мон-Фітчэт узяў ліст з рук свайго начальніка і пачаў чытаць.

— Чытай голасна, Конрад,—сказаў grosмайстар,—а ты (ён звярнуўся да Ісаака) слухай уважліва, таму што мы зробім допыт адносна таго, што там напісана...

Конрад прачытаў голасна наступнае:

„Эймер, з божай літасці прыёр францысканскага манастыра святой Марыі ў Жарво, сэру Брыяну дэ-Буагільбер, рыцару святога ордэна храмоўнікаў, з пажаданнем добрага здароўя і багатых дароў кавалера Бахуса²⁴) і дамы Венеры²⁵). Што да нас асабіста, дарагі брат, мы ў сучасны момант знаходзімся ў палоне ў нейкіх беззаконных і бязбожных людзей, якія не пабаяліся затрымаць нашу асобу і прызначыць з нас выкуп. Пры гэтым выпадку даведаліся мы і пра няшчасце, што напаткала барона Фрон дэ-Бёф, а таксама аб тым, што ты ўцёк з прыгожай яўрэйскай спакусніцай, якая зачаравала цябе сваімі чорным вачамі. Сардэчна ўзрадваліся мы твайму выратаванню ад палону; але тым не менш просім цябе, будзь як можна больш асцярожны адносна гэтай новай эндорскай чараўніцы. Прыватным чынам нам удалося даведацца, што ваш grosмайстар, які нічога не разумее ні ў чорных вачах, ні ў румяных шчоках, едзе да вас з Нарманды з мэтай перашкодзіць вам весяліцца і спыніць вашы грахі. А таму вельмі раю вам захоўваць асцярожнасць, каб вас засталі пры выкананні вашых святых абавязкаў, як сказана ў пісанні. А з тае прычыны, што бацька яе Ісаак з Іёрка

просіць у мяне рэкамендацыйнага ліста да цябе, і каб я за яго сказаў слоўца, дык я і даручаю яму гэтае пасланне, і пры тым сур'ёзна раю, і нават прашу, абавязкова ўзяць за гэту дзяўчыну выкуп, таму што ён адваліць за яе з сваіх мяшкоў столькі грошай, што на іх можна будзе дабыць поўсотні дзяўчат на менш бяспечных умовах, у чым і я спадзяюся прыняць удзел па сваёй сіле, потым, калі мы з табою разам будзем весяліцца, як належыць сапраўдным брацям, прычым не забудземся і віннага келіха. І ў пісанні-ж сказана: „віно весяліць сэрца чалавека“.

У чаканні такога прыемнага спаткання, жадаю вам добрага здароўя. Дадзена з вярцэпа разбойнікаў у гадзіны ранішняй малітвы.

Эймер, прыёр абацтва святой Марыі, што ў Жарво“.

А твой залаты ланцуг не доўга ў мяне пагасцяваў: ён дастаўся зладзеям і з гэтага часу будзе красавацца на шыі аднаго з незаконных знішчальнікаў дзічыны; ён павесіць на яго свой паляўнічы свісток, якім склікае сабак“.

— Што ты на гэта скажаш, Конрад?—сказаў grosмайстар.—Вярцеп разбойнікаў!.. Для такога прыёра гэта і ёсць самае падыходзячае жыллё. Толькі хацеў-бы я ведаць, што ён разумее пад прозвішчам „новай эндорскай чараўніцы?“—звярнуўся ён да свайго паверніка.

Конрад значна лепш grosмайстра быў знаёмы з умоўнай мовай тагачасных кавалераў, можа, нават сам практыкаваўся ў ёй. Ён растлумачыў радок, які збіў з панталыку grosмайстра, у тым сэнсе, што многія свецкія людзі ўжываюць падобныя выразы, гаворачы аб сваіх каханках. Але гэта тлумачэнне не здаволіла ўпартага фанатыка.

— Не, Конрад, тут хаваецца нешта зусім іншае, чаго ты па шчырасці і здагадацца не можаш. Гэта цэлы вір беззаконня. Рэвека з Іёрка мабыць выхаванка той самай Мірыям, пра якую ты, напэўна, чуў. Ubачыш, што яўрэй зараз сам сазнаецца ў гэтым.

І, звярнуўшыся да Ісаака, ён голасна сказаў:

— Дык значыцца, твая дачка палонніца Брыяна дэ-Буа-гільбер?

— Акурат, ваша мужная вялебнасць,—прагаварыў спалоханы Ісаак,—і які будзе патрэбен выкуп з беднага чалавека, я гатоў...

— Маўчаць!—сказаў grosмайстар.—Дачка твая займалася ўрачаваннем, так ці не?

— Як-жа, літасцівы пан,—адказаў Ісаак значна смялей,—і рыцары, і іёмены, і зброяносцы, і васалы бласлаўляюць шчаслівы талент яе. Многія могуць пасведчыць, што яна сваім майстэрствам вылечыла іх, тады як усе іншыя сродкі не дапамагалі.

Бомануар з горкай усмешкай паглядзеў на Конрада.

— Ці бачыш, брат,—сказаў ён,—якія хітрыкі раз'юшанага ворага! Паўстанем на льва! Пойдзем у наступ на загубца!—усклікнуў ён, трасучы ў паветры сваім посахам. Потым, звяртаючыся да яўрэя, ён запытаў:

— Твая дачка лечыць, вядома, шэптамі, знахарскімі словамі і іншымі кабалістычнымі сакрэтамі?

— Нічога падобнага, вялебны і харобры рыцар,—адказаў Ісаак,—лечыць яна галоўным чынам адным бальзамам, які мае цудоўныя ўласцівасці.

— А адкуль яна дастала сакрэт яго саставу?—запытаў Бомануар.

— Яе навучыла нейкая Мірыям,—сказаў Ісаак з замінкаю,—прамудрая старая нашага племені.

— Ага, шэльма!—усклікнуў grosмайстар.—Гэта, напэўна, тая самая Мірыям, агіднасць роду чалавечага, аб учынках і знахарстве якой чуў увесь свет хрысціянскі? Яе цела было спалена ля ганейнага слупа, і попел развеваны ва ўсе чатыры бакі. І няхай тое-ж будзе са мной і з маім ордэнам, калі я не зраблю таго-ж з вучаніцай гэтай ведзьмы! Я яе навучу вядзьмарыць і сваімі чарамі прывабліваць воінаў святога храма!.. Даміян! Гані яго вон за браму... Калі ўздумае ўпірацца ці вяртацца назад, застрэліць яго на месцы. А з дачкою яго мы зробім так, як прадпісвае хрысціянскі закон і як прстойна нашаму высокаму сану.

Гаротнага Ісаака схапілі за каўнер і выштурхнулі вон з прэсепторыі, не глядзячы на яго просьбы і шчодрія абяцанкі. Яму нічога больш не заставалася, як вярнуцца

ў дом да знаёмага рабіна і праз яго старацца атрымаць хоць якія-небудзь весткі аб лёсе сваёй дачкі.

Гросмайстар загадаў паклікаць да сябе прэсептара мясцовага манастыра Тэмпльстоу.

РАЗДЗЕЛ XXXVI

АЛЬБЕРТ Мальвуазен, настояцель або, гаворачы моваю іх ордэна, прэсептар манастыра Тэмпльстоу, быў у вялікім сяброўстве з Брыянам дэ-Буагільбер.

Сярод распусных людзей, якіх было між храмоўнікаў дастатковая колькасць, Альберт з Тэмпльстоу займаў выдатнае месца; але ў адрозненне ад Буагільбера ён умеў прыкрываць свае заганы і распусту ліцамернай заслонай пабожнасці, а сваім знадворным выглядам і манерамі ўмеў выказваць фанатызм, да якога ў душы адносіўся з агідай. Калі-б прыезд гросмайстра не быў такім нечаканым, ён не застаў-бы ў Тэмпльстоу ніякіх недаглядаў, ні адзінай распусты. Нават і цяпер, калі яго засталі раптоўна і да некаторай ступені ўлічылі ў непарадках, Альберт Мальвуазен так лісліва і з такім, відаць, скрушэннем выслухаў дакоры свайго патрабавальнага начальства і так старанна паспяшаўся выправіць такія-сякія недахопы, адным словам, так майстэрскі надаў від аскетычнай пабожнасці цэламу брацтву, якое толькі напярэдадні аддавалася ўсякім свецкім асалодам, што ў Лукі Бомануар склалася куды больш высокае паняцце аб маральнасці мясцовага прэсептара, чым схільны быў думаць, мяркуючы па першых уражаннях.

Але спагадная думка гросмайстра значна пахіснулася, калі ён даведаўся, што Альберт Мальвуазен схаваў у сценах свайго манастыра Рэвеку. Калі Альберт з'явіўся на выклік, гросмайстар сустрэў яго надзвычай сурова.

— У гэтым манастыры,—строга сказаў Бомануар,—знаходзіцца жанчына-яўрэйка, прывезеная сюды адным з нашых браццяў і паселеная тут з вашага дазволу, сэр прэсептар.

Альберт Мальвуазен так збянтэжыўся, што гатоў быў праваліцца скрозь зямлю. Рэвека была паселена ў адной з самых дальніх і сакрэтных частак будынка і былі ўжыты ўсе захады перасцярогі, каб яе прысутнасць заставалася

невядомай. У поглядзе, якім глядзеў на яго гросмайстар, прэсептар прачытаў пагібель і сабе і Буагільберу, калі не зможа як-небудзь папярэдзіць надыходзячую буру.

— Што-ж вы маўчыце?—прадаўжаў гросмайстар.

— Ці дазваляецца мне адказаць,—прагаварыў Мальвуазен тонам глыбокай пакоры, хоць па сутнасці сваім пытаннем хацеў толькі выйграць хвіліну часу, каб паспець сабрацца з думкамі.

— Гаварыце, я дазваляю,—сказаў гросмайстар.—Як магло здарыцца, што ты дапусціў аднаго з браццяў прывясці вядзьмарку ў сцены манастыра, каб яго зусім зняславіць?

— Вядзьмарку?—паўтарыў Альберт Мальвуазен.—З намі крыжовая сіла!

— Так, так, брат, вядзьмарку!—строга прагаварыў гросмайстар.—Іменні, як я сказаў. Ці адважышся ты адмаўляць, што гэта Рэвека, дачка Ісаака з Іёрка і вучаніца вядзьмаркі Мірыям, у гэту хвіліну... аб гэтым нават падумаць сорамна... знаходзіцца ў сценах гэтай прэсепторыі, якая даручана твайму нагляду і ахове?

— Дзякуючы вашай мудрасці, вялебны айцец,—сказаў прэсептар,—цёмная заслона ўпала з маіх вачэй. Я не мог надзівіцца, чаму такі мужны рыцар, як Брыян дэ-Буагільбер, мог так захапіцца гэтай жанчынай, і адважыўся прыняць яе ў манастыр уласна з той толькі мэтай, каб спыніць іх далейшае збліжэнне.

— Значыцца, дасюль між імі нічога не было такога, што з'яўлялася-б парушэннем яго зарокаў?—запытаў гросмайстар.

— Як? Пад нашым дахам?—з жахлівасцю прагаварыў прэсептар.—Не, калі я і зграшыў, прыняўшы яе ў наш манастыр, дык толькі дзякуючы памылковаму меркаванню, што такім чынам можна знішчыць безразважную прывязанасць нашага брата да гэтай жанчыны, а яго закаханасць у яе мне здавалася да таго дзіўнай і супроцьнатуральнай, што я міжволі прылісваў усё гэта прыпадку вар'яцтва і думаў, што лягчэй вылучыць яго спачуваннем, чым дакорам. Але, калі ваша высокашаноўная мудрасць выкрыла, што гэта жанчына займаецца знахарствам, мне стала зразумела і бязглуздае захапленне ёю.

— Так і ёсць! Так і ёсць!—усклікнуў Бомануар,—зусім магчыма, што у гэтым выпадку брат Брыян заслугоўвае хутчэй літасці, чым строгай кары.

— Было-б вельмі, шкода,—сказаў Конрад Мон-Фітчэт,—калі-б ордэн страціў аднаго з найлепшых воінаў. Брыян дэ-Буагільбер уласнымі рукамі забіў да трох сот сарацінаў.

— Кроў іх,—сказаў grosмайстар,—будзе жаданай і прыёмнай афярай угоднікам і анёлам. Што-ж датычыць ганебнай вядзьмаркі, якая зачаравала рыцара храма, дык яе безумоўна трэба пакараць смерцю. Падрыхтуйце вялікую залу для суда над вядзьмаркай.

Альберт Мальвуазен пакланіўся і пайшоў, але не затым, каб распараджацца падрыхтоўкай залы для суда, а пайшоў шукаць Брыяна дэ-Буагільбер, каб паведаміць яму, у якім стане справы і які пэўны іх вынік.

Ён застаў Брыяна у шаленстве ад новага адпору, які ён толькі што атрымаў ад Рэвекі.

— Якая бязглуздасць!—усклікнуў ён.—Якая няўдзячнасць адхіляць чалавека, які сярод патокаў крыві і полымя рызыкаваў жыццём дзеля яе выратавання!

— Колькі разоў я вам раіў захоўваць асцярожнасць, калі не ўтрыманне,—сказаў прэсептар.—Я пачынаю думаць, што стары Лука Бомануар праў у сваім дапушчэнні, што яна вас заваражыла!

— Лука Бомануар!—усклікнуў Буагільбер.—Дык гэта ты так захоўваеш перасцярогі, Мальвуазен? Як-жа ты мог дапусціць, каб гэты стары вар'ят даведаўся аб прысутнасці Рэвекі ў прэсепторыі?

— А што мне было рабіць?—сказаў прэсептар.—Я не адкідаў ні аднае дробязі дзеля захавання твае справы ў сакрэце, але нехта пранюхаў і данёс. Але я пастараўся ўжо цябя і выгарадзіць, як умеу: табе нічога не будзе, абы толькі ты адрокся ад Рэвекі. Цябе шкадуюць... лічаць цябе афярай вядзьмарства, а яе вядзьмаркай, і яна павінна пацярпець за гэта.

— Не, не, я гэтага не дапушчу!—усклікнуў Буагільбер.

— Гэта так павінна быць, так і будзе,—сказіў Мальвуазен.—Ні ты, ніхто іншы не здолее яе выратаваць.

— Нашы патомкі ніколі не павераць, каб мог існаваць такі бессэнсоўны фанатызм!—сказаў Буагільбер, у хваляванні ходзячы ўзад і ўперад па пакою.

— Павераць мне ці не павераць, я не ведаю,—спакойна сказаў Мальвуазен,—але рашэнне нашага гросмайстра ўжо прынята.

— Ведаеш, што я прыдумаў,—сказаў Буагільбер.—Ты-ж мне сябра, Альберт! Дапамажы-ж мне... Зрабі так, каб яна магла ўцячы... А я завязу яе куды-небудзь далей, у бяспечнае і патаемнае месца.

— Не магу, калі-б і хацеў,—адказаў прэсептар.—Увесь дом поўны прыслужнікаў гросмайстра ці яго прыхільнікаў. Прытым шчыра кажучы, я-б не жадаў быць умешаным ў гэту гісторыю, хоць бы меў надзею выйсці сухім з вады. Паслухай мае парады, кінь ты гэта паляванне на дзікіх гусей і накіруй свайго сокала на якую-небудзь іншую дзічыну. Падумай, Буагільбер, тваё цяперашняе становішча, твая будучая кар'ера, усё залежыць ад месца, якое ты займаеш у ордэне. Калі-ж ты будзеш упірацца і не адмовішся ад свайго кахання да Рэвекі, памятай, што Бомануар мае права выключыць цябе, выгнаць з ордэна і вядома, ён не міне такога выпадку. Ён рэўніва ахоўвае вярхоўны посах у сваіх старэчых руках і вельмі добра ведае, што ты сам маеш смелыя намеры на гэты посах. Ён цябе загубіць абавязкова, асабліва калі ты яму дасі такую добрую зачэпку, як заступніцтва за „вядзьмарку“. Лепш уступі яму на гэты раз, таму што перашкодзіць усёроўна не можаш. Вось, калі яго посах прыйдзе ў твае ўласныя цвёрдыя рукі, тады можаш рабіць што ты захочаш.

— Мальвуазен, — сказаў Буагільбер, — які-ж ты халодны...

— Сябра,—прадаўжаў прэсептар, спешна перарываючы яго сказ з боязні, каб не было сказана другое, куды горшае слова.—Так, я з халодным сэрцам, а таму і магу даць разумную парадку. Яшчэ раз паўтараю, што выратаваць Рэвеку немагчыма. Яшчэ раз гавару табе, што ты і сябе загубіш разам з ёю. Ідзі лепш, пакайся гросмайстру: упадзі да яго ног і скажы яму...

— Толькі не да яго ног! Не, я проста пайду да старой аблуды і абвяшчу яму ў бараду...

— Ну, добр, — прадаўжаў Мальвуазен непарушна, — абвясці яму ў бараду, што ты страшэнна кахаеш Рэвеку. І чым больш ты будзеш распаўсюджацца аб сваім палкім каханні, тым хутчэй ён паспяшаецца яго скончыць, пакараўшы смерцю дзяўчыну... Сам-жа ты, сазнаўшыся каб усе чулі, у злачыстве, якое супярэчыць дадзенаму табою зароку, не чакай ніякай літасці з боку браці: яны цябе ні крыху не падтрымаюць, і замест усіх надзей на бліскучую будучыню, на магутнасць і веліч ты скончыш тым, што на правах наёмнага воіна будзеш біцца дзе-небудзь у невядомасці, прымаючы ўдзел у дробных сутычках паміж Фландрыйяй і Бургундыяй.

— Ты гаворыш праўду, Мальвуазен, — сказаў Брыян дэ-Буагільбер пасля хвіліннай развагі. — Я не дам старому фанатыку такой моцнай зброі супроць сябе самога. Рэвека не заслужыла таго, каб з-за яе я афяраваў сваім становішчам у свеце. Я аддам яе на волю лёсу, калі толькі...

— Не стаў лішніх умоў, калі можаш прыняць такое разумнае і патрэбнае рашэнне, — сказаў Мальвуазен. — Зараз я цябе пакіну: не трэба, каб бачылі нас у сяброўскай гутарцы. Пайду распарадзіцца, каб наладзіць у зале надыходзячае судзілішча.

— Як, — усклікнуў Буагільбер, — так хутка?

— О, так, — адказаў прэсептар, — суд-жа заўсёды адбываецца вельмі хутка, калі суддзя зараней вынес прысуд.

Прэсептар ледзь паспеў аддаць патрэбныя загады, як да яго прыйшоў Конрад Мон-Фітчэт і заявіў, што grosмайстар мае намер зараз-жа судзіць яўрэйку па абвінавачванню ў вядзьмарстве.

— Мне здаецца, што я ўсё гэта бачу ўва сне, — сказаў прэсептар, — ці мала ў нас ўрачоў з яўрэйў, і ніхто іх не лічыць вядзьмарамі...

— Grosмайстар іншай думкі, — сказаў Мон-Фітчэт, — і вось што, Альберт, я з табою буду зусім шчыры: вядзьмарка яна ці не, усёроўна; лепш каб загінула яна, чым дапусціць, каб Брыян дэ-Буагільбер загінуў для нашай справы або каб наш ордэн страдаў ад унутраных спрэчак.

— Я толькі зараз пераконваў яго адступіцца ад яе,— сказаў Мальвуазен.—Аднак ці ёсць досыць відавочных прычын да асуджэння гэтай Рэвекі за вядзьмарства? Можна грошмайстар яшчэ зменіць свой намер, калі пераканаецца, што доказы вельмі хісткія?

— Трэба падмацаваць іх Альберт,—сказаў Мон-Фітчэт.— Трэба знайсці падцвярджэнні... Разумееш?

— Разумею,—сказаў прэсептар,—і сам гатоў усімі мерамі служыць росквіту нашага ордэна... Але нам дадзена так мала часу; дзе-ж мы знойдзем патрэбных сведак?

— Мальвуазен, я табе кажу, што трэба іх знайсці,—сказаў Конрад.—Тутэйшы манастыр Тэмпльсгоу—прэсепторыя небагатая; манастыр, які завецца „божы дом“, удвойчы багацейшы... Табе вядома, што я карыстаюся некаторым уплывам на нашага старога валадара... Знайдзі людзей, якія могуць дапамагчы нам у гэтай справе, і ты будзеш прэсептарам „божага дома“ ў пладароднай вобласці Кента... Што ты на гэта скажаш?

— Бачыш,—сказаў Мальвуазен,—сярод прыслугі, якая прыбыла сюды разам з Буагільберам, ёсць два малайцы, якіх я даўно ведаю. Яны раней служылі ў майго брата, Філіпа дэ Мальвуазен, а ад яго перайшлі на службу да барона Фрон дэ-Бёф...

— Дык ідзі хутчэй, знайдзі іх! І слухай, Альберт... калі трэба будзе падвастрыць іх памяць параю залатых манет, ты грошы не шкаду!

— Яны за адзін цэхін гатовы прысягнуць, што ў іх родная матка была вядзьмаркай,—сказаў прэсептар.

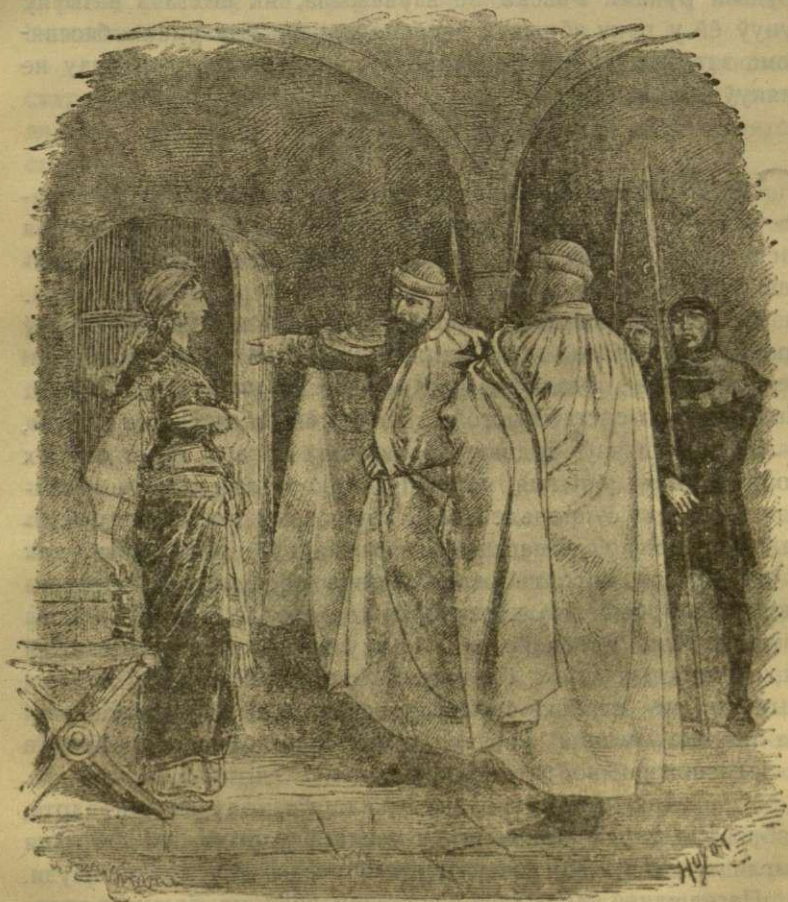
— Ідзі-ж, спяшайся,—сказаў Мон-Фітчэт,—а поўдні трэба прыступіць да справы.

Цяжкі звон на вежы прабіў поўдня, калі Рэвека пачула тупат некалькі чалавек, якія паднімаліся па патаемных усходах. Мяркуючы па адгалосках, ясна было, што ідзе не адзін і гэтыя абставіны абрадавалі яе, таму што яна больш усяго баялася наведванняў Буагільбера. Дзверы адчыніліся і ўвайшлі Конрад Мон-Фітчэт, прэсептар Мальвуазен і чатыры воіны ў чорнай вопратцы, з алебардамі.

— Устань і ідзі за намі,—сказаў прэсептар.

— Куды і чаго?—запытала Рэвека.

— Дзяўчына,—сказаў Конрад,—твая справа не распытваць, а падначальвацца. Аднак ведай, што цябе вядуць у судзілішча, перад тварам grosмайстра нашага ордэна. Там ты дасі адказ у сваіх злачынствах.

Павольным і ўрачыстым крокам спусціліся яны па сходах, прайшлі доўгую галярэю і ў канцы яе, праз дзверы на дзве палавіны, увайшлі ў велізарную залу, дзе grosмайстар размясціў сваё судзілішча.

Ніжня частка вялікай залы была бітком набіта зброяносцамі і іёменамі, так што Рэвека ледзь магла прабрацца скрозь натоўпу, з дапамогаю прэсептара Альберта, Мон-Фітчэта і чатырох яе вартаўнікоў. Праходзячы да вызначанага ёй месца з апушчанай галавой і са зложанымі на грудзях рукамі, Рэвека не заўважыла, як нехта з натоўпу сунуў ёй у руку абрываек пергамента, які яна амаль бессядома затрымала ў руцэ і прадаўжала трымаць, ні разу не глянуўшы на яго.

РАЗДЗЕЛ XXXVII

СУДЗІЛІШЧА змяшчалася на памосце, або той узвышанай частцы ў верхнім канцы залы, якая прызначалася для гаспадароў і самых ганаровых гасцей у доме і была звычайнаю прыналежнасцю кожнага важнага і старадаўняга жылля.

На высокім крэсле, проста супроць падсуднай сядзеў grosмайстар ордэна храмоўнікаў, у даўгім і пышным адзенні белага колеру, трымаючы ў руках посах, увенчаны крыжам. Каля ног яго паставілі стол, а за сталом сядзелі два пісары, з ліку капеланаў ордэна, абавязаных пісаць пратакол. Ёх чорныя рызы, брытыя макаўкі і пакорлівыя постаці складалі простую супроцьлегласць ваяўнічаму выгляду прысутных рыцараў як пастаянных жыхароў прэсепторыі, так і прыезджых, што сабраліся вітаць grosмайстра. Прэсептары, якіх было чацвёрта на гэтым сходзе, займалі месцы ніжэй крэсла grosмайстра і крыху ззаду яго; яшчэ ніжэй іх, на простых лавах, і таксама ззаду прэсептараў, сядзелі рыцары не столькі важнага звання, а за імі, але ўсё-такі на тым-жа ўзвышшы, стаялі ўдоўж сцен зброяносцы ордэна ў беласнежнай вопратцы.

У астатніх частках залы і каля ўваходу стаяла варта, узброеная бердышамі, і шмат усякага народу, які сабраўся паглядзець за адзін раз на grosмайстра і на відвішча суда.

Паседжанне адкрылася спяваннем псальма, да якога grosмайстар далучыў свой нізкі і прыемны бас, які з гадамі не страціў сілы і прыгожасці.

Калі гукі псальма змоўклі, grosмайстар павольна абвёвачыма ўвесь сход і заўважыў, што месца аднаго з прэ-

септараў было не занята. Сядзеўшы тут Брыяв дэ-Буагільбер пакінуў яго і стаў каля самага канца аднае з лаў, дзе сядзелі рыцары храма. Адной рукой ён часткова прыкрываў свой твар складкамі даўгога белага плашча, а другой, трымаючыся за падобную на крыж рукаятку свайго мяча, у задуменні рысаваў па дубовай падлозе яго ніжнім канцом і выводзіў нейкія знакі ці пісьмо.

— Няшчасны чалавек!—прагаварыў ўпоўголаса гросмайстар, зрабіўшы ласку паглядзець на яго спагадлівым поглядам,—заўважваеш, Конрад, як яго каробіць ад нашай святой справы?

Гэта заўвага была сказана шэптам і звернута да аднаго толькі паверніка ўладара, Конрада Мон Фітчэта. Цяпер-жа гросмайстар узняў голас і звярнуўся да ўсяго сходу:

— Вялебныя і харобрыя мужы, рыцары, прэсептары, сапраўдныя члены-сатарышы нашага ордэна, брація і дзеці мае! І вы таксама, пабожныя зброяноскы! Таксама і вы, нашы браці, людзі ўсякага звання! Няхай будзе вядома ўсім, што не ад недахопу асабістай нашай улады склікалі мы гэты сход; бо мы, пакорлівы раб божы, сілаю ўручанага нам гэтага посаха маем права чыніць суд і расправу ва ўсім, што датычыцца добрабыту нашага ордэна. Пры гэтым нам належыць як абавязак выслухоўваць думку браці, але рабіць згодна ўласнага пераканання. Але калі шалёны воўк забраўся ў статак і схпіў аднаго з тых, што пасуцца, добры пастух абавязаны склікаць усіх сваіх сатарышоў, каб сілкам і петлямі дапамаглі яму злавіць ворага, згодна ўсім вядомага артыкула нашага статута—усямерна і ва ўсякі час аддаваць льва на збіванне. А таму паклікалі мы ў гэту прысутнасць яўрэйскую жанчыну, завуць якую Рэвека, дачку Ісаака з Іэрка, што атрымала ганебную вядомасць вядзьмарствам і агіднымі чарамі, якімі ўзбунтавала яна кроў і пашкодзіла мазгі не простага чалавека, а рыцара; і не свецкай асобы, а рыцара, які прысвяціў сябе на службу храму, і не радавога рыцара-сатарыша, а прэсептара нашага ордэна, старэйшага па значэнню і пашане: Брыяна дэ-Буагільбер. Калі мы пачулі, што такі чалавек раптоўна змяніў свой характар і, наперакор даным зарокам, не гледзячы на сатарышоў,

пагрэбаваўшы той будучыняй, якая перад ім адкрывалася, звязаўся з дзяўчынаю, вандраваў у такой непрыстойнай кампаніі па пустэльных месцах, абараняў яе асобу, рызкуючы ўласным жыццём, і ўрэшце настолькі аслеп і звар'яцеў ад падобнай лёгкадумнасці, што прывёз яе і пасяліў у адну з прэсепторый нашага ордэна,—мы павінны былі падумаць, што сказаць аб гэтым, як не тое, што мабыць, шляхетны рыцар падпаў насланню або знаходзіцца пад уплывам чараўніцтва?.. Калі-б мы маглі думаць інакш, ні высокі сан яго, ні асабістая мужнасць, ні бліскучая рэпутацыя, ніякія меркаванні не перашкодзілі-б нам строга яго пакараць, і выкінуць з нашага асяроддзя, хоць-бы ён быў правай рукой і правым вокам нашэга ордэна.

Ён прыпыніўся. Па ўсёй зале пачуўся ціхі шэпт.

— Такой,—прадаўжаў гросмайстар,—была-б цяжкая кара, якой падлягаў-бы рыцар храма, які-б добраахвотна і па ўласнаму пачынанню зрабіў вялікае злачынства супроць многіх найважнейшых артыкулаў нашага статута. Калі-ж з дапамогаю знахарства рыцар зрабіў усё гэта таму, што лёгкамысна паглядзеў на дзівочае харавство, дык мы павінны хутчэй тужыць за яго грахі, чым караць за іх; і налажыўшы на яго такую кару, якая дапаможа яму ачысціцца ад беззаконня, увесь цяжар нашага гневу пералажыўшы на прычыну, якая ледзь не прывяла яго да канчатковай пагібелі... А таму выступайце наперад усе, хто быў сведкаю такіх спраў, каб мы маглі судзіць аб іх сіле і ўласцівасцях і высветліць, ці можа правасуддзе наша задаволіцца пакараннем гэтай язычніцы ці мы павінны будзем пайсці далей і з болей у сэрцы пакараць таксама нашага брата!

Выклікана было некалькі чалавек, якія давалі паказанні ў тым сэнсе, што яны самі бачылі, як Буагільбер рызыкаваў сваім жыццём, ратуючы Рэвеку з пылаючага будынка. Старааннасць, выказаная рыцарам дзеля аховы Рэвекі, паводле іх слоў, пераступала межы не толькі простага разважнасці, але і самых крайніх праяў рыцарскай адданасці; а яго спакойныя адносіны да ўсяго, што яна гаварыла (негледзячы на тое, што гутарка яе была строгая і поўная дакораў) апісвалася такімі фарбамі, што з боку чалавека, вя-

домага сваёй гордасцю, падобныя адносіны здаваліся зусім незразумелымі.

Потым выкліканы быў прэсептар манастыра Тэмпльстоу, і ў яго запыталі, якім чынам Буагільбер і Рэвека прыехалі ў прэсепторыю. Мальвуазен даваў паказанні вельмі асцярожна; здавалася, што ён усялякім чынам імкнецца пашкадаваць пачуцці Буагільбера, аднак час-ад-часу ён пускаў у ход такія намёкі, з якіх відаць было, што ён лічыць рыцара як-бы часова звар'яцелым. З цяжкім уздыхам прэсептар каяўся публічна ў тым, што сам прыняў Рэвеку ў сцены прэсепторыі.

— Але прычыны такога майго ўчынку,—сказаў ён у заключэнне,—ужо выказаны мною на споведзі перад высокавялебным айцом-гросмайстарам; яму вядома, што я гэта зрабіў не з дрэнным намерам, хоць і зрабіў няправільна. З радасцю перацяраплю ўсякую кару, якую ён будзе мець ласку налажыць на мяне.

— Ты выказаўся добра, брат Альберт,—сказаў Бомауар,—твае намеры былі нядрэнныя, таму што ты палічыў за лепшае спыніць заблуднага брата на шляху да лёгкадумнай пагібелі. Але паводзіны твае былі памылковыя. Тройчы на тыдзень дазваляецца храмоўнікам есці мяса, а ты пасці ва ўсе сем дзён; такое паслушэнства прызначаецца табе на шэсць тыдняў, пасля якіх адбудзеш тэрмін свае кары.

Прэсептар выказаў на твары сваім найглыбейшую пакорлівасць, пакланіўся ўладару да зямлі і сеў на сваё месца.

— Цяпер, брація,—сказаў grosмайстар,—ці не час будзе ўглыбіцца ў мінулае жыццё і паводзіны гэтай жанчыны і праверыць, ці магла яна займацца знахарствам і псаваць людзей? Мяркуючы па ўсяму, што тут мы чулі, прыходзіцца заключыць, што заблудны брат наш дзейнічаў пад уплывам наслання і чараў.

Герман Гудольрык быў чацвёртым з прэсептараў, якія былі ў наяўнасці, трое астатніх былі Конрад Мон-Фітчэт, Альберт Мальвуазен і сам Брыян дэ-Буагільбер. Герман быў пажылы чалавек ваяўнічага выгляду, з тварам, укрытым шрамамі ад мусульманскіх шабель, і карыстаўся паша-

най і павагай сярод сваіх сабраццяў. Ён устаў і пакланіўся grosмайстру, які адразу дазволіў яму гаварыць.

— Я хацеў-бы даведацца, высокавялебны айцец, з вуснаў самога брата нашага, мужанага Брыяна дэ-Буагільбер, што ён думае наконт усіх гэтых дзіўных абвінавачванняў і як сам глядзіць у сучасны момант на свае няшчасныя адносіны да гэтай дзяўчыны?

— Брыян дэ-Буагільбер,—сказаў grosмайстар,—ты чуў пытанне нашага брата Гудольрыка? Загадваю табе адказаць яму.

Буагільбер павярнуў галаву ў бок grosмайстра, але прадаўжаў маўчаць.

— Ён апантаны д'яблам маўчання,—сказаў grosмайстар.— Гавары, Брыян дэ-Буагільбер, заклінаю цябе сімвалам нашага святаго ордэна.

Буагільбер з найвялікшымі патугамі прыдушыў у сабе ўзрастаючае абурэнне і агіду, ведаючы, што выражэннем таго ці другога нічога не выйграе.

— Брыян дэ-Буагільбер,—адказаў ён,—не можа адказаць, высокавялебны айцец, на такія дзікунскія і няпэўныя абвінавачванні. Калі-ж закрунуць яго гонар, ён будзе абараняць яго сваім целам і вось гэтым мячом, які не раз быў у бойцы з сарацінамі.

— Мы табе даруем, брат Брыян,—сказаў grosмайстар,—хоць ты і зграшыў перад намі, выхваляючыся сваімі баявымі ўчынкамі. Але мы даём табе дараванне, бачачы, што ты гаворыш не сам ад сябе, а па насланню таго, каго мы суцішым і выганім з нашага асяроддзя.

Пагардлівы погляд бліснуў з чорных вачэй бушаваўшага гневаму Буагільбера, але ён нічога не адказаў.

— Ну, вось,—прадаўжаў grosмайстар,—хоць на пытанне нашага брата Гудольрыка і не было простага адказу, але мы будзем прадаўжаць наша расследванне, брація. Няхай тыя, каму што-небудзь вядома аб жыцці і паводзінах гэтай жанчыны, выступаць наперад і сведчаць аб тым перад намі.

У далёкім канцы залы пачуўся нейкі шум і мітусня, і на пытанне grosмайстра, што там такое, яму адказалі, што

ў натоўпе ёсць калека, якому падсудная звярнула магчы-
масць рухацца, вылечыўшы яго цудадзейным бальзамам.

З натоўпу выштурхнулi наперад і паставілі перад судзі-
лішчам нейкага саксонца.

Нехаця і са слязамі расказаў ён, што за два гады перад
тым, жывучы ў Іёрку і знаходзячыся на службе ў старога
Ісаака столярам, ён раптам захварэў балючай хваробай,
злёг у ложка і не мог крануцца з месца, покуль не пачаў
лячыцца згодна ўказанняў Рэвекі, а калі яна дала яму
нейкі саграваючы і вельмі пахучы бальзам, гэта дапамагло
і да некаторай ступені звярнула яму здольнасць рухацца.
Акрамя таго, расказаў ён, яна дала яму з сабою бяшаначку
гэтай каштоўнай мазі і яшчэ дала грошай на дарогу, каб
ён мог звярнуцца дахаты да свайго бацькі, які жыве каля
манастыра Тэмпльстоу.

— І дазвольце далажыць вашай вялебнасці,—закончыў
сведка,—не можа таго быць, каб дзяўчына мела супроць
мяне злы намер...

— Маўчы, нявольнік,—сказаў grosмайстар,—і ідзі прэч!
Такой скаціне, як ты, толькі прыстойна лячыцца ў знахароў.
У цябе яшчэ засталася тая мазь, пра якую ты гаворыш?

Селянін дрыжачаю рукою палез сабе за пазуху і выцяг-
нуў адтуль маленькую бяшаначку з вечкам, на якім было
напісана некалькі слоў яўрэйскімі літарамі.

— Ці няма тут каго з лекароў, хто-б мог і нам сказаць, з
чаго прыгатавана гэта сакрэтная мазь?—запытаў grosмайстар.

Двое медыкаў, як яны сябе велічалі, з іх адзін манах,
а другі цырульнік, выйшлі наперад і, разгледзеўшы мазь,
абвясцілі, што састаў яе ім зусім невядомы, а пахне яна
мірой і камфарой. Аднак падбухторанія прафесійнай няна-
вісцю да супраціўніцы па рамяству, якая мела большы
поспех, яны не абышліся без таго, каб не намякнуць, што
дзякуючы таму, што яны не ведаюць саставу гэтага лекар-
ства, дык яно, напэўна, зроблена з нейкіх магічных зёлак
супроцьзаконным спосабам. Пасля гэтай урачэбнай экспер-
тызы саксонец смірна папрасіў, каб яму звярнулi мазь, ад
якое яму рабілася лягчэй, але grosмайстар грозна нахму-
рыўся і запытаў, гнеўна на яго паглядзеўшы:

— Як цябе завуць?

— Хіг, сын Снеля,—адказаў селянін.

— Дык слухай жа, Хіг, сын Снеля,—сказаў Бомануар,—лепш быць калекаю і ўвесь век ляжаць на баку, чым прымаць гаючыя лекі ад ерэтыкаў. Ідзі і рабі, як я загадваю.

Хіг, сын Снеля, умяшаўся ў натоўп, але не пайшоў, зацікаўлены лёсам свае дабрачынніцы; ён застаўся паслухаць, чым скончыцца яе справа, хоць і рызыкаваў пры гэтым зноў сустрэцца з суровым поглядам пахмурага судзі, перед якім дрыжэў да глыбіні душы.

У гэту хвіліну grosмайстар загадаў Рэвецы звяць пакрывала. Яна ў першы раз раскрыла вусны і сказала самым спакойным тонам, але з пачуццём уласнай годнасці, што для „дочак яе племені не звычайна адкрываць твар у прысутнасці многіх мужчын і без іншых жанчын“. Мяккі гук яе голасу і лагодны адказ зрабілі некаторае ўражанне на прысутных, абудзіўшы ў іх жаль і спачуванне. Але Бомануар, які лічыў асаблівай заслугой прыдушваць у сабе ўсякія пачуцці, калі справа ішла аб выкананні выбражальнага абавязку, паўтарыў патрабаванне, каб яна зняла пакрывала. Вартаўнікі рвануліся наперад, з намерам сілком адкрыць яе твар, але яна стала перад grosмайстрам і сказала:

— Не, заклінаю вас любоўю да вашых дочак... але, прабачце, я забылася, што ў вас не бывае дочак... ну, хоць-бы ў памяць вашых матак, з любові да вашых сёстраў, не дазваляйце так абыходзіцца са мною ў вашай прысутнасці... Я падначальваюся вам,—дадала яна з такой сумнай пакорнасцю ў голасе, што сам Бомануар ледзь не памякчэў,—вы старшыня свайго народу і па вашаму загаду я сама пакажу вам свой твар.

Яна зняла пакрывала і сарамліва паглядзела на іх. Яе дзіўнае хараство выклікала шэпт здзіўлення, і тыя з рыцараў, якія былі маладзей, моўчкі пераглянуліся між сабою, выказваючы гэтымі поглядамі, што вельмі рэдкая чароўнасць Рэвекі растлумачвае захапленне Брыяна дэ-Буагільбер значна лепш, чым усе спасылкі на яе быццам-бы знахарства. Але гэта відовішча зрабіла найбольш моцны ўплыў на Хіга, сына Снеля.

— Пусціце мяне, пусціце!—залямантаваў ён, звяртаючыся да варты, якая ахоўвала выходныя дзверы.—Дайце мне выйсці адсюль! А то, калі я яшчэ раз пагляджу на яе, я памру з гора, што сведчыў супроць яе!

— Кінь, небарака, супакойся,—сказала Рэвека, якая чула яго ўсклікі,—ты не зрабіў мне шкоды, сказаўшы ўсю праўду, і не можаш дапамагчы мне сваімі слязьмі і жалем... Сціхні, прашу цябе, ідзі дахаты і паклапаціся аб сабе.

Варта жжалілася над Хігам і, баючыся, як-бы яго галосныя прычтанні не ўгнявілі начальства ці яму самому не нарабілі бяды, збіраліся зусім выправіць яго з залы, але ён абяцаў ім маўчаць і яму дазволілі застацца.

Выклікалі двух наёмных воінаў, з якімі Альберт Мальвуазен папярэдне дамовіўся адносна іх будучых паказанняў. Як ні былі абодва зачарсцвелымі і непаправімымі нягоднікамі, але, убачыўшы дзяўчыну, яны ў першую хвіліну як быццам збянтэжыліся; аднак Мальвуазен уставиўся ў іх сваім поглядам, што яны апрытомнелі і зноў сталі ўпартымі і самаўпэўненымі. З дакладнасцю, якая магла-б здацца падазронай менш староннім суддзям, яны расказалі цэлы рад абставін, у сутнасці цалкам выдуманых або зусім бяскрыўдных і натуральных, але перадаваемых такім перапавялічаным і таямнічым тонам і з такімі злавеснымі каментарыямі, што самыя простыя факты набывалі падазроны характар. Упаміналася, напрыклад, што Рэвека часам мармыча сабе пад нос на незразумелай мове; што яна спявае так хораша; што ў слухачоў вушы гараць і сэрца больш часта б'ецца, што часамі яна як-бы гутарыць сама з сабою і, чакаючы адказу, узнімае вочы ўверх; што яе вопратка дзіўная і таямнічая, не такая, якую носяць звычайныя жанчыны добрай рэпутацыі; што ў яе на пярсцёнках ёсць кабалістычныя знакі, а пакрывала вышыта нейкім дзіўным узорам.

Усе гэтыя абставіны, самі па сабе дробязныя і натуральныя, былі выслуханы з паважнасцю і залічаны ў разрад доказаў або, прынамсі, падазронах паказанняў супроць Рэвекі.

Але былі і іншыя паказанні, больш станоўчыя і зусім немагчымыя. Адзін з салдат упэўніваў, што бачыў, як Рэвека

вылечыла параненага чалавека, які разам з ім прыбыў у Торкільстон. Паводле яго слоў яна рабіла нейкія знакі на яго ране, гаворачы пры гэтым таямнічыя словы, і раптам з раны вылезла жалезная галоўка стралы, кровазліянне спынілася, рана загаілася, і паміраўшы чалавек праз чвэртку гадзіны пасля таго сам выйшаў на сцяну крэпасці і пачаў дапамагаць сведку ставіць машыну для кідання камяў у ворага. Гэта байка склалася, напэўна, пад уплывам таго факту, што Рэвека даглядала за параненым Айвенго, прывезеным у Торкільстон. Але аб дакладнасці паказання тым цяжэй было спрачацца, што сведка падцвердзіў сваю слоўную заяву, выцягнуўшы з свае сумкі той самы кончык стралы, які, згодна яго запэўніванняў, дзіўна вылез з раны.

Гросмайстар урачыстым тонам запытаў Рэвеку, што яна мае сказаць супроць смяротнага прысуду, які ён мае намер зараз вынесці.

— Заклікаць да вашага спакування,—сказала дзяўчына дрыжачым ад хвалявання голасам,—было-б, як я бачу, дарэмна, і для мяне зняважліва. У сваё апраўданне не хочу нават звальваць віну на майго прыгнятацеля, які стаіць тут жа і чуе, якім паклёпам мяне абвінавачваюць. Але ён сам з тырана ператварыўся ў афяру. Я лепш дзесяць разоў перацяплю кару, якую вы захочаце прызначыць мне, чым слухаць прапановы, якія ён безупынна навязваў мне... сваёй палоннай, безабароннай і бездапаможнай дзяўчыне! Але яго слова мае ў вашых вачах большую вартасць, чым якія-б ні былі ўрачыстыя запэўненні няшчаснай афяры. Значыцца, бязмэтна было-б накіраваць супроць яго выстаўлення супроць мяне абвінавачванні... Але я скажу асабіста яму... Так, Брыян дэ-Буагільберг звяртаюся да цябе самаго і пытаю, хіба ўсе гэтыя абвінавачванні не хлусня? Хіба ўсё гэта не самы неймаверны бязглузды паклёп?

Усе змоўклі. Усе погляды накіраваны былі на Брыяна дэ-Буагільбера. Ён маўчаў.

— Гавары-ж,—прадаўжала яна,—калі ты мужчына, гавары! Прашу цябе, скажы, ці праўда, што тут было сказана?

— Адказвай ёй, брат,—сказаў гросмайстар.

Буагільбер быў так усхваляваны самымі супроцьлеглымі пачуццямі, што твар яго сказіўся сударгай, і ён з надзвычайнай патугай мог толькі выгаварыць, звяртаючыся да Рэвекі:

— Письмо, письмо!

— Эге,—прагаварыў Бомануар,—вось гэта сапраўды бясспрэчны доказ! Ахвяра яе знахарства толькі і магла назваць гэтае письмо, якое прымушае яго маўчаць.

Але Рэвека інакш вытлумачыла гэтыя словы, як-бы вымучаныя з вуснаў Буагільбера, і мімаходзь глянула на абрывак пергаменту, які міжвольна трымала ў руцэ, прачытала напісаныя там паарабску словы: „Прасі абаронца“.

Шэпт і пераглядванне, якое пракаціліся па ўсяму сходу пасля дзіўнага адказу Буагільбера, далі час Рэвецы не толькі непрыкметна прачытаць, але і знішчыць гэты шматок паперы. Калі шэпт змоўк, гросмайстар узняў голас.

— Рэвека,—сказаў ён,—ніякай карысці не дало табе сведчанне гэтага няшчаснага рыцара, які ўсё яшчэ, як відаць, знаходзіцца пад уладаю твайго знахарства. Што ты маеш яшчэ сказаць?

— Мне застаецца яшчэ адзін сродак захаваць сваё жыццё,—сказала Рэвека,—згодна вашых-жа жорсткіх законаў. Жыццё было вельмі цяжкае для мяне... прынамсі, ва ўвесь апошні час... але я не хочу адмаўляцца ад яго, калі ёсць спосаб выратаваць яго. Я адмаўляю ўсе вашы абвінавачванні, абвясчаю сябе нявіннай, а вашы паказанні хлуслівымі. Патрабую прызначэння божага суда. Няхай мой абаронца схопіцца з маім абвінавайцам і сваёю перамогаю падцвердзіць маю правату.

— Але хто-ж, Рэвека, захоча біцца за вядзьмарку?—сказаў гросмайстар.—Хто згодзіцца выступіць абаронцам яўрэйкі?

— Не можа быць,—адказала Рэвека,—каб ва ўсёй слаўнай Англіі не знайшлося чалавека, які захацеў-бы выступіць байцом за справядлівасць. Але досыць таго, што я выклікаю суд на бойку. Вось і заклад мой.

Яна зняла з свае рукі вышытую пальчатку і кінула яе да ног гросмайстра з такою прастатою і з такім пачуццём уласнай годнасці, што ўсе былі здзіўлены і замілаваны ёю.

— Падайце мне яе пальчатку,—сказаў Бомануар.—Вось сапраўды слабы і малы заклад такой важнай і смяртэльнай справы!—прадаўжаў ён, глядзячы на тонкую тканіну вузенькай пальчаткі.—Бачыш, Рэвека, як нямоцная і тонкая гэтая пальчатка ў параўнанні з нашымі цяжкімі сталёвымі рукавіцамі, таму што выклік кінуты ўсяму нашаму ордэну.

— Кіньце-ж на тыя шалькі вагі і маю невічоўнасць,—адказала Рэвека,—і шаўковая пальчатка перацягне вагу жалезнай рукавіцы.

— Значыцца, ты стаіш на сваім, не сазнаешся ў сваёй віне і падтрымліваеш свой выклік?

— Падтрымліваю, шляхетны сэр,—адказала Рэвека.

— Ну, няхай будзе так!

— Аман!—прагаварылі ўсе прэсептары, а за імі і ўвесь сход хорам паўтарыў тое-ж слова.

— Брація!—сказаў Бомануар.—Мы такія-ж рыцары і воіны, як і духоўныя асобы, а таму для нас было-б ганьбаю ўхіляцца ад паядынку, у імя чаго-б там ні было. Як павашаму, вялебныя браці, каму трэба ўручыць гэты заклад выкліку, прызначыўшы яго ў той-жа час абаронцам нашага боку ў надыходзячай бойцы?

— — Брыяну дэ Буагільбер, якога галоўным чынам і датычыцца гэтая справа,—сказаў прэсептар Гудольрык,—тым больш, што яму ўсіх лепш вядома, на чым баку праўда.

Рэвека маўчала. Потым яна сціпла напамніла grosмайстру, што трэба дазволіць ёй мець сувязь з сябрамі, каб паведаміць іх аб тым становішчы, у якім яна знаходзіцца і прапачыць адшукаць абаронца, які мог-бы за яе біцца!

— Гэта законна і справядліва,—сказаў grosмайстар.—Выбяры сама пасланца, якому магла-б даверыць, і мы дазволім яму вольны доступ у тую келлю, дзе ты знаходзішся.

— Ці няма тут каго небудзь,—сказала Рэвека,—хто з любові да справядлівасці або за шчодрую ўзнагароду згадзіўся-б выканаць даручэнне дзяўчыны, якая знаходзіцца ў маім становішчы?

Усе маўчалі; у прысутнасці grosмайстра ніхто не адважваўся выказаць спачуванне да зганьбаванай палоніцы. Не-

калькі хвілін Рэвека стаяла ў неапісальнай трывозе і ўрэшце ўсклікнула:

— Ды няўжо гэта так і будзе? Няўжо ў такой краіне, як Англія, буду я пазбаўлена апошняга, мізэрнага спосабу выратаваць сваё жыццё з-за таго, што ніхто не хоча аказаць мне літасць, у якой не адмаўляюць і горшаму са злачынцаў?

Хіг, сын Снеля, урэшце падаў голас, гаворачы:

— Я хоць і калека, а ўсё-ж хоць як-небудзь магу рухацца і дзейнічаць. Я выканаю тваё даручэнне, — прадаўжаў ён, звяртаючыся да Рэвекі, — і пастараюся паспяшыцца наколькі магу пры маім калецтве.

— Нічога, — сказала Рэвека, — Знайдзі Ісаака з Іёрка... Вось табе грошы, тут іх досыць для ўплаты за каня і за пасланца... Завязі яму ліст ад мяне... Жыццё і смерць залежаць ад твае спраўнасці.

РАЗДЗЕЛ XXXVIII

НАСТУПІЎ змрок. У дзверы турэмнага пакоя, у якім трымалі Рэвеку, ціха пастукалі.

— Увайдзіце, — абазвалася Рэвека, — калі ты добры сябра, увайдзі, а калі непрыяцель, не маю ўлады забараніць табе ўвайсці.

— Гэта я, — сказаў Брыян дэ-Буагільбер, уваходзячы, — а сябра я ці непрыяцель, гэта будзе залежаць ад таго, чым кончыцца цяперашняе наша спатканне.

— Табе няма прычын баяцца мяне, Рэвека, — прадаўжаў храмоўнік, — ці, каб выражацца больш дакладна, цяпер табе больш няма чаго баяцца.

— Я вас і не баюся, сэр рыцар.

— Ды і чаго табе баяцца, — пацвердзіў Буагільбер сур'ёзна, — мае ранейшыя бязглуздыя парыванні цяпер былі-б недарэчнымі. За дзвярыма стаіць варта, над якой я не маю ўлады. Яны павядуць цябе на пакаранне, Рэвека, але яны не дазваляць нікому пакрыўдзіць цябе, нават мне... калі-б маё вар'яцтва — таму што гэта-ж чыстае вар'яцтва — яшчэ раз штурхнула мяне на гэта.

— Смерць — мейшае з няшчасцяў, якіх я магу баяцца ў гэтым жыллі злобы.

— Перастань,—сказаў храмоўнік,—цяпер няма чаго а-
давацца падобным разважаннем. Ты асуджана памерці не
хуткай і лёгкай добраахвотнай смерцю, але пад самым па-
вольным, жаклівым, працяжным катаваннем, на якое толькі
здольна пабожлівая хціўнасць гэтых людзей.

— А каму-ж я ёю абавязана? Безумоўна таму, хто пры-
цягнуў мяне сюды, а цяпер, ужо не ведаю для якіх мерка-
ванняў прыйшоў пужаць мяне, перапавялічваючы жахі таго
горкага лёсу, які сам-жа мне стварыў!

— Я ахвотна абараніў-бы цябе ад гэтай небяспекі ўлас-
нымі грудзямі, як абараняў цябе ад стрэл, якія інакш маглі
папасці ў цябе.

— Калі-б ты гэта рабіў з сумленным намерам,—сказала
Рэвека,—я-б сказала дзякуй за гэта.

— Кінь свае дакоры, Рэвека,—сказаў Брыян дэ-Буагільбер.

— Чаго-ж ты хочаш, сэр рыцар? Раствумац у кароткіх
словах. Калі ты прыйшоў не з тым толькі, каб памілавацца
на няшчасце, зробленае табою, гавары; а потым, зрабі ласку,
пакінь мяне...

— Я бачу, Рэвека,—сказаў Буагільбер,—што ты прадаў-
жаеш узвальваць на мяне віну за тых пакуты, ад якіх я так
хацеў-бы пазбавіць цябе!

— Сэр рыцар, я не хачу дакораў... Але што-ж можа
быць больш пэўна таго, што я абавязана маёй смерцю
тваёй распусце?

— Ты памыляешся... гэта няпраўда!—паспешна засупярэ-
чыў храмоўнік.—Ты прыпісваеш мне тое, чаго я не мог
прадбачыць і што здарылася незалежна ад мае волі і наме-
раў. Ці мог я адгадаць нечаканае прыбыццё гэтага пры-
дуркаватага старога, які, дзякуючы рэнейшым учынкам ша-
лёнай адвагі і пашаны дурняў перад бязглуздымі самаката-
ваннямі яго аскетычнага жыцця, цяпер пануе над здаровым
сэнсам, над мною і над сотнямі членаў нашага ордэна, якія
і думаюць і адчуваюць, як людзі, зусім вольныя ад усіх
недарэчных забабонаў, на якіх ён абгрунтоўвае ўсе свае
думкі і ўчынкі.

— Аднак і ты быў у ліку суддзяў нада мною; і хоць ты
ведаў, добра ведаў, што я невінавата, ты не пратэставаў

супроць майго асуджэння і нават, наколькі я памятаю, сваёю ўласнаю асобаю выступіў на паядынак, каб даказаць маю злачыннасць і падцвердзіць мой прысуд!

— У тваіх словах ёсць праўда, Рэвека,—сказаў Буагільбер, у хваляванні ходзячы ўзад і ўперад па пакою,—але я прыйшоў не за тым, каб абменьвацца з табою лапрокамі. Ты памятаеш абрывак пергаментнага скрутка, на якім была напісана табе парада патрабаваць заступніка... Як ты думаеш, хто гэта напісаў, калі не Буагільбер?

— Нядоўгая адтэрміноўка кары смерцю, і больш нічога, алказала Рэвека.—Нямнога карысці мне ад гэтага... і няўжо нічога іншага ты не мог зрабіць для той, на галаву якой скінуў столькі гора і ўрэшце прывёў на край магілы?

— Не, гэта далёка не ўсё, што я думаў зрабіць для цябе,—сказаў Буагільбер.—Калі-б не праклятае ўмяшанне таго старога фанатыка і дурня Гудольрыка, ролю байца за гонар ордэна належала даручыць не прэсептару, а аднаму з радавых рыцараў. Калі-б гэта так і было, тады я сам, пры першым закліку баявой трубы, з'явіўся-б на бегавішча, вядома, пад выглядам пабочнага рыцара, шукальніка прыгод, і са зброяю ў руках абвясціў-бы сябе тваім заступнікам. І калі-б Бомануар выставіў супроць мяне не аднаго, а хоць двух або трох з прысутных сабратаў, я не сумняваюся, што кожнага па чарзе выбіў-бы з сядла адным маім кап'ём. Вось як я думаў зрабіць, Рэвека; я абараніў-бы тваю бязвіннасць, і ад тваёй асабістай удзячнасці спадзяваўся атрымаць узнагароду за сваю перамогу.

— Навошта ўся гэта напышлівая балбатня?—сказала Рэвека.—Табе быў выбар: ці праліць кроў бязвіннай жанчыны або рызыкнуць сваёй кар'ерай... Што-ж пра гэта гаварыць? Твой выбар зроблены.

— Не, Рэвека, мой выбар яшчэ не зроблены. Табе самой належыць зрабіць яго. Калі я з'яўлюся на бегавішча, я абавязан падтрымаць сваю баявую славу; і тады, ці будзе ў цябе заступнік ці не будзе, усёроўна, ты памрэш на вогнішчы, прывязаная да слупа, таму што яшчэ не радзіўся той рыцар, які быў-бы мне роўны ў бойцы ці асіліў-бы мяне... за выключэннем толькі Рычарда Львінае Сэрца, ды яго

любімца Уільфрэда Айвенго. Але, як табе вядома, Айвенго яшчэ не мае сілы насіць панцыр, а Рычард далёка, у чужаземнай турме. Ітак, калі я выеду на спаборніцтва, ты памрэш.

— Навошта ты гаворыш гэта?

— А таму, каб ты магла з усіх бакоў разгледзець лёс, які цябе чакае,—адказаў храмоўнік.

— Значыцца,—адказала Рэвека,—мне няма чаго чакаць дапамогі.

— Ты вельмі гордая,—сказаў храмоўнік,—але і я табе ў пару. Калі я з'яўлюся на бегавішча ў поўным узбраенні, ніякія меркаванні не перашкодзяць мне пусціць у ход усю маю сілу, усё майстэрства; і тады падумаў, які будзе твой лёс, ты памрэш у страшэнных катаваннях горшых злачынцаў... будзеш гарэць у пылаючым агні... нічога не застанеца ад гэтага прыгожага вобразу... не будзе ад цябе нават астанкаў, аб якіх можна-б сказаць: вось што нядаўна жыло і дзейнічала!.. Не, Рэвека, не жаночым сілам пераносіць думку аб такім лёсе... Ты яшчэ ўступіш маім жаданням!

— Бывай,—адказала Рэвека,—не хочу больш траціць слоў з табою.

Храмоўнік выйшаў з пакоя. Прэсептар Альберт Мальвуазен з нецярпеннем чакаў у суседняй зале звароту Буагільбера.

— Як ты забавіўся!—сказаў Альберт.—Я быў як на гарачым вуголлі ад трывогі. Што калі-б grosмайстар або Конрад, яго шпег, уздумалі зайсці сюды? Дорога-б мне каштавала гэта літасць... Але што з табою, брат? Ты ледзь трымаешся на нагах, і твар твой змрочны, як ноч... Ці здаровы ты, Буагільбер?

— Здаровы,—адказаў храмоўнік,—як чалавек, які ведае, што праз гадзіну будзе пакараны. Я амаль адважыўся ісці да grosмайстра, перад самым яго носам адмовіцца ад ордэна і адмовіцца ад той зварынай ролі, якую мне навязала яго свавольства.

— Ты звар'яцеў!—сказаў Мальвуазен.—Такім учынкам ты можаш сапраўды загубіць сваю кар'еру, але гэта не

дасць табе ні малога шансу выратаваць жыццё Рэвекі. Бомануар выбярэ замест цябе каго-небудзь іншага на абарону ордэна, і падсудная ўсёроўна загіне, ці выканаеш ты сваю задачу ці не.

— Глупства, я сам выступлю на яе абарону,—адказаў, храмоўнік ганарліва,—а тады, як табе, я думаю, вядома, Мальвуазен, ва ўсім ордэне не знойдзецца байца, здольнага вытрымаць напор майго каня.

— Эх,—сказаў хітры дарадчык,—ты зусім забываеш тое, што табе не дадуць ні выпадку, ні часу выканаць твой шалёны план. Паспрабуй пайсці да Лукі Бомануара, абвясці яму сваё адмаўленне ад прысягі паслухмянаства і паглядзі, ці доўга пасля гэтага дэспатычны стары пакіне цябе гуляць на волі. Ты ледзь паспееш прагаварыць такія словы, як апынішся на сто футаў пад зямлёю, пад турэмнаю вежаю прэсепторыі, дзе будзеш чакаць суда... а судзіць цябе будуць як здрадніка. Калі-ж застануцца пры тым перакананні што ты зварожаны, цябе закуюць у ланцугі, адвязуць у які-небудзь далёкі манастыр, запруць у адзінокую келлю, і ты будзеш там валяцца на саломе, у абсалютнай цемры, здурнелы ад заклінанняў і наскрозь прамоклы ад святое вады, якой будуць цябе старанна крапіць. З'явіся лепш на бегавішча, Брыян, інакш ты—прапашчы і зняслаўлены чалавек.

— Не, лепш я вырвуся адсюль і ўцяку.

— Табе не ўдасца ўцячы,—сказаў Мальвуазен,—тваё вар'яцтва ўзбудзіла падазронасць, і цябе не выпусцяць з сцен прэсепторыі. Пайдзі, паспрабуй... падыдзі да брамы, загадай спусціць пад'ёмны мост і ўбачыш, які будзе табе адказ на гэта...

— Мальвуазен,—сказаў рыцар,—як добра было-б, каб сам Рычард або адзін з яго хвалёных любімчыкаў у Англіі выехаў супроць мяне на бегавішча... Але не, нікога там не будзе... ніхто не захоча рызыкнуць жыццём за бязвінную, за самотную!

— Тым лепш для цябе, калі справа гэтым скончыцца,—сказаў прэсептар,—калі яе заступнік не з'явіцца, не ты будзеш вінаваты ў смерці няшчаснай дзяўчыны, а гросмайстар,

які прыгаварыў яе да кары смерцю; на ім і будзе ляжаць адказнасць за гэту справу, а ён яе паставіць сабе не ў віну, а ў заслугу, вартую ўсякай пахвальбы.

— Гэта праўда,—сказаў Буагільбер,—калі не будзе ў яе заступніка, буду я толькі часткаю пышнага відовішча, гэта значыць з'яўлюся верхам на кані і ў поўным узбраенні, але не буду адыгрываць ніякай ролі ў тым, што будзе далей.

— Разумеецца,—падхапіў Мальвуазен,—будзеш адыгрываць такую-ж ролю, як статуя святога, якую носяць у царкоўнай працэсіі.

— Што-ж я застануся пры ранейшым рашэнні,—сказаў ганарлівы храмоўнік.—Яна мяне адхіліла... З якой-жа рацыі буду я ёй афяроўваць сваёй славай. Мальвуазен, я выеду на бегавішча.

Сказаўшы гэтыя словы, ён паспешна выйшаў з залы, а прэсептар пайшоў за ім, каб паглядзець за ім, і падтрымаць яго ў прынятым рашэнні. Ён сам быў вельмі зацікаўлены паспяховаю кар'ерай Буагільбера, чакаючы для сябе большых выгод у выпадку, калі ён з часам стане на чале ордэна, не гаворачы ўжо аб надзеях атрымаць месца, абяцанае яму Конрадам Мон-Фітчэтам, з той умовай, каб ён усялякім чынам спрыяў асуджэнню няшчаснай Рэвекі.

РАЗДЗЕЛ XXXIX

РЫЦАР, ад'ехаўшы ад Запаветнага Дуба, накіраваўся да суседняга манастыра, невялікага і небагатага і меўшага назву абацтва святога Батольфа, куды пасля падзення замка Торкільстона, пад наглядом вернага Гурта і разам з Вамбай быў адпраўлены паранены Айвенго. Хутка абат разаслаў пасланцоў у розныя бакі, а на другі дзень раніцою Чорны Рыцар сабраўся выязджаць з манастыра, узяўшы з сабою ў праваднікі блазна Вамбу. Перад ад'ездам рыцар звярнуўся да Айвенго і сказаў яму:

— Мы з табою ўбачымся ў Конінгсбургу, у замку памёршага Атэльстана, таму што твой бацька Седрык паехаў туды спраўляць памінкі. Я там пагляджу на тваю саксонскую радню, сэр Уільфрэд, і пазнаёмлюся з ёю бліжэй. І ты туды прыедзь, а я бяру на сябе памірыць цябе з бацькам.

Сказаўшы гэта, Чорны Рыцар ласкава развітаўся з Айвенго, які выказаў надзвычайнае жаданне праводзіць яго. Але аб гэтым Чорны Рыцар і слухаць не хапеў.

— Сёння адпачывай добра, — сказаў ён, — можа і заўтра яшчэ не зможаш пусціцца ў дарогу. Мне не трэба іншага правадніка, апроч сумленнага Вамбы, ён будзе адыгрываць пры мне ролю манаха або блазна, гледзячы па настрою майго духа.

— А я, — сказаў Вамба, — гатоў служыць вам ад усяго сэрца. Хацелася-б мне таксама прысутнічаць на пахавальным банкете, і на памінках Атэльстана, таму што, калі я да будзе не вельмі сытная і небезупынная, ён абавязкова ўстане з мёртвых і пачне караць кухароў, прыслугу і краўчага; а гэта такое было-б відовішча, што варта паглядзець. Я ўжо буду спадзявацца на вашу мужнасць, сэр рыцар, каб заступіцца за мяне перад маім гаспадаром, Седрыкам, у выпадку, калі мае дасціпнасці нехопіць.

— А на што-ж табе мая мужнасць, блазен, у тым выпадку дзе нехапае твае вясёлае дасціпнасці? Вырашы мне гэту задачу.

— Бачыце, сэр рыцар, — сказаў блазен, — дасціпнасць годна шмат на што. Калі блазен дагодлівы і наглядальны, ён адразу заўважае, якім вокам сусед яго горш бачыць, і з гэтага боку ўжо і трымаецца, калі сусед пачынае тапырыцца і даваць волю сваім жаданням. А мужнасць гэта дужы хлопец, які ідзе напралом. Яму нічога і прыліў, і бурны вецер, ведай сабе, грабі вяслом, і прываліць да берага... А таму, добры сэр рыцар, буду я карыстацца толькі ясным надвор'ем у душы майго шляхетнага гаспадара, а ў бурны час, ужо спадзяюся, што вы пастараецеся мяне выручыць.

— Сэр рыцар Вісячага Замка, калі так падабаецца вам называцца, — сказаў Айвенго, — баюся, што вы выбралі сабе ў праваднікі надзвычай балбатлівага і надакучлівага чалавека. Але праўда, што ён ведае кожную сцэжку ў лесе не горш любога паляўнічага; і пры тым, як вы часткова і самі бачылі, небарака сумленны і надзейны, як булат.

— Нічога, — адказаў рыцар, — абы ён здолеў паказваць мне дарогу і не бяда, калі ён захоча пацешыць мяне ў дарозе... Ну, бывай, Уільфрэд, ачуньвай, братка... і глядзі, я табе зусім забараняю выязджаць, прынамсі, да заўтра.

З гэтымі словамі ён працягнуў руку Уільфрэду, развітаўся з абатам, сеў на каня і разам з Вамбаю паехаў.

Айвенго сачыў вачыма за Рычардам і Вамбаю, покуль яны не схаваліся ў гушчары акружаючых лясоў, потым вярнуўся ў манастыр.

Але хутка, пасля ранішняй імшы, ён паслаў сказаць абату, што хоча яго бачыць. Стары прыбег спалоханы і адразу спытаўся, як ён сябе адчувае.

— Лепш,—адказаў ён,—значна лепш, чым мог спадзявацца ўпачатку; або мая рана была не так сур'ёзна, як я думаў, мяркуючы па вялікай колькасці страчанай крыві, або гаючы бальзам так цудоўна падзейнічаў на яе... Але я сябе так адчуваю, што як быццам магу і панцыр надзець, і гэта вельмі шчасліва, таму што ў мяне ў галаве блукаюць такія думкі, дзякуючы якім я не магу далей заставацца тут у бяздзейнасці.

— Крый божа,—сказаў абат,—каб сын Седрыка-Саксонца пакінуў наш манастыр раней, чым загаіліся яго раны. Сорамна нам будзе, калі мы дазволім гэта.

— Я і сам не падумаў-бы пакінуць ваш гасцінны манастыр,—сказаў Айвенго,—калі-б не адчуваў сябе здольным выправіцца ў дарогу.

— А хто-ж цябе прымушае да такога раптоўнага ад'езду?

— Усім вядома, што саксонцы недалюбліваюць нармандскай расы, і як ведаць, што можа здарыцца, калі ён раптам з'явіцца сярод іх у такую хвіліну, калі яны абураны смерцю Атэльстана, а галовы іх атуманены віном, якога яны вельмі шмат нап'юцца? Думаецца мне, што яго з'яўленне ў такі час можа мець надзвычай небяспечныя вынікі, і я рашыў папярэдзіць бяду. А для таго, каб я мог ажыццявіць маю думку, вельмі прашу цябе, дастань мне верхавога каня, у якога хада была-б больш мяккай, чым у майго баявога каня.

— Вядома, — адказаў шаноўны абат, — я табе ўступлю маю іспанскую кабылу: яна ходзіць ступою, шкада толькі, што ўсё-такі не так спакойна, як конік у прыёра Сент-Альбанскага манастыра.. Магу аднак ручацца, што мая Мятла—так я заву свайго хадуна—самая спакойная, самая

паслухмяная кабыла... хіба толькі ў вандроўнага фокусніка знойдзеца скаціна больш паслухмяная за маю... Але-ж тая нават вытанцоўвае драпака, прабіраючыся між разложанымі яйкамі... А на Мятле я ствараў цэлыя пропаведзі ў часе язды на ёй сцэжкамi-дарожкамi, і добрыя атрымоўваліся пропаведзі, навучальныя як для манастырскай браціі, так і для парафіян.

— Дык, калі ласка, вялебны айцец, загадайце зараз-жа асядлаць Мятлу і скажыце Гурту прынесці сюды маё ўзбраенне.

— Аднак, любы сэр,—сказаў абат,—я прашу вас прыняць пад увагу, што Мятла таксама неспрактываваная ў адносінах зброі, як і яе гаспадар; я не ручаюся за тое, што можа здарыцца, калі яна ўбачыць ваша ўзбраенне, а ў асаблівасці, калі адчуе іх цяжар на сябе... Мятла, я вам скажу, скаціна вельмі разумная і не стрывае на сябе ніякага лішняга цяжару. Адночы здарылася, што я ў суседняга свяшчэнніка пазычыў толькі адзін том латынскага твора „Плод Часу“, дык мая кабыла да таго часу не згаджалася выйсці за браму, покуль я не замяніў цяжкой кніжкі сваім малым трэбнікам.

— Паверце, святы айцец,—сказаў Айвенго,—я не буду турбаваць вашу кабылу лішнім цяжарам, а калі яна збунтуецца, дык ёй-жа будзе горш.

Гэтыя словы былі сказаны ў тую хвіліну, калі Гурт прыязваў да ботаў рыцара пару вялікіх пазалочаных шпор, ужыванне якіх напэўна магло пераканаць любога ўпартага каня, што для яго больш усяго выгадна безумоўнае паслухмянства волі конніка.

Даўгія і вострыя кольцы, якія тырчэлі цяпер на нагах Айвенго, зрабілі на абата такое ўражанне, што ён пачынаў каяцца, навошта так ласкава прапанаваў яму сваю кабылу.

— Дазвольце, ласкавы рыцар!—усклікнуў ён.—Мая Мятла зусім не церпіць шпор... а я і забыў папярэдзіць аб гэтым. Лепш пачакайце крыху, я пашлю за кабылаю нашага аканома, ён жыве тут блізка, на ферме... Вам прыдзеца пачакаць крыху больш гадзіны, а ўжо гэта кабыла, напэўна,

будзе спакойная, таму што на ёй возяць нам дровы на зімовы апал, а аўса ніколі ёй не даюць.

— Дзякую вам, двялебны айцец, я лічу за лепшае прыняць вашу першую прапанову, тым больш, што бачу я, вашу Мятлу падвялі ўжо да брамы. Гурт павязе маё ўзбраенне асобна, што-ж датычыцца астатняга, будзьце спакойны, я не навалю ёй на спіну лішняга цяжару, так што спадзяюся, што і яна не выведзе мяне з цяпення. А цяпер бывайце!

Айвенго хутка і лёгка збег з ганка, чаго нельга было чакаць ад нядаўна параненага чалавека. Ён ускочыў на каня, жадаючы хутчэй унікнуць ад прыставанняў абата, які ішоў за ім так хутка, паколькі дазваляла яго тлустасць і старасць, і папераменна то хваліў сваю Мятлу, то прасіў рыцара абыходзіцца з ёй больш асцярожна.

— Яна, трэба вам сказаць, мае цяпер самы небяспечны ўзрост,—сказаў стары, смяючыся з свайго жарту,—таму што ёй нядаўна пайшоў пятнаццаты год.

Але ў Уільфрэда і без таго было шмат клопатаў і яму было зусім не да таго, каб выслухоўваць парады абата і яго жарты. Загадаўшы Гурту (узведзенаму ў сан зброяноса) не адставаць, Уільфрэд накіраваўся ў лес па слядах Чорнага Рыцара, а абат усклікваў, стоячы каля брамы манастыра і гледзячы ім услед:

— Якія порсткія і жвавья гэтыя ваенныя людзі! І чаму я даверыў яму сваю Мятлу; калі з ёю здарыцца што-небудзь нядобрае, як я без яе абыйдуся з маёю прастуднаю ламатою? А ўсё-такі,—прадаўжаў ён разважаць, схамянуўшыся,—мога яны палічаць наш бедны манастыр вартым якога-небудзь багатага ўклада або, прынамсі, прышлюць старому абату спакойнага каня. А цяпер, здаецца, самы час склікаць брацію на сьнеданне ў трапезную... Ох, здаецца мне, што на гэты клік яны зыходзяцца куды больш ахвотна, чым на зван да заутрані або абедні.

Настаяцель абацтва патупаў назад у трапезную, каб заняць месца старшыні за сталом, на які толькі што прынеслі вяленую трэску і піва на сьнеданне манахам. Аддуваючыся, з паважным відам усеўся ён за стол і пачаў закідваць ту-

маньня намёкі наконт таго, што манастыр мае права чакаць цяпер шчодрых дароў.

У іншы час падобная гаворка абудзіла-б усеагульную цікаваць, але дзякуючы таму, што прынесена трэска была вельмі салёная, а піва досыць моцнае, амаль ніхто не чуў намёкаў абата.

Тымчасам Чорны Рыцар і яго праваднік, не спяшаючы, ехалі наперад скрозь лясны гущар. Адважны рыцар то напяваў сабе пад нос песню ўлюбёных трубадураў, то задаваў свайму спадарожніку задзёрыстыя пытанні, заахвочваючы яго да балбатлівасці.

Блазен быў у звычайным сваім фантастычным адзенні, але падзеі апошняга часу падбілі яго замяніць драўляны меч вострым палашом і прадоўжным шчытом. Пры штурме Торкільстона аказалася нават, што ён вельмі нядрэнна валодае гэтай зброяй. Па сутнасці хвароба яго мазга праяўлялася ў тым, што Вамба меў нейкую нервовую непаседлівасць, ні ў якім становішчы не мог заставацца спакойным, ні адно разважанне не мог весці паслядоўна, але на некалькі хвілін заўсёды быў здольны талкова выканаць заданне і быў жвавы і скрытны ў сваіх руках, абы не трэба было рабіць што-небудзь аднастайнае і працяжнае. Вандруючы конна, ён раз-по-раз паварочваўся на сядле, спаўзаючы то на шыю каня, то на самы круп, то абедзве нагі звешваў на адзін бок, то садзіўся перадам да хваста, засмучаўся, крыўляўся і ўрэшце так абрыдзеў свайму каню такімі дзіўнымі паводзінамі, што ён скінуў яго, і Вамба ва ўвесь рост распластаўся на зялёнай траве. Гэты выпадак вельмі пацешыў рыцара, але спадарожнік яго пасля гэтага стаў трымаць сябе больш смірна.

Рыцар і Вамба ад няма чаго рабіць спявалі харавую песню, гэта значыць рыцар Вісячага Замка спяваў яе досыць майстэрскі, а блазен толькі падцягваў прыемным басам:

О, Анна-Марыя, ўзышло ўжо сонца,

Святло заструменіла ўжо ў аконца...

Прачнуліся кветкі, імглы не відаць

І птушкі спяваюць, пара ўжо ўставаць,

О, Тыбальт, мой любы, навошта уставіць,

Калі гэтак добра ў надранне драмаць.

— Цудоўная песня,—прагаварыў Вамба,—клянуся маёй дурной шапкай, вельмі прыгожая песня! Мы яе часта спявалі з Гуртам. Калісь мы з ім разам раслі і былі роўнапраўнымі таварышамі, а цяпер ён сам сабе пан і вольны чалавек! А аднойчы нам з ім дасталася здаравенная пачо́ска з-за гэтай самай песні. Мы так захапіліся ёю, што дзве гадзіны пасля ўсходу сонца пракачаліся ў ложку, спяваючы яе скрозь сон... З таго часу, як успомню гэты напеў, дык у мяне косці і зануюць...

Потым блазен сам зацягнуў другую песню, нешта падобнае да жартаўлівых прыпевак, а рыцар падхапіў матыў і стаў яму ўторыць.

Пайшла пагалоска паміж землякоў,
Што жджэ малалая ўдава жаніхоў...
Дык вось і з'яўляецца першы з іх:
Ён рыцар шатландскі і горды жаніх...
З'явіўся пан іншы тады ў свой чарод:
Вяльможны, шляхетны, стары яго род...
Пасватаўся іёмен звычайны пасля:
У Кенце яго гаспадарка была.
О такі іёмен з Кента—усім галава!
Яму не адмовіць ніколі ўдава.

— Шкада,—сказаў рыцар,—шкада што наш гасцінны гаспадар з-пад Запаветнага Дуба або яго капелан—вясёлы ма-нах—не чулі гэтай тваёй песні ў гонар іёменаў.

— Ну, аб гэтым я ніколі не шкадую,—сказаў Вамба,—хіба толькі дзеля таго ражка, які вісіць у вас на перавязі...

— Гэта адзнака сяброўства з боку Локслі, але наўрад ці мне, мнэ калі-небудзь давядзецца пакарыстацца ім. Аднак, я ўпэўнен, што ў выпадку патрэбы варта толькі пратрубіць умоўны знак, і цэлы атрад гэтых слаўных іёменаў з'явіцца на выручку.

— Я-б адмовіўся ад такога гонару,—сказаў блазен,—калі-б я не ведаў, што па міласці гэтага ражка яны ва ўсякі час прапускаць нас без усякай крыўды.

— Што ты хочаш гэтым сказаць?—запытаў рыцар.—Ці ты думаеш, што каб не гэты заклад прыязні, яны-б на нас напалі?

— Я нічога не гавару,—сказаў Вамба,—таму што і ў зялёнага галля бываюць вушы, не ў адных каменных сценах... Але адгадай мне загадку, сэр рыцар калі лепш мець пустую вінную бутэльку чым поўную, і лепш пустую каліту, чым туга набітую?

— Ды ніколі, я думаю,—адказаў рыцар.

— Ну, за такі прсты адказ не варта-б ніколі не даваць табе ні поўнай бутэлькі, ні набітай каліты!.. Ведай-жа, што апаражніць бутэльку трэба перад тым, як перадаць яе саксонцу, а грошы высыпаць і пакінуць дома перад тым, як выпраўляцца ў зялёны лес.

— Гавары, што хочаш, Вамба,—сказаў рыцар,—а ўсё-такі гэтыя іёмены саслужылі верную службу твайму гаспадару Седрыку ў Торкільстане.

— Гэта праўда,— адказаў Вамба.—А ўсё-такі—дадаў ён, знізіўшы голас, і пад'ехаўшы бліжэй да рыцара,—ёсць такія малайцы, з якімі лепш не сустракацца-б.

— Хто-ж такія гэтыя малайцы, таму што ні ваўкоў, ні мядзведзяў у нас-жа не водзіцца?—сказаў рыцар.

— Так, але ў нас водзіцца ўзброеная чэлядзь Мальвуазена,—сказаў Вамба,—і магу вас запэўніць, што ў часе між-собіцы поўтузіны такіх малайцоў варта цэлай зграі добрых ваўкоў! У сучасны момант яны выехалі на здабычу, ды з імі-ж гойсаюць салдаты, што ўцяклі з Торкільстона. Так што, калі-б мы з імі сустрэліся, дэрага прышлося-б заплаціць за адвагу, выказаную намі ў Торкільстане... А што, сэр рыцар, калі-б, напрыклад, папалася нам пара такіх малайцоў, што-б вы зрабілі?

— Прыгваздіў-бы агіднікаў да зямлі маім кап'ём, Вамба, у выпадку, калі яны ўздумалі-б стаць нам упоперак дарогі.

— А калі-б яны аказаліся ўчатырох?

— І тых пачаставаў-бы тым-жа,—адказаў рыцар.

— А калі-б іх было шасцёра, а нас з вамі двое, вось як цяпер,—прадаўжаў Вамба,—вы-б урэшце затрубілі ў рог іёмена Локслі, ці так?

— Што-о? Буду я клікаць на дапамогу супроць падобнай брыды. Адзін пугны рыцар можа іх пагнаць, як асенні вецер гоніць сухое лісцё!—усклікнуў рыцар.

— Ну, дык я ў вас папрашу дазволу разглядзець бліжэй гэты самы рог, які выдае такія магутныя гукі.

Рыцар адшпіліў заспежку сваёй перавязі і задаволіў цікавасць свайго спадарожніка, перадаўшы яму ўвесь знарад разам. Вамба ўраз надзеў яго сабе на шыю.

— Тра-ліра-ля!—прасвістаў блізен.—Цяпер і я змагу пратрубіць сігнал, не горш каго іншага.

— Што-ж ты зрабіў, махляр?—сказаў рыцар.—Алдай мне рог.

— Будзьце спакойны, сэр рыцар, ён будзе ў мяне ў цэласці. Калі адвага вандруе поруч з дурнотаю, рог трэба надзяваць на дурноту, таму што яна лепш умее трубіць.

— Сцеражыся, шальмец,—сказаў Чорны Рыцар,—ты злоўжываеш сваімі прывілеямі... Глядзі, не выводзь мяне з цар-пення.

— А вы лепш не пагражайце мне, сэр рыцар,—адказаў блазен, ад'ехаўшы на значную адлегласць ад нецярплівага рыцара,—а не то я дам цягу і пакіну адвазе самой шукаць дарогу па лесу, па ўласнаму погляду.

— На гэтым ты мяне злавіў,—сказаў рыцар,—пры тым, хоць гэта і вельмі крыўдна, няма часу мне з табою сварыцца. Лепш пакінь пры сабе рог, толькі паедзем хутчэй.

— А вы не будзеце мяне крыўдзіць?—сказаў Вамба.

— Я табе кажу, што не буду, шальмец ты гэтакі!

— Не, вы перш дайце мне ў гэтым сваё рыцарскае слова,—прадаўжаў Вамба, вельмі баязліва пад'язджаючы.

— Ну, даю табе сваё рыцарскае слова, а ты не марудзь, а паказвай дарогу.

— Добра,—сказаў блазен, пад'язджаючы да рыцара.—Значыцца, адвага з дурнотаю зноў папрыяцельску паехалі поруч. Справа ў тым, што я сапраўды не ахвотнік да такіх зубатычын, якую вы тады ўляпілі вясёламу пустэльніку... І пакацілася яго вялебнасць на траву, быццам хваёвая шышка. Ну, калі дурнота завалодала ражком, няхай адвага крыху распрастае свае члены, ды ўзмахне грываю... Калі не памыляюся, вось у гэтых кустах нас чакаюць добрыя малайцы... Засаду нам зрабілі.

— Скуль ты гэта ўзяў?—запытаў рыцар.

— З таго і ўзяў, што разы са два ці тры бачыў, як сярод зелені мільгацелі шышакі. Каб гэты былі чесныя людзі, яны-б выехалі на бітую сцежку. Але гэты гушчар якраз падыходзячае месца для такіх прамыслоўцаў.

— А на гэты раз ты праў,—прагаварыў рыцар,—засоўваючы наглуха забрала свайго шлема.

Толькі ён паспеў гэта зрабіць, як з кустоў вылецелі тры стралы, пушчаныя яму ў галаву і грудзі, і першая з іх, напэўна, пранізала-б яму мазгі, калі-б не адскочыла ад сталёвага забрала, дзве астатнія папалі ў нагруднік і ў шчыт, які вісеў у яго на шыі.

— Дзякуй збраёўніку, моцна зрабіў маё ўзбраенне!—усклікнуў рыцар,—Вамба, наперад! Схопімся з імі.

З гэтымі словамі ён паскакаў проста на кусты. Насустрач яму выскачыла з гушчару чалавек шэсць ці сем узброеных коннікаў і паімчалі ўскач на яго з коп'ямі на перавес. Тры коп'і, ударыўшыся аб яго, разляцеліся ўшчэнт. Вочы Чорнага Рыцара бліснулі гневам, што было відаць нават скрозь шчыліны забрала. Ён прыўзняўся на страмёнах і крыкнуў:

— Гэта што азначае, панове?

Замест адказу воіны выхапілі мячы і напалі на яго з усім бакоў з крыкамі:

— Памры, тыран!

— Ага! Вось табе, вось табе!—крыкнуў Чорны Рыцар, з кожным узмахам збіваючы на зямлю па чалавеку.—Дык у нас тут здраднікі завяліся?

Як не былі адважныя праціўнікі, аднак і яны адступілі назад ад магутнай рукі, кожны ўзмах якой нёс ім смерць; здавалася магчымым, што ён адзін адолее ўсіх ворагаў, але тут падаспеў рыцар у сінім узбраенні, які да гэтага часу трымаўся паводдаль; ён прышпорыў свайго каня і, накіраваўшы кап'ё не на конніка, а на яго каня, смяртэльна параніў жывёліну.

— Вось здрадніцкі ўдар!—усклікнуў Чорны Рыцар, калі яго конь паваліўся на бок, цягнучы і яго за сабою.

У тую-ж хвіліну Вамба затрубіў у рог. Раптоўны гук рога прымусліў забойцаў яшчэ раз адступіць назад, а Вамба,

не глядзячы на сваё далёка не поўнае ўзбраенне, не задумваючыся, кінуўся ўперад і дапамог Чорнаму Рыцару ўстаць.

— Ці не сорам вам, агідныя труссы!—усклікнуў рыцар у сінім панцыры, які здавалася быў кіраўніком астатніх.— Няўжо вы пабяжыце ад простага ражка, на якім уздумаў пайграць блазен?

Падбздэраныя гэтымі словамі, яны зноў напалі на Чорнага Рыцара, які палічыў за лепшае прысланіцца да ствала тоўстага дуба і адбівацца адным мячом. Вераломны рыцар узброўся між тым другім кап'ём і, пачакаўшы тае хвіліны, калі яго праціўнік адбіваўся ва ўсе бакі, паімчаўся на яго, з намерам прыгваздзіць яго кап'ём да дрэва. Але і на гэты раз яму перашкодзіў Вамба. Маючы нязначную сілу, але вялікі спрыт, і карыстаючыся тым, што байцы не звярталі на яго ніякай увагі, блазен з вялікім поспехам адбіў фатальны напад Сіняга Рыцара, падрэзаўшы ногі яго каню ўдарам свайго мяча. Конь і коннік пакаціліся на зямлю.

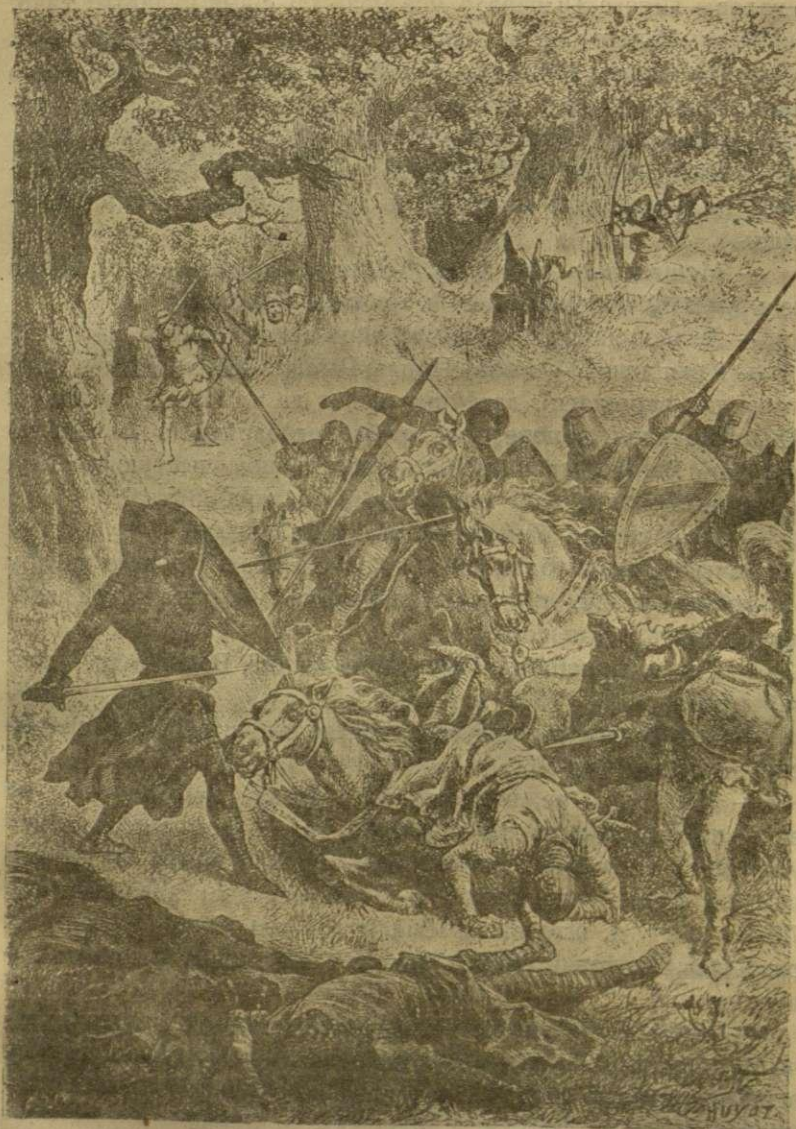
Аднак становішча Чорнага Рыцара заставалася надзвычай небяспечным, таму што яго з усіх бакоў акружылі конныя воіны, узброеныя з галавы да ног, і ён пачынаў зморвацца ад безупыннага махання мячом, як раптам меткая страла палажыла на месцы аднаго з самых рослых яго праціўнікаў, і ў тую-ж хвіліну на палянку высыпаў натоўп іёменаў на чале з Локслі і вясёлым пустэльнікам. Яны прынялі чынны ўдзел у барацьбе, і хутка нягоднікі ўсе да аднаго паляглі мёртвымі або смяртэльна параненымі.

Чорны Рыцар падзякаваў сваіх збавіцеляў з такой павагай, якой яны да гэтага часу не заўважвалі ў ім.

— Перш чым выказаць усю маю ўдзячнасць маім адданым сябрам,—сказаў ён,—для мяне надзвычай важна даведацца, хто маглі быць мае нечаканыя ворагі. Вамба, рассунь забрала Сіняга Рыцара... Ён, здаецца, галоўны начальнік гэтай зграі.

Блазен падбег да правадыра забойцаў, які ляжаў, прыціснуты сваім канём, і так моцна разбіўся, што не мог ні ўцякаць, ні супраціўляцца.

— А ну, адважны воін,—сказаў Вамба,—дай я табе паслужу збраёўнікам, як паслужыў конюхам... Я цябе з каня зняў, я-ж з цябе і шлем зніму.

З гэтымі словамі ён досыць бесцэрамонна сцягнуў шлем з галавы Сіняга Рыцара, і ўсе ўбачылі сівыя кучары і твар, які Чорны Рыцар ніяк не чакаў сустрэць пры падобных умовах.

— Вальдэмар Фіц-Урс,—усклікнуў ён у здзіўленні,—што магло падбухторыць чалавека, памятаецца, добрай рэпутацыі, узяцца за такую агідную справу?

— Рычард,—адказаў палонны,—дрэнна-ж ты ведаеш людзей, не ведаеш, да чаго могуць давясці ганарлівасць і мсцівасць.

— Мсцівасць?—паўтарыў Чорны Рыцар.—Але я ніколі не крыўдзіў цябе. За што-ж ты мяне помсціш?

— За маю дачку, Рычард, на якой ты не захацеў жаніцца...

— Твая дачка?—сказаў Чорны Рыцар.—Вось дзіўная прычына для варожасці, давёўшая нават да крывавай расправы! Адыдзіце прэч, панове, мне трэба пагаварыць з ім сам-на-сам. Ну, Вальдэмар Фіц-Урс, цяпер гавары чыстую праўду, прызнавайся, хто цябе падбіў на гэта здрадніцтва?

— Сын твайго бацькі,—адказаў Вальдэмар.

Вочы Рычарда бліснулі гневам. Ён правёў рукою па лбу і з хвіліну стаяў, гледзячы на барона, у рысах якога гордасць змагалася з сорамам.

— Ты не просіш пакінуць сабе жыццё, Вальдэмар?—сказаў кароль.

— Хто папаў у лапы льва, той ведае, што гэта бескарысна,—адказаў Фіц-Урс.

— Дык бяры яе, няпрошаную,—сказаў Рычард,—леў не есць падлы. Дарую табе жыццё, але з той умовай, каб у працягу трох дзён ты пакінуў Англію і ніколі не ўспамінаў імя Іоана Анжуйскага ў сувязі з гэтым здрадніцтвам. Локслі, бачу я, што вашы іёмены паспелі палавіць ужо ўсіх разбегшыхся коняй. Дайце аднаго каня гэтаму рыцару і адпусціце яго.

— Каб у тваім голасе не пачулася мне, што вельга прычыць,—адказаў іёмен,—я-б з ахвотаю паслаў услед гэтаму агідніку добрую стралу... каб пазбавіць яго ад доўгага вандравання.

— Ты чуццём адгадаў, Локслі,—сказаў Чорны Рыцар,—што абавязан мяне слухацца. Я—Рычард, кароль Англіі.

Усе іёмены, як адзін чалавек, шаноўна выказалі сваю татоўнасць службыць Рычарду, і прасілі даравання за свае злыя ўчынкі.

— Сябры мае!—сказаў Рычард, гледзячы на іх з вясёлай прыветлівасцю, якая паспела змяніць на яго твары выраз гневу.—Вашы прыгоды як па лесах, так і па чыстаму полю акупаюцца службаю, якую вы саслужылі маім няшчасным падданым пад сценамі Торкільстона, а таксама і тым, што сёння выручылі мяне з бяды. Устаньце, мае васалы і добрыя грамадзяне... А ты, адважны Локслі...

— Не завіце мяне больш Локслі, гасудар, і ведайце тое імя, якое атрымала тую шырокую вядомасць, што, можа, дайшло і да вашага сыху... Я—Робін Гуд з Шэрвудскіх лясоў.

— Значыцца, кароль вольніцы і правадыр добрых малайцоў?—сказаў Рычард.—Хто-ж не ведае твайго імя! Яно прагрымела да самай Палестыны!.. Але будзь упэўнены, мой слаўны ваяка, ні адна справа, зробленая ў маю адсутнасць і ў пароджання ёю неспакойныя часы, не будзе мною залічана табе за злачынства... Э-э, Вамба, і ты тут! Я так даўно не чуў твайго голасу, што думаў, што ты выратаваўся ўцёкамі.

— Гэта я выратаваўся ўцёкамі? Як-бы не так,—сказаў Вамба.—Калі-ж відана, каб дурнота добраахвотна раставалася з адвагаю? Вось ляжыць афяра майго мяча, слаўны шэры... мерын... Я-б меў за лепшае, каб ён быў здароў і стаяў на сваіх нагах, а на яго месцы валяўся-б яго гаспадар... Спачатку я крыху сплashaў, гэта праўда, таму што стракатая куртка не такая ўжо моцная абарона ад вострых коп'яў, як сталёвы панцыр. Але хоць я і не ўвесь час біўся мячом, згадзіцеся, што я першы пратрубіў на збор.

— І вельмі своечасова ты гэта зрабіў, сумленны Вамба,—сказаў Рычард.—Я не забуду гэтага.

— Каюся... каюся...—усклікнуў недалёка пакорны голас.—Ох, нават латынь уся з галавы вылецела...

Рычард аглянуўся і ўбачыў вясёлага пустэльніка, які збянтэжана перабіраў ружанец, а дубінка яго ляжала на траве побач з ім. Ён зрабіў такую міну, якая, паводле яго думкі, павінна была выказаць найглыбокую скруху, закаціў

вочы, а вуглы рота апусціў уніз, быццам кутаскі каля ворота каліты, як кажа Вамба. Аднак усе гэтыя адзнакі надзвычайнага раскаяння былі тым больш падазронныя, што скрозь іх выглядала моцнае жаданне разрагатацца, і вочы яго так блішчэлі, што і страх, і пакаянне былі, відавочна, прытворныя.

— Ты чаго засмуціўся, шалёны манах?—сказаў Рычард.— Ты баішся, што твой епіскап даведаецца, як старанна ты служыш малебны святому Дунстану?.. Не бойся, брат. Я ніколі не выдаю тых сакрэтаў, пра якія даведваюся за пляшкай віна.

— Нічуць не,—адказаў пустэльнік (брат Тук),—мне не страшны пасах епіскапа. Падумаць страшна, што мой паганы кулак адважыўся дакрануцца каралеўскага вуха!

— Ха-ха,—расмяяўся Рычард,—вось адкуль вецер дзьме! А я быў і забыўся пра твой тумак, хоць пасля таго ў мяне ўвесь дзень у вуху звінела. Праўда, аплявуха была выдатная, але я спашлюся на пасведчанне гэтых добрых людзей, хіба я не адплаціў табе гатоўкаю? Аднак, калі лічыш, што я ў цябе ў даўгу, я гатоў у гэту хвіліну...

— О, не,—адказаў манах,—я сваё атрымаў поўнасьцю ды яшчэ з лішкам... А ўсё-ж,—сказаў пустэльнік, зноў зрабіўшы плаксівую міну,—я не ведаю, якое будзе наложана на мяне пакаранне за той удар.

— Пра гэта, брат, і гаварыць не варта,—сказаў Рычард.— Мне столькі даставалася ўдараў, што няма прычыны крыўдзіцца на адну-адзіную аплявуху ад такога святога чалавека, як алтарнік з Копмангерста. А ці не лепш будзе, мой сябра калі я здабуду табе дазвол зняць з сябе духоўны сан і вазьму ў сваю варту, каб ты гэтак-жа старанна ахоўваў маю асобу, як раней ахоўваў алтар Дунстана?

— Пакорна прашу,—сказаў манах,—дараваць мне і звольць ад такога рашэння... Калі-б вы ведалі, да чаго я разгультаіўся!.. Святы Дунстан стаіць сабе спакойна ў сваёй рамцы, хоць я і забываюся часам пра яго, палюючы за якім-небудзь аленем... І ноччу часам адлучаюся з келлі, займаючыся глупствам, а Дунстан ні гу-гу!.. Самы спакойны гаспадар, ужо сапраўды міратворац, хоць і выразаны з дрэва... Калі-ж буду я іёменам і целахраніцелем пры табе, яно, вядома, гонар вялікі... але варта мне крыху адхінуцца ў бок,

ці пацешыць удавіцу дзе-небудзь у сціплым куточку, ці пастраліць дзічыну ў лесе, так і пойдучь пошукі: „Куды дзеўся гэты манах, сабачы сын?“... Або: „Хто ведае, дзе запрапасціўся пракляты Тук?“, а лясныя вартаўнікі будуць гаварыць: „Адзін гэты растрыга знішчае больш дзічыны, чым усе астатнія!“ або „Якую не ўбачыць баязлівую лань, адразу-ж у здагонку за ёю!“ Карацей кажучы, пакіньце вы мяне на ранейшым месцы. А калі будзе такая ваша ласка і захочаце вы аказаць мне, беднаму служку святога Дунстана ў Копмангерсце, якую-небудзь экстраную дабрачыннасць, дык усякі падарунак я прыму з найвялікшай падзякай.

— Разумею! — прагаварыў Рычард. — Дарую табе права палявання ў маіх варнкліфскіх лясах. Глядзі, аднак, я табе дазваляю забіваць не больш трох старых аленяў на кожную пару года; але гатоў аддаць у заклад сваё званне рыцара і караля, што ты выкарыстаеш гэта права, інакш і будзеш біць па трыццаці штук.

— Ужо гэта як водзіцца,—сказаў пустэльнік.—Малітвамі святога Дунстана я знайду спосаб памножыць ваш шчодры падарунак.

— Я ў гэтым не сумняваюся, братка, а дзеля таго, што дзічына не так смачна ў сухамятку, майму аканому будзе даны загад дастаўляць табе штогод бочку іспанскага віна, бочку мальвазіі, ды тры бочкі элю найлепшага гатунку. Калі і гэтым ты не ўтаймуеш сваю прагу, прыходзь у двор і пазнаёмся з маім дварэцкім.

— А што для самога Дунстана?—сказаў манах.

— Атрымаеш яшчэ камілаўку, стыхар і накрыццё для алтара,—закончыў Рычард.

Манах замест адказу, нізка пакланіўся і, адступіўшы, замяшаўся ў натоўпе.

У гэту хвіліну з’явіліся яшчэ дзве новыя асобы.

РАЗДЗЕЛ XL

ГЭТА былі: Уільфрэд Айвенго, верхам на кабыле батольфскага абацтва і Гурт на баявым кані самога рыцара. Вялікае было здзіўленне Уільфрэда, калі ён убачыў Рычарда, запырсканага крывёю, а на палянцы вакол яго шэсць ці

сем мёртвых цел. Не менш здзівіла яго і тое, што той быў акружаны такім мноствам народу, з выгляду падобных на вольных лясных іёменаў. Ён не ведаў, як яму трэба абыходзіцца з Рычардам, ці так, як з каралём, ці як з вандроўным Чорным Рыцарам... Рычард вывеў яго з клопатаў.

— Нічога не бойся, Уільфрэд, — сказаў ён, — тут можаш прызнаваць мяне Рычардам Плянтагенетам.

— Але што адзначаюць гэтыя злавесныя адзнакі? Што тут за мёртвыя целы і чаму панцыр ваш апырсканы крывёю?

— У нас тут былі здраднікі, Айвенго... Але між іншым, я зараз толькі сцяміў, што ты таксама здраднік, — дадаў Рычард, усміхаючыся, — і вялікі непаслушнік. Ці не я строга забараніў табе выязджаць з Батольфскага абацтва, покуль не загіцца твая рана?

— Яна загілася, — сказаў Айвенго, — застаўся адзін знак, як ад кінжала.

— Я не здарма скрываў тое, што я знаходжуся тут, — прагаварыў Рычард, — і яшчэ некаторы час абавязан заставацца ў невядомасці, як ужо казаў табе ўчора ў абацтве св. Батольфа... Гэта патрэбна для таго, каб даць час маім сябрам і прыхільнікам сабраць свае дружыны. А калі стане вядома, што Рычард вярнуўся, трэба, каб я ўжо стаяў на чале такога вялікага войска, каб адразу застрашыць ворагаў і прыдушыць задуманы мяцеж, не выняўшы ні аднаго мяча. Пройдуць яшчэ суткі, перш чым Эстотвіль і Богун набяруць досыць сіл, каб рушыць на Іёрк. Спачатку трэба атрымаць весткі з поўдня, ад Сольсберы, ды ад Бошана з графства Варвікскага, а потым яшчэ з поўначы, ад Мультона і Персі. Тымчасам лорд-канцлер павінен яшчэ заручыцца дапамогай Лондана. Вельмі раптоўнае маё з'яўленне можа стварыць мне такія небяспекі, ад якіх не абароняць мяне ні мой уласны добры меч, ні меткія стрэлы адважнага Робіна, ні дубінка шаноўнага пустэльніка, ні паляўнічы рог мудрага Вамбы.

— А што, Робін, — звярнуўся да яго Рычард, — ці не знойдзеца ў вас чаго-небудзь перакусіць? Я павінен прызнацца, што гэтыя зухаватыя здраднікі, якія прымуслі мяне добра папрацаваць, абудзілі мой апетыт.

— Па праўдзе сказаць,—адказаў Робін Гуд,—а хлусіць мне зусім не ахвота... нашы харчовыя запасы складаюцца галоўным чынам з...—ён запнуўся і, відаць, быў збянтэжаны.

— З дзічыны, нападзена?—весела падказаў Рычард.—Што-ж лепш такой яды?

Робін Гуд пайшоў наперад, паказваючы дарогу, а Рычард ішоў за ім.

У цяні велізарнага дуба наспех прыгатавана была простая яда. Калі пайшла ў ход пляшка з віном, пачаліся песні, прыпеўкі, успомнілі баявыя ўчынкi. Рычард смяўся, кліў і жартаваў, не адстаючы ад вясёлай кампаніі. Прыроджаны здаровы розум Робін Гуда ўнушаў яму жаданне хутчэй скончыць гэту пагулянку, покуль ніхто яшчэ не парушыў агульнай згоды.

— Гэй, Скатлок, — паклікаў Робін Гуд аднаго з сваіх дружыннікаў,—ідзі стань вось там, за кустамі, і пратрубі мне нармандскі сігнал на тваім ражку... Ды спрытней у мяне, хутка!

Скатлок паслухаў свайго капітана, і не прайшло пяці хвілін, як пачуўся гук яго ражка і ўсе ўскочылі з месц.

— Гэта сігнал Мальвуазена!—сказаў Мельнік, схямануўшыся і хапаючыся за свой лук. Пустэльнік упусціў пляшку і ўзяўся за дубінку. Вамба папярхнуўся на нейкай прыказцы і пачаў шукаць свой меч і шчыт. Усе астатнія таксама ўзяліся за зброю.

Людзям, якія так жывуць, нярэдка здараецца пераходзіць непасрэдна ад абеда да бойкі, а для Рычарда такі пераход быў нават асабліва прыемны. Ён крыкнуў, каб яму падалі яго шлем і тыя з найбольш цяжкіх узбраенняў, якія ён зняў перад ядою. Покуль Гурт дапамагаў яму надзяваць іх, ён старанна ўгаварваў Уільфрэда, па страхам свайго гневу, не прымаць удзелу ў пабоішчы, якое лічыў немінучым.

— Зрабі мне прыемнасць сёння, сядзі смірна.

Між тым Робін Гуд разаслаў людзей у розныя бакі, быццам на выведку, і калі пераканаўся, што бяседнікі разышліся і полудзень скончаны, падышоў да Рычарда папрасіў у яго выбачэння.

— За што гэта!—прагаварыў Рычард раздражнёна. — Здаецца я ўжо абвясціў табе поўнае памілаванне за ўсе мінулыя злыя ўчынкі! З таго часу ты-ж, спадзяюся, не паспеў ні ў чым больш правініцца?

— У тым-то і справа, што паспеў,—адказаў іёмен.—Той рог, які вы пачулі, зусім не Мальвуазена: гэта я сам загадаў трубіць, з мэтай спыніць гуляанне, таму што я думаў, што яно адбірае шмат дарагога часу, патрэбнага для іншага, больш важнага ўжытку.

Чырвань гневу заліла шчокі Рычарда, але гэта была толькі хвілінная ўспышка.

— Гэта значыць, што шэрвудскі кароль пашкадаваў свае дзічыны і віна для караля Англіі?—сказаў Рычард.—Ну, добра-ж, адважная галава! Калі прыедзеш да мяне ў [госці ў вясёлы Лондан, я табе пакажу, што я больш хлебасольны за цябе. Аднак, ты праў, добры маладзец! Значыцца на коняй, ды і ў дарогу. Паедзем-жа з лёгкім сэрцам у Конінгсбург.

Рычард разам з Айвенго, Гуртам і Вамбаю шчасліва праехалі па вызначанаму шляху і яшчэ завідна даехалі да замка Конінгсбург.

Мала ёсць у Англіі мясцовасцей больш прыгожых і выдатных, чым ваколіцы гэтай старадаўняй цвярдныні. Сярод бугроў, якія размясціліся амфітэатрам, цячэ ціхая і поўнаводная рака Дон, абросшая лясам, уперамешку з апрацаванымі нівамі, а на гары, над самай ракою, узнімаецца акружаны моцнымі сценамі і глыбокімі ровамі старадаўні замак, саксонская назва якога паказвае, што да заваявання нармандцамі тут была рэзідэнцыя англійскіх каралёў.

Калі Рычард Львінае Сэрца са сваімі спадарожнікамі пад'ехаў да гэтага нязграбнага, але велічнага будынка, вакол яго яшчэ не было тых крэпасных сцен, якімі яно акружана цяпер. Саксонскі будаўнічы вычарпаў усё сваё майстэрства на найлепшую абарону галоўнага будынка, а знадворку нічым не агарадзіў яго, і ён быў проста абнесены звычайным грубым частаколам.

Вялікі чорны сцяг, вывешаны наверхсе галоўнай вежы, паведамляў аб тым, што хаўтурныя ўрачыстаці ўсё яшчэ прадаўжаюцца і цела гаспадара дома яшчэ не аддана зямлі...

У бліжэйшых ваколіцах замка панавала надзвычайнае ажыўленне: такія хаўтурныя ўрачыстасці ў тых часы адзначаліся самай шырокай гасціннасцю, якой карысталіся не толькі ўсе сваякі і знаёмыя пакойніка, але ўсе прахожыя, хто толькі мог захацець. А ў гэтым выпадку багацтва памёршага Атэльстана дэвяло звычайнае хлебасольства да самых шырокіх памераў.

Шматлікія групы народу бесперапынна ішлі ўверх па гары, на якой стаяў, замак, або вярталіся адтуль, а калі Рычард і яго спадарожнікі праніклі праз адчыненую насцеж браму знадворнага частакола, яны ўбачылі відовішча досыць несумясцімае з самаю прычынаю такога зборышча. У адным куде агарожы кухары смажалі цэлых быкоў і сытых авечак; у другім прыслуга свідравала бочкі з півам, аддаючы іх ў поўнае распарадженне прахожых. Усюды сядзелі на зямлі кучкі людзей усякага звання, якія ўпляталі багаты пачастунак і запівалі яго тым-жа хатнім півам.

Тут-жа туляліся цэлымі дзесяткамі жабракі, чаргуючыся з салдатамі, якія быццам звярнуліся з Палестыны, з разносчыкамі дробнага тавару, з вандроўнымі майстрамі, якія шукаюць работы; тут-жа розныя вандроўнікі, багамольцы, самазваныя манахі, саксонскія менэстрэлі і валійскія барды мармыталі малітвы і выцягвалі нястройныя гукі з сваіх арфаў, шасціструнных скрыпц і калёсных гітар. Адзін апяваў Атэльстана, другі стварыў цэлую радаслоўную паэму, памінаючы нараспеў імёны яго продкаў. Не было недахопу і ў штукарах і жартаўніках. Толькі рэдка хто-небудзь успамінаў, па якой прычыне яны сюды папалі, і ўсе мужчыны разам браліся стагнаць, а жанчыны (іх таксама было нямала)—лямантаваць і галасіць.

З'яўленне сапраўдных рыцараў, як было відаць па знадворнаму выгляду Рычарда і Айвенго, было досыць рэдкім з'явішчам пры саксонскіх урачыстасцях. Таму дварэцкі ў траурнай вопратцы і з белым посахам у рудэ (адзнакай яго [звання] выступіў наперад і прачысціў дарогу сярод рознакаляровага натоўпу, даючы магчымасць [гасцям прайсці да ўвахода ў вежу.

Гурт і Вамба засталіся на дварэ.

РЫЧАРДА і Айвенго павялі ў круглую залу, якая займала ўвесь трэці паверх. Узыход па усходах даў час Уільфрэду так разлажыць складкі свайго плашча, каб па магчымасці скрыць свой твар, таму што ён лічыў за лепшае не паказвацца свайму бацьку, покуль не атрымае знаку, што час гэта зрабіць.

У гэтай зале, вакол вялікага дубовага стала, сядзела чалавек дваццаць прадстаўнікоў найбольш знатных саксонскіх фамілій з усіх суседніх акругоў. Усе былі старыя або, прынамсі, паджылыя людзі, таму што маладое пакаленне, на вялікае недавальненне старэйшых, паследвала прыкладу Уільфрэда і парвала сувязь з путамі кансерватызма, на якім застылі саксонцы. Невясёлы і сумны выгляд гэтых саксонцаў, іх маўчанне і журботныя позы складалі дзіўны кантраст з вяселлем і ажыўленасцю, якая была ля сцен замка. Распушчаныя па плячах сівыя валасы, даўгія і шырокія борады, старамодныя вузкія хітоны і прасторныя чорныя плашчы акурат гарманіравалі з прастатою арыгінальнага пакоя, дзе яны засядалі, надавалі ім выгляд старажытных паклоннікаў культу Ватана, якія ажылі для таго, каб аплакваць сваю былую веліч.

Седрык займаў месца поруч з іншымі, але па агульнай маўклівай згодзе адыгрываў як-бы ролю старшыні на гэтым сходзе. Калі ўвайшоў Чорны Рыцар, Седрык падняўся з свайго месца і, паводле звычаю падняўшы бакал на ўзровень свае галавы, прагаварыў прывітанне: „Калі ласка!“, на што рыцар адказаў: „За ваша здароўе!“ і выпіў келіх, які падаў яму прыслужнік. Тая-ж ласкаваць была аказана і Уільфрэду, але ён у адказ моўчкі пакланіўся бацьку, баючыся, як-бы яго не пазналі па голасу, калі ён загаворыць.

Калі гэта папярэдня цэрамонія была скончана, Седрык зноў устаў і, падаючы руку Рычарду, павёў яго ў цесную і надзвычай простую капелу, як-бы выдзёўбаную ў таўшчыні аднае з скал крэпасці. Дзякуючы таму, што вокан тут не было, а была толькі адна вельмі вузкая бойніца, унутры памяшкання панавала-б амаль поўная цемра, калі-б не пара

вялікіх падсвечнікаў ці, лепш сказаць, факелаў, пры чырванаватым і дымным святле якіх можна было адрозніць скляпеністую столь, голяыя сцены і алтар з грубага камяня.

Перад алтаром была пастаўлена труна, а паабাপал яе стаялі на каленях па тры манахі і перабіралі ружанцы і мармыталі малітвы. За гэту цэрамонію „памінаання душ“ маці пакойнага Атэльстана ўнесла багаты ўклад у манастыр святога Эдмунда, а для таго, каб поўнасьцю заслужыць яе афяру, уся брація пагалоўна (за выключэньнем аднаго толькі кульгавага панамара) перасялілася часова ў Ковінгсбург, дзе яны па чарзе, па шэсьць чалавек зараз, былі пры труне, а астатнія ў гэты час частаваліся і забаўляліся усім тым, што ў той час прапанавалася ў замку.

Седрык паклікаў гасцей за сабою і, ціха ступаючы па каменнай падлозе, павёў далей. Падняўшыся на некалькі ступеней, ён з надзвычайнай асьцярожнасьцю адчыніў дзверы невялікай малельні, поруч з каплічкай. Гэта быў квадратовы пакойчык не больш васьмі футаў даўжыні і шырыні, таксама, як і капела, выдзёўбаны ў тоўшчы сцяны; але вузкая бойніца, якая служыла замест акна і звернутая на захад, значна расшыралася ў сярэдзіну пакоя. У гэту хвіліну заходзячае сонца асьвятляла яе яскравым праменнем, выкрываючы прысутнасьць тут жанчыны, у якой захаваліся сляды былога хараства. Яе даўгое траурнае плацце і пакрывала з чорнага крэпа вылучалі белату яе скуры і пышнасьць распушчаных светларусых кос, якія ад часу ніколькі не пасівелі і былі такія-ж густыя, як у ранняй маладосці. Яе твар выказваў надзвычай глыбокі смутак.

— Шляхетная Эдзіф,—сказаў Седрык, з хвіліну пастаяўшы моўчкі, каб даць час гасцям разглядзець гаспадыню дома,—я прывёў да цябе шаноўных чужаземцаў, якія прыехалі прыняць удзел у тваім смутку. А вось гэта—той самы адважны рыцар, які так мужна змагаўся дзеля вызваленьня з палону таго, каго мы зараз аплакваем.

— Дзякую яго за мужны ўчынак,—адказала лэдзі Эдзіф.—Дзякую таксама за ласкавую ўвагу, якая пабудзіла яго і яго спадарожніка прыехаць здалёк, каб убачыць удаву Адэлінга і маці Атэльстана ў гадзіны яе цяжкой страты і смутку...

Вашаму апякунству, мой добры кузен, даручаю я нашых шаноўных гасцей, будучы ўпэўнена, што яны не будуць мець нястатку ў гасціннасці, покуль яна існуе ў гэтых журботных сценах.

Госці нізка пакланіліся самотнай удаве і выйшлі следам за сваім гасцінным правадніком.

Другія звільстыя ўсходні прывялі іх наверх у залу акурат такіх-жа памераў, як тая, у якую яны ўвайшлі з самага пачатку: гэта зала была якраз над той і была ў чацвертым паверсе. Скрозь зачыненыя дзверы гэтага пакоя чуваць былі сумныя харавыя спевы. Увайшоўшы, яны засталі там дзсяткі два дам і дзяўчат са знатных саксонскіх сем'яў. Чатыры дзяўчыны, з Равенай на чале, пелі гімн у гонар памёршага.

Покуль яны ціха і працяжна спявалі хаўтурную песню, астатнія жанчыны падзяліліся на дзве групы, з якіх адна займалася вышываннем, паводле ўласнага густу і ўмення, вялікай шоўкавай апоны на труну Атэльстана, а другая выбірала з расстаўленых перад імі кошыкаў кветкі і пляла гірлянды для той-жа мэты. Калі ў залу ўвайшлі два староннія рыцары, дзяўчаты пачалі аглядацца, шаптацца і падштурхваць адна адну. Адна, Равена, пакланілася свайму збавіцелю з ласкавай грацыяй. Яна была сур'ёзная, але ня-сумная.

Седрык не быў вельмі пранікальны, і сум яго выхаванкі здаваўся яму настолькі глыбокім і немінучым, што ён палічыў прыстойным растлумачыць госцям, шапнуўшы ім на вуха:

— Яна была нарочонаю нявестаю шляхетнага Атэльстана.

Наўрад ці гэта паведамленне магло выклікаць у Уільфрэда жаль з прычыны смерці Атэльстана і спачуванне тым, хто яго аплакваў.

Увёўшы такім чынам гасцей ва ўсе пакоі замка, дзе так або інакш адбываліся памінкі па Атэльстану, Седрык правёў іх у невялікі пакой, прызначаны, паводле яго слоў, для ганаровых гасцей, якія менш блізка знаёмы з пакойнікамі, а таму, можа, не жадаюць праводзіць увесь час з тымі, для каго гэты смутак асабліва адчувальны. Упэўніўшы іх, што ім зараз-жа будуць зроблены ўсе выгоды, ён ужо хацеў ісці, але Чорны Рыцар затрымаў яго за руку.

— Дазвольце вам напамінь, шляхетны тан,—сказаў ён,— што, калі мы з вамі ў апошні раз расставаліся, вы абяцалі за твая паслугі, якія мне ўдалося аказаць вам, з свайго боку зрабіць мне падарунак.

— Усё што хочаце, шляхетны рыцар,—сказаў Седрык,— але ў такую смутную хвіліну...

— Я і пра гэта падумаў,—сказаў Рычард,—але ў мяне мала вольнага часу; пры тым мне здаецца, што ў той час, калі мы апусцім у магілу шляхетнага Атэльстана, было-б прыстойна пахаваць разам з яго астанкамі некаторыя забабоны і несправядлівыя меркаванні.

— Сэр рыцар Вісячага Замка,—сказаў Седрык, пачырванеўшы і ў сваю чаргу перапыняючы гасця,—я спадзяюся, што падарунак, які вы просіце, датычыць толькі вашай асобы; ва ўсё, што адносіцца да гонару майго дома, пабочнаму чалавеку не прыстойна ўмешвацца.

— Я і не хочу ўмешвацца,—сказаў кароль мякка,—да таго часу, прынамсі, покуль вы не прызнаеце, што я на гэта маю некаторае права. Да гэтага часу вы мяне ведалі пад прозвішчам Чорнага Рыцара Вісячага Замка... Ведайце, што я Рычард Плантагенет.

— Рычард Анжуйскі!—усклікнуў Седрык, адступаючы ў здзіўленні.

— Не, шляхетны Седрык, я—Рычард, кароль англійскі. А цяпер вернемся да мае просьбы,—прадаўжаў Рычард,—і я яе выкажу проста і адкрыта. На падставе данага табою слова прашу, каб ты дараваў і зноў прыняў у свае бацькоўскія абдымкі добрага рыцара Уільфрэда Айвенго. Згадзіся, што ў гэтым прымірэнні і я асабіста зацікаўлены, таму што яно датычыць шчасця майго сябра і павінна спыніць сумны разлад.

— А гэта Уільфрэд?—прагаварыў Седрык, паказваючы на сына.

— Татачка, татка,—усклікнуў Айвенго, падаючыся да яго,—даруй мне!

— Дарую, сын мой!—сказаў Седрык, паднімаючы яго з падлогі.—Я ведаю, як трымаць сваё слова, нават калі яно дадзена нармандцу. Але ты павінен насіць вопратку нашых

англіійскііх продкаў... У маім старадаўнім доме каб не было куртатых плашчоў, стракатых шапачак і вычварных пер'яў!. Ты, я бачу, хочаш нешта сказаць, і я наперад ведаю, пра што будзе гутарка. Ведай, што лэдзі Равена два гады будзе хадзіць у жалобе, як па мужу; усе нашы саксонскія продкі адмовіліся-б ад нас, калі-б мы ўздумалі клапаціцца аб другім саюзе, яшчэ не паспеўшы апусціць у магілу таго, з кім яна павінна была пабрацца. Сам Атэльстан парваў-бы свае натрунныя апоны, і здань яго стала-б перад намі, каб перашкодзіць такой знявазе яго памяці.

Толькі што Седрык паспеў прагаварыць гэтыя словы, як дзверы адчыніліся і на парозе ў даўгім саване, бледны і схудалы, з'явіўся Атэльстан.

Гледачы былі ўзрушаны. Седрык падаўся назад, наколькі дазвалялі памеры пакоя і, прысланіўшыся да сцяны, як-бы не маючы сілы ўтрымацца на нагах, уставіўшы на свайго сябра мутны і пільны погляд, стаяў з раскрытым ротам.

У ніжнім паверсе чуваць была надзвычайная мітусня і крыкі: „Трымай іх, манахаў-здраднікаў! Засадзіць іх у пад-зямелле! Скінуць іх з вежы!“

— Заклінаю цябе,—прашаптаў Седрык, звяртаючыся да таго, каго прызнаваў за здань свайго памёршага сябра,—калі ты маеш цела, гавары!.. Калі-ж ты дух, скажы, чаго ты зноў з'явіўся сярод нас? Жывы ці мёртвы, шляхетны Атэльстан, адкрыйся Седрыку!

— Пачакай,—адказала здань вельмі спакойна,—дай спачатку перадыхнуць. Ці жывы я, ты запытаў? Ужо іменна ледзь жывы, як чалавек, які тры дні карміўся толькі хлебам і вадою... Трое сутак, але яны мне здаліся трыма вякамі! Разумееш, айцец Седрык, на хлебе і вадзе! Іншай яды ў мяне ў роце не было, цэлых тое сутак...

— Як-жа так, шляхетны Атэльстан,—сказаў Чорны Рыцар,—я сам бачыў, як вы ўпалі ад рукі шалёнага храмоўніка ў канцы нашай бойкі ў Торкільстоне; я думаў ды і Вамба нам гаварыў, што вам прарубілі чэрап аж да зубоў.

— Думалі вы няправільна, сэр Рыцар, а Вамба проста схлусіў,—сказаў Атэльстан.—Зубы ў мяне цэлюткія, і гэта я дакажу сёння за вячэраю... Аднак, гэтым я ніколькі не

абавязан храмоўніку, ён здрава хапіў мяне па галаве... Толькі меч перавярнуўся ў яго руцэ і удар прыпаў плашмя, дзякуючы добрай паліцы, з дапамогай якой я ў час адбіў яго. Каб у мяне на галаве быў мой сталёвы шышак, мне-б гэта хоць-бы што, і я сам пачаставаў-бы яго такім тумакom, што яму не паздаровілася-б. А тут я сапраўды ўпаў на зямлю, аглушаны, але па сутнасці непашкоджаны. Пасля таго на мяне ўпала з абодвух бакоў яшчэ некалькі чалавек забітых, і калі я ачухаўся, дык аказалася, што я ляжу ў труне... на шчасце не закалочанай... а труна стаіць перад алтаром у манастырской царкве Эдмунда. Я некалькі разоў чыхаў, стагнаў, канчаткова апрытомнеў і ўжо хацеў устаць, ды панамар з абатам спужаліся шуму, прыбеглі і, вядома, здзівіліся, але не ўзрадаваліся, убачыўшы жывым чалавека, спадчынай якога спадзяваліся пакарыстацца. Я папрасіў віна; яны далі мне выпіць, але, мабыць, падсыпалі ў віно нейкага зелля, таму што я заснуў мацней, чым раней і доўга не прачынаўся. Яны прывязалі мне рукі да бакоў, ногі сціснулі так моцна, што да гэтага часу костачкі ньюць; прагнуўся я ў цемры ў падполлі іх праклятага манастыра; і, мяркуючы па душнаму смуроднаму паху і па вільгаці, я думаю, што гэта мог быць і пахавальны склеп. Покуль у мяне ў галаве блукалі самыя дзіўныя думкі аб тым, што са мною здарылася, дзверы рыпнулі, і ўвайшлі два агіднікі. Яны хацелі мяне ўпэўніць, што я ў чысцілішчы, але я добра пазнаў айца настаяцеля па яго грубаму голасу і кароткаму дыханню... Якая розніца з тым тонам, якім ён звычайна прасіў мяне адрэзаць яму яшчэ кусок гавядзіны!.. Гэты-ж сабака баляваў у мяне з першага дня каляд аж да вадахрышчаў.

— Пачакайце, шляхетны Атэльстан,—сказаў Рычард,— трэба-ж перадыхнуць. Не спяшайцеся. Гэта такая цікавая прыгода, якую варта паслухаць.

— Наадварот,—сказаў Атэльстан,—нічога цікавага не было. Акрайчык ячнага хлеба ды збан вады, толькі і ўсяго... Гэты яны мне давалі, мне! Тады як і я, і бацька мой асыпалі багатымі падарункамі гэтых нягоднікаў, у той час, калі ўсе прыбыткі іх манастыра заключаліся ў авечых лапатках ды ў мерках збожжа, якія яны збіралі з беднага народу за

свае малебны... Гэта нейкае гняздо нахабных, агідных гадзін!.. Такого дабрачынца, як я, трымаць на ячным хлебе і на вадзе з канавы! Я іх выкуру з гязда!

— Шляхетны Атэльстан,—сказаў Седрык, хапаючы яго за руку,—скажы, як-жа ты пазбавіўся ад немінучай небяспекі?.. Ці іх сэрцы памякчэлі?..

— Гэта іх сэрцы памякчэлі—засупярэчыў Атэльстан.— Ну не, хутчэй скалы растануць ад сонца. Я і цяпер заставаўся б усё там-жа, калі-б не здарылася ў манастыры нейкая мітусня, якая выманіла ўвесь рой вон з вулля... Я цяпер бачу, што яны пагалоўна ўцяклі сюды, добра паесці на малх памінках, тады як ім вельмі добра было вядома, дзе я пахаваны зажыва іх-жа рукамі... Я сам чуў, як яны спявалі хаўтурныя псалмы, і мне ў голаву не прыходзіла, што гэта яны спраўляюць памінкі па маёй асобе, а самі тымчасам мораць мяне голадам. Урэшце яны пайшлі, і я нешта доўга заставаўся без яды. І не дзіўна: кульгавы панамар так заняўся ўласным частаваннем, што забыўся пра мяне. Урэшце з'явіўся і ён, ледзь мог злезці па ступеньках, так яго раскачала, і ад яго здалёк несла віном і прысмакамі. Напэўна, добрая яда ўлагодніла яго, таму што замест звычайнай яды ён прынёс мне кавалак пірага і пляшку віна. Я паеў, выпіў, падмацаваўся; на маё шчасце панамар быў такі п'яны, што не мог спраўна выконваць абавязкі турэмшчыка; выходзячы, ён ключ-та павярнуў, але дзверы не зачыніў, так што яны накрыху адышлі ад вушака і адчыніліся. Святло з двара, сытая яда і віно разварушылі мае мазгі. Жалезная скаба, якая сасчэпляла мае кайданы, зусім пераіржавела, чаго не падазравалі ні я, ні гэты агіднік абат. У іх у праклятым сутарэнні такая вільгаць, што і жалеза не можа доўга вытрымліваць.

— Вы-б адпачылі, шляхетны Атэльстан,—сказаў Рычард,—вам трэба чаго-небудзь перакусіць, перш чым дагаварыць пры ўсе гэтыя жахі.

— Перакусіць?—прагаварыў Атэльстан.—Я сёння ўжо пяць разоў еў... але аднак, не лішне будзе паспрабаваць вось гэтай сакавітай шынкі; і я прашу вас, ласкавы сэр, выпіць са мною па кубку віна.

Госці, якія ўсё яшчэ не апрытомнелі ад здзіўлення, выпілі за здароўе ўваскросшага гаспадара дома, і ён прадаўжаў. Пачаў ён сваё расказванне пры нямногіх сведках, але цяпер іх набралася шмат. Сама лэдзі Эдзіф, распарадзіўшыся ўнізе ўсім, што цяпер трэба было зрабіць у замку, пайшла за ажыўшым пакойнікам наверх, у пакой, адведзены для гасцей, а за ёю пацягнуліся ўсе астатнія: пакой хутка набіўся бітком, і шмат народу стаяла ля дзвярэй і на ўсходах. Гэта публіка хапала на-ляту тое, што паспявала пачуць з расказаў Атэльстана, перадавала гісторыю далей, у скажоным выглядзе, унізе сходаў яе перакручвалі яшчэ больш і ўрэшце яна дайшла да вушэй натоўпу, які стаяў у двары замка, у такой рэдакцыі, якая была ні на што не падобна. Між тым Атэльстан так расказаў аб сваім вызваленні:

— Так-сяк выкруціўшы жалезную скабу, я пацягнуўся наверх па ўсходах, што было нялёгка ад цяжкасці ланцугоў і мае змардаванасці ад паста. Доўга я блукаў наўгад, урэшце пайшоў у той бок, адкуль чуваць была вясёлая песня, і такім чынам дабраўся да пакоя, дзе шаноўны панамар спраўляў малебен з нейкім шыракаплечым і чорнабровым манахам у шэрым балахоне з каптуром, больш падобным на злодзея, чым на духоўную асобу. Калі я ўваліўся да іх, як ёсць у саване і бразгаючы ланцугамі, яны сапраўды маглі падумаць, што я прыйшоў з таго свету. Абодва вылупілі вочы, але, калі я кулаком збіў з ног панамара, той малайчына, яго сабутыльнік, замахнуўся на мяне цяжкой дубінкай.

— Б'юся аб заклад, што гэта быў наш пустэльнік!— сказаў Рычард Уільфрэду Айвенго.

— А хоць-бы сам чорт, мне ўсёроўна,— сказаў Атэльстан,— на шчасце, ён прамахнуўся, а як я падступіў да яго з намерам даць яму рэшты, ён—давай бог ногі... Я тымчасам убачыў у панамара за поясам цэлы рад ключоў, выбраў той, што адмыкае замкі ў ланцугах, і вызваліўся ад кайданаў. Думаў быў той жа вязкай ключоў выбіць мазгі ў гэтага агідніка, ды ўспомніў, што ён пачаставаў мяне куском пірага і пляшкаю віна, і пачуцце ўдзячнасці ўзяло

верх. Даў я яму некалькі разоў у кіршэнь і пакінуў валяцца на падлозе, потым набраў у сумку печанага мяса і скураную бутлю віна, якім частаваліся вялебныя айцы, пайшоў у канюшню і ў асобным стойле знайшоў лепшага свайго скакуна, відаць схаванага вельмі шанюўным абатам для ўласнай патрэбы. Я імчаўся сюды з усіх сіл, і ўсюды народ у прырэлалаху разбягаўся пры маім з'яўленні, прымаючы мяне за здань, тым больш, што я, баючыся быць спазнаным, апусціў налічнік савана зусім на твар. Мяне-б і ва ўласны замак не ўпусцілі-б, калі-б не думалі, што я з'яўляюся памочнікам штукара, які з вялікім поспехам цешыць народ на дварэ, што досыць дзіўна, прымаючы пад увагу, што яны тут сабраліся на пахаванне свайго гаспадара... Дварэцкі падумаў, што я знарок так убраўся для ўдзелу ў прадстаўленні і ўпусціў мяне ў замак. Тут я з'явіўся толькі да маці, ды наспех перакусіў, а потым і пайшоў шукаць вас, мой шляхетны сябра.

— І застаеш мяне,—сказаў Седрык,—гатовым безадкладна аднавіць нашы саксонскія планы наконт гонару і свабоды. Не пазней, як заўтра, зоймемся вызваленнем шляхетнага саксонскага племя!

— Калі ласка, не гавары ты мне аб гэтых вызваленнях,—сказаў Атэльстан.—Дзякуй, што хоць сам я выйшаў на волю. Мне цяпер куды цікавей добра пакараць агідніка абата. Павешу яго на самым версе конінгсбургскай вежы, як ёсць, у стыхары і ў епітрахілі, а калі яго сытая ўтроба не пралезе там па ўсходах, загадаю ўсцягнуць яго па знадворнай сцяне.

— Як-жа, сын мой,—сказала лэдзі Эдзіф,—падумаў аб яго сানে.

— Я думаю аб сваім трохдзённым пасце,—адказаў Атэльстан,—і хочу ўсіх іх знішчыць, усіх да аднаго. Вось Фрондэ-Бёф згарэў зажива, а вінаваты быў менш іх, таму што карміў сваіх палонных досыць добра, толькі ў апошні раз у поліўку палажыў вельмі шмат часнака. А гэтыя ліцамеры, няўдзячныя агіднікі!.. Колькі разоў самі лісліва напрошваліся да мяне на абед, а мне нябось, не далі ні поліўкі, ні часнака... Усіх пакараю!

— Але папа, мой шляхетны сябра...—пачаў Седрык.

— А хоць сам д'ябал, мой шляхетны сябра,—перабіў яго Атэльстан.—Пакараю, ды і ўсё тут. Няхай яны будуць хоць самыя лепшыя манахі ў свеце, добра пражывем і без іх.

— Саромся, шляхетны Атэльстан,—сказаў Седрык,—ці варта займацца такімі дробязямі, калі перад табою адкрываецца слаўнае поле дзейнасці. Скажы вось гэтаму нармандскаму прынцу, Рычарду Анжуйскаму, што хоць у яго і львінае сэрца, але ён не ўступіць на прастол, покуль жыве чалавек, які мае права яму прарэчыць.

— Як,—сказаў Атэльстан,—хіба гэта і ёсць кароль Рычард?

— Гэта Рычард Плантагенет, сам сваёю асобаю,—сказаў Седрык,—і наўрад ці трэба напамінаць табе, што ён добра-ахвотна прыехаў сюды ў госці, значыцца нельга ні пакінуць яго, ні затрымаць у палоне... Ты гаспадар дома і павінен ведаць свае абавязкі...

— Яшчэ-б мне не ведаць,—сказаў Атэльстан.—Ад усяго сэрца сведчу яму маю пашану і клянуся служыць вераю і праўдаю.

— Сын мой,—сказала лэдзі Эдзіф,—падумай аб сваіх правах!

— Маці і вы, сябра мой, пакіньце мяне ў спакоі,—сказаў Атэльстан.—Як пасядзіш у падземеллі на адным хлебе і вадзе, ганарліваць як рукою зніме. Я ўстаў з магіль куды разумнейшы, чым лёг у яе. Усё гэта дробязь і надуў мне яе ў вушы ніхто іншы як той-жа здрадлівы абат Вольфрам, і вы цяпер самі можаце меркаваць, які ён разумны дарадчык. З таго часу, як пачаліся гэтыя планы і перагаворы, я толькі і ведаў, што спешныя паездкі, дрэннае страваванне, штурханіна ды калатнеча; пападаў у палон, і ледзь не ўмарылі мяне голадам. Пры тым ведаю, што ўсё гэта скончыцца за бойствам некалькіх тысяч бяскрыўдных людзей, а я хочу царствавання толькі на сваіх уласных угоддзях і нідзе больш. І вось першым чынам павешу абата.

— А як-жа адносна мае выхаванкі Равены?—сказаў Седрык.—Спадзяюся, ты не маеш намеру яе пакінуць?

— Эх, бацька Седрык, будзь-жа разважным,—сказаў Атэльстан—лэдзі Равена да мяне зусім не хінецца. Для яе адзін мізінец ад пальчаткі майго кузена Уільфрэда даражэй

усяе мае асобы. Вось яна сама тут, можа засведчыць праўдзівасць маіх слоў. Няма чаго чырванець, кузіна, ніякага няма сораму любіць прыгожэга рыцара больш, чым вясковага франкліна. І смяяцца таксама няма чаго, Равена, таму што дальбог схудзелы твар у магільным саване зусім непацешны... А калі абавязкова хочаш смяяцца, я табе знайду больш падыходзячую прычыну. Дай мне руку... толькі часова, я-ж толькі пасяброўску прашу. Ну, вось, кузен Уільфрэд Айвенго, абвяшчаю, што адмаўляюся ў тваю карысць... Эге, куды-ж дзеўся наш кузен Уільфрэд? Няўжо ў мяне адстомы яшчэ ў вачах мітусіцца? Мне здавалася, што ён толькі што вось тут стааў!

Усе пачалі аглядацца, шукаць Уільфрэда, але ён знік. Даведаліся, нарэшце, што за ім прыходзіў нейкі яўрэй, што яны вельмі нядоўга гутарылі, пасля чаго Уільфрэд паклікаў Гурта, патрабаваў свай панцыр і ўзбраенне і паехаў з замка.

Калі Атэльстан выпусціў яе руку, азадначаны адсутнасцю Уільфрэда, Равена таксама выкарыстала выпадак выйсці з пакоя, знаходзячы сваё становішча вельмі цяжкім.

Знік і Рычард, і ніхто не бачыў, як гэта здарылася. Потым ужо даведаліся, што ён спешна зышоў у двор, паклікаў таго яўрэя, з якім гутарыў Айвенго, пасля хвіліннай гутаркі закрычаў, каб яму як можна хутчэй прывялі каня, сам ускочыў на сядло, патрабаваў для яўрэя другога каня, прымуціў яго сесці на яго і паімчаўся з такой хуткасцю, што, паводле сведчання Вамбы, яны, напэўна, скруцяць сабе шыю.

— Што-ж, сябры мае,—сказаў Атэльстан,—тыя з вас, што яшчэ тут, пойдзем у сталовую, паядзім, покуль яшчэ што-небудзь не знікла. Спадзяюся, што яшчэ досыць засталася яды, як належыць на памінках саксонскага двараніна знатнага роду. Калі вельмі забавімся, чаго добрага, як-бы не знікла і ўся вячэра!

РАЗДЗЕЛ XLII

У ТУЮ фатальную гадзіну, калі павінен быў вырашыцца лёс Рэвекі, вакол сцен прэсепторыі было вельмі людна. Можна было падумаць, што ўсе суседнія жыхары збегліся сюды, як на сельскі кірмаш.

Усе глядзелі на браму. Яшчэ больш народу акружала бегавішча прэсепторы. То была гладкая палянка, якая прылягала да сцен манастыра і старанна зраўнаваная для ваенных і рыцарскіх практыкаванняў членаў ордэна. Яна займала мяккі схіл пакатага бугра, была агароджана моцным частаколам, і дзякуючы таму, што храмоўнікі з ахвотаю запрашалі жадаўшых паглядзець на іх майстэрства і рыцарскія ўчынкi, вакол арэны было пабудавана шмат галярэй і настаўлена ўслонаў для гледачоў.

Ва ўсходнім канцы бегавішча зроблены быў трон для гросмайстра, акружаны ганаровымі крэсламі для прэсептараў і рыцараў ордэна. Над гэтымі месцамі развяваюся сцяг, які называўся „босэан“, і быў эмблемаю храмоўнікаў, таксама як яго назва была іх ваяўнічым поклічам.

У супроцьлеглым канцы бегавішча, вакол слупа, глыбока ўкапанага ў зямлю, навалены былі дровы і ахапкі ламачча, паміж якімі быў праход для афяры, прызначанай на спаленне. Да слупа былі прышрубаваны і ланцугі, якімі павінны былі звязаць яе для гэтай мэты. Каля прыгатаванага вогнішча стаялі чатыры чорнаскурых нявольнікі, іх чорныя твары і афрыканскія рысы, у той час мала знаёмыя англійскаму насельніцтву, наводзілі жах на натоўп.

Пачуўся ўдар у вялікі звон царквы святога Міхаіла, старадаўняга будынка, які ўзвышаўся сярод невялікай вёскі, у некаторай адлегласці ад прэсепторы. Натоўп прыціх. Адзін за другім гучэлі рэдкія і магутныя ўдары, якія агалшталі ваколiцы працяжнымі адгалоскамі. Журботны звон, які апавяшчаў пачатак цэрамоніі, прымусіў здрыгануцца прысутных. Усе пачалі глядзець на сцены прэсепторы.

Урэшце пад'ёмны мост апусціўся, брама адчынілася, і выехалі спачатку рыцар са сцягам ордэна, спераду якога ехалі шэсць трубачоў; за ім прэсептары, па два ў рад; потым гросмайстар, верхам на падзвычайна добрым кані, у самым простым убранні. За ім Брыян дэ-Буагільбер у бліскучым баявым узбраенні, але без зброі: яго кап'ё, шчыт і меч неслі за ім яго зброяносцы.

Ён быў бледны, як смерць, і відаць было, што не спаў некалькі начэй. Аднак ён кіраваў канём прывычнаю

рукою спрытнага конніка і лепшага байца ордэна храмоўнікаў.

Паабапал яго ехалі Конрад Мон-Фітчэт і Альберт Мальвуазен, якія выконвалі ролю даручнікаў баявога рыцара. Яны былі ў даўгіх беласнежных вопратках, прысвоеных членам ордэна ў мірны час. За імі ехалі іншыя рыцары і даўгая чарада зброяносцаў і пажаў, апранутых у чорнае: гэта былі паслушнікі, якія дамагаліся гонару з часам стаць рыцарамі ордэна. Пасля іх ішоў атрад пешай варты, таксама ў чорных вопратках, і сярод іх бердышоў паказалася бледная постаць падсуднай, якая ціхімі, але цвёрдымі крокамі ішла да месца, дзе павінен быў вырашыцца яе лёс.

З яе знялі ўсё ўбранства. Замест яркіх усходніх тканін на ёй была белая кашуля з самага грубага матэрыялу. Але ў выразе яе твара была тая помесь адвагі з пакорнасцю лёсу, што нават у гэтым адзенні, без усялякіх украс, акрамя яе ўласных даўгіх чорных кос, яна ўнушала спачуванне, і ніхто не мог на яе глядзець без слёз.

Следам за афяраю ішоў натоўп службаў прэсепторыі; яны ішлі ў надзвычайным парадку са складзенымі рукамі і апусціўшы вочы ў землю.

Уся працэсія павольна падвяслася на пахілы ўзгорак наверх якога было бегавішча, пранікла ў сярэдзіну агарожы, абышла яе наўкола справа налева і, дайшоўшы зноў да той-жа брамы, спынілася. Тут адбылася невялікая замінка. Гросмайстар і ўсе астатнія коннікі, акрамя Буагільбера і яго даручнікаў, сышлі з коняй, якіх зараз-жа павялі за агарожу коннікі і зброяносцы, што былі пры рыцарах.

Рэвеку павялі да чорнага стула, пастаўленага каля вогнішча.

Пры першым поглядзе на страшнае месца, дзе ўсё было прыгатавана для таго, каб учыніць ёй пакутную смерць, яна здрыганулася, закрыла вочы, і губы яе зашавяліліся, але яна нічога не сказала ўголос. Праз хвіліну яна адкрыла вочы, пільна паглядзела на вогнішча, як-бы жадаючы асвоіцца з ім, потым адварнулася ў другі бок.

Гросмайстар заняў сваё месца, і калі ўсе рыцары размясціліся вакол яго і за яго спіною, гледзячы па рангах,

пачуліся галосныя і працяжныя гукі трубы, якія апавяшчалі, што суд сабраўся і прыступіў да справы.

Мальвуазен, у якасці даручніка Буагільбера, выступіў наперад і палажыў да ног grosмайстра пальчатку Рэвекі, якая была закладам надыходзячай бойкі.

— Вялебны айцец, — сказаў Мальвуазен, — вось стаіць добры рыцар Брыян дэ-Буагільбер, прэсептар ордэна храмоўнікаў, які, прыняўшы заклад паядынку, што ляжыць каля ног вашай вялебнасці, тым самым абавязаўся выканаць абавязак гонара ў спаборніцтве сёнешняга дня, у пацверджанне таго, што дзяўчына, якую завуць Рэвека, праўдзіва заслужыла лёс, прысуджаны ёй капітулам ордэна сіёнскага храма, які прыгаварыў яе да кары смерцю за вядзьмарства. І вось, тут стаіць гэты рыцар, гатовы сумленна і шляхетна біцца, калі ваша вялебнасць дасць на тое сваю высокашаноўную і мудрую згоду.

Выслухаўшы Альберта Мальвуазена, grosмайстар загадаў герольду выступіць наперад і выканаць свой абавязак. Спачатку загучэлі трубы, і герольд, выйшаўшы на арэну, пракрычаў зычным голасам:

— Слухайце! Слухайце! Слухайце! Вось мужны рыцар сэр Брыян дэ-Буагільбер, гатовы біцца з усякім рыцарам, які захоча выступіць у абарону яўрэйкі Рэвекі, з прычыны дэраванага ёй права выставіць за сябе байца, па прычыне няздольнасці яе асабіста прыняць удзел у паядынку; такому яе заступніку ўладар grosмайстар, які тут прысутнічае, дазваляе біцца на роўных правах, даючы аднолькавыя ўмовы адносна прасторы, напрамку сонца і ветру і ўсяго іншага, што да гэтага добрага паядынку адносіцца.

Зноў загучэлі трубы і потым наступіла цішыня, якая цягнулася досыць доўга.

— Ніхто не жадае выступіць абаронцам? — сказаў grosмайстар. — Герольд, ідзі да падсуднай і запытай яе, ці думае яна, што хто-небудзь захоча біцца за яе ў гэтай справе?

Герольд пайшоў да месца, дзе сядзела Рэвека. У тую-ж хвіліну Буагільбер раптам павярнуў свайго каня ў той бок, не глядзячы на розныя знакі, якімі стараліся яго ўтрымаць

Мальвуазен і Мон-Фітчэт, паскажаў на другі канец бегавішча і апынуўся перад Рэвекаю адначасова з герольдам.

— Ці правільна гэта і ці дапускаецца статутам паядынку?—сказаў Мальвуазен, звяртаючыся да grosмайстра.

— Так, Альберт Мальвуазен, дапускаецца,—адказаў Бомануар,—мы не павінны перашкаджаць бакам мець сувязь між сабою, каб не перашкаджаць урачыстасці праўды.

Тымчасам герольд гаварыў Рэвецы:

— Дзяўчына, шляхетны і вялебны ўладар grosмайстар загадаў запытаць, ці ёсць у цябе заступнік, які можа біцца ад твайго імя, ці ты прызнаеш сябе справядліва асуджанай на заслужаную кару?

— Скажыце grosмайстру,—адказала Рэвека,—што я настойваю на сваёй нявіннасці і не прызнаю, што заслугоўваю асуджэння. Скажыце яму, што я патрабую адтэрміноўкі, наколькі гэта дапускаецца іх законамі, і пачакаю, ці не з'явіцца мне заступнік, а калі пасля вызначанага мне тэрміну, не будзе мне абаронцы, дык рабіце са мною, што хочаце.

Герольд вярнуўся да grosмайстра і перадаў адказ Рэвекі.

— Няхай,—сказаў Лука Бомануар,—ніхто не скардзіцца на нашу несправядлівасць. Покуль вячэрнія цені не лягуць з захаду на ўсход, мы пачакаем, пагледзім, ці не з'явіцца заступнік гэтай няшчаснай жанчыны. Калі-ж сонца будзе хіліцца к заходу, няхай яна рыхтуецца да смерці.

Герольд паведаміў Рэвецы гэтыя словы grosмайстра. Яна пакорліва кінула галавою. У гэту хвіліну да слыху яе дайшоў голас Буагільбера.

— Рэвека,—сказаў храмоўнік,—чуеш ты мяне?

— Мне да цябе няма справы, жорсткі чалавек,—адказала дзяўчына.

— Так, але ты разумееш, што я гавару?—прадаўжаў храмоўнік.—Садзіся да мяне за спіну, на майго Замора, чыс-такроўнага каня, які яшчэ ні разу не здрадзіў свайму седаку... Хутчэй ускоч да мяне за спіну, і праз гэдзіну мы будзем так далёка, што ні пагоня, ні выведкі ні да чога не прывядуць...

— Ідзі прэч!—сказала Рэвека.

Альберт Мальвуазен пад'ехаў у гэту хвіліну з мэтаю спыніць гутарку.

— Призналася яна ў сваім злачыстве, — запытаў ён у Буагільбера, — ці ўсё яшчэ ўпіраецца і адмаўляецца ад яго?

— Іменна ўпіраецца і адмаўляецца, — сказаў Буагільбер.

— У такім выпадку, шляхетны брат наш, — сказаў Мальвуазен, — табе застаецца заняць тваё ранейшае месца і пачакаць, покуль міне тэрмін. Глядзі, цені пачалі ўжо павялічвацца... Паедзем, мужны Буагільбер, надзея і хараство нашага ордэна і будучы наш уладар...

Дзве гадзіны прасядзелі судзі перад бегавішчам, дарма чакаючы з'яўлення заступніка.

Агульная думка схілялася да таго, што ніхто не заступіцца за Рэвеку. Рыцары, падбіваемыя Мальвуазенам, пачалі перашэптвацца, што час ужо абвясціць заклад Рэвекі праіграным. У тую-ж хвіліну на полі паказаўся рыцар, які скакаў галопам у напрамку да арэны. Сотні галасоў закрычалі:

— Заступнік, заступнікі! — галоснымі крыкамі віталі ўезд рыцара ў агарожу бегавішча. Але, убачыўшы яго блізка, гледачы адчулі, як падае надзея, узнятая яго своечасовым з'яўленнем. Конь яго, які праскакаў шмат міль ва ўвесь дух, здаўся зусім змучаным, ды і сам коннік, які так адважна праімчаўся на арэну, ледзь трымаўся ў сядле ад слабасці ці ад стомы.

На патрабаванне герольда абвясціць сваё імя, званне і мэту свайго прыбыцця рыцар адказаў смела і пэўна:

— Я рыцар, прыехаў апраўдаць мячом і кап'ём гэту самую дзяўчыну, Рэвеку, дачку Ісаака з Ёрка, даказаць, што прысуд, супроць яе вынесены, несправядлівы і пазбаўлены падставы, абвясціць сэра Брыяна дэ-Буагільбера здраднікам, забойцам і хлусам, у пацверджанне чаго гатоў біцца з ім на гэтым бегавішчы.

— Перш усяго, — сказаў Мальвуазен, — прыезджы абавязан даказаць, што ён сапраўдны рыцар і шаноўнай фаміліі. Наш ордэн не дазваляе сваім абаронцам выступаць супроць безыменных людзей.

— Маё імя, — сказаў рыцар адкрываючы забрала свайго шлема, больш вядома, чым тваё, Мальвуазен. Я — Уільфрэд Айвенго.

— Я зараз не стану з табой біцца,—сказаў храмоўнік глухім, змяніўшымся голасам.—Залячы спачатку свае раны, дастань лепшага каня і тады, можа, я палічу вартым сябе выбіць з твае галавы гэты дух дзіцячай зухаватасці.

— Ага, ганарлівы храмоўнік,—сказаў Айвенго,—ты ўжо забыўся, што двойчы быў збіты васьм гэтым кап'ём? Успомні бегавішча ў Акры... успомні турнір у Ашбі... прыпомні, як ты хваліўся ў сталовай зале Ротэрвуда і вылажыў свой залаты ланцуг супроць майго крыжа ў заклад таго, што будзеш біцца з Уільфрэдам Айвенго дзеля аднаўлення твайго страчанага гонару. Калі ты зараз-жа не схопішся са мною, я цябе зганьбую, як труса, пры ўсіх дварах Еўропы і ў кожнай прэсепторыі твайго ордэна.

Буагільбер у нерашучасці паглядзеў на Рэвеку, потым на Айвенго, і ўсклікнуў у ярасці:

— Саксонскі сабака, бяры сваё кап'ё і рыхтуйся да смерці, якую сам на сябе наклікаў!

— Ці дазваляе мне grosмайстар удзельнічаць у паядынку?—запытаў Айвенго.

— Не магу прэчыць тваім правам,—сказаў grosмайстар,—толькі запытай дзяўчыну, ці жадае яна прызнаць цябе сваім заступнікам?

— Рэвека,—сказаў Айвенго, пад'ехаўшы да месца дзе яна сядзела,—ці прызнаеш ты мяне сваім заступнікам?

— Прызнаю,—адказала яна з такім хваляваннем, якога не абуджаў у ёй страх смерці. Аднак, не... не! Твае раны яшчэ не загаіліся... Не біся з гэтым гордым чалавекам... Навошта-ж і табе гінуць?

Але Айвенго пасказаў ужо на сваё месца, апусціў забрала і ўзяўся за кап'ё. Тое-ж зрабіў і Буагільбер; яго зброяносец, зашпільваючы на ім забрала, заўважыў, што твар Брыяна, які ўвесь дзень быў смяртэльна бледны, цяпер раптам расчырванеўся.

Бачачы абодвух байцоў на месцах, герольд зычным голасам прагаварыў тройчы:

— Выконвайце свае абавязкі, адважныя рыцары!

Пасля трэцяга разу ён адышоў да агарожы і яшчэ раз агаласіў, каб ніхто, пад страхам безадкладнай смерці, не

пасмеў ні словам, ні гукам, ні рухам перашкаджаць або ўмешвацца ў гэты добры паядынак. Гросмайстар, які ўвесь час трымаў у руцэ пальчатку Рэвекі, кінуў яе на бегавішча і прагаварыў фатальнае слова:

— Пачынайце!

Загучэлі трубы, і рыцары памчаліся адзін на аднаго наўскач. Змучаны конь Айвенго і сам яго змораны коннік

упалі, не вытрымаўшы меткага кап'я храмоўніка і напору яго магутнага каня. Усе прадбачылі такі вынік спаборніцтва; але, хоць кап'ё Уільфрэда ледзь дакранулася шчыта праціўніка, на агульнае здзіўленне ўсіх прысутных, Буагільбер пахіснуўся ў сядле, выпусціў страмёны і ўпаў на арэну.

Айвенго хутка вызваліў ногу з-пад свайго каня, ускочыў і выхапіў меч, каб схапіцца з ім у першай бойцы. Але той не ўставаў. Айвенго стаў нагою яму на грудзі, прыставіў

канец мяча да яго горла і загадаў яму здавацца, інакш пагражаючы безадкладнай смерцю. Буагільбер маўчаў.

— Не забівай яго, сэр рыцар!—усклікнуў grosмайстар.— Мы прызнаем яго пераможаным.

Grosмайстар сам зышоў на бегавішча і загадаў зняць шлем з пераможанага рыцара. Яго вочы былі закрыты і твар пылаў усё тым-жа барвовым румянцам. Погляд яго спыніўся і сацмеў. Урэшце румянец сышоў з твара і замяніўся смяротнаю бледнасцю. Ён быў мёртвы.

РАЗДЗЕЛ XLIII

КАлі агульнае здзіўленне некалькі ўляглося, Уільфрэд Айвенго запытаў у grosмайстра, як вярхоўнага суддзі паядынку, ці так можна і правільна выканаў ён свой абавязак, як патрабавалася статутам саборніцтва?

— Мужна і правільна адбылося саборніцтва,—адказаў grosмайстар,—абвешчаю дзяўчыну вольнай і невінаватай.

Тут пачуўся тупат шматлікіх конскіх капытоў. У тую-ж хвіліну на бегавішча прымчаўся Чорны Рыцар, а за ім атрад конных воінаў і некалькі рыцараў у поўным узбраенні.

— Я спазніўся,—сказаў ён, аглядаючыся вакол,—мне хацелася, каб Буагільбер упаў ад мае рукі... Айвенго, хіба табе добра было браць на сябе такую справу, калі сам ты ледзь трымаешся ў сядле?

— Яму не суджана было памерці тою смерцю, якую вы прызначылі яму,—адказаў Айвенго.

— Скончана!—прагаварыў Рычард, пільна ўглядаючыся ў твар памёршага.—Але няма чаго дарма траціць час... Богун! Выконвай свой абавязак.

З дружныны Рычарда выступіў рыцар і, палажыўшы руку на плячо Альберта Мальвуазена, сказаў:

— Арыштую цябе, як дзяржаўнага здрадніка.

Да гэтага часу grosмайстар моўчкі дзівіўся на раптоўнае з'яўленне такога мноства воінаў; але цяпер загаварыў:

— Хто асмельваецца арыштоўваць рыцара сьлёнскага храма ў межах яго прэсепторыі і ў прысутнасці grosмайстра?

— Я арыштую яго,—адказаў рыцар,—я, Генры Богун, граф Эсекс, лорд галоўнакамандуючы войскам Англіі.

— І арыштуе ён Мальвуазена,—сказаў Рычард, адкрываючы забрала свайго шлема,—па загаду Рычарда Плянтагенета, які тут прысутнічае. Конрад Мон Фітчэт, шчасце тваё, што ты не радзіўся маім падданым... Ты, Мальвуазен, і брат твой Філіп падлягаеце кары смерцю да таго покуль міне гэты тыдзень.

— Я пярэчу твайму прыгавору,—сказаў grosмайстар.

— Горды храмоўнік, ты не маеш сілы гэта зрабіць,—сказаў Рычард,—паглядзі на вежы твайго замка і ўбачыш, што замест вашага ордэнскага сцяга там ужо развяваецца дзяржаўны сцяг Англіі! Будзь разважным, Бомануар, і не рабі бескарыснага супраціўлення..

— Я падам на цябе скаргу ў Рым,—сказаў grosмайстар,—абвінавачу цябе ў парушэнні правоў і вольнасцей нашага ордэна.

— Рабі, як хочаш,—адказаў Рычард,—але дзеля тваёй уласнай бяспекі лепш не гавары цяпер аб парушэнні правоў. Распусці членаў твае рады, вазьмі сваю прыслугу і едзь у іншую прэсепторыю.. Аднак, калі хочаш, заставайся, карыстайся нашай гасціннасцю і паглядзі, як мы будзем рабіць правасуддзе.

— Як мне быць госцем там, дзе я быў уладаром?—сказаў grosмайстар.—Ніколі гэтага не будзе! Рыцары, зброяносцы і служкі святога храма, следуйце за сцягам нашага ордэна Босэан!

Граф Эсекс, бачачы, што храмоўнікі выстраіліся ў баявым парадку, даў шпоры свайму каню і паімчаўся ўдоўж сваіх радоў, строячы іх так, каб яны гатовы былі пачаць бойку з праціўнікам. Адзін Рычард ціха праязджаў каля фронту храмоўнікаў, выклікаючы зычным голасам:

— Што-ж, панове, з асяроддзя так шматлікіх харобрых рыцараў няўжо не адзін не адважыцца зламаць кап'ё з Рычардам? Гэй, панове храмоўнікі!

— Брацтва святога храма,—сказаў grosмайстар, вязджаючы наперад,—не б'еца з-за пустых і марных прычын.. А з табою, Рычард Англііскі, ні адзін храмоўнік не зломіць кап'я ў маю прысутнасць. Няхай папа і манахі Еўропы расудзяць нас з табою. Калі нас не зачэпяць, мы паедзем,

нікога не крануўшы. Твайму сумленню давяраем зброю і гаспадарскае дабро нашага ордэна, якое пакідаем тут.

З гэтымі словамі, не чакаючы адказу, гросмайстар даў знак да ад'езду. Трубы іх заігралі вяўнічы марш усходняга характару, які служыў звычайным сігналам да выступлення храмоўнікаў у паход. Яны перамявілі фронт і, выстраіўшыся калонаю, рушылі ўперад так ціха, як дазваляла хада іх ковяй, як быццам хацелі паказаць, што выязджаюць толькі па загаду свайго гросмайстра, а ніяк не ад страху перад выстаўленымі супроць іх сіламі.

— Шкада,—сказаў кароль Рычард,—што гэтыя храмоўнікі такі ненадзейны народ, а ўжо выпраўкаю і адвагаю яны могуць пахваліцца.

У часе мітусні, звязанай з ад'ездам храмоўнікаў, Рэвека нічога не бачыла і не чула, яна была ў абдымках свайго старога бацькі, ашаломленая і амаль непрытомная ад мноства перажытых уражанняў. Але раптам ад аднаго слова, прагаворанага Ісаакам, яна схамянулася і зпомнілася.

— Пойдзем,—гаварыў ён,—пойдзем, дарагая дачушка мая, скарб мой дарагі... падзякуем добрага юнака!

— Не... не!—сказала Рэвека.—О, не, не цяпер, у гэту хвіліну я не адважуся загаварыць з ім... Гора мне, я магу прагаварыцца... Не, бацька! Лепш пакінем хутчэй гэта злавеснае месца.

— Але як-жа, дзіця маё,—сказаў Ісаак,—як можна не падзякаваць мужанага байца, які, пагараджаючы сваім жыццём, адважна выступіў з кап'ём і шчытом, каб выкупіць цябе з палону? Гэта такая паслуга, за якую трэба быць удзячным.

— О, так, о так!.. Удзячным звыш усякай меры,—сказала Рэвека,—толькі не цяпер. Дзеля твае каханае Рахілі, прашу цябе, выканай маю просьбу... не цяпер!

— Нельга-ж так,—настойваў Ісаак,—а то яны скажуць, што мы няўдзячныя!

— Але хіба ты не бачыш, дарагі мой татка, што... што тут сам Рычард?

— Праўда, праўда, мая разумніца, мая наймудрая Рэвека! Пойдем адсюль... Хадзем хутчэй!.. Яму цяпер грошы спатрэбяцца!.. Таму што ён толькі што вярнуўся з Палестыны,

ды кажуць яшчэ, што вырваўся з турмы!.. А калі-б яму патрэбна была зачэпка, каб абабраць мяне, досыць і таго, што я меў справу з яго братам Іоанам... Пойдзем-жа адсюль па дабру, па здароўю...

І, узяўшы Рэвеку, ён спешна павёў яе з бегавішча да прыгатаваных насілак і шчасліва прыбыў з ёю ў дом рабіна Натана.

*

— А якія весткі з Ёрка, граф Эсекс?—запытаў Айвенго.— Там не чакаюць нас заговоршчыкі?

— Не больш, чым студзеньскія снягі чакаюць ліпеньскага сонца,—адказаў граф,—яны разбягаюцца. І як ты думаеш, хто паспяшаўся прывезці нам гэтыя весткі? Сам Іоан.

— Зраднік!—сказаў Айвенго.—І як-жа абышоўся з ім Рычард?

— О, ён яго так прыняў, як быццам сустрэўся з ім пасля палявання,—сказаў граф.—Паказаў на мяне і на нашых воінаў і сказаў яму: „Вось бачыш, брат, са мною тут сярдзітня малайцы... дык ты едзь лепш да матулі, перадай ёй маю сынаву любоў і пашану і заставайся з ёю, пакуль не ўстанавіцца ў галовах больш мірны настрой“.

— Толькі гэта ён і сказаў?—падхапіў Айвенго.—Шмат хто скажа, што Рычард сам напрошваецца на здраду!

— Іменна,—адказаў Эсекс,—але-ж можна сказаць і тое, што чалавек сам напрошваецца на смерць, калі ідзе ў бойку, не паспеўшы загаіць небяспечную рану.

— Дарую табе кпіны, граф,—сказаў Айвенго.

— Аднак паедзем хутчэй у замак, таму што Рычард, памілаваўшы самага галоўнага зачыншчыка, задумаў прыкладна пакараць некаторых другарадных членаў загавара.

*

Шлюб Айвенго і Равены адбыўся ў кафедральным саборы горада Ёрка.

Гурт, апрануты вельмі раскошна, выконваў абавязак зброяносца пры маладым гаспадары. Тут-жа быў і Вамба у новым каптуры з надзвычайным наборам срэбных звачкаў.

Мінула два дні пасля шлюбу, і лэдзі Равена сядзела ў сваім пакоі, калі Эльгіта, яе пакаёўка прыйшла далажыць ёй, што нейкая дзяўчына жадае яе бачыць і просіць дазволу пагаварыць з ёю без сведак. Равена здзівілася, падумала, здрыганулася... але яе цікавасць абудзілася, і яна загадала прасіць незнаёмку, а слугам загадала выйсці.

Увайшла дзяўчына высокага росту і шляхетнага выгляду. Даўгое белае пакрывала хутчэй абрысоўвала, чым хавала характэрна і веліч яе постаці. Манеры яе былі пачцівыя, але без усялякай прымесі страху і падлыжнасці. Равена ўстала і хацела ўзяць госцю за руку, каб павесці яе да крэсла. Але тая яшчэ раз паглядзела на Эльгіту і паўтарыла просьбу аб дазvole пагутарыць сам-на-сам з лэдзі Равенай.

Эльгіта выйшла.

— Я тая няшчасная яўрэйка, з-за якое ваш муж рызыкаваў жыццём на паядынку на бегавішчы ў Тэмпльстоу,— загаварыла незнаёмка.

— Любая дзяўчына,—сказала Равена,—у той дзень Уільфрэд Айвенго толькі ў малой меры адплаціў вам за вашы клопаты аб ім тады, калі ён быў бездапаможным. Скажыце чым я магла б заплаціць вам за ўсё гэта?

— Тым,—адказала Рэвека спакойна,—што перадасце яму адвітаннае выражэнне мае ўдзячнасці і найлепшых пажаданняў.

— Хіба вы выязджаеце з Англіі?—запытала здзіўленая Равена.

— Я выязджаю, мілэдзі, да канца гэтага месяца. У майго бацькі ёсць брат, які карыстаецца асаблівай прыхільнасцю Махамеда Баабділя ў Грэнадзе...²⁶⁾ Туды мы і накіроўваемся, упэўненыя, што будзем жыць спакойна, заплаціўшы тую даніну, якую мусульмане заўсёды бяруць з людзей нашага племя.

— Значыцца ў Англіі вы не маеце такога спакою?—сказала Равена.

Рэвека некаторы час маўчала.

— Ёсць,—раптам згаварыла яна зноў,—але на адвітанне выканайце маю просьбу. Ваш твар завешаны фітою: дайце мне ўбачыць рысы твара, якія ўслаўлены пагалоскаю.

— Яны наўрад ці такія, каб варта на іх глядзець,—сказала Равена,—але спадзяючыся, што і ты зробіш тое-ж, я адкіну фату.

Яна зняла пакрывала і пры гэтым так пачырванела, што яе шчокі, лоб, шыя і грудзі пакрыліся румянцам. Рэвека таксама ўспыхнула, але толькі на момант.

— Лэдзі,—сказала яна,—рысы, якія вы мелі ласку мне паказаць, надоўга будуць жыць у маёй памяці. Доўга, доўга буду я ўспамінаць ваш твар і рада, што пакідаю майго збавіцеля на апеку той...

Яна змоўкла, і вочы яе напоўніліся слязамі. Яна хутка выцерла іх і на трывожныя роспыты Равены адказала:

— Не, я здарова, лэдзі, зусім здарова. Я яшчэ не маю сілы спакойна ўспомніць Торкільстон і бегавішча ў Тэмпльстоу. Бывайце! Я не выканала яшчэ аднаго, найменш важнага з маіх абавязкаў. Прыміце гэту скрыначку... і не дзівіцеся таму, што знойдзеце ў ёй.

Равена адкрыла невялікую скрыначку ў срэбнай аправе і ўбачыла маністы і завушніцы з брыльянтаў, відаць, велізарнай каштоўнасці.

— Гэта немагчыма,—сказала яна, падаючы ёй назад скрыначку.—Я не магу прыняць такі буйны падарунак.

— Пакіньце яго ў сябе, лэдзі,—сказала Рэвека.—Для вас гэты падарунак не асабліва каштоўны, а для мяне тым больш. Мне гэтыя бліскучыя каменьчыкі больш не патрэбны. Я не буду насіць каштоўнасці.

— Вы пакутуеце? — сказала Равена, здзіўленая тонам, якім Рэвека прагаварыла апошнія словы.—Заставайцеся ў нас. Я буду вам сястрою.

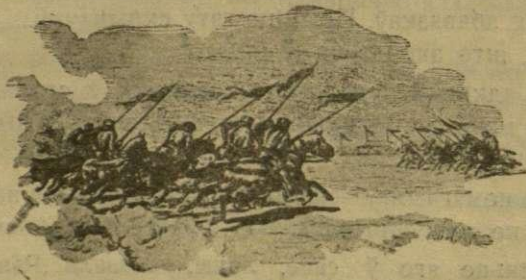
— Не, лэдзі,—адказала Рэвека з тым-жа спакойным сумам у мяккім голасе.—Гэта немагчыма. Ды і няшчасная я не буду. Сярод нашага народу, з часоў Аўраама і да нашых дзён, заўсёды былі жанчыны, якія афяроўвалі сябе любві да людзей, якія даглядалі хворых, кармілі галодных, дапамагалі бедным. Я буду рабіць тое-ж. Скажыце яму, калі ён запытае, што сталася з Рэвекай, якую ён выратаваў ад смерці...

Голас дзяўчыны міжвольна здрыгануўся, і ў ім адчулася тая пяшчотнасць, якая выкрыла нешта большае, чым яна думала выказаць. Яна паспяшалася развітацца з Равенай.

— Бывайце,— сказала яна.— Карабель, на якім мы адплываем адсюль, будзе гатоў раней, чым мы даедзем да прыстані.

Яна выбегла з пакоя. Равена расказала аб гэтым наведванні яе Рэвекай мужу, на якога расказ яе зрабіў глыбокае ўражанне.

Айвенго доўга і шчасліва жыў з Равенаю, але ўспамін аб характэве і вялікадушшы Рэвекі прыходзіў яму ў галаву куды часцей, чым гэта магло быць прыемна гордай Равене.

ЗАЎВАГІ

Старонка 5

1) Дон—рака, якая выцякае з Пенінскіх гор у Англіі і ўпадае ў раку Уэу.

2) Шэфільд—горад у верхняй даліне р. Дона, у працягу раду вякоў вядомы жалезавыпрацоўчай прамысловасцю. Спачатку быў маленькім феадальным мястэчкам.

3) Донкастэр—старадаўні рымскі ўмацаваны лагер—некалі быў сталіцаю вобласці.

4) Бард—спявак на банкетях і бойках у галаў і іншых кельцкіх народаў (германцаў, англа-саксаў).

5) Рычард I—англійскі кароль, які царстваваў з 1189 па 1199 год.

6) Васал—землеўладар феадальнай эпохі, уладаў участкам зямлі буйнага землеўладара (сюзерэна), у якога ён быў у поўным падначаленні залежнасці

Старонка 6

7) Адным з самых цяжкіх прыгнётаў таго сумнага часу былі „лясныя законы“. Гэтыя цяжкія ўзаконенні, гаворыць Вальтэр Скотт, з'явіліся простым вынікам нармандскага заваявання, таму што раней саксонскае ўладжэнне аб паляванні было мяккае і лагоднае, а Вільгельм Заваявацель з такім запалам адносіўся да палявання і да ўсіх звязаных з гэтым правоў, што ўвёў у гэтых адносінах самыя жорсткія правілы. Устанаўленне так званага „Новага Запаветнага Лесу“ паказвае, як адбівалася гэтае яго захапленне на мясцовым насельніцтве. Нямала квітнеючых паселішчаў было знішчана і жыхары былі пушчаны па свету, толькі дзеля пашырэння паляўнічых угоддзяў.

Каб сабакі, патрэбныя для аховы статкаў, не маглі кідацца на буйную дзічыну, іх знарок калечылі, і гэта называлася „законным адсячэннем“: ім адсякалі пярэднія ступні.

Старонка 10

8) Эпікурэйскі—той, што ставіць вышэй усяго асалоду.

Старонка 13

- 9) Франклін—(нармандскі), т ан (саксонскі)—феодал-землеўладар.

Старонка 15

10) Рыцар храма (інакш храмоўнікі або тамплеры)—духоўна-рыцарскі ордэн, які меў ваенны характар. Меў велізарныя зямельныя ўладанні.

Старонка 21

- 11) Краўчы—аканом.

Старонка 21

12) Бойка каля Гасцінґса 14 кастрычніка 1066 г. перадгла ўладу над Англіяй у рукі нармандцаў.

Старонка 23

13) Морат—стары напітак, які рабіўся з мёду і соку тутавых ягад.

14) Пігмент—пэсалджанае мёдам віно, зваранае з прысмакамі.

Старонка 30

15) Трубадур—сярэдневяковы вандроўны спявак.

Старонка 33

16) Шэкель—манета.

17) Палата—установа, якая займалася зборам мытаў і падаткаў з яўрэйскага насельніцтва. Гэта палата ўжывала самыя нечалавечыя спосабы спаганяння грошай і „законнага“ рабунку яўрэяў.

Старонка 45

18) Сімара—плацце, абцягваючае талію, фасонам сваім некалькі напамінае старадаўні рускі сарафан.

19) Аграф—засцёжка.

Старонка 92

20) Бекафігі—птушкі.

Старонка 179

21) Мантлеты і павісы—прылады (шчыты), за якімі хаваліся абложнікі, ідучы на прыступ.

Старонка 180

22) Балты—тое, чым стралялі з самастрэлаў, у адрозненне ад стрэл, якімі стралялі з лукаў.

23) Арбалет—самастрэл. Яго нацягвалі калаўротам.
Кварэлем называлі стралу з прымацаваным да яе балтом квадратнай або кубічнай формы, з кантамі па рагах.

24) Бахус—міфічны бог вінаробства і п'янства ў старадаўніх рымлян.
25) Венера—багіня хараства і кахання, паводле паняццяў старадаўніх рымлян.

26) Грэнада—правінцыя паўднёвай Іспаніі.

189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320

Министрлар кабинети 1981-жыл 1-майдагы № 11-қарарымен бекітілген.
 1981-жыл 1-майдағы № 11-қарарымен бекітілген.
 1981-жыл 1-майдағы № 11-қарарымен бекітілген.

1981-жыл 1-майдағы № 11-қарарымен бекітілген.
 1981-жыл 1-майдағы № 11-қарарымен бекітілген.
 1981-жыл 1-майдағы № 11-қарарымен бекітілген.

З М Е С Т

Стар.

Раздзел I	5
Раздзел II	10
Раздзел III	19
Раздзел IV	24
Раздзел V	29
Раздзел VI	34
Раздзел VII	41
Раздзел VIII	48
Раздзел IX	58
Раздзел X	63
Раздзел XI	68
Раздзел XII	75
Раздзел XIII	83
Раздзел XIV	91
Раздзел XV	98
Раздзел XVI	101
Раздзел XVII	112
Раздзел XVIII	114
Раздзел XIX	117
Раздзел XX	122
Раздзел XXI	130
Раздзел XXII	134
Раздзел XXIII	141
Раздзел XXIV	144
Раздзел XXV	153
Раздзел XXVI	161
Раздзел XXVII	181
Раздзел XXVIII	189
Раздзел XXIX	197
Раздзел XXX	199
Раздзел XXXI	213
Раздзел XXXII	226
Раздзел XXXIII	237
Раздзел XXXIV	237

Раздзел XXXV	246
Раздзел XXXVI	255
Раздзел XXXVII	262
Раздзел XXXVIII	273
Раздзел XXXIX	278
Раздзел XL	293
Раздзел XLI	298
Раздзел XLII	308
Раздзел XLIII	316
Заўвагі	323

С. 400 А. 1757А

ЦАНА 2 р. 85 к.
Перапаўт 35 к.

1240

На беларуском язьке
Вальтер Скотт
АЙВЕНГО
Государственное
Издательство Белоруссия
Минск—1994